

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: IX

Sayı: 20-21

Yıl: 2010/Bahar-Güz

İZMİR, 2011

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: IX

Sayı: 20-21

Yıl: 2010/Bahar-Güz

Yayın No:

ISSN NO:

1. Baskı

Derginin Sahibi: D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Kemal ARI
Sorumlu Müdür: Doç. Dr. Kemal ARI
Yönetim Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - İZMİR
Yayının Türü: Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yönetim ve Yazışma Adresi:

Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - İzmir

Telefon: (0 232) 412 79 28 - 453 98 29

Faks: (0 232) 453 99 07

E-mail: ata.dergi@deu.edu.tr
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak Tasarımı: Tarık Taşçı (tariktaisci@gmail.com)

Sayfa Tasarımı: Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Basım Yeri ve Tarih: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sahibi

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Kemal **ARI**

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Kemal **ARI**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Sayı Editörü

Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Fatma ACUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nükhet ADIYEKE	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Seçil AKGÜN	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ARIKAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ARSLAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün AYBARS	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BERBER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi DEMİR	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ERCAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNLU	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU	Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife YORULMAZ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Saime YÜCEER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kutan KAHRAMANTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇOKER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi

Hakem Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Günver **GÜNEŞ**
Yrd. Doç. Dr. Umut **KARABULUT**
Yrd. Doç. Dr. Murat **KORALTÜRK**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Leyla **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Nuray **ÖNDER**
Yrd. Doç. Dr.. Melih **TINAL**
Dr. Sadık **ERDAŞ**
Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**
Dr. Mustafa **ÖZDEMİR**
Dr. Süleyman **TÜZÜN**

Adnan Menderes Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi

Dergi Sekretaryası

Araş. Gör. Taner **BULUT** Araş. Gör. Mustafa **KIRIŞMAN**
Okt. Ahmet **YILMAZ**

İÇİNDEKİLER

		<u>SAYFA</u>
Editörden		1
<u>MAKALELER</u>		
Yaşar ÖZÜÇETİN H. Mehmet DAĞISTAN	Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye	3
Seher BOYKOY	I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Vatan Savunmasında Yenişehirli	31
Eda ÖZCAN	Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği	55
Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU	Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri	77
Gürcan BOZKIR	İzmir Basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kastamonu Gezisi	109
Arzu VARLI Murat KORALTÜRK	II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi	127
Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	Fevziye Mektebi'nin 25.Yıl Kutlamalarında Okunan Bir Şiir Üzerine	143
Doğan DUMAN Mustafa DOĞDU	1930-1950 Dönemi Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilinci Gelişimi Kapsamında Ulus - Devlet Algısının Sağlanması: "Türk Çocuğu - Cumhuriyet Çocuğu"	157
Günver GÜNEŞ	Türk Kadınının Muhtarlık Ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)	171

Ahmet YILMAZ	Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi	191
Birgöl BOZKURT	Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Chp ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1946-1950)	213
Hakan UZUN	Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları	233

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: IX

SAYI: 20-21

YIL: 2010/Bahar-Güz

EDİTÖRDEN

MECLİS CELSE ZABITLARINDA KUVA-YI MİLLİYE

Yaşar ÖZÜÇETİN*
H. Mehmet DAĞISTAN**

Özet

“Millet orduya; kendi içinden teslim etmiş evladını, düşman tecavüzüne maruz kalan muntıkaların müdafaasına, düşman tasallûtuna uğrayan kardeşlerinin hayatının muhafazasına memur etmeğe mecbur olmuştu. İşte buna kuvayi milliye diyoruz ve bütün kâinat böyle diyor” şeklinde tanımlanan Kuva-yı Milliye, başlatılan haksız işgallere karşı ülkenin korunması ve savunmasının sağlamlaştırılıp pekiştirilmesi ve birliğin sağlanmasını hedeflemiş böyle bir durum, direnmenin ve meşrulaşma çabalarının başlangıcı olmuştur. Kuva-yı Milliye, TBMM Hükümetinin otoritesini egemen kılacak, içeride güvenliği sağlayacak bir kuvvet olmuş, düzenli orduya geçiş öncesinde disiplin sağlamaya çalışmıştır. Yunan ordusunun taarruzlarına düzensiz ve gayri nizami kuvvetlerle karşı konulamaması Kuva-yı Milliye’yi ve zamanla suiistimale yönelen yapısını tartışılır hale getirmiş, TBMM’nin gizli ve açık celselerinde Kuva-yı Milliye gündemin konusu olmuştur. *“Kanaati gayet sağlam olan insanlardan, efrattan müteşekkil olan cesur”* ve *“Pek müteredditler veya korkaklar”*ın giremedikleri” bir heyet olarak nitelendirilen Kuva-yı Milliye, yapılan müzakereler neticesi lağvedilmiş ancak, Millî Mücadele içerisindeki yararlılığı ve rolü unutulmamış olan direniş kuvvetleri olarak kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haksız İşgaller, Kuva-yı Milliye, Kuva-yı Milliye’nin Müzakeresi, Düzenli Ordu, İç İsyanlar.

TURKISH NATIONAL FORCES (KUVA-YI MİLLİYE) IN THE MEETINGS MINUTES OF THE TURKISH PARLIAMENT

Abstract

Kuva-yı Milliye (Turkish National Forces) which is described as “The Nation was compelled to commission its son to defend the regions which were invaded by the hostiles and protect lives of their brothers who were exposed to the attacks of the enemies. That is what we call as Kuva-yi Milliye (Turkish National Forces) and the entire universe call it so” targeted to protect the country against the unjust invasions, to reinforce and strengthen the defense

* Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir, (yozucetin@ahievran.edu.tr).

** Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir, (mehmetdagistan1453@gmail.com).

and to provide the solidarity, thereby it pioneered efforts for resistance and legalization, and enabled the public to organize with Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri (Associations for Defense of Rights of Anatolia and Rumelia) and congresses and people struggled to overcome the unjust acts. Kuva-yı Milliye, became the force for making the authority of TBMM Government (Turkish Grand National Assembly) sovereign and ensure the internal safety and sought to maintain the discipline prior to the introduction of regular army. Failure to resist against the Greek army with irregular and unconventional forces caused discussions about Kuva-yı Milliye and its structure which inclined to misconduct in time, so Kuva-yı Milliye became issue of the agenda in the public and secret meetings of TBMM. Kuva-yı Milliye that was an “organization which was composed of courageous people and individuals having steady opinion” and “which those who are quite hesitant and coward can not assault” was disestablished upon the negotiations conducted however it prevailed as the resistance forces of which efficacy and role has not been forgotten.

Keywords: *Unjust Invasions, Kuva-yı Milliye, Kuva-yı Milliye Negotiation, Regular Army, Internal Rebellion.*

Giriş

Bu araştırma ve incelemenin amacı müzakereleri temelinde Milli Mücadele’de önemli bir yeri olan Kuva-yı Milliye’nin ortaya çıkışı ve işlevini tahlil etmektir.

Araştırma ve incelemede Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin müzakerelere yansması üzerinde durulmuş, çalışmanın adı “Meclis Celse Zabıtlarında Kuvâ-yı Milliye” olarak belirlenmiştir.

Çalışmada TBMM Zabıt Cerideleri, Meclis faaliyetlerinin yürütülmesi sırasındaki bütün konuşma ve davranışları ihtiva etmesi, zamanın politik şartları hakkında bilgiler vermesi nedeniyle esas alınmış, ayrıca telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti’nin idam fermanı olmuş ve mütarekenin uygulanması ile ülkenin canı yanmış, Türk milletine kendi imkânlarıyla direnmekten başka çare bırakmamıştı¹. Düşman saldırısına uğrayan bölgelerin savunmasını, kardeşlerinin hayatlarının korunmasını üstlenen Kuva-yı Milliye olmuştu.

İlk kez ne zaman kullanıldığı bilinmemekle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşı sırasında sivil halkın direniş ve teşkilatlanması olarak değerlendirilen Kuva-yı Milliye,² “*Milli Mücadele döneminde*

1 İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. 1, İstanbul 1985, s.164; Anadolu halkı ise İstanbul Hükümeti ve Sarayın, İtilaf Devletleri’nin tutumuna karşılık, ülkesini ve namusunu muhafaza etmek amacıyla ülkenin muhtelif yerlerinde “Redd-i İlhak”, “Redd-i İşgal”, “Muhafaza-ı Hukuk”, “İstihlas-ı Vatan” ve “Müdafa-ı Hukuk” gibi siyasi “Kuvâ-yı Milliye” adı altında da askeri ve silahlı direniş teşkilatları oluşturulmakta, kongreler toplanmaktaydı; Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.(Önsöz IX)..

2 Kuvâ-yı kuvvetler, güçler, takatlar anlamında olup; Kuvâ-yı Milliye, ulusal kuvvet manasındadır;

bir kavram olarak ele alındığında geniş bir anlam kazanmakta olup; hiçbir devlet ve milletin egemenliğini kabul etmeyen, kendi azim ve iradesiyle direnişini gerçekleştirip bağımsız bir şekilde varlığını idame etme manasına gelmektedir.”³

Düzenli olmayan silahlı birlikler ve kuvvetler için kullanılan Kuva-yı Milliye, “vatanın işgali karşısında halkın malının, canının, dininin, ırz ve namusunun korunması, kısaca ülkeye karşı olabilecek her türlü saldırıya karşı eski askeri komutan ve askerler ile bunlara katılan askerlerin kendi aralarında oluşturdukları savunma birliklerine denilmektedir”.⁴

Bir başka tanıma göre Kuva-yı Milliye, “önce Yunan istilası ve sonra da Güneydoğu’da Fransız işgaline karşı oluşan milis kuvvetleridir”⁵. Halkın, askerin ve efelerin oluşturduğu bir direniş hareketinin ortak noktası vatan savunması ve Türklük duygusu olmuştur. Milli cepheyi oluşturan bu kuvvetlere ve harekete, dar anlamıyla “Kuva-yı Milliye Hareketi” denildi. Bu anlamıyla Kuva-yı Milliye, silahlı direnişi ifade etmekteydi. Sivas Kongresi’nde anlamı genişledi ve bütün yurdun savunması anlamına geldi⁶.

Kuva-yı Milliye’nin faaliyetleri, milli kurtuluş olmak üzere birçok sebebe bağlı plan ve program çerçevesinde öncelikle Türk devletinin parçalanarak ortadan kaldırılma düşüncesini önlemek şeklinde kendisini gösterecek⁷, halkın içinden

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s.531.

3 Yücel Özkaya, “Kuva-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 24 Temmuz 1992, s.451; Kuva-yı Milliye ruhu ise, Milli istiklal davasına atılan Türk milletinin haklı davasında istiklalini elde edeceğine olan inancıdır; Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s.11.

4 1917 yılında Harbiye Nezareti bünyesinde olası bir yenilgi ve Anadolu’nun işgaline karşı detaylı direniş planlarının hazırlanması konusunda çalışmalar yapıldığı bilinmektedir; Murat Günel Ataman, *Kurtuluş Savaşı’nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 36; E. Semih Yalçın (Editör), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2008, s. 226; Özkaya, a.g.m., s.451.

5 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele - Son Meşrutiyet (1919-1920)*, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.138.

6 Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Ercan Kitabevi, İzmir 2000, s.131.

7 Kuva-yı Milliye’nin oluşturulması, Osmanlı Hükümeti’ni Mondros Mütarekesi çerçevesinde İtilaf Devletleri’ne karşı mesul ve müşkül duruma düşürmemek ve aynı zamanda milli direniş aleyhtarları propagandaların etkisiyle halkın askerlere karşı soğuk tutumunu önlemek amacıyla şu plan ve program çerçevesinde yapılmaktaydı;

1. Hükümetle resmen ilgisi olmayacak, fakat milli bir sıfat ve salahiyet taşıyacak bir gayr-ı resmi kuvvetin meydana çıkartılması. Bu kuvvetlerin el altından ordunun silah ve cephanesiyle donatılması. Bunların yanında ordu birliklerinin askeri sıfatını değiştirecek subayları arasına sokarak bu kuvvetlerin düzene sokulup ordu komutanlıklarının gizli ve maskeli sevk ve idaresi altında hareket ettirilmesi.
2. Ordunun nizamiye kuvvetlerinin de bu milli kuvvetlerle beraber o kuvvetin maskesi altında direnişe iştirak etmek; Adnan Sofuoğlu, “Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye’nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1921)”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 623; Damat Ferit Paşa Hükümetleri ve Padişahın işgallere seyirci kalan tutumları, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve bölgedeki Rum faaliyet ve mezalimi ile bunların dünya kamuoyuna duyurulması, Türk halkının kendi bölgesini savunma düşüncesi, iç ve dış destekli olarak

milli duygularla oluşmuş meslek, gelir düzeyi, yaşlı-genç, kadın-erkek vs. pek çok hususlar dikkate alınmadan, gönüllülüğün esas alındığı kendiliğinden meydana gelen birlikler olacaklardı⁸.

1. Kuva-yı Milliye'nin Ortaya Çıkışı ve İşlevi

Mondros Mütarekesinin 9. Maddesine dayalı, iç güvenliği sağlamanın haricinde askerin terhis edilmesi neticesi bazı ordu birlikleri lağvedilmiş, bazıları ise zayıflatılmıştı. Mütareke ve mütarekenin ilk uygulama biçimi, İtilaf Devletleri'nin ülke hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymakta, mütareke dönemi uzadıkça işgal edilen topraklar da genişlemekte, ülke her geçen gün daha ağır şartlarla karşı karşıya kalmakta idi.

En fazla tepki gösterilen ve mücadele azmi ve ruhunun artmasına sebep olan olay; 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'i İtilaf Devletleri'nin destek ve rızası ile Yunanlılar'ın işgal etmesi olmuştur⁹.

İstanbul'da ve diğer yurt genelinde de yapılan mitinglerde, İzmir başta olmak üzere bütün memleketin uğramakta olduğu felaket en veciz şekilde anlatılıyor, Anadolu'da Yunan saldırılarına karşı filli olarak harekete geçiliyordu. Diğer yandan ordu müfettişlikleri vasıtasıyla ülke genelinde yankı uyandıracak bir

çıkarılan ayaklanmaların bastırılması ve ordunun Mondros Mütarekesi hükümleri çerçevesinde terhis edilerek zayıf durumda kalması, teşkilatlanma ve düzenli ordunun kurulmasına imkan sağlanma, Kuva-yı Milliye'nin kuruluş amaçları arasında gösterilebilecek belli başlı etmenler olmuştur

- 8 Kadir Kasalak, "Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açından Etüdü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı), C. IV, S. 42, Ankara Kasım 1998, s.993; 4 Eylül 1920'de Anadolu Kadınları Sivas Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Namına Reise-i Ulâsı Melek Reşit imzalı TBMM'ye gönderilen bir telgraf dikkat çekici olup, Milli gaye'nin sadece eşraf, din adamı, köylülerde vs. olmadığını kadınların da bu gaye için canlarını fedaya hazır olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim memlekete saldırmış olan düşmanın define himmet buyrulmasına ve kadınların da askere muin olduklarına dair telgrafta; "Eşkîya tıynetinde bulunan hain Yunanlıların İzmir ve Bursa taraflarını işgal ederek oralarda bulunan İslâm kadın ve çocuklarına bin türlü mezalim ve fecayi yaptıklarını işiterek dühhun oluyoruz. Giydiğimiz kefen, yediğimiz zehir olsun. Erkeklerimiz bu hainlerle pençeleşmek üzere cephelere koştuğunu görüyoruz. Bize düşen vazife de şimdiki asker kardeşlerimizin mümkün olduğu kadar ihtiyacını tedarike çalışmaktır. Bu vazifeyi etimizden geldiği kadar ifaya gayret ediyoruz. Memlekette pür galeyân, düşmana karşı hazırlanmağa kavi bir azim ve imanla şitap eden erkeklerimiz arasında öç hissi ile taşan gözü yaşlı analar, hayali Ölen zevceler, yıldızı sönen sevgililer, güneş gibi parlayan lekesiz ismetlerini korumağa ahdeden hemşirelerin de bir kitlei vahide hafinde askere muin olduğunu biliyoruz. Muhterem vekillerimizden de memleketimize saldıran hain düşmanlarımızın define himmet buyurmalarını hürmet ve tazimlerimizle istirham eyliyoruz." denilmekte; TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 4, TBMM Matbaası (3. Baskı), Ankara 1959, s.5; yine 7 Eylül 1920'de Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Akif Bey'den gelen telgraf da da benzer durum dile getirilmektedir; TBMM ZC, D. I, C. 4, s.40.

- 9 Batı Anadolu'da ilk direniş 16 Mayıs sabahı Urla'da meydana gelmişti. Batı Anadolu'da başlayan bu ilk Kuva-yı Milliye mücadelesini, 24 subay ve 150'ye yakın askeri ile birlikte halktan da 300 kişilik bir milis kuvvet oluşturularak 172. Alay Komutanı Ali Bey (Çetinkaya)'ın Ayvalık'taki çalışmaları takip etmişti; Kasalak, *a.g.m.*, s. 982; Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin oluşumuna katkı sağlayanlardan biri de 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey (Aker)'dir; Kasalak, *a.g.m.*, s.982.

“Milli Kıyam Hareketi” başlamaktaydı¹⁰. Böyle bir durumda Kuva-yı Milliye fikrinin ortaya atılması da gecikmedi. Burdur Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, 17 Mayıs’ta 57. Tümen Komutanı’na bir telgraf göndererek; “*sâdık ahalinin çoğunluğuna istinâd edecek şekilde halk arasında teşkilât yapılmasını ve bunların mümkün mertebe silahlandırılmasını*” teklif etti. İsmail Hakkı Bey, “*İtilaf Devletleri’nin nazarında gizli olarak 12. Tümen Dairesinde seksen bin mükelleften oluşan gönüllü ve fedaî teşkilâtının yapılmasının mümkün olduğunu*” belirterek bu konuda 57. Tümen Komutanı’nın emir ve görüşlerini sordu, bir gün sonra da “her şube dairesinde cihet-i mülkiye ve marifetiyle gizli yapılacak mukavemet-i milliye merkezlerinin teşkilatın çekirdeği olacağını” belirtti. 57. Tümen Komutanı M. Şefik Bey, İsmail Hakkı Bey’in bu teklifini uygun bularak 23 Mayıs’ta Harbiye Nezareti’ne bu konuda bir rapor göndermiş raporunda; “durumu düzeltmek için Kuva-yı Milliye teşkilatı vücuda getirmenin en iyi tedbir olacağını” dile getirmişti¹¹. Böylece aradan fazla zaman geçmeden hemen her tarafta Kuva-yı Milliye teşkilatları filizlenmeye ve özellikle Batı Anadolu’da Yunan ordusu karşısında cephele kurulmaya başlamıştı.

Anadolu’daki milli direniş hareketi gayri nizami harp şeklinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin emri altındaki Kuva-yı Milliye tarafından başlatılmıştı. Kuva-yı Milliye, 19 Mayıs 1919 tarihi ile birlikte halkın teşkilatlandırılmasında bir umut kaynağı olmuştu.

Meclis-i Mebusan’ın 17 Şubat’ta Misak-ı Milli’yi onaylaması¹², meşrutiyetçi ve barışçıl bir talep olarak dikkati çekmiş ancak, 16 Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgal edilmesi ile bütün kurumlar İngilizlerin eline geçmişti.

Heyet-i Temsiliye tarafından fiili bir hükümet olarak milli irade ele alınmış¹³ milli ve mahalli kongrelerde alınan kararları titizlikle yerine getirilip, “Geçici Hükümet” görevi ifa edilmiş ve 19 Mart 1920 tarihli “İntihâbât Tebliği” i yayınlanmış netice itibarıyla 23 Nisan 1920 Cuma günü, “*Makamı muallâyî hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yed-i ecanipden tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden...*”¹⁴ Büyük Millet Meclisi toplanmıştı.

TBMM Hükümeti, kendi otoritesini egemen kılacak, içeride güvenliği sağlayacak yasa ve bu yasanın hayata geçirilmesini temin edecek bir kuvvetin

10 İstanbul Mebusu Refet Bey, TBMM Gizli Oturum Konuşmasında “...o cepheyi teşkil eden, o cephe için çalışan ve o cepheye yüksek karlı dağların üzerinde, engin Akdenizin incili sahillerinde uğraşan, çalışan, çarpışan Aydının; mamur ve feyiznâk toprağın evladlarını hürmle yad ettikten” sonra “...memleketin bu günkü azmi ve kuvveti ilk evvelâ oradan çıktı, oradan tecelli etti” diyordu; TBMM GCZ, D. I, C. 1, s. 26; Zekeriyâ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, TTK Basımevi, Ankara 2001, s.166.

11 Nuri Köstüklü, “Millî Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşlar ve Cephele”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.169.

12 Cevdet Küçük, “Millî Mücadele”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s.78.

13 Tevfik Bıyıkoglu, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, *Belleten*, C. XXIV, S. 96 (Ekim 1960’dan ayrı basım), TTK Basımevi, Ankara 1960, s.643.

14 Bkz. 2 Sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun Birinci Maddesi; *TBMM Kavanin Mecmuası*, D. I, C. I, No: 2, TBMM Matbaası (üçüncü basılış), Ankara 1943, s.2.

zorunluluğunu hissediyordu¹⁵.

Türk Ocağı çatısı altında toplanan ülke aydınları, yedek subaylar ve vatanperver eşraf da Kuva-yı Milliye ile birlikte hareket ediyor¹⁶, Çerkez Ethem'in "Kuva-yı Seyyare" olarak adlandırılan birlikleri ve Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Sökeli Ali Efe, İsmail Efe, Mestan Efe, Zurnacı Efeler gibi birçok gönüllüler ile Isparta, Burdur, Afyon gibi Anadolu'nun iç kısımlarından gönüllüler Kuva-yı Milliye'ye katılıyorlardı. Bu gönüllüler özellikle Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerine karşı üstün başarılar elde etmişlerdi. Nitekim İzmir ve Aydın havalisindeki Yunan mezalimine bizzat tanık olan Karahisarı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey TBMM'nin 25 Nisan 1920 tarihli oturumunda; *"orada vukua gelen harekât, orada mevcut bulunan Kuva-yı milliye'nin ilk hatvesini atan ve hiçbir menfaat ve maksadı şahsi gözetmiyerek ve maksadı meşruunu istihsal etmek için cansiperane çalışan Yürük Ali'dir. Yürük Ali'nin Yunanlıların İcra etmiş olduğu mezalime karşı kendisi vaziyeti ilk defa hissederek müdafaa'ya atılmış ve Malkoç denilen nam mahalde Yunan müfrezesinin lâyük olduğu cezasını vermiş ve harekâtı milliye kendisini göstermeye başlamıştır"*¹⁷ diyerek, Kuva-yı Milliye'nin şahsi hiç bir amaç gözetilmeyerek ilk adımının atıldığını dile getirmekte idi.

15 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan ve Kuva-yı Milliye'nin daha iyi teşkilatlanması yolunda yeni kurumlar oluşturarak eksikliklerin giderilmeye çalışıldığı Alaişehir Kongresi'nde bu amaçla bir ceza yönetmeliği de düzenlenmişti; Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri* (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara 1998, s. 139-153; Yalçın (Ed.), *a.g.e.*, s. 193-195; Mustafa Kemal Paşa da Temsilciler Kurulu adına 17 Mart 1920'de bir genelge yayımlayarak *"Vatanın çıkarlarına aykırı davranışların ve memleketin huzur ve düzenini bozanların din ve millet farkı gözetmeksizin şiddetle cezalandırılmalarını"* istemişti. Ancak uygulamada çok farklı cezalar verildiği için bunları yasal bir dayanağa kavuşturmak ve kişisel yargıdan kurtarmak gerekiyordu; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s.170; Yine 9 Zilhicce 1332 (29.10.1914) tarihli *"Esrar-ı Askeriye'yi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye Hakkında"*ki (Askeri Gizliliği Açıklama, Casusluk ve Savaş Hainliğine İlişkin) yasa, Ferit Paşa ve Padişaha karşı olanları suçlu saydığından Milli Mücadele döneminde uygulanamaz olmuştu. Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* (1920-1927), C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.26; Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bu doğrultuda daha Meclis açılmadan önce 23 Mart 1920'de: *"Düşman lehinde propaganda yapanlar herhangi suretle düşmanla muhabere icra eyleyenler ve icraat ve mukarreratı milliye'ye fiilen muhalefet sureti ile düşmanların husulü maksadına yardım ve herhangi bir şekilde casusluk icra edenler derhal mahallî hükümetlerce tevkif ve olbaptaki mevadî kanuniyeye teofiken sür'atle tecziye olunacaklardır"* ifadelerinin bulunduğu telgraf ile düşman lehinde propaganda yapanların, düşmanla ilişki kuranların ve casusluk gibi suç işleyenlerin bölgesel hükümetlerce cezalandırılmalarını istemekte idi; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (Açıklamalı Dizin İlavesiyle), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.282; Osmanlı İmparatorluğu'nda, halkın Anayasa'ya dayanan hak ve özgürlükleri olmadığı, yasama, yürütme ve yargı organlarının başı da padişah olduğundan, herhangi bir olağanüstü durum ayırımı yapmak ve bunu çözüme kavuşturmak imkansızdı. 1876 Kanun-u Esasî'sinin 7, 36 ve 113. Maddeleri bazı yenilikler getirmişti; ancak bu hükümler, daha ziyade padişahın şahsına tanınan geniş yetkiler olup, toplum varlığının tehlikeye düştüğü veya düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı olağanüstü durumlarla ilgili değildi; Aybars, *İstiklâl...* s. 25; Meclisin açılışı ile birlikte askeri birliklerle, milli kuvvetlerin işbirliği açık hale gelmiş, birlikte hareketin somut örnekleri yaşanmıştı; Ahmet Emin Yaman, *"Millî Ordudan Düzenli Orduya"*, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 6, Ankara 1990, s.377.

16 Köstüklü, *a.g.m.*, s.170.

17 TBMM ZC, D. I, C. 1, s.43.

TBMM'nin ayını günkü açık oturumunda Sivas Mebusu Emir Paşa ise; İzmir olayının herkes tarafından bilindiğini belirterek Maraş olayının da unutulmaması lazım geldiğini, Maraş meselesi ile Kuva-yı Milliye'nin mevcudiyetinin ortaya konulduğunu şu cümleler ile dile getirmekte idi; *"Maraş öyle mühim bir meseledir ki; İzmir'de vuku bulan cinayatin misli değilse de siyaseten bu kadar ehemmiyeti vardır ve tarifi nâkabildir. Yani Kuvayı Millîyenin vücut ve ademivücudu hakkında birçok safahat geçmiştir. Maraş meselesi, Maraşlıların fedakârlığı, Kuvayı Millîyenin mevcudiyetini bütün âleme ispat etmiştir. Binaenaleyh, Maraşlılar, birçok fedakârlık etmiştir. öyle fedakârlık ki, yirmi beş bin çoluk ve çocuğu ile meydana atılmışlar, evleri yanmış, çoluk çocukları ateş içerisinde top, mitralyöz, her fecayi içerisinde çalışmış ve çabalamışlar ve her şeylerini feda etmişlerdir"*.¹⁸

Milletin kendisini kendi kollarıyla meşru bir şekilde müdafaa ve muhafaza etmek isteğinin bir neticesi olarak Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışı, 27 Nisan 1920 tarihli oturumda Kozan Mebusu Fevzi Paşa (Çakmak)'nın, İstanbul ahvaline ve Zatı Şahane ile olan mülakatına dair beyanatı sırasında şu şekilde dile getirilmekte idi; *"Fevzi Paşa tarafından ise şu şekilde dile getirilmekte idi; 'İzmir'in, bununla beraber Vilâyatı Şarkiyenin duçarı tecavüz olacağına dair sık, sık rivayetlerin şüyun ve bir (Pontos) Hükümetinin, Trabzon, Samsun havalisinde, Karadeniz sahilinde zuhur etmek üzere bulunduğu dair pek silki havadislerin deveranı büsbütün milleti heyecana getirdi ve bu suretle Kuvayı Millîye teşekkül etmiştir. Bu teşekkülden maksat, milletin bigayrihak duçar olduğu tecavüzlere karşı ırz ve namusunu meşru bir surette müdafaa ve muhafaza etmek, ordunun mütareke mucibince kolları bağlanmış olduğundan millet kendi kollarıyla müdafaa etmek istiyor"* Konya Mebusu Refik Bey; *"memleket ve milletimizin haksız yere mâruz kaldığı envai fecayi ve tecavüz üzerine ruhu millettten doğduğunu"*¹⁹ ifade etmekte, Şer'îye Encümeni tarafından 9 Mayıs 1920'de yazılan bir beyannâmede ise *"İstanbul ve İzmir ile sair işgal altında bulunan vatanın ve bilhassa Halifei zişanımız ve sevgili Hakanımızın istihlâsı istiklâlî millimizin iade ve idamesi, fitne ve fesadı âdamin ref'i ve izalesi lüzumu şedidi serisine iptinaen milletin sînei intihabından doğduğunu"*²⁰ şeklinde dile getirilmekte idi.

Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, Çete Teşkil Etmek İsteyen Bazı Mebuslar Hakkında Dâhiliye Vekâleti Tezkeresi'nin görüşüldüğü 27 Aralık 1920 tarihli gizli oturumda Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışını gerekçesi ile birlikte şu şekilde ifade ediyordu; *"mütarekeden sonra düşmanımız olan hükümetler bizi silâhsız bir şekilde avlamak istediler. Daha doğrusu (saflık ettik. Onlar için birtakım ahkâm kabul ettik.) Zannediyorduk ki, kendi mevcudiyetimizi ve istiklâlimizi Vilson prensipleri muhafaza edecek. Bu meyanda kabul olunan şeraitten daha ziyade üzerimize basarak, elimizi kolumuzu bağlayarak ve silâhlarımızı ve toplarımızın kamasını, tüfeklerimizin mekanizmasını aldılar. Firar eden efradımızı takipten menettiler. Bu suretle mevcut fırkalarımız, kolordularımız hepsi birer iskelet halini aldı. Yani biraz sonra düşmanlar tarafından İzmir'e malûm olan taarruz vaki*

18 TBMM ZC, D. I, C. 1, s.44.

19 TBMM ZC, D. I, C. 1, s.237.

20 TBMM ZC, D. I, C. 1, s.246.

oldu. İzmir'e taarruz eden Yunan kuvvetleri yerli Hristiyanlarla beraber hepiniz pekâlâ biliyorsunuz ahalinin hürriyetine, malına, canına ve en nihayet ırzına tecavüz ettiler. Eli bağlanmış, ordusu yok olan bu millet, böyle bayağı bir tecavüz karşısında kalan bu millet eline silâhını aldı, çıktı. Yani Kuva-yı Milliye'nin bidayeti teşekkülü böyle olmuştur."²¹ Ömer Lütfi Bey Kuva-yı Milliyecileri, "Kuva-yı Milliye denilen heyet kanaati gayet sağlam olan insanlardan, efrattan müteşekkil olan cesur bir heyettir. Pek müteredditler veya korkaklar oraya girmezler. Ordu ise uzun boylu bir talim ve terbiye devresi geçirerek müthiş inzibat altına girmiş binlerce, yüz binlerce insanlardan müteşekkil bir heyettir"²² sözleriyle de cesur, kararlı ve yetişmiş fertler olarak nitelendirmekte idi.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs 1920 tarihli gizli oturum konuşmasında Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışı ve Kuva-yı Milliye'nin Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatı²³ içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini şu şekilde belirtmekte idi; "Malûmu Âliniz... Hükümeti merkeziye düşmanların şiddetli çemberi içinde idi, ...çember içinde vatani müdafaa edecek, milletin ve devletin istiklalini muhafaza edecek kuvayı umumiyeti millete emrediyorlardı. Bu tarzda yapılan emirlerle vesaiti millet ve devlet vezâifi asliyesini ifa edemiyordu ve edemezdi. Bu vesaiti müdafaa'nın birincisi olan ordu da, ordu namını muhafaza etmek ve bu namı izhar etmekle beraber bittabi vazifesi asliyesini ifadan mahrumdu. İşte bunun içindir ki vatani müdafaa ve muhafazadan ibaret olan vazifei asliye, doğrudan doğruya milletin kendisine teveccüh etmiş bulunuyordu. Millet orduya; kendi içinden teslim etmiş evladını, düşman tecavüzüne maruz kalan muntikaların müdafaaasına, düşman tasallûtuna uğrayan kardeşlerinin hayatının muhafazasına memur etmeğe mecbur olmuştu. İşte buna kuvayı milliye diyoruz ve bütün kâinat böyle diyor. Asıl milletin vahdetini vücuda getiren ve İstanbul'un içinde bulunduğu şeraite rağmen, bu vahdeti dahile ve harice göstermeğe müteveccih bir maksat için yapılan teşkilât ise yalnız kuvayı milliye efradından zikrettiğimiz müsellâh efrattan ibaret değildi. Bilâkis bütün memlekette ve memleketin en ücra köşelerinde bile vücuda gelmiş doğrudan doğruya kanunî ve medenî bir teşkilât ki ona "Müdafaa-i Hukuk" teşkilâtı diyoruz."²⁴

Yine 29 Aralık 1920 tarihli gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa; "garp cephesinde işte kuvayı milliye diyoruz, hâlbuki hepimiz kuvayı milliyeyiz. Malûmu âliniz ordu kuvayı milliyedir. ... Garp Cephesi bizim için, maksadımız için hayat ve memat meselesi kadar mühimdir"²⁵ sözleriyle Kuva-yı Milliye'yi genelleştirmekte idi.

İstanbul Hükümeti'ne göre ise Kuva-yı Milliye; "devlet düzenini bozan, barış çabalarını baltalayan ve işgallere sebep olan bir salgın" idi²⁶. Fevzi Paşa, İstanbul ahvaline ve Zatı Şahane ile olan mülakatına dair beyanatında İstanbul Hükümeti ve padişahın Kuva-yı Milliye'ye karşı tutumunu ve yok sayışını; "...Kuva-yı Millîyeyi reddediniz, diyorlardı. Bizce Kuva-yı Millîyenin, haksız işgallerden zuhur ettiğini, İzmir'in

21 TBMM GCZ, D. I, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.265.

22 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.265.

23 Müdafaa-ı Hukuk, dar anlamıyla, kurulan yerel cemiyetlerin tamamı, geniş anlamıyla ise, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini yaptığı hareketin tümüdür.

24 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.6.

25 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.275.

26 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.77.

işgalinde Yunanilerin birçok mezalimi, Avrupa'nın bitaraf devletleri tarafından tasdik olunduğu malûm ve müberhen iken bizim, Kuva-yı Milliye'yi ve bu tazyikten doğmuş olan cepheyi reddetmemiz doğrudan doğruya milletimize karşı bir ihanet olurdu. Biz bunu yapamayız²⁷ şeklinde eleştirmekte, Antalya Mebusu Hamdullah Subhi Bey ise; "... Orduyu terhis etmek, köylülere Kuva-yı Milliye'yi âsi tanıtmak, milleti kendine şeref veren en asil ve civanmerd evlâdına karşı şüphe ve tereddüde düşürmek, sulhu hazırlamak için İngiliz emri altında çalışan vatansızların ilk işi olduğunu"²⁸ söyleyerek, İstanbul hükümetini suçlamakta idi.

27 Aralık 1920 tarihli gizli oturumda söz alan Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışı temelinde onun amacını şu şekilde ifade etmekte idi; "Kuva-yı Milliye eğer Kuva-yı milliye ise çete değildir. ... Kuva-yı Milliye'nin ilk doğduğu muhit, İzmir havalisidir. Bilfi'l Yunan işgali dolayısıyla ahali müdafaa-i meşrua mecburiyetinde kaldı. Heyecanı millî neticesinde bir Kuva-yı Milliye teşkilâtı meydana geldi. Bu teşkilât herhalde çetecilik teşkilâtı değildi. Bir müdafaa-i meşrua idi... Kuva-yı Milliye demek memleketin asayişini muhafaza eder, memleketin iffetini, namusunu muhafaza eder, memlekette namuskârlığı esas olmak üzere tanır bir teşkilât demektir."²⁹

Yine Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey; "Şimdiye kadar olan tecrübe neticesi olarak arz ederim ki; kalblerin fethi için silâhtan evvel söz lâzımdır. İstihbarat ve irşadat Kuva-yı Milliyemizin esası, temelidir. Teşkilâtı umumiyemizin hüsnü suretle cereyanı, halkın Kuva-yı Milliye'ye olan merbutiyetiyle kaimdir. Fedakârlığın en ulvisini, en şayanı takdirini şimdiye kadar yapmış ve yapmakta bulunmuş olan İzmir cepheleleri kazaları, sancakları ahali Yunan işgali esnasında yapılan irşadat sayesinde bu büyük ve millî işe girişmiş, eşrafından, müftüsünden en küçük ferdine hattâ kadınlarına kadar çalışmışlardır"³⁰ diyerek, Kuva-yı Milliye'nin propaganda yoluyla desteklenmesi gerektiğini söylemiş ve "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Teşkiline Dair" bir teklif sunmuştu³¹.

Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey ise; "şu bir senelik devam eden mücahede devresinde irşat ve propagandanın pek büyük bir tesiri olmuştur. Kuva-yı Milliye muhitinde hakikaten ilk tesiri yapan propagandalardır"³² sözleriyle, bu öneriye destek vermişti.

29 Mayıs 1920 tarihli TBMM gizli oturumunda istizah takriri münasebetiyle İsmet, Fevzi ve Mustafa Kemal Paşa'ların askeri, siyasi ve dahili vaziyet hakkında beyanatları sırasında söz alan Kozan Mebusu Fevzi Paşa; "ordunun tanzimi, elindeki esliha ve cephanenin hüsnü idare ve tevzii, talim ve terbiyesinin bihakkin yapılabilmesi için bazı tedabir ittihaz etti. ... Bidayette ordu, mütareke ile muattal bir vaziyete konulmuş olduğu için millet hukukunu kendi silâhiyle müdafaa'ya kıyam etti. Bittabi bu müdafaa esnasında yer yer bir takım şahsiyetler belirdi ve her tarafta bazı teşkilâtı mahsusa vücut buldu. Düşmanın bizi mahva karar verdiği gerek muharebe ve gerek mütareke zamanında

27 TBMM ZC, D. I, C. 1, s.91.

28 TBMM ZC, D. I, C. 1, s.249.

29 TBMM GCZ, D. C. 1, s.266.

30 TBMM ZC, D. I, C. I, s.353.

31 TBMM ZC, D. I, C. I, s.354.

32 TBMM ZC, D. I, C. I, s.354.

tamamıyla belli olmuştu. Bunun için elimizdeki esliha ve cephane düşmanlarımız tarafından alınamadı. ...bu gün düşmanlarımızın zan ve tahmininden fazla gerek çapça, gerek miktarca gerek adetçe eslihayı malikiz. Bununla beraber mademki elimizde bir fabrika yoktur, ne kadar cephanemiz olursa olsun herhalde bunun da haddi muayyeni vardır. Bunu da düşünerek, Trablusgarp muharebesinde olduğu gibi, deniz aşırı esliha ve cephane kaçakçılığına da teşebbüs ettik ve bundan başka şark tarafından ilerlemekte olan kuvvetlerden de lâzım gelen esliha ve cephaneyi elde edeceğimizi ümit ediyoruz. ...Mütareke mucibince düşmanlara verdiğimiz kuvvei umumiyelerde düşmanlarımız bizi pek basit insanlar zannettikleri için bu yapılan tertibatı anlamadılar. ...Bundan başka efendiler, İstanbul'dan lâzım gelen bazı ecza ve bilhassa cephane ve silâh yapmakta mahir ustalar celbine teşebbüs ettik"³³ diyerek, Kuva-yı Milliye'nin iase ve ikmal yönünden nasıl desteklendiğini ayrıntılarıyla belirtiyordu³⁴.

Kuvayı Milliye'nin Umumiyetle Müdafaa-i Milliye Teşkilatına Raptı ve İaşelerinin Ciheti Askeriyece Teminin Derdest Bulunması Cihetiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine Verilmekte Olan İanatın Bedema Mal Sandıklarınca Ahzı Hakkında Kanun Layihası ve Kavanini Maliye Encümeni Mazbatası ve Kavanini

33 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.44-45.

34 Milli Mücadele'nin ikmal ve iasesi, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından, savaşın kazanılmasına kadar geçen süre zarfında çeşitli farlılıklar ve özellikler gösterir. İlk mukavemet hareketi olan Kuva-yı Milliye, kongreler ve düzenli ordu birlikleri döneminde gelir sağlayıcı ve artırıcı düzenlemeler yapılmıştı; Tekin, *a.g.m.*, s.137; Kuva-yı Milliye, lojistik destek bakımından da devlet imkanlarından daha çok halka dayanan bir özelliğe sahipti ve bunların ikmali ulaştıkları ilçe ve köy halkı tarafından karşılanıyordu. Önceleri halkın desteği, en yakın askeri birlikler, kurumlar, askerlik şubeleri depoları ve diğer depolar, jandarma birliklerinin elindeki silah ve cephane ile idari desteğe kavuşan Kuva-yı Milliye birlikleri, köy, kasaba, şehirlerden ve mümkün olan her yerden yararlanma yoluna gittiler. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Kuva-yı Milliye'nin iasesi için; "Kuva-yı milliyeyi iase eden doğrudan doğruya milletin kendisi idi ve millet tabii ancak duçarı taarruz olan terdeki kısmı deruhde etmiş bulunuyordu" demektedir; TBMM GCZ, D.I, C.I, s.6; Bu milli kuvvetlerin mevcutları az olduğundan silah ve teçhizatlarını kendileri getirdiklerinden dolayı halka fazla yük olmuyordu. Daha sonraki süreçte cephe genişlemesi ile birlikte iase ikmali ve diğer ihtiyaçlar Heyet-i Merkeziyeler ve Heyet-i Milliye tarafından karşılanmaya başlandı; Saim Türman, "Kuvayı Milliye'nin iase ikmali ve Heyeti Temsiliyenin Kaynakları", *AÜ TİTED (Atatürk Yolu)*, C. 6, S. 22, Ankara 1998, s.202; Kuva-yı Milliye için iase ve gerekli ödeneğin temini önemli bir mesele idi. Bu dönemde halktan alınan salma vergilerle, Duyûn-ı Umumiye idaresi, mal sandıkları ve bankalardan zorla alınan paralarla giderlerin karşılanması yoluna gidilmişti. Ayrıca Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinden sonra Kuva-yı Milliye'nin maddi ihtiyaçları kurulan komisyonlar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, zenginlerden alınan paralar, köylülerden alınan iase maddeleri ve mevcut orduların ikmal kaynaklarından karşılanmıştı. Milli kuvvetler, mücadeleye başladıktan sonra 57. Tümen bölgesinde olanlar tümen iase kuvvetlerine dahil edilerek işleri karşılandı. Ancak mevcutları arttıkça bu da yetersiz kaldı. Halktan vergi olarak toplanan hububat, aşar ambarlarında idi ve bunlar da Duyûn-ı Umumiye'ye devredilmişti. İşeden et ihtiyacı da Heyet-i Milliye tarafından tespit edilip toplanan yardım paralarıyla ya da makbuz karşılığında "tekâlif-i usuliye"; yani sonradan ödenmek kaydıyla tedarik edilmekteydi. Subaylara dahi bu heyet tarafından maaş bağlanmıştı. Ayrıca Nazillî'de bir kundura imalathanesi ve bir de terzihane kurularak Heyet-i Merkeziye'nin levazım şubesinin emrine verilmişti; Türman, *a.g.m.*, s.202, 203; Kuva-yı Milliye, önceleri Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından desteklenmiş, Kongreler döneminde ise bu destek ve faaliyetler daha esaslı kurallara bağlanmıştı. Heyet-i Temsiliye döneminde ise bu destek faaliyetleri Müdafaa-i Hukuk merkezleri ve Milli Heyetler tarafından daha olumlu bir şekilde sürdürülmüştü; Türman, *a.g.m.*, s.203.

Maliye Encümeninin Teklifi³⁵ sonrası söz alan Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey; “ne zaman millet kendi kendine iş yapmak vaziyetine düşerse mutlaka onun yaptığı işleri ya istihfaf, ya fena nazarla görenlere tesadüf olunur. Donanma Cemiyeti hakikaten milletin hayatına nafile hizmetler gördü. Fakat bunu İttihat ve Terakki addettiler, Ferit Paşa Hükümeti tamamiyle kapattı. Sonra Hilâlîahmer Cemiyeti ve onlara mümasil cemiyetler vardır. Onlar da aynı surette hizmet edip dururken kapattılar. Şimdi tam harekâtı milliyeyi ihya eden ve harekâtı milliyeyi ve her türlü fedakârlıkları meydana getiren bir müessesenin paralarına vaziyet gibi ve onlara verilen paraları mal sandıklarına almak gibi bir hususu teklifi kanuni şeklinde görüyoruz.” sözleriyle benzetmede bulunmuş ve devamla; “... borçlarını doğrudan doğruya mal sandıkların vermeye alışmamış olanlar, esasen deynini Hükümet sandığına, talep etmeksizin, vermeye alışmamış olanlar, ianeyi hiçbir vakit getirip mal sandığına vermezler. ...Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini idare eden zevatın bulundukları mahalde bir şahsiyeti vardır. O şahsiyetlerin tesiri iledir ki, iane toplanıyor. Zannetmesinler ki, onların kasalarına giren para, her ferdin kendiliğinden yüreğine doğmuş fedakârlığın alâmeti idi. Binaenaleyh, ahaliye hitaben; sizin gönlünüzden doğan ianeyi Müdafaai Milliye vereceğinize bizim sandığımıza veriniz demek, onların ne suretle iane verdiklerini bilmemek demektir. ...Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini, şimdiye kadar almakta oldukları paralarla vücuda getirdikleri hizmeti idame etmekten mahrum ettikten maada, erbabı hamiyetin, sırf müdafaai hukuka olan rabitaları dolayısıyla verecekleri paradan da mahrum etmek, bendeniz zannederim ki, Hazinei Maliyeye on para almamak demektir. ...Bendeniz, Osmanlı hayatı tarihiyesinde başlı başına ve hakikaten kıymetli bir faaliyet uyandıran Müdafaai Hukuk Cemiyetinin, bu kanun kabul olunduğu dakikadan itibaren hayatına hatime çekildiğine kaniim. ...O Müdafaai Hukuk Cemiyeti ki, bizleri doğurmuştur. ...O Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ki, tarihi âlemde bugün hâlâ hareketi milliye olarak tanınıyor, rica ederim, Müdafaai Hukuk Cemiyetleri para ahiz ve kabzında suiistimal etmişlerse, itiraf edelim ki, o suiistimal yapanlar yine bizim kardaşlarımız, babalarımız, amcalar bizimdir. Onların suiistimali, faidesi ve tarihi kıymeti malûm ve meşhut olan bir müesseseyi yıkmak için vasıta olamaz. ...Bu müesseseyi yıkmak ve meydandan kaldırmak için bundan müzir bir kanun olamaz. ...hayat ve mevcudiyet için çalışan bu müesseseye, iane almayın demek ve sonra iane verenlere de, hayır, sen o kapıya gitme, bu kapıya gel demek, zannetmem ki, bizim alnımıza yazılacak kadirşinaslıktan başta bir şey olsun. ...Binaenaleyh, bendeniz bu kanunun, Müdafaai Hukuk Cemiyetini derakap kapatacak, bütün vesaiti maddiye ve mânevîyesini elinden alacak olan bu kanunun reddini Heyeti Umumiyyeye arz ve teklif ederim”³⁶ diyerek, bu kanuna karşı çıkmıştı.

Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey ise; “Müdafaai Hukuk, memlekete, bilhassa Anadolu’nun İstanbul’dan ayrıldığı tarihten itibaren, pek büyük hizmetler ifa etmiştir” sözleriyle, Refik Şevket Bey’in söylediklerine açıklık getirmiş ve devamla; “...Hakikaten memleket tehlikeye düştüğü zaman memleketin evlâtları bir araya geliyor, isimleri başka olmak, fakat aynı maksada doğru yürümek üzere bir takım heyetler teşkil ediyor. Bu heyetler meyanında Müdafaai Hukuk Heyetinin de gayet mühim, gayet büyük

35 TBMM ZC, D. I, C. 4, ss.470-482.

36 TBMM ZC, D. I, C. 4, s.472.

vazifeler ifa ettiği hiçbir vakit inkâr edilemez. ...bir taraftan Müdafaa-i hukuk millet ianesi namıyla bazı yerlerde, bilhassa pekâlâ biliyoruz ki, tazyik ile bazı yerlerde tatlılıkla bir çok paralar aldıktan sonra, bir de burada Maliye Vekilinin getirdiği kanunlarla, mütemadiyen millettan para almak, elinde mevcut olan yetmiş milyon lirayı alarak onları bize isyan ettirmek neticesine varırdır. Onun için ben anlamıyorum. Milletimin menabii varidatını çoğaltmak imkânı yokken, mütemadiyen bir taraftan iane, bir taraftan bir kaç ay zarfında daha ne kadar kanun getirecek olan Maliye Vekili Bey bu kanunlarıyla millet elindekini alarak çıplak bırakmakla zannederim ki, gayemize vusul imkânı yoktur. ...Binaenaleyh netice, Müdafaa-i Hukuk şayanı ihtiramdırlar. ...Bu Müdafaa-i Hukukların topladıkları ianei halkın bizim aleyhimize yürütmesine sebep oluyor. Böyle birdenbire kanunun reddi kabul edilmemelidir. Kanunun kabulü taraftan da değilim. Esaslı tetkikat yapılmak ve iane namıyla, Müdafaa-i Hukukla hiç alâkası olmayan insanlara milleti soydurmaya nihayet verilmelidir”³⁷ diyerek, kanunun karşısında olduğunu, kanunun taraftarı olmadığını dile getirmekte idi.

Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey de bu kanuna karşı çıkarak; “...Şimdi bize bugünkü hayatı veren, bu Meclisin burada teşekkülüne sebep olan, orduların piştarlığını yapan, hâlâ bu saatte cephelerde kahramanlıklarını gösteren bir cemiyetin ve onun efradının, sırası geldikçe aleyhinde bulunuyoruz. Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri, köylülerin, şehirlilerin intihabıyla vücutte gelen cemiyetleri... Binaenaleyh bunlar birer müessesesi milliyedir. Eğer fena yerleri varsa, eğer bunların intihabında suistimalât varsa, eğer cebre müracaat edildiyse, fena olan odur. Fakat Müdafaa-i Milliye Teşkilâtının fenalığı yoktur efendiler ... Hükümetin hakkı murakabesi vardır, hakkı teftişi vardır, tetkik ve teftiş eder, suistimalât yapanları tecziye eder Fakat böyle bir müessesesi milliyeye, ceffelkalem bir karar ile; bahusus millî bir müessesenin aleyhine olan bir kanun ile yıkılmaz”³⁸ diyordu. Kırşehir Mebusu Müfit Efendi de; “...Bu vatanın istihlâs emrinde teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti efradına ve onun taraftarına söz söylemek katiyen caiz değildir. ...celp ve cemi iane hakkında kanun, nizam mevcut iken böyle bir kanun yapmaya lüzum yoktur. ...Bu kanunu kaldırmalı, celp ve cemi ianat usul ündeki nizama tevfikân muameleyi takip etmeli ve hiçbir suistimalata meydan verdirmemek için de zaten Hükümete tebligat yapıldı, bundan dolayı bu kanunun burada münakaşasına lüzum yoktur”³⁹ sözleriyle, kanuna karşı çıkıyordu.

Bazı bölgelerde ise Kuva-yı Milliye’nin iaşesi ve kaynaklarının temini için başka formüller geliştirilmişti. Nitekim Kuva-yı Milliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından maddi olarak desteklenmekte, bazen de Kuva-yı Milliye güçlerine 30 liraya kadar maaş verilmekteydi. Saruhan Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, İhracat Rüsumu Hakkında Kanun Lâyihası ve Muvazeneyi Maliye ve İktisat Encümenleri Mazbatalarının 20 Eylül 1920 tarihli müzakereleri sırasında; “...Kuvayı milliye askerlerine otuz, kırk, elli lira maaş verilemezse efendiler, ne Bolu, ne Yozgat, ne Adapazarı muvaffakiyetleri olur, ne de cephelerdeki Demirci ve Kütahya muvaffakiyetleri olur. ...Müdafaa-i hukukların en büyük muvaffakiyetleri; gidiniz görünüz, işte Afyon Karahisarı, Eskişehir, işte Bilecik havalisi ...Mesele, kuvayı milliye namı altında çalışanlara

37 TBMM ZC, D. I, C. 4, s.473.

38 TBMM ZC, D. I, C. 4, s.473.

39 TBMM ZC, D. I, C. 4, s.473, 474.

para vermekten ziyade, eyyamı felakette onların ailelerine bakmaktır”⁴⁰ diyerek, Yozgat, Adapazarı ve Bolu isyanlarının paralı Kuva-yı Milliyeciler tarafından bastırıldığını dile getirmekte, ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin Kuva-yı Milliye’nin para sıkıntısını gidermekten başka işgal bölgesindeki ailelere de yardımda bulunduğunu söylemekte idi.

Müdafaai Milliye Cemiyetleri tarafından alıkonulan ve giydirilen⁴¹ Kuva-yı Milliyecilerin kıyafetlerinde bir standartlık olmamakla beraber, levazım maddelerinden olan giyecek, önceleri kendi getirdikleri elbiselerden ibaretti ve gönüllüler yöresel kıyafetleri ile mücadeleye katılmışlardı. Daha sonra ise ordunun yardımıyla kısmi standartlık sağlanmışsa da yeterli olunamamıştı⁴².

2. Kuva-yı Milliye’nin, Yerini Düzenli Orduya Bırakması

Anadolu’daki milli direniş hareketi gayri nizami harp şeklinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin emri altındaki Kuva-yı Milliye tarafından başlatılmış, TBMM 23 Temmuz 1920’de Müdafaa-i Milliye Teşkilatı’nın kuruluşunu ve amaçlarını ilan etmişti. Hükümet ise Kuva-yı Milliye’nin Müdafaa-i Milliye Teşkilatı’na bağlanması suretiyle tek bir elden yönetilmesi hakkında kararname yayımlamış, böylece düzenli orduya geçiş öncesinde de disiplin sağlamaya çalışmıştı. Düzenli ordu kuruluncaya kadar yararlı işler yapan ve Müdafaa-i Milliye Teşkilatı’nın vurucu gücünü oluşturan Kuva-yı Milliye, özerk bir askeri kuvvet eğiliminden vazgeçmemekle beraber, önderleri TBMM ve Hükümetin otoritesini hafife almaktaydı. Bu nedenle TBMM Hükümeti, “Müdafaai Milliye emrinde bilcümle Kuva-yı Milliye müselleha asker olup asker gibi muameleyi kanuniye göreceklerini” bir kararname ile duyurmuşsa da otoritenin kurulmasında yeterince başarılı olunamamıştı⁴³.

Halkın içerisinde çıkan ve düzenli ordu kuruluncaya kadar Anadolu’nun hemen hemen her yerinde kendi imkânlarıyla işgalci güçlere karşı direnen, ayrıca bu uğurda canlarını seve seve vermeyi görev addeden; ancak bunun yanında homojen olmayan bir yapıya sahip olan Kuva-yı Milliye’nin bazı eksiklik ve kusurları da bulunmakta ve bu durum ise Kuva-yı Milliye’nin etkinliğinin azalmasına zemin hazırlamakta idi.

Nitekim Kuva-yı Milliye birliklerinin özellikle Batı Anadolu’da Yunanlılara, güneyde Fransızlara karşı büyük başarılar elde ettiği ayrıca gerek TBMM açılmadan önce, gerekse TBMM açıldıktan sonra iç isyanların bastırılmasında ve düzenli ordu kuruluncaya kadar Hükümet’e zaman kazandırdığı tartışmasız olup, ancak Yunan ordusunun gittikçe büyüyen ve güçlenen taarruz ve askeri kuvveti karşısında Kuva-yı Milliye birliklerinin yetersiz kaldığı bilinen bir gerçektir.

40 TBMM ZC, D. I, C. 4, s.220.

41 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.192; TBMM ZC, D. I, C.6, TBMM Basımevi (3. Baskı), Ankara 1981, s.5, 6.

42 Türman, a.g.m., s.202.

43 Rıdvan Akın, TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.328,329.

1920 yılı ortalarına gelindiğinde Yunan işgalleri Bursa-Uşak-Denizli hattına kadar yayılmış, böyle bir durum karşısında düzenli orduya geçiş çalışmaları başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmalarda Kuva-yı Milliye'nin yetersizliği üzerinde sık sık durarak, yalnız milli ve gönüllü askerlerle, Avrupa tarafından çok iyi donatılmış, muntazam Yunan tümenlerine karşı mukabele için düzenli bir Türk ordusuna ihtiyaç duyulduğunu örneklerle dile getirmekte idi⁴⁴.

Öte yandan TBMM'nin kararı ile geliştirilmekte olan düzenli ordu birlikleri yerine Kuva-yı Milliye'ye katılımların çoğalmasından dolayı, bu teşkilatın personel mevcudu önemli oranda artmış; bu durum ise Kuva-yı Milliye birlikleri ile onları lojistik bakımdan destekleyen bölge halkı ile aralarındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemişti. Böylece Kuva-yı Milliye'ye karşı halkın lojistik desteği azalmış, bunun doğal bir sonucu olarak da Kuva-yı Milliye'nin askeri etkinliği yetersizleşmişti. Ayrıca düzenli ordu birliklerinden farklı olarak Kuva-yı Milliye birlikleri arasındaki emir-komuta uyumsuzluğu, emir komutaya her zaman riayet edilememesi, hatta bu durumun düzenli birlikler arasındaki disiplinin bozulmasına da neden olması ve gerilla savaş taktiği uygulamaları, buna karşılık Yunan kuvvetlerinin klasik savaş taktiği uygulamaları da bu birliklerin düşman orduları karşısında yetersiz kalmasına neden olmuş; bu durum ise kesin bir sonuç ve zafer isteyen TBMM'nin beklentilerini karşılayamamıştı⁴⁵.

Kozan Mebusu Fevzi Paşa, 29 Mayıs 1920 tarihli TBMM gizli oturumunda Kuva-yı Milliye'nin iase yönünden nasıl desteklendiğini belirttikten sonra; "... Malûmu âlinizdir ki biz efradı cedideyi kışlalarda toplu talim ve terbiye ve bunların iase ve elbisesini temin etmeden elbise mahalli-yeleriyle şevke mecbur oluyoruz. Bunlar şüphesiz ki muntazam bir ordunun göstereceği kabiliyeti gösteremiyorlar. Onun için seyyar jandarma kıtaatı teşkil ediyoruz ki yakında kanunu Meclisi Âlinize arz edeceğiz. Bu kıtaat sırf dahilî mesailin hallinde istihdam olunacaktır ve icap ederse cephelere sevk edilecektir. Bu kuvvetlerin teşkilini müteakip etrafa yayılmış olan bütün nizamiye kıtaatımızı kolordu muntakalarına tahşit edeceğiz ve burada bunlara alay yahut tabur halinde muntazam bir askerlik hayatı öğreteceğiz. Gerek iaselerine, gerek ilbaslarına bihakkın bakacağız ve bu suretle düşmanın muntazam yapacağı hücumlarda muntazam bir kıta ile karşılarına çıkmak imkânını istihsal edeceğiz. Cephelelerde şimdiye kadar Kuvayı Milliye tarafından istihsal edilen muvaffakiyet şayanı şükran olmakla beraber kat'î bir netice istihsal için her halde kuvvayı muntazamaya ihtiyaç vardır ve bilhassa emir ve kumandanın müselsel ve muntazam olması lâzımdır"⁴⁶ diyordu.

Erkanı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Paşa da Yunan ilerleyişinden bahsettikten sonra; "...Biz, kuvvetlerimizi daha ziyade milleti yormaksızın tedrici bir surette kullanmak kanaatindeyiz. ...teçhizatı askeriye, nizamiye kuvvetlerinden, ordulardan ve her şeyden evvel istediğimiz kuvvet, istifade ettiğimiz kuvvet yüreklerimizdeki kuvvettir"⁴⁷

44 Köstüklü, a.g.m., s.171; Kasalak, a.g.m., s.999, 1000.

45 Kasalak, a.g.m., s.1002, 1003; Köstüklü, a.g.m., s.171.

46 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.45.

47 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.52-57.

demekte, daha sonra söz alan Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey; "... Dahilî isyanlardan bahsolunuyor. Dahilî isyanların başlıca sebebi idaresizliktir. İdare, güzel ele alınırsa isyan zuhur etmez. Bir de kuvvet hâkim olmalı. ...Bu gün Millet Meclisi şu derde deva bulmak için toplanmıştır. Biz de onun için buraya geldik. Bunun çaresi umum Anadolu kuvvetlerini tevhit etmek, cihadı mukaddes ilân etmektir. ...Yozgat isyanı yalnız sui idare neticesi değil, bu Meclis kendisini gösterememesi neticesidir. ...Makamı saltanat ve hilâfetin emrini ifa için ahali silâhlanıyor. Bu silâhlanmak yer yer, memleketin her tarafında vaki oluyor. Bunların önüne geçmek, bunları bastırmak için mukabil teşebbüsatta bulunuyoruz. Daha doğrusu kendi kuvvetimizi kendimiz kırmak suretiyle memleketimiz içinden yıkılıyor. Dahildeki bu fesat ve isyanlar, memlekette herkesin hukukuna, hukuku insaniyesine hizmet edememekliğimizdendir"⁴⁸ sözleriyle, idarenin kuvvete dayalı olması üzerinde durmakta idi.

Aynı oturumdaki konuşmasında Mustafa Kemal Paşa ise; "...Tarihte yarılmayan cephe yoktur. Yarılmayan cephele kuvvetli ve kuvveti tamamen mütenasip olan dar cepheledir. Böyle yüz kilometrelik bir cephe üzerinde ufak bir kuvvetin müdafaa etmesini kabul etmek bütün muhakematımızı hataya sevk eder. Binaenaleyh kabul etmek lâzım gelir ki on fırkaya balığ olan bir orduya karşı bizim arz ettiğimiz kuvvetten başka kuvvetimiz yoktu. Hepimiz kabul ediyor idik ki düşman bu azim cephenin neresine taarruz ederse orasını delebilir. Binaenaleyh buna karşı tedbir bir mahalli deldirmemeye teşebbüs etmek değil, belki delinen noktayı derhal kapamaktan ibarettir. ...teşkilâtı askeriye yapmak için bütün şeraiti müsait gördüğümüz halde böyle bir teşkilât yapmak imkânı mevcut mu idi? Bu kuvayı askeriye'nin hüsnü istimal edilmiş olup olmamasıdır. ...Etem Beyin tahtı emrinde bir kuvvet, beşinci fırka kumandanının tahtı emrinde bir kuvvet; hepsi Zile, Tokat, Boğazlıyan ve Yozgat muhiti üzerinde usatla iştigal etmektedir. İşte bu kuvvetler Yunan cephesi karşında bulunsa idi, o zaman düşman tabii bu terakkiyi gösteremezdi. Düşmanın taarruzdaki muvaffakiyeti esası bundan ileri gelmektedir. ...Umumî seferberlik yaparak ordular vücuda getirmek bir şeye mütevakıftır; o da silah ve silâhı idame edecek cephan ve para... Yoksa birbirimizi aldatmak için hiçbir mecburiyetimiz yoktur. ...Biz kuvayı nizamiye diye, tasavvur ettiğiniz kuvvetleri, itaatkâr kuvvet olarak halimiz ile mütenasip görüyoruz. Ondan fazlası düşmanı tevkiye çalışmakla beraber şayet şurada ve burada bu kuvvetlerimizi yine mağlup ederek yürümeye muvaffak olursa, bu kuvvetlerimizi de mahvettirmek doğru bir prensip değildir; bilâ mukavemet ve bilâ müdafaa çekilmek de doğru değildir. Çünkü bu kuvvetlerin vazifesi memleketleri muhafaza etmektir. Bu kuvayı muntazamanın eline verecek silâh vardır, öteden beri halkın eline muhtelif sebep ve suretlerle geçmiş silâhlar vardır. ...bizim memleketimizin her tarafında, halkın elinde pek çok silâh vardır. Eğer biz bu silâhları toplamak imkânını bulabilsek çok iyi olur. Lâkin halkın elinden silâhını almak gayet müşküldür. O halde elinde silâh bulunan halkı hüsnü istimal etmek daha muvafıktır. Halkı ordu halinde toplayıp sevk etmek mümkün değildir. Olsa olsa halktan ufak ufak kuvvetler vücuda getirmek ve onları büyük hedeflerin tarafeyninde istimal etmek yani yanlarına, gerilerine tecavüz ettirmek. İşte mevzu bahis olan harbi sağır de bundan ibarettir. Eğer elinde silâhı olan halkı bu suretle harbi sağire sevk edebilirsek elbette kuvayı muntazamanın vazifesini teshil ve muvaffakiyetlerini

48 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.59, 67.

temin etmiş oluruz. Harbi sağır düşmanı pek müteessir kılabilircek bir vasıtaadır. ...Diğer bir mesele... dahilî iğtişaşlar yüzünden cepheden kuvvet bölmeye mecbur oluyoruz. ... Bizim kuvvetimiz yok değildir, tedibata sevk ettiğimiz kuvvetin iki misli kuvvetimiz vardır ve bunların topu, mitralyozu da, süvarisi de vardır. ...Garp cephesindeki elim manzara da hiç birimizi elemdar etmemelidir"⁴⁹ diyerek, cephenin ve düzenli ordunun önemini ve gerekliliğini belirtmişti.

Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi (Miralay) İsmet (Beyin, vaziyeti umumiye hakkında beyanatı sırasında söz alan Mustafa Kemal Paşa; "...kuvayı daimemizden azamî derecede istifade edebilmek için bugün ve belki yarın için elimizde bulunan kuvveden idareli istihdam etmek mecburiyetinde kalacağız. Kuvvetlerimizin faik düşman kuvveti, faik düşman vesaiti karşısında izmihlale duçar etmekten ise daima elimizde onu düşmana faik bir hale getirecek güne kadar hüsnü muhafaza etmeye mecburuz. ...Garp cephesinde, İzmir cephesinde Yunanlıların vuku bulan taarruzları karşısında filan veya filan cephede bulunan kuvvei milliye dağılmıştır, şu şekilde veya bu şekilde dağınmıştır diyorlar. Evet... dağılmıştır. Fakat bu avamın ifadesidir. ...onlar dağılmamış, çekilmiştir, şu istikamete veyahut bu istikamete çekilmişlerdir ve yürümüşlerdir. ...Çekilmek lazımdır. Eğer ölmek lazım gelirse o da yapılır. Ölmek ancak öldürmek maksat ve gayesine matuf olmak lazımgelir. Fakat öldükten sonra hiçbir gaye temin edemeyecekse neye yarar? Gayeyi muhafaza edebilmek için on misli kuvvet karşısında bu bin beş yüz kişinin çekilmesi lazımdır. Hususiyle ancak bunlardan bin kişinin cephede bulunduğu ve mütebakisinin de oradaki köy halkından ibaret bulunduğu nazari itibare alınmalıdır. ...bu manzara kuvvei maneviyenin mefkudiyetine veyahut noksan, bulunduğu delâlet etmez. Kuvvei maneviyenin noksanı orada değildir. Bizim kendi kalbimizde olabilir, o da yoktur ve belki bazılarında görülmüş ise yalnız onların şahıslarına tahsis etmek lazımgelir"⁵⁰ diyerek, Kuva-yı Milliye'nin düzenli Yunan birlikleri karşısında çekilmek durumunda kaldığına ve yetersizliğine dikkat çekmişti.

Kuva-yı Milliye'nin kendi kaynaklarını bulma; yani kendini finanse etme usulü de bazı sorunlara neden olmuştu. Öyle ki Kuva-yı Milliye, zorla alınan bağışlar ve bir çeşit iç gümrük vergisi (Oktrua Resmi) koyarak masraflarını karşılamaktaydı⁵¹.

5 Temmuz 1920'de TBMM gizli oturumunda askeri firariler hakkında söz alan Konya Mebusu Vehbi Bey; "...Kuvvayı milliye firarileri zaten silâhına güvenmiş eşkiya takımındandır. Kuvvayı milliye deyince ve Karesi hududunu geçince eşkiya ocağı demektir. Ve ekseriyetle kuvvayı milliye demek, eski cepheyi geçtikten sonra şakavet ocağı

49 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.69-74.

50 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 2, TBMM Basımevi (3. baskı), Ankara 1981, s.226-228.

51 Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi, 16 Eylül 1920'de İhracat rüsumu hakkında kanun lâyihası ve muvazeneyi maliye ve iktisat encümenleri mazbatalarının müzakereleri sırasında; "... Memleketten oktrova alınıyor ve alınan paralar cephelere sarfedilmiyor. Bir müddet daha alınması için olan takririmi ret buyurdunuz. Hala şu güne kadar oktrova alınıyor. Bu kanunda mevcut olan şeylerden ithalât ve ihracat alınıyor. Eğer cepheleri Hükümet Muvazenei Umumiyyeye ithal edecekse pekala, münasip bir kanundur. Eğer bu resmi alıp da, tekrar cepheleri memleketler idare edecekse bir şeyden iki defa vergi olmaz. Çünkü biz cepheleri ancak bu oktrovadan almış olduğumuz resimle idare ediyoruz" diyordu; TBMM ZC, D. I, C. 4, s.163.

demektir. Bunu saklamakta bir mana yok, fiiliyattır bu. Ve meydandadır. Bugün köylü yakıp kavuruyor. Ne kimse hayvanına sahip ne de ırz ve namusuna sahip. Ne de hayatına sahip ...Bu vaziyet karşısında köylü, Büyük Millet Meclisine merbut olacaktır derlerse aldatılmış oluruz"⁵² diyerek, Kuva-yı Milliye'yi bir eşkiya takımı olarak nitelendirmiş, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ise; "...Kuvayi milliye bir zarureti elime olarak doğmuştur. Bidayette mütareke ahkamına riayet için, askeri sivil halinde istihdama mecbur kalmıştık. Kuvayi milliye ile bir çok dahilî isyanların da teskinine muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Mevcut Kuvayi milliyenin muntazam asker haline ifrağı için, Erkânı Harbiyei Umumiye mezuniyeti âlileriyle lâzım gelen tedabire tevessül ediyor. Badema kuvayi milliye meselesi mevzubahs olmayacak, yalnız ordu meselesi var. Ordu da hakikaten muhtacı islahdır"⁵³ şeklindeki sözleriyle, Kuva-yı Milliye meselesinden ziyade ordunun islah edilmesini istemişti. Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey de; "Vatanın menfaati gibi külfeti de müşterektir. Zenginler Kuvayi milliye namı altında toplanarak halka, ahaliye, köylüye vergi tarh etmek suretiyle halkı bizar etmiştir. Köylü; zenginler kesesini dolduruyor diyor. Yahut Müdafaa-i Milliye'de bulunan adamlar birer birer suretle tarafını bularak askerlikten kaçıyor diyor"⁵⁴ cümleleriyle, köylünün şikayetini dile getirmişti.

Yine 9 Ağustos 1920 tarihli oturumda Mustafa Kemal Paşa ile cephe'deki seyahatten dönen bazı mebusların beyanatı sırasında söz alan Konya Mebusu Refik Bey; "...Bilecik ahalisinin bize vermiş olduğu malumattan bahsediyorum, diyorlardı ki, bir seneden beri kuvayi milliye ki, biz onu her manasiyle kendi ruhumuzdan doğan bir kuvvet olmak üzere alkışlamış ve bu suretle beslemiştik, fakat karşımızda bulunan düşman, muntazam ve mücehhez olarak ve bütün nevâkısını ikmal ederek karşımıza geldiği için kuvayi milliye ki, aşağı yukarı gayrimuntazam kuvvetlerdir, emir ve kumandadan da mahrumdur. Bir kıtası, bir müfrezesi tarafından muvaffakiyet gösterirken diğer taraftaki onun muvaffakiyetini hiçe indirecek bir vaziyet ihdas eder. Bunun netayici elimesi görülmüştür. Sizden rica ediyoruz. Muhterem Reisimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine derdimizi anlatınız, bizi bu cephemizde kuvayi muntazama ile takviye etsinler ve esasen kuvayi muntazama bugünlerde bu ihtiyacı tamamen temin etmiş ve halkın emniyet ve itimadını husule getirmiştir. Bugünden itibaren, Bilecik'ten ileride düşman karşısında bulunan kuvvet kuvayi muntazama olduğu için halk itimat ediyor. Artık Bursa'da görülen felaketin baş göstermeyeceğine kani bulunuyor idiler. Oradaki halkın duyguları ve tehlike önünde fedakârlıklarına gelince: Hakikaten vaziyeti kuvayi muntazama eline alır almaz tek mil halk etrafına toplanmış, ihtiyacatı askeriye komisyonu namı altında bir komisyon vücuda getirmişler. Büyüğü, küçüğü, fakiri, zengini onun etrafına toplanmışlar, ordunun ve kuvayi muntazamanın ihtiyacatı neden ibaret ise onun temini ile iştigal ediyorlardı"⁵⁵ sözleriyle, halk nezdindeki Kuva-yı Milliye ile ilgili izlenimi ve düzenli orduya yönelik arzuyu dile getirmekte idi.

TBMM gizli oturumunda Cephe'deki Askeri Vaziyet, Bazı Milis Kuvvetlerinin Tasfiyesi Hakandaki İstizah Takririnde⁵⁶ Antalya Mebusu Rasih

52 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.87.

53 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.88.

54 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.88.

55 TBMM ZC, D. I, C. 3, TBMM Matbaası (3. baskı), Ankara 1959, s.150-153.

56 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.252-256.

Efendi; "...vaziyet üzerine memleketin müdafaası için yer yer teessüs eden milli kuvvetler... kumanda altına girmemiş, intizama alınmamış kuvvetlerdir. Millî kuvvetlerimiz memleketin müdafaasını deruhte etti ve deruhte ettiği şu vazifede memleket müdafaasının nasıl mümkün, nasıl muvaffak olabileceğini takdir eder. Esasen bilirlerdi. Tarihen de sabit idi ki hiç bir kuvvet, millî kuvvetler, memleketin müdafaasında muvaffak olamaz. Fakat zaruret karşısında onları takdir ve tebcil etmek mecburiyeti var idi. Fakat onlar büyük bir hizmet ifaettiler. ... Bu hizmetin ifası zamanı geçtikçe efkârı umumiye, tarihin gösterdiği hakikati idrak etmeğe başladı. Yani memleket her halde muntazam ve kumanda altında hareket eden bir kuvvetle müdafa edilebilir kanaati hasıl olmağa başladı."⁵⁷ sözleriyle, Kuva-yı Milliye'nin niteliklerini belirtip başarılarını övdükten sonra yeni şartlarda gayri muntazam bir özelliğe sahip kuvvetlerle başarıya ulaşamayacağına vurgu yapmakta idi.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de Kuva-yı Milliye için; "...tarih bunların bir buçuk senedir göstermiş oldukları müessir şehameti altın kalemle yazacaktır. ...Bunun için bunların hakkını inkâr etmeyelim. Bir taraftan bir şey yaparken diğer taraftan birçok kıymettar, güzide vatandaşlarımızın kalbini kırmayalım. ...Gördüm ki, bütün beyanat kıtaatı muntazamai askeriye aittir. Tabii bunu kabul ediyorum. Yalnız bizim harbimizin bir harbi sagir, bir çete harbi olacağını Paşa Hazretleri de burada söylemişlerdi. Hakikati tarihiye de budur"⁵⁸ cümleleriyle, Kuva-yı Milliye'nin ifa ettiği önemi belirtmekte idi. Yine Ayıntap Mebusu Yasin Bey de Ali Şükrü Bey'in sözlerini destekler nitelikte; "... Maraş ve Ayıntap halkı gayri muntazam dedikleri kuvvetlerle memleketlerindeki düşmanı koddular. Lakin o gayri muntazam kuvvetlerin başında namuskâr zabıt, kumandan Kılıç Ali Beyler, Sarı Mehmet'ler vardı. ...O zabitanın idaresi, kumandası sayesinde, intizamı dairesinde düşmanı koddular. ...Onların feda ettiği mal ve can malumunuzdur"⁵⁹ diyerek, muhitlerindeki Kuva-yı Milliye'nin önem ve yararlılıklarına dikkat çekmekte idi. Kütahya Mebusu Ragıp Bey; "...Kuvayı Milliye'nin haksız olarak para topladığından bahsetmişlerdi. Sorarım kendilerine; haklı olarak Karahisar livası ne verdi? Binaenaleyh Kuvayı Milliye memleketi müdafa için belki para toplamıştır. Fakat memleketin ve milletin vereceği paralar memleketin müdafaasına masruf oldukça daima haklıdır"⁶⁰ demek suretiyle, Kuva-yı Milliye'nin halktan topladığı paraların memleketin müdafaası uğruna olduğunu ve meşruluğunu ifade ediyordu. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey de; "...Kuvayı Milliye hiçbir çapulculuk yapmamıştır. Gayet namuskârane çalışmıştır. Bu Kuvayı Milliye'nin bakayası bugün de yine namuskârane olarak cephede harp ile meşguldür. Kuvayı Milliye'yi çetecilikle tevhit etmek hatayı azimdir. Sonra Kuvayı Milliye'nin ibka veya ilga maddesi henüz hallolunmamıştır buyuruldu. Efendiler, Kuvayı Milliye'yi ilga etmek için memleketi yüzde yüz muhafazaya, müdafaaya muktedir olduğumuza kanaat hâsıl etmek ve Kuvayı Milliye'nin çetecilikten azade olan Kuvayı Milliye'nin heyecanı millî ve meşrutan doğmamış olduğunu kabul etmek lâzımdır. ...Bazı yerlerde Kuvayı Milliye namı altında icrayı şekavet eden, çapulculuk eden birtakım kuvvetler türemiş ve bu kuvvetler

57 TBMM ZC, D.I, C. 3, s.156.

58 TBMM ZC, D. I, C. 3, s.159, 160.

59 TBMM ZC, D. I, C. 3, s.160.

60 TBMM ZC, D. I, C. 3, s.481.

memlekette büyük zararlar yapmıştır”⁶¹ diyerek, Kuva-yı Milliyecilerin çapulcu olarak nitelendirilmesine karşı çıkmakta idi.

30 Aralık 1920 tarihli gizli oturumda bu meselenin devam ettiği sırada söz alan Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey; “...düne kadar Yunan ordusu karşısında koşan iki kuvvet vardı. Birine kuvayı milliye, birine kuvayı muntazamai askeriye diyorduk. Şimdi bu iki kuvvet karşı karşıya gelsin, ne yaptığını bilmeyen iki masum kuvvet birbirini boğsun. Neferlerin ne kabahati vardır? Binaenaleyh ben bu mühim meseleyi Büyük Millet Meclisinin haysiyeti, şerefi ve her şeyin fevkinde olmak üzere, gayemizden hiçbir şey feda etmemek şartıyla, uluvvü cenabımızı, afvokârlığımızı, yapılan şeyleri unuttuğumuzu gösterelim” demiş, Mustafa Kemal Paşa’ya seslenerek; “...Mustafa Kemal Paşa Hazretleri... Bu muazzam meselenin de Büyük Millet Meclisi Riyasetine lâîk olduğu veçhile hallini temenni ederim. Af ile, uluvvü cenab ile evvelâ kuvvetlerinizi göstererek, B. M. Meclisinin menafû âliyei vataniyesinin hiçbir cüzünü feda etmeyerek, âsileri tevbih ve takdir ediniz. Bu Meclisin, bu ulvî Meclisin uluvvü cenabını gösteriniz ve iki müslüman kuvveti birbirine kırdırmayınız”⁶² diyerek, Kuva-yı Milliye’nin milli direniş hareketini gayri nizami harp şeklinde başlattığını, takdir edilmesi gerektiğini ifade etmekte idi.

Bazı mebusların düzenli ordu yerine tekrar Kuva-yı Milliye’yi ihya etmeye yönelik yaklaşımları üzerine Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey; “...Kuvayı Milliye için memleketin dahilinden insan yazmak, toplamak bendenize kalırsa doğru değildir. Bir kısmının tarzı iâsesi başka, elbisesi başka, maaş ve kumandanı başka ve diğeri de alelade bildiğimiz askerlik namı altında yan yana aynı cephede harbetmesi biraz müşkül olur zannederim. Hakikaten bazı zamanlar oldu ki onların sayesinde burada oturduk. Fakat bugün bir ordu vardır. Herkesin bu orduyu takviyeye çalışması vatanperverlik icabındandır. Binaenaleyh dahilen yeniden Kuvayı Milliye teşkiline bendeniz kendi hesabıma lüzum görmem. Zannederim, heyeti âliyeniz de buna muvafakat etmez. ...Bu Kuvayı Milliye ordunun bir parçası şeklindedir. Şeraiti hayatiyesi de ordudan fazla değildir. Ne fazla maaşları vardır, ne de fazla bir şeyleri vardır. Asker gibi yerler, içerler, giyerler ve emrû kumandaya tabidir. Fakat, bundan sonra dahili memlekette bu nam altında asker celbini bendeniz muvafık görmüyorum. Çünkü zaten lâzım olan esnanısilâh altına celbediyoruz. İnşallah muzaffer oluruz”⁶³ demekte ve Kuva-yı Milliye’nin lağvedilmesi yönündeki yaklaşımlara karşı çıkmakta idi.

Kuva-yı Milliye’nin, taraftarlarının azaldığına dikkat çeken Canik Mebusu Nafiz Bey; “...hükümet bulunmadığı zamanlarda, memleketin eli silâh tutan, kalbi hamiyetle çarpan her fedakâr ferdi hududa koşmuş ve hükümet zaif zamanlarında yine o kuvvetlere istinat etmiştir. Çünkü istinatgahları olan kuvvet mevcut değildi. Bu da meşrudur. Fakat zaman geçti, kuvayı askeriyei muntazamaya malik olmaya başladı, işte bu zamanlar kuvayı gayri muntazamanın memlekette artık yeri yoktur. Kuvayı gayri muntazamaya böyle muamele yapıldıkça memlekette şekavet, yağma yekdiğerini takip etti. Bu takip ettikçe halk yekdiğerine fena nazarlarla bakmaya başladı. Daha açıkça arzedeğim; kuvayı milliyenin

61 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.266, 267.

62 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.301, 302.

63 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.265, 266.

mensup olduğu ve kuvayı milliyeye taraftar ancak yüzde beş kişiyi istisna edebiliyorum ki, mensubiyet dolayısıyla temini menfaat eden kimselerdi, işte onlar bizim taraftarlarımızdır. Diğerleri muhalifimizdi”⁶⁴ sözleriyle, Kuva-yı Milliye’nin görevinin tamamlandığı üzerinde duruyordu.

Aynı oturumda söz alan Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey de; “... Kuvayı Milliyeyi ilga etmek mevzuubahis değil. Kuvayı Milliyeyi tevsi etmek; bu da mevzuubahis değil. Laalettâyin elli kişi başına toplayan cepheye sevk etmek vazife vataniye idi. Bugün buna hacet kalmadığını anlatmaktan ibarettir ve bunda hiçbir suretle arzettiğim gibi tenkid şaibesi yoktur. Bendenizce bu meseleyi kapatsak daha iyi olur”⁶⁵ diyerek, Kuva-yı Milliye’nin bir dönem aralığında görevini yerine getirdiğini, onun da bu dönem ile sınırlı kalmasının doğru olacağını ifade ediyordu.

Başka bir oturumda Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik ordularını benzetme konusu yapmış ve “...ordu yapmak, orduyu muntazam sevk ve idare etmek orduyu mükemmel teçhiz etmek... fakat askeriyemizin biraz çıplak, yırtık elbise ile bulunması hiç bir vakit bizim için bir şin teşkil etmez ve size söylüyorum ki efendiler, dünya inkılâbı azmini âlemşümül olan inkılâbı vücuda getirmiş olan Bolşevik orduları ki Lehistan’da zaferden zafere gidiyor. Onların da üstleri başları bizim askerlerimizden daha çok iyi değildir. Bana Fransızlar, elbisesiz askerlerin çete olduklarından bahsettikleri zaman, hayır onlar çete değildir, bizim efradımızdır dedim. Üzerinde üniforma yoktur dediler. Üzerimdeki elbisesi üniforma dedim ve bunu Fransızlar manidar bir cevabı kâfi buldular. Binaenaleyh elbisesiz olsun, köylü elbiseli olsun yeter ki onları mahallinde istihdam edelim ve gayei mukaddesimize vasil olalım”⁶⁶ diyerek, gayenin temini için ordunun bir şekilde istihdam edilmesi gerektiğini vurgulamakta idi.

Ayrıca Kuva-yı Milliye mensuplarından bazılarının Bursa, İznik, ve Yalova’da suiistimale karıştıkları, maliyenin Geyve’de bulunan tiftik, yapağı ve ipek gibi mallarını Eskişehir’e daha sonra da Antalya’ya kaçırarak İtalyanlara sattıkları⁶⁷, Milli Mücadele hareketinin hizmetine giren; ancak 1500 atlısı ile Isparta, Antalya havalisinde kanunsuz işler yapan Demirci Mehmet Efe’nin bazı kişilere ait ziynet eşyalarına el koyduğu⁶⁸, üzerinde duruluyordu⁶⁹.

23 Nisan 1920’de kurulan TBMM, devlet ve hükümet olmanın bir gereği olarak milletin can ve mal güvenliğini sağlamakla mükellefti. TBMM, bu mesuliyetini ise ancak kuvvete hakim olmakla yerine getirebilirdi. Bu durum, meclis müzakerelerinde de mebuslar tarafında sık sık dile getirilmişti. Nitekim düzenli orduya geçiş çalışmaları sırasında İstanbul Mebusu Hamdullah Subhi Bey, Bazı Kuva-yı Milliye birliklerinin halka zulmünden, halkın tedirginliğinden ve halkın yurtlarını terk edişinden bahsettiği konuşmasına şu şekilde devam etmekte idi; ...

64 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.304.

65 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.267.

66 TBMM ZC, D. I, C. 3, s.229-230.

67 TBMM ZC, D. I, C. 8, TBMM Matbaası (2. baskı), Ankara 1945, s.141-145.

68 TBMM GCZ, D. I, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.879.

69 TBMM GCZ, D. I, C. II, s.864, 876.

millietimiz ve onun buraya gönderdiği vekiller hakikaten meşru ve âdil bir Hükümet yapmayı kendisine hedef itti haz etmiş ise; Osmanlı ordusu çalan, vuran adamlardan mürekkep olamaz. Onun, tarihi ve velvelei şan ve şerefi cihanı doldurmuş mutantan bir mazisi vardır. Bizim askerlerimiz o ananeye merbut insanlardır. ...Zulümden bunalmış olan millietimiz, sizden âdil Hükümet istiyor ve hiçbir zaman, bugün olduğu kadar, halk elini Hükümete uzatmamıştır. ...Hakikaten bir orduya malik olduktan sonra; hükümeti kurdum demeye Büyük Millet Meclisinin hakkı olacaktır. Bilâkis gayrı muntazam kuvvetler devam ettikçe ve bu kuvvetler kendi maksatlarımızın temininden uzaklaşmakta inat ve ısrar ettikçe bizim için bir tek yol kalır arkadaşlar ve şimdiye kadar en zayıf zamanlarımızda bir tek istinatgahımız vardı, o da azmü iman... Fakat bir şey var ki; bizim kendisine paye verdiğimiz, kendisine kahraman dediğimiz ve ifa ettiği hizmetler dolayısıyla takdirlerimizi bezlettiğimiz, hatta kendisine millî bir kahraman unvanı verdiğimiz zayıf ruhlu insanlar yükseldi mi; uçurum yanına gelmişler gibi başları dönüyor ve etrafı göremiyorlar, sersem oluyorlar. Bugün bu adamlar da aynı dalâlete düşmüşlerdir ve mademki rahı dalâlete sapmışlar ve mademki tebdili fikirle, müdafaasına memur oldukları vatanı içinden tahrip edecek hain düşüncelilerin eline düşmüşlerdir, o halde bunun önüne geçmek, bunları tedip etmek ve Anadolu'nun muhtaç olduğu sükûnu temin etmek şarttır"⁷⁰ diyerek, adil ve meşru bir hükümet olmanın düzenli orduya sahip olmaktan geçtiğini dile getiriyordu.

TBMM Hükümeti, teşekkülünden itibaren düzenli ordu birliklerini meydana getirme hedeflerini gütmüş; ancak yeterli alt yapının oluşturulması zaman almıştı⁷¹. Vekâletlerin kurulmasından sonra Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili sıfatıyla; "... hükümetimiz teşekkül ettiği sırada ordumuz yok denilecek derecede perişan bir halde idi. ...cephede bulunan kıtaatımız; mahallî kuvvetlerle takviye olunmuş idi ve bunun böyle olması da tabî idi. Çünkü İzmir işgali üzerine millette zuhur eden galeyana millî idi. Zira ordu mütareke ahkâmına riayete mecbur idi. O sırada gerek Nazilli cephesinde ve gerekse Balıkesir cephesinde bazı şahsiyetler belirdi ve milletin hakikaten ne kabiliyet ve salâbette olduğunu Avrupaya ve âleme karşı gösterdi ki bu hâl şayanı şükrandır ve ben ilk Müdafaa-yı Milliye Vekili sıfatıyla bu tearıf etmiş olan şahsiyetler ve sistemlere karşı, ordu zihniyetini efkârı umumiyeye kabul ettiremezdim... çetelerle hareket ederek, meselâ bir çete Konya'ya gitsin, bir çete Yozgat'a gitsin, oradan cepheye gitsin şeklinde müdafaa olamazdı... galeyana millî, muntazam çerçeveler ve usuller dahiline alınmazsa çarçabuk söner. ...Medit ve muntazam bir harbi idare etmek için mutlaka muntazam ve iyi tertip edilmiş kuvvet lâzımdır ve bundan sonra muntazam orduya ehemmiyet verildi ve kıtaatı muntazama teşkiline başlandı ve teşekkülden sonra da herkese emniyet geldi. Baktılar ki asker muntazam, askerin eslihası, cephanesi muntazam; noksan toplarını da ikmâl ettik. Onun üzerine dediler ki; biz taarruz ederiz. O vakit henüz taarruza geçecek vaziyette değiliz. ...Mademki hak bizdedir. Muvaffakiyet de inşallah bizdedir ve inşallah bu çetecilik zihniyeti reffolunacak. Bundan sonra bütün gazetelerde Mustafa Kemal Paşa çeteleri namı olmayacak, Anadolu Büyük Millet Meclisi ordusu namı olacaktır"⁷² diyerek, düzenli orduya geçişin ilk işaretlerini vermekte idi.

70 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.255-256.

71 Akın, a.g.e., s.330.

72 TBMM GCZ, D. I, C. I, s.255; TBMM GCZ, D. I, C. I, s.123.

Yine Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Bey, Milli ordu teşkili hakkında kanun teklifi sırasında; "...Harbi umumi badiresinden sonra milletlerin kanaatlerinde tezahür eden harekâtı inkilabiye, teşkilatı hazırai içtimaiyeyi bildiğimiz gaye ve mecralara sevkettiği bir zamanda emperyal mahiyetindeki teşkilatı askeriyenin milletlerin arzularıyla kabili telif olamayacağı artık bütün sarahat ve vuzuhiyle taayyün ve tahakkuk etmiştir. Hâlihazırdaki ordumuz tamamen millidir ve milletin meram ve iradesinin vasıtai husulidir. Binaenaleyh orduyu hümayun teşkilatını ve bilhassa meratip kademelerini daha ziyade millileştirmek ve kadrosu dahilindeki uhuvvet ve tesanüt fikirlerini daha ziyade takviye etmek, bir ordu için esbabı muvaffakiyetten olan itaat, sadakat ve inzibat hislerini daha amik bir surette tesis etmek için berveçhizir mevaddı kanuniyeyi Büyük Millet Meclisinin nazarı tasvip ve tasdikine arz ve teklif ederim. Millî ordu teşkilatı berveçhizirdir"⁷³ dedikten sonra teklifte bulunmuş⁷⁴,

73 TBMM ZC, D. I, C. 5, TBMM Basımevi (3. baskı), Ankara 1981, s. 121, 122.

74 "Madde 1.

A) Milli ordu cüzü tammu askerisi fırkadır. Fırkalar da gruplardan teşekkül eder.

B) Her fırka üç alaydan ve her alay üç taburdan ve her tabur üç bölükten ve her bölük üç takımdan tereküp eder.

C) Her filikada biri sahra diğeri cebel olmak üzere iki taburdan ve her tabur üç bataryadan mürekkep bir topçu alayı bulunur.

D) Her fırka birer bölüklü bir süvari alayı bulunur.

H) Her taburda dört makineli tüfekten mürekkep bir mitralyöz bölüğü bulunur. Süvari alayına ayrıca bir bölük mitralyöz verilir.

V) Her fırkada bir istihkâm taburu ile bir sıhiye, bir telefon ve telgraf müfrezesi bulunur.

MADDE 2. Milli ordunun meratibi berveçhizirdir.

A) Rütbei askeriye umumiyetle mülgadır. Yalnız başkumandan ile grup kumandanları, Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi; paşa unvanını haiz bulunacaklardır. Paşalık unvanını Büyük Millet Meclisi tevcih eder. Diğer rütbei askeriye berveçhizirdir.

B) Milli orduda fırka, alay, tabur, bölük, takım kumandanlıkları rütbesi vardır ve kumandanlar yalnız bu isimle tevsi olunur.

C) Rütbeler, ahlak, tecrübe, iktidar, fedakârlık ve bilgi noktai nazarından tevcih olunur.

D) Milli orduda evsafı matlubeyi haiz olmayanların rütbei sabikâi askeriye neolursa olsun kendileri tekaüde sevkoluurlar.

MADDE 3. Milli ordu kıyafeti askeriyesi:

A) Elbisei askeriye ve kalpak haki renktedir.

B) Başkumandan kalpağına kırmızı bir tuğ takar.

C) Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi ve grup kumandanları kalpaklarına beyaz tuğ takarlar.

D) Fırka kumandanları kalpaklarına ay yıldız takar.

He) Alay kumandanları yakalarına birer ay, tabur kumandanları yakalarına üç, bölük kumandanları iki, takım kumandanları birer yıldız takar.

V) Doktorlar, baytarlar ve esenafi askeriye eski işaretlerini yakalarına takarlar. Diğer memurini askeriye milli efrat kıyafetindedir.

MADDE 4. Milli ordu maaşatı berveçhi zirdir.

		<u>Lira</u>
A) Başkumandan		500
B) Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi	400	
C) Grup kumandanları		350
D) Fırka kumandanları		250
He) Alay kumandanları		200
V) Tabur kumandanları		150
Z) Bölük kumandanları		100
Ha) Takım kumandanları		75
Ti) Doktorlar iki sınıftır :		
Birinci sınıfa		200
İkinci sınıfa		100

bu teklif Layiha Encümeninde⁷⁵ tasdik olunduktan sonra da Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne⁷⁶, 31 Ocak 1921'de de Erkânı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine havale edilmişti⁷⁷.

Düzenli ordu organize edilirken diğer taraftan da Kuva-yı Milliye birlikleri düzenli ordu bünyesine alınmaya başlandı⁷⁸. Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesindeki bu gelişme ve amaçları 8 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda şu şekilde belirtmekte idi; "...Son zamanlarda Garp Cephesinde bir kumanda tebeddülü oldu. Malûmu Fuat Paşa oradan İnfikâk etti. Yerine; bütün cephe ikiye ayrılarak, bir kısmına Erkânı Harbiye Reisi ismet Bey, diğer kısmına da Dahiliye Vekili Refet Bey memur edildiler. Hükümetin bu iki zata vermiş olduğu vazife; bu iki cephe üzerinde kuvvetli ve muntazam birer ordu vücade getirmek ve diğer taraftan bütün o sahada ve bütün o menatıkta Hükümetin hakikî olarak teessüs ettiğini ve teessüs eden Hükümetin şeref ve haysiyetinin daima mahfuz kaldığını herkese göstermek ve icap ederse füilen teyit etmek idi. Bu iki zat deruhde ettikleri vazifeleri ilk andan itibaren fekalâde bir surette, müdebbirane bir tarzda tatbik etmeğe başladılar."⁷⁹

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ise 1 Ocak 1921'de Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderdiği yazıda; düşmana karşı verilen mücadelenin ancak düzenli orduya geçişle mümkün ve başarılı olabileceğini bildirmişti⁸⁰.

Y) Baytarlar iki sınıftır:

Birinci sınıfa	150
İkinci sınıfa	100

K) Eczacı, cerrah, esnafata askeriye 75

L) Tayinat usulü mülğadır. Hademe, seyis, arabası olarak asker istihdam edilemez.

M) Ketebe askeriye iki sınıftır:

Birinci sınıfa	100
İkinci sınıfa	75

MADDE 5. Milli ordu mekâtibi:

A) Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin tahtı emir ve teftişinde bir mektebi harbiye ile bir erkânı harbiye mektebi vardır.

B) Erkânı harbiyeye tefrik olunacak zabitan mektebi harbiyeden kıtaata tevzi edilip beş sene kıtalarında iktidarı askeri yerleriyle temayüz eden zabıtanadan olacak, bunlar iki sene Erkânı Harbiye mektebinde tedrisatı âliye askeriye gördükten sonra orduya iade olunacaktır.

C) Bunların hiçbir imtiyazı yoktur.

D) Fırka ve grup kumandanları maiyetinde istihdam olunurlar. (Sayfa: 122)

He) İspatı ehliyet edemeyen ve tecrübe sahasında matlup seciye gösteremeyenler eski vazifesine iade olunur.

MADDE 6. Milli ordunun ahzı asker devaîri:

A) Halk idaresi teşkil oluncaya kadar yalnız ahzı asker şubeleri kalacak, kalem ve devairi sairesi lağvolunacaktır.

B) Her şubede bir tabur kumandanı ve üç takım kumandanı ve bir kâtip bulunacaktır. Her şube efrattan beş yazıcı istihdam eder.

MADDE 7. İşbu kanun tarihi neşrinden iki mah sonra tatbik edilmiş olacaktır.

MADDE 8. İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi Heyeti Vekilesi memurdur."

75 TBMM ZC, D. I, C. 5, s.122, 123.

76 TBMM ZC, D. I, C. 5, s.160.

77 TBMM ZC, D. I, C. 8, s.20; Yapılan hazırlıklar sonunda Ekim 1920'den itibaren Kuva-yı Milliye'nin tasfiyesine başlanmıştı. 9 Kasım'da Batı Cephesi; Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmış, 10 Kasım'da Albay İsmet Bey (İnönü) Batı Cephesi, 11 Kasım'da ise Albay Refet Bey (Bele) Güney Cephesi Komutanlığı'na atanmışlardı.

78 Köstüklü, a.g.m., s.172; Yaman, a.g.m., s.401.

79 TBMM ZC, D. I, C. 7, TBMM Matbaası (2. baskı), Ankara 1944, s.224, 225.

80 Akin, a.g.e., s.330.

Ancak bu tasfiye sürecinde bir takım güçlükler yaşandı. Nitekim Çerkez Ethem'in başını çektiği Kuva-yı Seyyare'nin tasfiyesi kolay olmadı. Onların düzenli ordu birlikleri konusunda yeterince bilgilendirilmemesi ya da eski inisiyatiflerini kaybetmek istememelerinden dolayı⁸¹ uzlaşma çabalarına rağmen Ethem Bey ikna edilemeyince üzerine kuvvet gönderildi. Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık 1920 tarihli gizli oturumda; "...acı günlerde bizimle teşriki mesai etmiş bulunan ve bizim imdadımıza yetişmiş olan birçok kıymetli arkadaşlarımız vardır. Bunlar meyanında yine cümlenizce malum olduğu üzere B. M. Meclisi azasından Reşit Beyin biraderi Ethem Bey vardır, onun biraderi Tevfik Bey vardır. Bunlar Anzavur meselesinde, o zamanlar şimal mıntakasinda kumandan bulunan Yusuf İzzet Paşa ve Kâzım Paşa Hazretlerinin tahtı emirlerinde olacak Biga'da muvaffakiyetle icraatta bulunmuşlardır. ...Birinci Kuveci Seyyare namı altında ordunun kadrosu dahilinde gayri kanuni, hükümete mütecavizane harekâtına müsaade olunamazdı"⁸² diyerek, Çerkez Ethem'in Milli Mücadele'ye yararına değinmekle birlikte daha sonra Milli Mücadele ve TBMM açısından nasıl zararlı hale geldiğini açıklamakta, Çerkez Ethem ve kardeşinin amaçlarını ise şu şekilde belirtmekte idi; "...Ethem ve Tevfik Beylerle beraber, maatteessüf mebdeinden son zamanlara kadar bizimle beraber ye içimizde arkadaşlık etmiş bulunan Reşit Bey menafii mülk ve milleti müdafaa etmek için emrî kumandalarında bulundurmağa muvaffak oldukları kuvvetlere istinad ederek bir takım hayalâta saptılar. Bizce kanaati katiyeye müstenit olarak inkişaf etmiş olan bu kannat şu idi: Evvelâ; Kütahya ve havalisinde kendi tâbirlerince bir Hükümet, fakat bizim hakiki ifade etmek üzere kullanacağımız tâbirle bir derebeylik teşkiline yeltendiler. Bu derebeyliği Afyon Karahisarına, Isparta'ya ve belki Konya'ya, Eskişehir'e kadar bir taraftan teşmile teşebbüs etmekle beraber, memleketin aksamı sairesinde dahi kuvvetler teşkili ile daha ziyade tevessü ve taazzuv etmek ve binnetice Türkiye Büyük Millet Meclisini iskat ederek yerine Heyeti Umumiyye hâkim bir Hükümet vücade getirmek istemişlerdir... raptedebildikleri bazı kimselerle memleket içinde daimî bir anarşinin idamesine taraftar bulunuyordu."⁸³

Kendine bağlı kuvvetlerin cephe komutanının idaresi altına girmeyeceğini söyleyerek doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile muharebeye girişen ve bazı çete reisleriyle de işbirliği yapan Çerkez Ethem, bütün hoşgörülere ve kendisine gönderilen nasihat heyetlerine rağmen dik başlılığa devam ettiği için Hükümet, kendisinin yerini değiştirmeye karar vermişti. Bu nedenle Yunan ordusu karşısındaki kuvvetlerin bir kısmı Kütahya bölgesindeki Ethem üzerine gönderilmiş, bu durum karşısında Ethem ve yanındaki birtakım mahiyeti önce Gediz üzerine çekilmiş daha sonra da kuvvetlerini dağıtarak Yunanlılara sığınmış, Kuva-yı Seyyare'nin büyük bir bölümü ise onunla birlikte hareket etmeyip TBMM ordusuna teslim olmuştu. Yine aynı şekilde Demirci Mehmet Efe kuvvetleri de kimseye herhangi bir zarar gelmeyecek şekilde dağıtılarak düzenli orduya katıldı⁸⁴.

Bu şekilde düzenli orduya geçiş süreci fazla sancılı olmamakla beraber tamamlanmış ve Batı Cephesi'nde düzenli ordu birlikleriyle Yunan kuvvetlerine

81 Köstüklü, a.g.m., s.172.

82 TBMM GCZ, D. I, C. 1, s.273, 278.

83 TBMM ZC, D. I, C. 7, s.224.

84 Yaman, a.g.m.,s.395.

karşı savaş sürdürülmüş, düzenli ordunun Yunan birlikleri ile ilk sıcak teması ise galibiyetle sonuçlanan I. İnönü Savaşı olmuştu. Nitekim Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Birinci İnönü Savaşı hakkında beyanatında; "...Düşman zannediyordu ki; nereye tevaccüh edersem bir sene evvel olduğu gibi, herkes tüfeğini atıp kaçacak ve Ethem zannediyordu ki; tayyareden attığı beyannamelerle geliyorum ha! der demez bütün ordu silâhını bırakıp kaçacak, işte böyle gayet âdi ve basit zihniyetlerle düşman bize saldırdı. Şüphesiz ki, millet yalnız bir şaki Etem'in kuvveti üzerinde durmuyordu. Onların zannettiği gibi millet cebren harp etmiyordu. Azmiyle ve tamamiyle iman ile hedefini bilir bir surette harp ediyordu. ...Bu suretle İnönü muharebesi düşmanın felâketiyle neticelenmiş ve Büyük Millet Meclisinin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu ilk rüşdünü bu suretle ispat etmiştir. İnşaallâh kariben kemale gelecek bu ordu milletin bütün arzularını bilâ noksan ifa edecektir"⁸⁵ diyerek, düzenli ordunun başarısı ve bu ordudan ümit edilenler dile getirilmekte idi.

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması ve ateşkesin ilk uygulama biçimi, İtilaf Devletleri'nin ülke hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymakta, ateşkes dönemi uzadıkça işgal edilen topraklar genişlemekte, ülke her geçen gün daha ağır şartlarla karşı karşıya kalmakta idi.

İşgaller arasında en fazla tepki gösterilen ve mücadele azminin artmasına sebep olan olay; 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'i İtilaf Devletleri'nin destek ve rızası ile Yunanlılar'ın işgal etmesi olmuştu. Uzun yıllar süren savaşların ağırlığını hep taşıyan Anadolu halkı, özellikle İzmir'in işgaliyle direnmekten başka çarenin kalmadığını görmüş ve silahına sarılmıştı.

Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışı ve meşruiyeti "...üzerimize basarak, elimizi kolumuzu bağlayarak ve silâhlarımızı ve topraklarımızın kamasını, tüfeklerimizin mekanizmasını aldılar. Firar eden efradımızı takipten menettiler. Bu suretle mevcut fırkalarımız, kolordularımız hepsi birer iskelet halini aldı. Yani biraz sonra düşmanlar tarafından İzmir'e malûm olan taarruz vaki oldu. İzmir'e taarruz eden Yunan kuvvetleri yerli Hristiyanlarla beraber hepiniz pekâlâ biliyorsunuz ahalinin hürriyetine, malına, canına ve en nihayet ırzına tecavüz ettiler. Eli bağlanmış, ordusu yok olan bu millet, böyle bayağı bir tecavüz karşısında kalan bu millet eline silâhını aldı" şeklinde ifade edilmiştir.

İzmir'in işgali, işgalden bir gün sonra İstanbul'dan Samsun'a hareket edecek olan Mustafa Kemal Paşa açısından, Milli Mücadele'nin bir strateji olarak benimsenip, içinde bulunulan durumdan kurtulmak için bir imkan ve fırsat olmuş, Müdafa-ı Hukuk Cemiyetleri ve kongrelerle halkın teşkilatlandırılması imkan dahiline girmiştir.

İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs 1919 ve TBMM'nin açıldığı tarih olan 23 Nisan 1920 arasındaki bu süreçte Kuva-yı Milliye güçleri sadece cephede çarpışan

85 TBMM ZC, D. I, C. 7, s.280, 281.

halk birlikleri olmayıp, aynı zamanda halkın yönetime el koyması şeklinde ortaya çıkan yönetimde de bir araç olmuştur⁸⁶.

Heyet-i Temsiliye tarafından milli irade ele alınmış milli ve mahalli kongrelerde alınan kararlar titizlikle yerine getirilip, “Geçici Hükümet” görevi ifa edilmiş, 23 Nisan 1920 Cuma günü, “*Makamı muallâyî hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yed-i ecanipden tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden...*” Büyük Millet Meclisi toplanmıştı.

TBMM Hükümeti, işgalci güçlere karşı mücadele ederken Osmanlı Hükümeti ve işgalci güçlerin sebep olduğu ayaklanmalar ve yıkıcı propagandalarla da karşı karşıya bulunmuş, kendi otoritesini egemen kılacak, içeride güvenliği sağlayacak yasa ve bu yasanın hayata geçirilmesini temin edecek bir kuvvetin zorunluluğunu hissetmiş idi.

“*Millet orduya; kendi içinden teslim etmiş evladını, düşman tecavüzüne maruz kalan muntıkaların müdafasına, düşman tasallûtuna uğrayan kardeşlerinin hayatının muhafazasına memur etmeğe mecbur olmuştu. İşte buna kuvayı milliye diyoruz ve bütün kâinat böyle diyor*”, şeklinde tanımlanan meşru ve milli bir direniş teşkilatı olarak görülen Kuva-yı Milliye, TBMM Hükümetinin otoritesini egemen kılacak, içeride güvenliği sağlayacak bir kuvvet olmuş, düzenli orduya geçiş öncesinde de disiplin sağlamaya çalışmıştır.

Kuva-yı Milliyeciler, Mustafa Kemal Paşa’nın ön ayak olduğu mücadelede bütün güçlerini seferber etmişler, TBMM Hükümeti otoritesinin egemen kılınmasında ve Yunan ilerleyişinin durdurulmasında büyük yararlılıklar göstermişlerdir.

“*Kanaati gayet sağlam olan insanlardan, efrattan müteşekkil olan cesur*” ve “*Pek müteredditler veya korkaklar*”ın giremedikleri” bir heyet olarak ifade edilen Kuva-yı Milliye’nin, Yunan ordusunun taarruzlarına gayri nizami kuvvetlerle karşı konulamaması ve zamanla suiistimale yönelen yapısını tartışılır hale getirmiş, TBMM’nin gizli ve açık celselerinde Kuva-yı Milliye gündemin konusu olmuştur. “*...memleketin asayişini muhafaza eder, memleketin iffetini, namusunu muhafaza eder, memlekette namuskârlığı esas olmak üzere tanır bir teşkilât demektir*” şeklinde nitelendirilen Kuva-yı Milliye, yapılan müzakereler neticesi lağvedilmiş, Milli Mücadele içerisindeki yararlılığı ve rolü unutulmamış, direniş kuvvetleri olarak kalmıştır.

86 Ahmet Tekin, “Milli Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.144.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

- TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 6, TBMM Basımevi (3. Baskı), Ankara 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 8, TBMM Matbaası (2. Baskı), Ankara 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 1, TBMM Matbaası (3. Baskı), Ankara 1959.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 2, TBMM Basımevi (3. Baskı), Ankara 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 3, TBMM Matbaası (3. Baskı), Ankara 1959.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 4, TBMM Matbaası (3. Baskı), Ankara 1959.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 5, TBMM Basımevi (3. Baskı), Ankara 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 7, TBMM Matbaası (2. Baskı), Ankara 1944.

II. Kitap ve Makaleler

- AĞAOĞLU, Samet, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2008.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele – Son Meşrutiyet (1919-1920)*, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ATAMAN, Murat Günel, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- ÇOKER, Fahri, *Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- GÜLCAN, Oğuz, *Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Oluşumu (1919-1920)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. 1, İstanbul, 1985.
- KASALAK, Kadir, “Kuva-yı Milliye’nin Askeri Açından Etüdü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılı Özel Sayısı), C. IV, S. 42, Ankara Kasım 1998, s.979-1004.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Millî Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşlar ve Cepheler”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.168-182.
- _____, “Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında Kuva-yı Milliye Fikri Üzerine Çalışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 14, Ankara Mart 1989, s.479-485.
- ÖZKAYA, Yücel, “Kuvâ-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, Sayı: 24, Ankara Temmuz 1992, s.451-480.
- _____, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Denekler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 10, Ankara 1987, s.139-186.
- SOFUOĞLU, Adnan, “Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye’nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1921)”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002, s.618-627.
- TEKİN, Ahmet, “Millî Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.137-150.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, TTK Basımevi, Ankara, 2001.
- TÜRMAN, Saim, “Kuvayı Milliye’nin İşe İkmali ve Heyeti Temsiliyenin Kaynakları”, *AÜ TİTED (Atatürk Yolu) Dergisi*, C. 6, S. 22, Ankara, 1998, s.201-210.
- YALÇIN, E. Semih – KOCA, Salim, *Mustafa Kemal Paşanın Anadolu’ya Geçişi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.
- YALÇIN, E. Semih (Editör), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008.
- YAMAN, Ahmet Emin, “Millî Ordudan Düzenli Orduya”, *AÜ TİTED (Atatürk Yolu) Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 6, Ankara, 1990, s.377-401.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN MİLLİ MÜCADELE'YE VATAN SAVUNMASINDA YENİŞEHİRLİLER

Seher BOYKOY*

Özet

Tarihimizde 1912-1922 yılları, Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'nin sonuna kadar süren 10 yıllık savaş dönemini kapsamakta ve Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine tanıklık etmektedir. Türk Milletinin ölüm kalım mücadelesi verdiği bu dönem, büyük toplumsal sıkıntı ve huzursuzluklarla geçen bir süreç olmakla birlikte; Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına giden yolda önemli kilometre taşlarını teşkil etmiştir.

20. yüzyıl başlarındaki bu uzun savaş yılları, sosyal tarih perspektifinden bakıldığında, önemli miktarda yetişmiş ve kalifiye insan gücünün cephelerde yitirilmesine yol açmıştır. Bu süreçte Türk ordusunun esasını teşkil eden Anadolu halkı, vatan savunmasına katılmayı kutsal bir görev bilmiş; büyük sıkıntılar ve yokluklar içerisinde canı pahasına her türlü fedakârlığa katlanmıştır. Vatan savunmasında verilen sayısız şehitlerimiz, yokluklar içerisindeki Türk insanının, bağımsızlık uğrunda gösterdiği emsalsiz fedakârlığın timsali ve Türk milletinin gurur abidesi olmuşlardır.

Bu nedenledir ki, vatan savunmasında şehit olanlar üzerine yapılacak çalışmalar, bizleri yaşanmış tarihimize götürecek ve o günlerin havasını gerçekçi bir şekilde kavramamızı sağlayacaktır. Bu suretle, içinde yaşadığımız toprakların ne fedakârlıklarla korunmuş olduğunu izlerken; aynı zamanda bu toprakları canı pahasına koruma sorumluluğunu da üzerimizde taşımış olacağız.

Hazırladığımız bu makalede, Türk milletini derinden etkileyen ve büyük kayıpların verildiği I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde Bursa Yenişehir ilçesindeki şehitler tespit edilecek ve değerlendirilecektir. Yenişehirli şehit listelerinin tespitinde yararlanılan temel kaynak ise, Milli Savunma Bakanlığı'nın (MSB) yayımladığı Şehitlerimiz adlı beş ciltlik yayının Bursa'yı kapsayan ikinci cildi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Yenişehirli Şehitler, Müstecip Onbaşı, Yenişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Dr.

Abstract

In our history, the years of 1912-1922 covers the period of 10-year war which lasted from the end of the Balkan Wars to the Turkish National War and testifies to the process of collapse of the Ottoman Empire. The period of the Turkish nation was fighting for its life or death, is a process experiencing the great social distress and unrest and also has constituted significant milestones on the path to the establishment of the Republic of Turkey.

The long war years in the early twenty century has led to the loss a significant amount of trained and skilled manpower in the fronts. In this process, the people of Anatolia that formed the basis of the Turkish army knew a sacred duty to participate in the defense of the country. The numerous martyrs in defense of homeland have become the symbol of unique sacrifice of the Turkish people within shortages and the paragon of proud of the Turkish nation.

The works to do on those killed in defense of homeland, will lead us to our history and will provide a realistic grasp of those days. In this way, we will understand the land that we live in be preserved with great sacrifices.

In this article, the martyrs in district of Yenişehir of Bursa in the process of the Balkan Wars, World War I and the Turkish National War will be determined and assessed. The basic source using in this article, Martyrs Book published by the Ministry of National Defense in 5 volume. This book's 2. volume covers the Bursa District.

Key Words: *The First World War, Turkish National War, Martyrs of Yenisehir, Mustecip Corporal, National Association of Self-Defense of Yenisehir.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 20. yy başlarında yaşadığı yoğun savaş sürecinin temelinde, 1815'te Viyana Kongresi'nde adı konulan ve Osmanlı Devleti'nin parçalanma projesi olan "Şark Meselesi" (Doğu Sorunu) yer almıştır¹. Hristiyan Avrupa ve Müslüman Türk mücadelesi olarak şekillenen Doğu Sorunu, Avrupalı devletlerin, Avrupa ve Anadolu topraklarındaki Türk varlığına son vermek, bu bölgelerde siyasi, iktisadi, kültürel olarak kendi nüfuzlarını kurmak politikalarının uzantısı olmuştur.

Doğu Sorunu doğrultusunda, Balkan Yarımadası toprakları, Rusya ve Avusturya; Arap Yarımadası ve Ortadoğu toprakları, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya; Boğazlar ise, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz sahaları olarak belirlenmiştir. Osmanlı toprakları üzerindeki bu paylaşım mücadelesinde çatışan çıkarlar, Osmanlı'nın bir süre daha varlığını korumasını sağlamıştır². Bu süreçte Osmanlı

1 Doğu Sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, Nida Yay., İstanbul, 1971.

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993, s.51-54.

coğrafyasında yaşayan azınlıklar da, Avrupalı Devletler diplomasisinin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Bu paylaşım projeleri, 1789 Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının etkisiyle birleşince, Balkan topraklarında büyük kargaşa ve huzursuzlukları ortaya çıkarmış; Balkan coğrafyasının devletten kopuş sürecini belirlemiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele, 19. yüzyıldan itibaren uygulamaya konulan Doğu Sorunu projesinin uygulama safhalarını teşkil etmiştir. Bunun ilk aşaması olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile, Osmanlı Devletinin Balkanlardaki varlığına büyük bir darbe indirilmiştir.

Balkan toprakları açısından bu projenin ikinci önemli halkasını, Balkan Savaşları oluşturmuş; bu savaşlar sırasında, Balkan coğrafyasında büyük kayıplar verilmiştir. Balkanlarda Türk nüfuzunun kırılmasından sonra sıra, Anadolu topraklarına gelmiştir. I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrasında da, Türklerin Anadolu'daki varlığı hedef olarak seçilmiştir. Mondros Mütarekesini izleyen dönemde Türk Milletinin Mustafa Kemal önderliğinde işgal güçlerine karşı verdiği Milli Mücadele Hareketi ise, Anadolu topraklarına sahip Türk vatanının parçalanma projesini tarih sahnelerine gömmüştür.

1. Dünya Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda Yenişehirli

Emperyalist Batılı Devletlerin Doğu Sorunu doğrultusunda izledikleri politikaların önemli bir halkasını, 20. yüzyıla damgasını vuran I. Dünya Savaşı teşkil etmiştir. Balkan Savaşlarında verilen kayıplar, Avrupalı Devletleri cesaretlendirmiş; Osmanlı topraklarının paylaşılması yolundaki diplomasisine ivme kazandırmıştır.

Sanayi Devriminin getirdiği sonuçlar ve milliyetçilik akımı, savaşın genel sebeplerini oluştururken, savaşa giren devletlerin çıkarları, savaşın özel sebeplerini hazırlamıştır. İngiltere'nin Uzakdoğu yol güzergâhının güvenliği ve Ortadoğu enerji kaynaklarına yönelik niyetleri, Fransa'nın Katolikleri himaye adı altında Ortadoğu'da nüfus kurma çabaları, Almanya ve Fransa arasındaki Alsas- Loren sorunu, Rusya'nın Panslavizm (Slav Birliği) ile Balkanlarda yayılma politikası izlemesi, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da nüfuz kurma çabası, İtalya'nın "Mare nostrum (Bizim Deniz)" diye adlandırdığı Akdeniz'e hâkim bir devlet olmak istemesi, Osmanlı Devleti'nin ise kaybettiği yerleri geri almak istemesi bu özel sebepler arasında yer almıştır³.

1914 yılına gelindiğinde itilaf ve ittifak blokları kurulmuş; savaşın genel ve özel sebepleri hazırlanmıştır. 28 Haziran 1914 günü, Avusturya-Macaristan veliahdı Arsidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi ise, çıkmak üzere olan savaşı başlatan gelişme olmuştur. Bunun üzerine, Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etmiş; bu savaşta Rusya Sırbistan'ın, Almanya da Avusturya'nın

3 Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yay., Ankara, 1990, s.73-74.

yanında yer almıştır. Böylece savaş, kısa sürede dünya savaşı niteliği kazanmaya başlamıştır.

Osmanlı coğrafyasının paylaşılması, büyük güçleri dünya savaşına sürükleyen temel faktör olduğu için, Osmanlı'nın, kendisinin hesaplaştığı böyle bir dünya savaşından ve bu savaş sonrasında ortaya çıkacak yeni düzenden doğrudan etkilenmesi kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Almanya da, yeni cepheler açılarak kendi yükünün hafifletmek ve Osmanlı padişahının halifelik nüfuzundan yararlanarak İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları etkilemek amacıyla Osmanlı'nın kendi yanında savaşa girmesini desteklemektedir⁴. Bu savaşta Osmanlı Devleti, Süveyş Kanalı'nın denetimini ele geçirirse, İngiltere sömürgelerine giden yol da kapatılmış olacaktır.

Osmanlı Devletinin dünya savaşına girmesine yol açan olay ise, Akdeniz'de İngilizlerden kaçan Goben ve Breslav adlı -bu gemilere daha sonra Yavuz ve Midilli isimleri verilmiştir- iki Alman savaş gemisinin boğazlardan geçerek, Karadeniz'de Rus donanmasına ve Sivastapol, Odesa ve Kefe limanlarına 29 Ekim 1914'te saldırması ve buradaki iki Rus, bir Fransız gemisini batırması olmuştur⁵. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya, Kasım başında Osmanlı Devletine savaş ilan etmiş; böylece, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiki olarak, Osmanlı'nın sonunu getirecek olan dünya savaşına girilmiştir⁶.

Bu savaşta Osmanlı orduları, Alman müttefiki olarak dört yıl boyunca pek çok cephede -Şark Kafkas, Irak, Çanakkale, Galiçya, Filistin, Romanya-savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak sevk ve idareden kaynaklanan hatalar, lojistik imkânsızlıklar ve diğer sebeplerden dolayı savaşılan cephelerde istenilen başarı sağlanamamış; büyük kayıplar verilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki başarısızlıkların istisnası, Çanakkale'de kazanılan büyük zaferdir.

Çanakkale Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun kahramanca mücadelesi ile kazanılan bir kahramanlık destanı olmuştur. Bu savaşta kazanılan Türk zaferi, Mustafa Kemal'i Türk ve Dünya kamuoyuna tanıtmış; kendisinin önderliğinde başlayan Milli Mücadele Hareketinin başarıya ulaşmasında moral destek sağlamış ve yeni devletin kurulmasına giden süreçte belirleyici olmuştur. Öyle ki, 18.yy.dan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürekli gerileyişi ve savaşlardaki yenilgiler, Türk insanının psikolojisi üzerinde olumsuz tesirler bırakmıştı. Balkanlarda uğranılan hezimet, bir bakıma Çanakkale Savaşı ile dengelenmiş oluyordu.

I. Dünya Savaşı sonunda galip devletlerle mağlup devletler arasında ateşkes anlaşmaları ve barış anlaşmaları imzalanmıştır. Bu süreçte Osmanlı devleti

4 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, İstanbul, 1992, s.380-384.

5 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi-Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş*, Ankara, 1970, s.85.

6 Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşına Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler", *Tarih ve Toplum*, S. 114, Haziran 1993, s.20-21.

ile de, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması yapılmıştır. Gerek bu anlaşma, gerekse temelleri Paris ve San Remo'da atılan Sevr Barış Anlaşması, Osmanlı'nın mağlubiyetini tescil etmekle birlikte; Anadolu'da Türk siyasi varlığına tamamen son vermeyi ve bağımsız bir devletin varlığını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu koşullara tepki olarak gelişen ulusal hareket ise, büyük devletlerin bu planlarının sonunu getirecektir.

Bu süreçte ülkenin genel yapısına bakıldığında, 19. yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında yaşanan ekonomik çöküntü, toplumsal huzursuzluklar, uzun süren savaşların getirdiği yıkıntılar nedeniyle, ülkede faaliyette olan birçok iş sahasının kapandığı, üretken erkek nüfusun azaldığı görülmektedir. Var olan kaynakların büyük ölçüde ordunun hizmetine sunulması da, bu kaynakların büyük ölçüde tükenmesine sebep olmuştur.

Savaş yılları, Bursa ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş; savaş nedeniyle yaşanan koza mahsulü ve ipek fiyatlarındaki düşme, ipek üretim merkezi olan Bursa'daki fabrikaların üretimine olumsuz yansımıştır. 1913-1915 Sanayi Sayımına göre, bu dönemde Bursa'da, 41 ham ipek imalathanesi, evlerde ayakla işletilen 90 mancınık, bu imalathanelerden elde edilen ipeği dokuyan 5 fabrika bulunmaktadır. Sermaye kesiminin etnik bileşimi açısından ise, Milli Mücadele öncesinde imalathanelerin ve dokuma fabrikalarının önemli kısmının, Osmanlı ekonomisine egemen duruma gelen yabancılar ile Müslüman olmayan Ermeni, Rum ve Musevilerden oluşan azınlıklar tarafından işletildiği görülmektedir. 1915 yılındaki sayıma göre, Bursa'daki 41 iplikhaneden 33'ü ve 5 ipekli dokuma fabrikasından 4'ü bu kesime ait bulunmaktadır⁷. Bursa ve çevresinin ticaret etkinliği de bu kesimin elindedir.

Savaş yıllarının ortaya çıkardığı bu tablo içerisinde Anadolu insanı ise, tüm yokluklara rağmen genci-ihyayı, kadını-erkeği, çocuğu çocuğu ile vatanı için cepheye koşmuştur. Çalışmamız esnasında 15-16 yaşlardaki insanların cepheye gittiklerinin tespit edilmesi, bu savaşlar sırasında Anadolu'da insan kaynağının ne derece tükenmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Anadolu insanına, ordu mevcudu ve donanımı bakımından kendilerinden çok üstün kuvvetler karşısında zaferi kazandıran güç ise, vatan aşkı ve bağımsızlık azmi olmuştur.

Uzun savaş yılları, cepheye eşini, oğlunu, kardeşini gönderen ve cephe gerisinde yaşam mücadelesi veren insanlar için de büyük sıkıntılarla geçmiştir. Bu süreçte en büyük sıkıntı ise, yokluklar nedeniyle hat safhaya varan yiyecek ve geçim sıkıntısı olmuştur. Hatta fakirlik o düzeye varmıştır ki, asma çubukları, meşelerdeki pelitler yiyecek maddesi olarak kullanılır hale gelmiş; aile fertleri, katıksız kuru ekmeği paylaşmak zorunda kalmış; yokluk içerisinde evine yiyecek temin etmeye

7 Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları İstatistikleri, Haz. Gündüz Ökçün, Hil Yay., İstanbul, 1984, s.140-141. I. Dünya Savaşının başladığı 1914 'te Bursa ve Ertuğrul (Bilecik) sancaklarından oluşan Hüdavendigâr vilayetinde yaklaşık olarak 475 bin Müslüman, 75. bin Rum, 59. bin ermeni, 5. 000 de Yahudi yaşamaktaydı. Bursa bu dönemde İstanbul ve İzmir'den sonra, nüfusuna göre 3. büyük Osmanlı kenti olmuştur.

çalışan Anadolu kadınlarının yükü daha da artmıştır. O günlerde yaşanan bu sıkıntıları, Çanakkale’de aile büyüklerinden kayıplar vermiş sözlü tarih tanıklarının anlatılarından izlemek mümkündür⁸.

Bursa, I. Dünya Savaşında Çanakkale Zaferine, Merkez Jandarma Taburunun⁹ düşman güçlerine karşı gösterdiği direniş ve bu cephede verdiği çok sayıda şehit ile adını yazdırmıştır. Nitekim Bursa, Çanakkale Savaşında en fazla şehit veren il olmuştur. Çanakkale’de verilen şehit sayısı, diğer savaşlarda kaybedilen Bursalı şehitlerle kıyaslanmayacak kadar büyük bir oran teşkil etmektedir.

Bursa, Çanakkale Savaşlarına bu şekilde damgasını vururken; Yenişehir ilçesi de, hem bu cephede verdiği şehitler, hem de kendisi Yenişehirli olan Müstecip Onbaşı ile bu zafere adını yazdırmıştır. 1884 yılında Yenişehir’in Orhaniye köyünde doğan Müstecip Onbaşı, I. Dünya Savaşı’nda Çanakkale’de görevlendirilmiş; Müttefiklerin 18 Mart 1915’te Çanakkale Boğazını geçme girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra, Marmara’ya geçen düşman denizaltılarının batırılmasında önemli rol oynamıştır. Fransız bandıralı Tourquoise (Firuze) adlı denizaltı, 22 Ekim 1915 gecesi Boğaz’dan Marmara’ya geçtiği sırada, Müstecip Onbaşı, nişan alarak bu denizaltıyı vurmuştur. Bu başarısından dolayı da kendisine, savaş madalyası ve bir altın saat verilmiştir. İstanbul’a çekilen denizaltıya da, 10 Kasım 1915’te Müstecip Onbaşı adı verilmiştir¹⁰.

1.1. Dünya Savaşı’nda Şehit Olan Yenişehirliilerin Listesi¹¹

MSB hazırladığı Şehitlerimiz kitabında, şehit listeleri, yerleşim yeri, yaşı, lakabı, baba adı, doğum ve ölüm tarihi, ölüm yerine göre sınıflandırılmıştır. Bu veriler, dönemin sosyal yapısına ilişkin bazı tespitlerde bulunmak olanağı sağlamaktadır.

8 Bursa İli Çanakkale Şehitleri Proje Kitabı, Haz: Fevzi Çakmak, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2008.

9 Bursa Merkez (seyyar) jandarma taburu, İtilaf donanmasının 18 Mart 1915’te, Çanakkale Boğazını geçememesi üzerine, bölgedeki savunmayı desteklemek amacıyla, Gelibolu seyyar jandarma taburu ve 31. alayın bir taburuyla birlikte, Binbaşı Tahsin Bey komutasında Gelibolu yarımadasına gönderilmiştir. 3000 kişilik bu tabur, Anafartalar’da 30 bin İngiliz askerine karşı direniş göstererek, düşmanın geri püskürtülmesini sağlamıştır. Melih Elal, *Çanakkale’de Bursa Jandarma Taburunun İzlerini Ararken*, Bursa Defteri, Eylül 2006, s.161..

10 Yılmaz Akkılıç, “Çanakkale’de Bir Başka Kahraman Yenişehirli Müstecip Onbaşı”, *Bursa Defteri*, Eylül 2006, s.159-160.

11 Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, C. II, Milli Savunma Bakanlığı Yay, 1998, s.100-207.

İsmail	Ahmet	1304	18.03.1915	Subaşı	Arburnu Muharebesi
Hacı Hasan	Ahmet	1305	24.03.1915	Kavaklı	Kirte Harbinde
Hüseyin	Ahmet	1305	30.03.1915	...	Haydarpaşa Hastahanesi
Mustafa	Ahmet	...	14.04.1915	Selimiye	Arburnu Muharebesi
Ömer	Ahmet	...	17.04.1915	Ayaz	Kirte Harbinde
Ömer	Ahmet	1294	22.04.1915	Selimiye	Kirte Harbinde
Mustafa	Ahmet	1304	22.04.1915	Aydoğdu	Şişindere'De
İbrahim Çavuş	Ahmet	1290	26.04.1915	...	Şişindere'De
Rüstem	Ahmet	...	28.04.1915	...	Arburnu Muharebesi
Çakır İsmail	Ahmet	...	29.04.1915	Ayaz	Kirte Harbinde
Hasan	Ahmet	1308	29.04.1915	Fethiye	Kerevizdere'De
Hacı Hüseyin	Ahmet	1301	08.05.1915	Çelebi	Kanlıdere
Bekir	Ahmet	1305	25.05.1915	...	Meydan Harbi
Hasan Paşa	Ahmet	1298	26.05.1915	...	Kemikburun Muntıkası
Bekir	Ahmet	...	27.05.1915	...	Cemur Grubu Seok Mecruhlin (Yaralı)Hast.
Mustafa	Ahmet	...	30.05.1915	...	Bombatepesi
Mustafa	Ahmet	1307	30.05.1915	...	Bombatepesi
Ahmet	Ahmet	1299	04.06.1915	Hayriye	Kireçtepe Cıvarı
Mehmet	Ahmet	1307	09.06.1915	...	Anafartalar Muharebesi
Musa	Ahmet	...	24.06.1915	Mahmudiye	Çanakçı Köyünde
Hüseyin	Ahmet	1290	05.07.1915	Akçapınar	...
Ahmet	Ahmet	1296	28.08.1915	...	Şişindere'De
Sait	Ahmet	1308	22.09.1915	Akdere	Şahintepe'De
Ömer	Ali	...	12.02.1915	Toprakocak	Arburnu Muharebesi
Mustafa	Ali	...	14.02.1915	...	Çanakale
Seyit Ali	Ali	1300	18.02.1915	...	Sedidilbahir Muharebesi
Hasan	Ali	...	28.02.1915	Fethiye	Arburnu Muharebesi
Halil	Ali	1308	29.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
İbrahim	Ali	1304	09.03.1915	...	Haydarpaşa Hastahanesi
Mehmet	Ali	1299	22.03.1915	...	Gelibolu Hastahanesi
İsmail	Ali	1296	05.04.1915	...	Kanlıdere
Hüseyin	Ali	1305	22.04.1915	...	Teryandaşıl Çiftliğinde
Hasan	Ali	...	28.04.1915	Fethiye	Arburnu Muharebesi
Abdulkadir	Ali	1309	01.05.1915	...	Çanakale Merkez Hastahanesi
Ahmet	Ali	...	06.05.1915	...	Cemur Grubu Seok Mecruhlin (Yaralı)Hast.

Ali	1307	24.06.1915	...	Bombatepesi
Abdullah	1307	04.07.1915	...	İsmailoğlu Tepesi
Ali	...	24.08.1915	...	Bombatepesi
Osman	1290	29.09.1915	Barçın	Kireç Tepede
Ali	...	28.02.1915	Menteşe	Arburnu Muharebesi
Hasan	...	17.04.1915	...	Kirte Harbinde
Kadir	1300	22.04.1915	Demirboğa	Şişendere'De
İbrahim	...	18.09.1915	...	Akbaş Nakliyat Hastahanesi
Murat Mehmet	...	28.05.1915	...	Conk Tepe'De
Ali	...	15.04.1915	Mahmudiye	Kirte Harbinde
Aziz	1301	29.02.1915	Akçapınar	Haydarpaşa Hastahanesi
Hacı Halil	...	12.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
Abdi	1309	05.04.1915	Kızılköy	Şişendere'De
Hacı Mahmut	1292	22.04.1915	Yeniköy	Şişendere Sırtlarında
Hasan	1308	29.05.1915	Eyerce	Kumkale
Ali	1296	16.08.1915	Akçapınar	Göç Tepesi
Hasan	1303	11.06.1915	...	Kale Merkez Hastahanesi
Mustafa	1307	25.12.1915	...	35.Fırka Sıltiye Bölüğü
Hacı Mustafa	1299	19.06.1915	Çelebi	Kireçtepe Muharebesi
Çakır Ali	1292	15.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
Yusuף	1302	18.02.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Mehmet	1292	06.03.1915	...	Arburnu Muharebesi
Muhsin Onbaşı	1294	16.04.1915	Çelebiler	Kirte Harbinde
Hüseyin	...	17.04.1915	Orhaniye	Şişendere'De
Deli Mehmet	1291	26.04.1915	Aydoğdu	Şişgü Bayırı Muharebesinde
Uzun Ahmet	1293	27.08.1915	Karaköy	Anafartalar Muharebesi
Ali	1290	19.09.1915	Orhaniye	Anafartalar Muharebesi
İbrahim	1297	19.09.1915	Karnaslı	Arburnu Muharebesi
Abdullah	...	12.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
İbrahim	...	12.02.1915	Fethiye	Arburnu Muharebesi
Ömer	1305	12.02.1915	Orhaniye	Arburnu Muharebesi
Ömer	...	12.02.1915	Toprakacak	Arburnu Muharebesi
Yusuף	...	12.02.1915	Fethiye	Arburnu Muharebesi
Milâzım	...	22.02.1915	Koyunhisar	Seddülbahir Muharebesi
Abdullah	1302	26.02.1915	...	Akbaş Hastahanesi

Hüseyin	Hasan	...	29.02.1915	...	Kale Merkez Hastahanesi
Bekir	Hasan	1297	24.03.1915	...	Meydan Harbi
Ahmet	Hasan	1300	05.04.1915	Mecidiye	Şişünder De
Abdullah	Hasan	...	12.04.1915	...	Arburnu Muharebesi
Yusuf	Hasan	...	12.04.1915	Fethiye	Arburnu Muharebesi
İbrahim	Hasan	...	13.04.1915	Fethiye	Arburnu Muharebesi
Hüseyin	Hasan	1308	17.04.1915	...	Seddülbahir De Kereviz Deresinde
Abdullah	Hasan	1302	26.04.1915	...	Akbaş Hst.
Ahmet	Hasan	1305	03.05.1915	...	11.Fırka Seyyar Hast.
Ahmet	Hasan	1306	20.05.1915	...	Kale Merkez Hastahanesi
Hüseyin	Hasan	1302	24.05.1915	...	Şişünder Muharebesinde
Mehmet	Hasan	1303	19.06.1915	Terziler	Şimal(Kuzey) Grubu Ağır Yaralı 1.Sey. Hast
Ali	Hasan	1309	13.08.1915	...	Şimal(Kuzey) Grubu Ağır Mecrulin(Yaralı) Hast.
Ömer	Hasan	1309	08.09.1915	...	Siingü Bayırı Muharebesinde
Mustafa	Himmet	1301	28.02.1915	Karacaahmet	Tekirdağ Merkez Hastahanesi
İsmail	Hüseyin	1297	18.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
İbrahim	Hüseyin	1302	18.02.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Hacı Ali	Hüseyin	1290	10.03.1915	Fethiye	Kabatepe De
Recep	Hüseyin	1298	04.04.1915	Çelebi	Domuzderesi
Hasan	Hüseyin	1305	13.05.1915	Fethiye	Bandırma Hastahanesi
İdris	Hüseyin	1304	23.05.1915	...	11.Fırka Seyyar Hast.
İbrahim	Hüseyin	...	08.06.1915	...	Şişünder Muharebesinde
Osman	Hüseyin	1308	04.08.1915	...	...
Osman	Hüseyin	1304	20.09.1915	Çardak	Yusufoçuk Tepesinde
Hacı Hüseyin	Hüseyin	...	22.09.1915	...	15.Fırka Sıhhiye Bölüğü
Ömer	Hüseyin	...	04.10.1915	...	15.Fırka Sıhhiye Bölüğü
Süleyman	Hüseyin Kazım Efenli	...	08.06.1915	...	Arburnu Muharebesi
Yusuf	Hüsni	1308	26.05.1915	...	Kırmızı Sırt Muharebesinde
Bekir	İbrahim	1304	25.02.1915	...	Kırte De
Mustafa	İbrahim	1293	16.04.1915	Menteşe	Ağadere De 11.Fırka Seyyar Hast.
Mehmet	İbrahim	...	17.04.1915	Toprakocak	Kırte Harbinde
Ali	İbrahim	1290	28.04.1915	...	Taşkılla Hastahanesi
Mehmet	İbrahim	1306	03.06.1915	Söylemiş	Şimal(Kuzey) Grubu Ağır Mecrulin(Yaralı) Hast.
Mehmet Ali	İbrahim	1302	04.06.1915	Menteşe	Kireçtepe Cıvarı
Ahmet	İbrahim	1303	09.06.1915	...	Anafartalar Muharebesi

Mehmet	İbrahim	1303	13.09.1915	Ebeköy	Feriköy Mecruhın (Yaralı) Hast.
Ahmet	İbrahim	1293	14.09.1915	Silleymaniye	Anafartalar Muharebesi
Ömer	İdris	1294	27.05.1915	Rüşadiye	Yeşilsirt Muharebesi
Halil	İdris	1289	17.08.1915	Akçapınar	Göç Tepesi
Zeynullah	İlğaz	1304	25.02.1915	Kızıllıhisar	Meydan Harbi
Çakar	İsmail	1303	1915	...	Meydan Harbi
Ahmet	İsmail	1294	19.02.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Çakır Hasan	İsmail	1303	21.02.1915	Terziler	...
Ali	İsmail	...	26.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
Hasan	İsmail	1309	29.02.1915	...	Soğanlı Dere De
Salih	İsmail	1308	08.04.1915	Kızılköy	Şıgındere De
Hacı Halil	İsmail	1302	10.04.1915	Yarlıhisar	Arburnu Muharebesi
Ahmet	İsmail	...	18.04.1915	...	Kırte Harbinde
Ahmet	İsmail	1287	22.04.1915	Karasıl	Şıgındere De
Mustafa	İsmail	1303	14.06.1915	...	Anafartalar Muharebesi
Ahmet	İsmail	1299	22.09.1915	Menteşe	Şahintepe De
Mehmet	İsmail	1305	22.09.1915	...	Kerevizdere De
Ali Osman	İsmail	1290	29.11.1918	...	Çanakkale 14.Kolordu Ağadere H.
Ahmet	İsmet	1295	26.06.1915	Çelebi	Siper Muharebesinde
Ali	Kanil	1306	25.02.1915	...	Süngü Hücumunda
İsmail	Kaşif	...	22.03.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Rüstem	Kazım	1302	28.03.1915	...	Kırte De
Rıza	Kazım	...	19.04.1915	Barçın	Sarıtepe
İshak	Kazım	1303	25.08.1915	Mecidiye	3.Fırka Seyyar Hastahanesi
Ali Osman	Kerim	...	26.05.1915	Ayaz	Conk Bayırında
Hasan	Mahmut	1302	17.02.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Ali Çavuş	Mahmut	1301	19.02.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
İsmail	Mahmut	1308	16.04.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Duruş	Mehmet	1309	1915	...	Kanlısirt Harbi
Salim	Mehmet	1295	...	Hayriye	Sevık Mecruhın (Yaralı) Hast.
Alaattin	Mehmet	...	...	...	...
Ömer	Mehmet	1300	18.02.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Hasan	Mehmet	1305	25.02.1915	Kızıllıhisar	Kırte De
Raşit	Mehmet	1300	11.03.1915	Paşayayla	Arburnu Muharebesi
Hüseyin	Mehmet	1308	21.03.1915	Kavaklı	Haydarpaşa Hastahanesi

Osman	Mehmet	1297	22.03.1915	Kirazlıyayla	Sığındere'De
Hüseyin	Mehmet	...	29.03.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Hacı Hasan	Mehmet	1306	02.04.1915	Alaylı	Sığındere'De
İbrahim	Mehmet	1286	26.04.1915	...	Sığındere'De
Mustafa	Mehmet	1297	26.04.1915	...	Sığındere'De
Hasan	Mehmet	1308	28.04.1915	...	Ağadere'De 11.Fırka Seyyar Hast.
Hüseyin	Mehmet	1302	29.04.1915	Menteşe	Kirte'De
Mustafa	Mehmet	1303	24.05.1915	...	Sığındere Muharebesinde
Mustafa	Mehmet	1303	04.06.1915	Mahmudiye	Kireçtepe Cıvarı
Salim	Mehmet	1295	17.07.1915	Hayriye	Cenup Grubu Mecrulin (Yaratı)Hast.
Hacı Ahmet	Mehmet	1306	06.08.1915	Koyunhisar	Sığındere'De
Mustafa	Mehmet	1302	01.09.1915	Süleymaniye	İsmailoğlu Tepesi Muharebesi
Mustafa	Mehmet Ali	1302	10.09.1915	...	İsmailoğlu Tepesi Muharebesi
Mehmet	Mehmet Ali	1306	03.10.1915	...	Meydan Harbi
Ahmet	Mehmet Emin	1308	20.03.1915	...	Kirte'De
Hasan	Mehmet Emin	1298	27.04.1915	...	Kirte Harbinde
Hüseyin	Murat	1308	23.03.1915	Reşadiye	Arburnu Muharebesi
Süleyman	Murat	1296	26.07.1915	Burcan	Kireç Tepede
Ahmet	Mustafa	...	12.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
Salih	Mustafa	1291	23.02.1915	Gökçesu	Kirte Harbinde
İsmail	Mustafa	1304	26.02.1915	Subaşı	Kirte'De
Hacı Yakup	Mustafa	1302	26.03.1915	...	Arburnu Muharebesi
Mehmet Emin	Mustafa	1304	26.03.1915	...	Kale-İ Sultaniye Merkez Hast.
Ömer	Mustafa	1293	07.04.1915	...	Sığındere'De
Ahmet	Mustafa	...	12.04.1915	...	Arburnu Muharebesi
Ahmet	Mustafa	1304	21.04.1915	...	...
Mehmet	Mustafa	1291	22.04.1915	Çelebi	Sığındere
Osman	Mustafa	1301	25.04.1915	...	9.Fırka Seyyar Hastahanesi
Hasan	Mustafa	...	02.05.1915	...	5.Fırka 4.Seyyar Hastahanesi
Hasan	Mustafa	...	03.05.1915	...	...
Hasan	Mustafa	1306	05.06.1915	...	Gümüşsuyu Hastahanesi
Ali	Mustafa	1296	08.07.1915	Dereköy	Meydan-İ Harpde
Ahmet	Mustafa	1290	21.07.1915	Kirazlıyayla	Bahriye Merkez Hastahanesi
Ali	Mustafa	1290	12.08.1915	Mecidiye	Kireç Tepede
İbrahim	Mustafa	1296	27.08.1915	Ayaz	Kireç Tepede

Hasan	Mustafa	1310	05.09.1915	İncirli	Meydan Harbi
Osman	Natm	1305	13.06.1915	Selimiye	Anafartalar Muharebesi
Ali	Necip	1302	17.07.1915	...	Arburlu 'Da Yörük Deresi'Nde
Eyjüp	Nezif	...	12.02.1915	Selimiye	Arburlu Muharebesi
Ali	Niyazi	...	22.03.1915	Mahmudiye	Seddülbahir Muharebesi
İsmail	Niyazi	...	17.04.1915	Toprakacak	Kirte Harbinde
Mehmet	Osman	1305	06.03.1915	Yölören	Arburlu Muharebesi
Ali	Osman	1308	24.03.1915	Akdere	Kanlıdere
Deli Mehmet	Osman	1305	04.04.1915	Selimiye	Arburlu Bombatebesi
Yaşar	Osman	1300	19.04.1915	Kirazlıyayla	Güllane Hastahanesi
Mehmet	Osman	1300	26.05.1915	Yölören	Kenikburun Mıntıkası
Mustafa	Osman	1303	01.06.1915	...	Enrazi Adıye Hastahanesi
İbrahim	Osman	1299	16.06.1915	Karacaali	Günlüşüyu Hastahanesi
Hasan	Osman	1292	15.08.1915	...	Anafartalar Muharebesi
Ali	Ömer	1304	05.04.1915	...	Afyon Karahisar Mecruhlin (Yaralı) Hast.
Halil	Ömer	1298	06.07.1915	Fethiye	Meydan Harbi
Halil	Ramazan	...	12.02.1915	Selimiye	Arburlu Muharebesi
Mustafa	Ramazan	1297	06.06.1915	...	Arburlu Muharebesi
Selim	Recep	1304	25.02.1915	Kızılhisar	Meydan Harbi
Mehmet	Recep	1303	23.03.1915	Menteşe	Sığındere'De
Ali	Recep	...	17.04.1915	Karacaahmet	Kirte Harbinde
Ahmet	Recep	1291	22.04.1915	Kozdere	Sığındere'De
İbrahim	Recep	1297	03.08.1915	Barçın	II.Fırka Seyyar Hast.
Halil	Rıza	...	12.02.1915	...	Arburlu Muharebesi
Halil	Rıza	...	12.04.1915	...	Arburlu Muharebesi
Mevlüt	Sadık	...	1915	...	...
Hüseyin Çavuş	Sadık	...	23.03.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Osman	Sait	...	12.04.1915	Fethiye	Arburlu Muharebesi
İsmail	Salih	1305	25.02.1915	Aydoğdu	Mahalli Harpde Süngü Hücumunda
Hacı Yunus	Salih	1302	26.05.1915	Paşayayla	Kenikburun Mıntıkası
Seyit Ali	Salih	1301	26.05.1915	...	Kenikburun Mıntıkası
Mevlüt	Salih	1309	26.07.1915	...	Kanlısrt'Da
İbrahim	Seyit Ali	1300	25.04.1915	Demirboğ	Lapseki Harp Hastahanesi
İsmail	Süleyman	1294	12.03.1915	...	Kale-I Sultanıye Merkez Hast.
Ahmet	Süleyman	1301	07.04.1915	Kavaklı	Sığındere'De

Hasan Hüseyin	Süleyman	...	15.04.1915	Barçın	Kirte Harbünde
Mustafa	Süleyman	1296	17.04.1915	Çelebiler	...
Hasan	Süleyman	1308	29.04.1915	Mecidiye	Kirte Harbünde
İsmail	Süleyman	1294	11.05.1915	Kavaklı	Bahriye Merkez Hastahanesi
Osman	Süleyman	1295	26.05.1915	Reşadiye	...
Ali Osman	Şaban	1299	16.03.1915	...	Kirtenin Şimalin 'De
Ali	Şerif Efendi	...	12.02.1915	...	Arburnu Muharebesi
Ahmet	Şayip	1292	03.04.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
Ahmet Çavuş	Şükrü	1303	27.10.1915	...	Seddülbahir Muharebesi
İbrahim	Tevfik	1308	17.04.1915	Mecidiye	Seddülbahir Muharebesi
Ahmet	Veli	1295	23.03.1915	Kavaklı	Kirte 'De
Hasan	Yakup	1304	25.02.1915	...	Mahalli Harpde Süngü Hücumunda
Hacı Ömer	Yusuğ	1307	10.06.1915	...	Meydan Harbi
Osman	Yusuğ	1302	12.07.1915	...	Merkeztepe 'De
Osman	Yusuğ	1302	02.09.1915	...	Merkez Tepesi
Mehmet	Yusuğ Cemal Efendi	1316	09.06.1915	...	Kayack Deresinde
Mustafa	Yusuğ İzzettin Efendi	...	23.04.1915	...	Sığındere 'De

1.2. Dünya Savaşında Şehit Olan Yenişehirli Üzerine Değerlendirmeler

MSB hazırlamış olduğu listelere göre, I. Dünya Savaşında Yenişehir'den, bütün cephelerde 250'den fazla şehit verildiği görülmektedir. Bu şehitlerin 229'u Çanakkale'de, geriye kalanı ise, diğer cephelerde hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunlar arasında kayda geçmemiş, kaydı elimize ulaşmamış, kayıp veya hastalık gibi nedenlerle ölmüş olanların da mevcut olduğu düşünülürse, bu sayının çok üstünde şehit verildiği söylenilebilir.

a. Şehitlerin Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Bursa geneli itibariyle, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi hariç diğer cephelerde yerleşim kaydı bulunan şehitlerin ilçelere dağılımına bakıldığında, Orhaneli, İnegöl, Mustafa Kemalpaşa, Karacabey ve Gemlik ilçelerini, Yenişehir'in izlediği görülmektedir. Bu dağılım, söz konusu yerleşimlerin o zamanki nüfusu ve askere sevkîyat durumu ile bağlantılıdır¹².

Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi hariç diğer cephelerde şehit veren Yenişehir köyleri arasında, Paşayayla, Toprakocak, Alaylı, Subaşı, Mecidiye, Kozdere, Kızılhisar, Osmaniye, Beypınarı, Menteşe yerleşimlerinin adı geçmektedir.

Bursa genelinde olduğu gibi Yenişehir'de de, Birinci Dünya Savaşında en fazla şehit, Çanakkale'de verilmiştir. Çanakkale Savaşı sosyal tarih perspektifinden bakıldığında ise, her iki tarafta büyük insan gücü kaybına yol açmıştır. Çanakkale Zaferi'ndeki insan kaybı, daha sonraki dönemde ve özellikle Milli Mücadele'de ve sonrasında insana ihtiyaç duyulan her alanda kendisini hissettirmiştir. Öyle ki, verilen kaybı, o zamanın tahmin edilen 11-12 milyonluk Anadolu nüfusuna oranladığımızda, 50-60 kişide 1 kişinin, bir başka ifade ile hemen her sülaleden şehit, yaralı veya kayıp verildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Milli Savunma Bakanlığının hazırlamış olduğu Şehitlerimiz kitabının 2. cildinde yapılan taramamızda, Çanakkale Savaşında Bursa'dan 4092 şehit verildiği tespit edilmiştir. Çanakkale Savaşına Bursa merkez ve ilçelerinden katılan 4092 şehidin ilçelere göre dağılımına bakıldığında ise, çoğunluğu merkez ilçeden olmak üzere, en fazla şehidin, Orhaneli'den verildiği, Orhaneli'yi, Mustafakemalpaşa, İnegöl, Karacabey ve Yenişehir'in izlediği görülmektedir. Bu sıralama, I. Dünya Savaşının diğer cephelerindeki dağılıma da uygun düşmektedir. Bu da, nüfus ve sevkîyat faktörünün yansımaları ortaya koymaktadır.

Çanakkale Cephesinde en fazla şehit veren Yenişehir köyleri arasında da, Fethiye, Selimiye, Çelebi, Mecidiye, Menteşe, Kavaklı, Reşadiye, Mahmudiye, Akçapınar, Toprakocak, Barçın, Kızılhisar, Kirazlıyayla yerleşimlerinin adı geçmektedir.

12 Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Milli Mücadele'ye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metot ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", 9. Askeri Tarih Kongresi, 22-24 Ekim 2003, s.213.

b. Şehitlerin İsimlere Göre Dağılımı

Kayıtlardaki Yenişehirli şehit isimlerine bakıldığında, en fazla Mustafa, Mehmet, Ahmet, Halil, Hasan, İbrahim, Osman, Ali isimlerinin geçtiği görülmektedir.

İsimler konusundaki tercihler, aynı zamanda toplumun değer yargılarını ve hayat felsefesini yansıttığından, Yenişehirli şehitlerin sıkça kullandıkları bu isimler, savaş yıllarında bu yörede, geleneksel Türk aile yapısının egemen olduğunu ve Türk-İslam kültürünün izlerinin devam ettiğini açıkça yansıtmaktadır. Bu durum ise, Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşma sürecinde Türk aile yapısındaki dönüşüm sürecinin, 20. yüzyıl başlarında Türk taşrası açısından sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir¹³.

c. Şehitlerin Lakâplara Göre Dağılımı

MSB hazırladığı yayında şehitlerin kullandıkları lakâplar da tespit edilebilmektedir. Bu lakâplar dönemin sosyal yapısına ışık tutarken, aynı zamanda bir sülaleden birden fazla şehit verildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, aynı sülaleden olmayıp, lakâp benzerlikleri olanlar da görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşında Yenişehirli şehitlere ait lakâplar aşağıda sıralanmıştır:

<i>Ömeroğullarından</i>	<i>Keçeoğulları</i>	<i>Uzun</i>
<i>Devecioğullarından</i>	<i>Hacı Ömeroğulları</i>	<i>Hacı Oğullarından</i>
<i>Hacı</i>	<i>Kıbrıs Oğullarından</i>	<i>Kadı Oğullarından</i>
<i>Tek</i>	<i>Salihioğullarından</i>	<i>Musullı Oğullarından</i>
<i>Göğir Oğullarından</i>	<i>Hacıahmet Oğullarından</i>	<i>Çapolcu Oğulları</i>
<i>Molla</i>	<i>Köse Yusuf Oğulları</i>	<i>Çomez Oğullarından</i>
<i>Müezzın</i>	<i>Cafer Oğulları</i>	<i>Muzgo Oğullarından</i>
<i>Karayut Oğullarından</i>	<i>Adil Oğullarından</i>	<i>Kaçal Oğullarından</i>
<i>Sökelî Oğulları</i>	<i>Çerkez</i>	<i>Çerkes Mustafaoğulları</i>
<i>Kaba Sakal Oğulları</i>	<i>Güdüllü Oğulları</i>	<i>Berber</i>
<i>Zeybek</i>	<i>Derviş Oğulları</i>	<i>Hacıhasan Oğullarından</i>
<i>Hacı</i>	<i>Tamış Oğullarından</i>	<i>Şaban Oğulları</i>
<i>Kenarsabanoğulları</i>	<i>Hacımustafa Oğulları</i>	<i>Alemdaroğullarından</i>
<i>Sakinoğulları</i>	<i>Bartınoğullarından</i>	

13 Nuri Köstüklü, *a.g.m.*, s. 208-209.

d.Şehit Düşükleri Cephelele Göre Dağılım

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi hariç, Bursa geneli itibariyle, Şark Kafkas Cephesinde 67, Irak'ta 80, Filistin'de 46, Galiciya'da 52, Romanya'da 34 şehit tespit edilmiştir. I. Dünya Savaşında hangi cephelede savaştığı tespit edilemeyenler de mevcut olup, bunların çoğunda ölüm yeri olarak "meydan harbi" ibaresi düşükldüğü görölmektedir.

Yenişehirli şehitlerin ölüm yerlerine bakıldığında da, bu cephelelerde şehitler verildiği, en fazla şehidin Şark Kafkas cephesinde verildiği görölmektedir. Bunlar arasında cephelede ölenler yanında; Şark Kafkas Hilaliahmer Erzurum Hastanesi, Romanya Edirne Kaleiçi Hastanesi gibi seyyar hastanelerde de hayatlarını kaybedenler mevcuttur.

Çanakkale Cephesinde verilen şehitlerin, şehit düşükleri yerler açısından tasnifi yapıldığında ise, en fazla Seddülbahir, Arıburnu, Anafartalar, Kitre, Kerevizdere'de şehit verildiği görölmektedir. Bu da bize, çarpışmaların en yoğun olarak bu bölgelerde geçtiğini göstermektedir. Çanakkale'de seyyar hastanelerde ölen çok sayıda şehit kaydı bulunmaktadır.

1944 Yenişehir doğumlu Remzi Sever, kendisiyle 26 Haziran 2007 de yapılan görüşmede, Çanakkale'de dedesi Ali oğlu Niyazi'nin Seddülbahir Muharebesinde şehit düşükldüğünü belirtirken; yaralıların şu anda Şahindere Şehitliği olarak geçen ve o zamanlar seyyar hastane yeri olan yerde tedavi edildiklerini, ölenlerin hemen gömölüp, tedavi olanların cephelede geri gönderildiğini kaydetmektedir. Yenişehir Barçın köyünden İbrahim Taylar da, amcası Abdullah oğlu İbrahim'in yaralı olarak çadırılı hastaneye getirildiğini ve orada hayatını kaybettiğini belirtmiştir¹⁴.

e. Şehitlerin Yaşlara Göre Dağılımı

Birinci Dünya Savaşında şehitlerin yaş durumu açısından, Yenişehirli en yaşlı şehidin 1289 (1873) doğumlu Hacıömeroğulları lakaplı İbrahim olduğı görölmektedir. Kendisi, 07.12.1915'te Şark cephesinde 42 yaşında şehit olmuştur. Çanakkale cephesinde de, en yaşlı şehitleri, 1290 (1874) doğumlular teşkil etmiştir. Bunlar, 1915 yılında 41 yaşında iken şahadet mertebesine ulaşmıştır.

Yenişehirli şehitler arasında, en genç yaşta olanı ise, 1316 (1900) doğumlu Yusuf Cemal'dir. 1915'te Kayacık deresinde, 15 yaşında iken şehit olmuş olan Yusuf Cemal, Bursa geneli itibariyle de, Çanakkale Savaşının en genç şehididir. 1313 (1897) doğumlu Ramazan oğlu Veli de, 1916 Ağustosunda Galiciya cephesinde, 19 yaşında iken şehit olmuştur. Bu da bize, uzun savaş yılları nedeniyle genç nüfusun büyük ölçüde yitirilmiş olduğunu ve çocuk denecek yaştaiki insanların bu savaşlara katıldığını açıkça göstermektedir.

14 Fevzi Çakmak, *a.g.e.*, s.33, 39-40.

2. Milli Mücadele ve Milli Mücadele’de Yenişehirliiler

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, I. Dünya Savaşı galiplerinin, savaş sırasında Türk topraklarını kendi aralarında paylaşmak için yaptıkları gizli anlaşmaların uygulamaya konulmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim mütareke imzalanır imzalanmaz başlayan işgaller, bu güçlerin emperyalist niyetlerini açıkça ortaya çıkarmıştır.

Milli Mücadeleyi izleyen yıllarda Anadolu, tüm kaynakları tükenmiş, yoksul bir görünüm arz etmektedir. Trablusgarp’tan itibaren neredeyse kesintisiz 10 yıl devam eden savaş, insan kaynağımızı büyük ölçüde tükenme noktasına getirmiştir. Bu nedenle bütün yokluklara rağmen, yeniden bir var oluş mücadelesine girilmesi kolay olmayacaktır.

Batı Anadolu toprakları, mütarekenin belirlendiği paylaşım alanının büyük kısmını teşkil ettiğinden, bu süreçte Bursa ve çevresi de düşman işgaline uğramış; Milli Mücadelenin sıcak yüzü, ortaya çıkardığı askeri ve siyasi hareketlilik, bütün ülke genelinde olduğu gibi Bursa’da da kendini göstermiştir.

Mondros Mütarekesinin imzalandığı sırada Bursa, idarî olarak, Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mudanya, Kirmastı, Orhaneli ilçeleri ve Ertuğrul (Bilecik) sancağının Söğüt, İnegöl, Yenişehir ilçelerini içine alan Hüdavendigâr vilayetinin merkezi durumundadır¹⁵.

Yenişehir, 20. yüzyıl başlarında Hüdavendigâr Vilayeti Ertuğrul (Bilecik) Sancağına bağlı bir ilçedir. İlçenin alanı, 1.700 kilometrekare, toplam nüfusu 45.306’dır. Yenişehir ilçesinin toplam nüfusunun 1927 yılında 42.020 olması, 20. yüzyıl başında yaşanan savaşlarda ne kadar büyük kayıplar verildiğini ortaya koymaktadır.

Yenişehir, Milli Mücadele yıllarında Bursa’nın en fazla yıkıma uğrayan ilçeleri arasında yer almıştır. 680 yıllık bir Türk şehri olan Yenişehir, 27 Ekim 1920 ile 6 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunan işgaline uğramış, 6 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarılmıştır.

Yenişehir’in işgali öncesinde, ilçede, Anadolu’da başlayan haksız işgaller karşısında müdafaa-i hukuk örgütlenmesine gidildiği görülmektedir. Gerçekte, İzmir’in işgali ile birlikte tüm yurttaki işgale karşı tepkiler başlamış; bu tepkiler sonucunda vatanın kurtarılmasını amaçlayan ulusal örgütler oluşturulmuştu. Ülkenin her tarafında vatanın kurtuluşu amacına yönelik kurulan bu örgütler, Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilmiştir. Daha sonra her vilayette bu cemiyete bağlı müdafaa-i hukuk şubeleri kurulmaya başlanmıştır.

15 Orhan Hülagü, *Milli Mücadelede Bursa*, Emre Yay., İstanbul, 2001, s.24.

İşte bu süreçte Ekim 1919'da, Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, cemiyetin merkez heyeti 10 Ekim 1919'dan itibaren çalışmalarına başlamıştır¹⁶. Bursa'da milis güçlerinin oluşturulmasında önemli rol oynayan bu cemiyetin faaliyetleri¹⁷, Bursa merkezle sınırlı kalmamış; Kirmastı, Orhaneli, Yenişehir ilçelerinde de müdafaa-i hukuk cemiyeti şubeleri açılmıştır¹⁸.

Bu örgütlerin en güçlüsü, Yenişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet, yalnız ilçe merkezinde çalışmalar yürütmemiş; 17 köyde de örgütlenme gerçekleştirmiştir¹⁹. Bu teşkilatlar, merkez heyeti ile eşgüdümlü olarak, merkez heyetinden alacakları emir çerçevesinde ve Sivas Kongresi kararları doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüşlerdir²⁰.

Yenişehir, Türk birliklerinin güneyde Uşak-Gediz doğrultusundaki saldırısı sırasında, kuzeydeki Yunan kolordusunun ileri harekâta geçmesi sonucunda, ilk olarak 27 Ekim-2 Kasım 1920 tarihleri arasında işgale uğramıştır²¹. Bu ilk işgali, Yunan ordusunun Birinci İnönü Savaşı öncesindeki ilerleyişi sırasında (6-14 Ocak 1921 tarihleri arasında²²) ikinci; İkinci İnönü Savaşı öncesindeki ilerleyişi sırasında (23 Mart-4 Nisan 1921²³) tarihleri arasında üçüncü; Sakarya Savaşı öncesindeki ilerleyişi sırasında (10 Temmuz-16 Temmuz 1921 tarihleri arasında) dördüncü, Türk ordu birlikleri ve milis güçlerinin bir baskınla kenti kısa sürede kurtarmasından sonra (24 Temmuz 1921²⁴ -6 Eylül 1922²⁵) arasında beşinci işgaller izlemiş ve bu işgal süreci, 6 Eylül 1922'de noktalanmıştır.

Bursa ve çevresinin işgalini izleyen bu günlerde, Bursa'da Yunan komutanlarının emir ve yasakları altında bir yönetim kurulmuş; şehrin yönetimini askeri işgal komutanlığı üstlenmiştir. Bu durumda, yerli Rum ve Ermeni çetelerinin sivil halka saldırılarına müsamaha gösterilmiş; işkencelere son verilmesi için vilayette Yunan Kumandanlığı'na yapılan resmi müracaatlar dikkate alınmamıştır²⁶.

İşgal sürecinde Yunan askerleri, korumaları altındaki Rum ve Ermeni silahlı çeteleriyle birlikte, sivil halka kanlı saldırılarda bulunmuşlar; ellerindeki değerli eşya, para, hayvanlara, yiyeceklere -özellikle tavuk ve yumurta adı geçmektedir-

16 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, TTK, Ankara, s.103; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C: II, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 139; Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2001, s.49.

17 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı yapan Mümtaz Şükrü Eğilmez, kendi başkanlık döneminde halktan 139 bin lira bağış topladıklarını, bununla 56. tümenin ihtiyaçları ve Bursa'da 600 kadar erin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılandığını kaydetmektedir. Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadelede Bursa.*, s. 190.

18 Orhan Hülagü, *a.g.e.*, s.49-50. Bu dönemde Bursa ilçelerinde örgütlenmeler için bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Birinci Kitap, s.109-113.

19 "Bursa" mad., *Yurt Ansiklopedisi*, C:3, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s.1651.

20 Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, s.50.

21 Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, C: III, s. 261, 268.

22 *A.g.e.*, s.353, 364-365.

23 *A.g.e.*, s. 462, 479.

24 *A.g.e.*, s. 623.

25 *A.g.e.*, C: IV, s. 636.

26 Erturan. Uğuralp, "8 Temmuz'dan 11 Eylül'e", *Uludağ*, S. 23, Eylül 1939, s.6-7.

zorla el koymuşlar; köylere baskınlar düzenlemişler, evlerini ve dükkânlarını yağmalamışlar; ulusal güçlere yandaş olarak bildikleri bazı kasaba ileri gelenlerini tutuklamışlardır. Bu durumla ilgili pek çok arşiv belgesi mevcuttur. O günleri yaşamış kişilerin anıları ve eldeki belgeler, Bursa merkez ve ilçelerinin o kara günlerini açıkça yansıtmaktadır²⁷. Bu nedenle pek çok insan dışarı çıkmaya korkar hale gelmiş; evlerin duvarları delinerek tüneller açılmış; çoğu insan da, bulundukları kasaba ve köyleri terk etmek ve daha güvenli yerlere kaçmak zorunda kalmıştır. İşgal döneminde yörede yaşanan yıkım, halkın yaşadığı baskı ve zulüm, dönemin tanıkların anlatılarında da ortaya konulmaktadır²⁸.

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi, 1815'te adı konulan Doğu Sorununun uygulamaya geçirilmesini önlemiş; emperyalist devletlerin Anadolu'da Türk siyasi hâkimiyetine son vermek planlarını alt üst etmiştir. Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Anlaşması, askeri mücadelenin diplomatik safhalarını teşkil etmiştir. Kazanılan başarı ile, Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu, Türklerin Anadolu'dan çıkarılamayacağı, Türk milletinin esaret altına alınamayacağı bir kez daha tüm dünyaya gösterilmiştir.

2.1. Milli Mücadelede Şehit Olan Yenişehirliilerin Listesi²⁹

M.S.B. Şehitlerimiz yayınına göre, Milli Mücadele sürecinde Bursa genelinde, 200 civarında şehit tespit edilmiştir. Bunlar arasında, kayda geçmeyen şehitlerin de olduğunu göz ardı etmemeliyiz.

Milli Mücadele'de Yenişehirli şehitlerin listesi aşağıda verilmiştir.

Baba Adı	Adı	D.Yılı	Ö.Tarihi	Köy	Ölüm Yeri
İsmail	Osman	1311	10.11.1921	Subaşı	24. Fırka Sıhhiye Reviri
Hüseyin	Ahmet	1313	28.05.1921	Selimiye	Basri Tepe'de
Mehmet	Mustafa	1309	07.04.1922	Çamönü	Şark Sivas Baskınında
Ahmet	Mehmet	1313	23.07.1921	Akçapınar	Ankara Cebeci Hastanesi
Mevlüt	Salih	1308	26.08.1921		Beştepe Muharebesi
Akif Usta	Osman	1308	05.07.1922		Salihli Civarında
Mehmet	Osman	1306	15.07.1921		Meydanı Harbde
Ahmet	Mustafa	1310	27.01.1921		II. İnönü Harbinde
Mustafa	Mehmet	1314	20.09.1920		Gediz Harbinde
Hüseyin	Mehmet	1316	15.07.1921		Meydan-I Harbde
Agop	Karabet	1309	22.02.1922		Şark Erzurum Merkez Hastanesi
Osman	İsmail		28.08.1921		Mangaltepe Harbinde
Şaban	İbrahim Efendi	1314	29.01.1921		İnönü Darıdere Tepesinde
Yakup	Hüseyin	1315	09.01.1921		Hünorkaya Harbinde
Laz Hasan	Hüseyin	1312	22.07.1921		Seyitgazi
Hüseyin	Halil	1315	03.09.1922		Karayahşide
Emin	Ali Galip Efendi	1308	30.01.1921		Hamidiye Mevziinde
Mustafa	Ali	1309	04.07.1922		Eşme Dereköy Civarında
Ali	Ahmet	1308	16.03.1921		Eskişehir Merkez Hastanesi
Ali	Ahmet		25.01.1921		Ankara Hastanesi

27 Yunanlıların işgal döneminde ve Bursa'yı terk ederken bu yörede yaptıkları mezalim hakkında bkz. Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırım Girişimi*, C: II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.73-126. *Bursa İşgal Günlüğü 1920-1922*, Der: Canip Bey, Yayına Haz: Turgay Gündüz, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2004.

28 Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Sözlü Tarih Arşivi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2005.

29 MSB, *Şehitlerimiz*, s. 100-207.

2.2. Milli Mücadele'de Şehit Olan Yenişehirli Üzerine Bazı Değerlendirmeler

a. Şehitlerin Yerleşim Birimlerine Göre Dağılımı

Milli Mücadelede Bursalı şehitlerin ilçelere dağılımına bakıldığında, en fazla şehidin Mustafa Kemalpaşa ve İnegöl'den verildiği; İnegöl'ü Yenişehir'in izlediği görülmektedir. Yenişehir'den şehit veren köyler arasında, Akçapınar, Çamönü, Selimiye, Subaşı yerleşimlerinin adı geçmektedir.

b. Şehitlerin İsimlere Göre Dağılımı

Yenişehirli şehit isimlerinde sıklıkla geçenler arasında, Ahmet, Mehmet, Mustafa, Osman, Hüseyin isimleri yer almaktadır.

c. Şehitlerin Lakâplara Göre Dağılımı

Yenişehirli şehit lakâpları arasında, Hacımehmet, Hadım, Delili, Yayı, Akça, Kavami, Mehmetze, Salih, Bektaş lakâpları geçmektedir.

d. Şehit Düştüğü Cephelere Göre Dağılımı

Milli Mücadelede Bursalı şehitlerin büyük çoğunluğunun, Batı cephesinde Yunanlılara karşı mücadelede hayatını kaybettikleri görülmektedir. Listelerde şehitlerin ölüm yeri olarak çoğunlukla, Garp cephesi meydan harbi geçmektedir. Ölüm tarihlerine bakıldığında da, II. İnönü Savaşından sonra şehit sayılarının yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu nedenle batı cephesinde en fazla şehidin, Milli Mücadelede en kanlı çatışmaların yaşandığı II. İnönü Savaşı, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz sırasında verildiği söylenilebilir.

e. Şehitlerin Yaşlara Göre Dağılımı

Milli Mücadele'de Yenişehirli en genç şehit, 1316 Doğumlu Hüseyin oğlu Mehmet'tir. Mehmet, 1316 (1900) doğumlu olup, 1921 yılında meydan harbinde şehit düşmüştür. En yaşlısı ise, 1306 (1890) doğumlu Mehmet oğlu Osman'dır. 1921'de 31 yaşında şehit düşmüştür. Milli Mücadelede şehit yaşlarının giderek aşağı inmesi, daha önceki uzun savaş yıllarında Anadolu'daki insan kaybının büyük ölçüde yitirilmiş olduğunun göstergesidir.

3. Yenişehir Şehitlikleri

Savaşlarda ölen kişilerin isimlerinin yazıldığı şehitlikler, bir milletin bağımsızlık yolunda verdiği ölüm kalım mücadelesinin en önemli abideleri ve yaşayan tarihin somut örnekleridir. Vatan uğrunda yapılan fedakârlığın, değeri

hiçbir şeyle ölçülemez boyutunu yansıtan bu abideler, içinde yaşadığımız toprakların ne şartlarda kazanıldığını bizlere gösterirken; aynı zamanda bu toprakları koruma sorumluluğunu da üzerimize yüklemektedir. Bu kutsal görevi yerine getirmek ve bu birinci gelecek nesillere de kazandırmak, bu gurur abidelerimize sahip çıkmakla mümkün olacaktır.

Bursa merkez ve çevresinde uzun savaş yıllarında kaybettiğimiz Bursalı şehitler anısına yapılan anıtlar yanında³⁰, Bursa'nın pek çok köyünde de şehitliklerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu şehitliklerin çoğu, Milli Mücadele'de Yunan işgali sırasında hayatlarını kaybedenlerin ismini taşımaktadır.

Bursa Yenişehir ilçesinde de, iki şehitlik bulunmaktadır. Bunlardan Kiblepınar Şehitliği, 1922 yılında Milli Mücadelede takip harekâtı sırasında pusuya düşürülen ve bu mevkide şehit olan 21 asker anısına; Selimiye Şehitliği de, Milli Mücadele kahramanlarından Binbaşı Muharrem Beyin anısına yapılmıştır.

Sonuç

Bursa ve çevresi, 1912-1922 yıllarını kapsayan 10 yıllık savaş sürecinde, ülke genelinde olduğu gibi, savaş yıllarının yol açtığı ekonomik çöküş, toplumsal huzursuzluk ve kargaşalıklara sahne olmuş; tüm olumsuzluklara, ümitsizliklere rağmen kurtuluşa inanmış ve vatan savunmasına büyük destek vermiştir.

Yaptığımız çalışmada, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde şehit olan 270 civarında Yenişehirli tespit edilmiştir. Yenişehir'in vatan savunmasında en fazla şehidi, I. Dünya Savaşında Çanakkale Cephesinde verdiği ve bu şehitlerin, yerleşim yeri ve cephe sevkiyatı itibarıyla, Orhaneli, İnegöl, Mustafakemalpaşa ilçelerinden sonra önemli bir çoğunlukta oldukları görülmektedir.

Şüphesiz, bu rakam bizim ulaşabildiğimiz yazılı kayıtlardan çıkan sonucu ifade etmektedir. Ama bunun yanında kayıtlara girmemiş veya elimize kayıtları ulaşmamış olanların da mevcut olduğunu dikkate aldığımızda, bu rakamın çok üstünde şehidin var olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte elimizdeki istatistikler de, bu savaş yıllarında her yaşta Yenişehirlinin cepheden cepheye koştuğunu, vatanı uğruna yokluklar içerisinde fedakârlıktan kaçınmadığını göstermektedir. Bu şehitler adına yapılacak şehitlikler ve yayınlar, onların gurur abidemiz olarak yaşatılmasını sağlayacaktır.

30 Milli Savunma Bakanlığı, Yurtiçi Şehitlikler, Ankara, 1999, s.94-96.

KAYNAKÇA

- AKKILIÇ, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Birinci Kitap, Basın Kültür Sarayı, Bursa, 2008.
- _____, “Çanakkale’de Bir Başka Kahraman Yenişehirli Müstecip Onbaşı”, *Bursa Defteri*, Eylül 2006.
- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993.
- BALCIOĞLU, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşına Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler”, *Tarih ve Toplum*, Sa: 114, Haziran 1993.
- Bursa İli Çanakkale Şehitleri Proje Kitabı*, Haz: Fevzi Çakmak, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2008.
- Bursa İşgal Günlüğü 1920-1922*, Der: Canip Bey, Yayına Haz: Turgay Gündüz, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2004.
- “Bursa” mad., *Yurt Ansiklopedisi*, C:3, Anadolu Yay., İstanbul, 1982.
- EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, *Milli Mücadelede Bursa*, Tercüman Tarih Yay., İstanbul, 1981
- ELAL, Melih, “Çanakkale’de Bursa Jandarma Taburunun İzlerini Ararken”, *Bursa Defteri*, Eylül 2006
- ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, İstanbul, 1992.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yay., Ankara, 1990.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi-Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş*, Ankara, 1970.
- HÜLAGÜ, Orhan, *Milli Mücadelede Bursa*, Emre Yay., İstanbul, 2001.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, TTK, Ankara.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Balkan Savaşlarından Milli Mücadele’ye Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metot ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler”, *9. Askeri Tarih Kongresi*, 22-24 Ekim 2003.
- Milli Savunma Bakanlığı, *Yurtiçi Şehitlikler*, Ankara, 1999.
- Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları İstatistikleri*, Haz. Gündüz Ökçün, Hil Yay., İstanbul, 1984.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C: II-III-IV, TTK Yay., Ankara, 1996.

Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, C. II, Milli Savunma Bakanlığı Yay, 1998.

UĞURALP, Erturan, “8 Temmuz’dan 11 Eylül’e”, *Uludağ*, S. 23, Eylül 1939.

YALAZAN, Talat, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırım Girişimi*, C: II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

YÜCEER, Saime, *Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2001.

_____, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Sözlü Tarih Arşivi*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2005.

AHALİ MÜBADELESİ VE YARDIMLARIN İSTANBUL ÖRNEĞİ

Eda ÖZCAN

Özet

19. yüzyıldan itibaren Balkan ve Anadolu coğrafyası arasında büyük göç hareketleri başlamıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Türkiye'deki Rumların önemli bir kısmı ülkeyi terk etmiştir. Rumların Yunanistan'a gitmesi, Yunanistan'da ekonomik ve sosyal kriz yaratmıştır. Aynı zamanda, Yunanistan'da sıkıntı çeken Türkler, gördükleri baskı sebebi ile Türk Hükümetine, kaçmak suretiyle, sığınmak istemişlerdir.

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında, Türk ve Yunan ahalinin zorunlu değişimini esas alan bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmada, Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları mübadeleden hariç tutulmuştur. Türk Hükümeti, yarım milyona yakın insanın nakil, iase, konut ve geçim gibi işleri ile ilgilenebilmek amacıyla Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı teşkil etmiştir. Bu bakanlık, mübadillerle ilgili her türlü kanuni hakkın ve yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulanması ile ilgilenmiştir. Hilal-ı Ahmer Cemiyeti ise mübadillerin, sağlık, barınma ve her türlü insani ihtiyaçları da karşılamağa çalışmıştır. Mübadillere, emval-ı metruke olan evler dağıtılmış ve mübadillerin üretici bir hayata geçmeleri için gerekli toprak ürünleri ve toprak işleme aletleri devlet tarafından temin edilmiştir.

Göç sırasında iki önemli sorun ortaya çıkmıştır. Bunlar, etabli ve taşınmaz mallar sorunudur. Etabli ve her iki ülkede kalan malların akıbeti, Lozan Antlaşması ile çözülememiştir. Bu konular, 1926 ve 1930 yıllarında Yunanistan'la imzalanan antlaşmalarla çözüme kavuşmuştur. 1930 tarihli Ankara Antlaşması ve 1932 tarihindeki nihai karar ile mübadillerin malları ile ilgili sorunlar tamamen bitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Yardım, Hilal-ı Ahmer, Mübadil, Türk- Yunan İlişkileri

Abstract

The migration movements began between geography of Balkan and Anatolia from 19. century. After, the Turk's victory on Anatolia, an import part of Greeks escaped from ground of Anatolia. When the Greeks backed their real country, they created social and economic crisis there. The Turks who lived in Greece, they requested to refuge to Turkish Government cause of Greek's press.

Governments of Turkey and Greece signed a treaty about exchange obligation of community on the 30th of January 1923 at Lozan Peace Conference. In this treaty the Greeks living in the center of İstanbul and Turks living in Greece in west Tracia were left out from

this exchange. The Turkish Government constituted a Minister of Exchange, Reconstruction and Housing. This minister cared about all the works about transmission, board, home of the emigrants. This minister prepared the laws and the regulation about emigration. The Turkish Red Crescent tried to find solutions for the feeding and healthy problems of all the emigrants. The Turkish Government provided abandoned houses, agricultural products and tools to emigrants cause Government wanted, they become manufacturer.

At the of emigration, there was two problems, etabli and the goods of stayed on other's country. These could not solve on Lozan Peace Conferance. These topics solved with treaties on 1926 and 1930. On account of Ankara Treaty, between of Turkish and Greek Governments made a last decision about emigrant's properties.

Key Words: *Exchange, Aid, Red Cresrent, Emigrant, Relationship of Turkish and Greek*

Giriş

20. yüzyılın büyük nüfus hareketlerinden biri olan ve Lozan Antlaşması sırasında imzalanan "Türk- Yunan Ahali Mübadelesi Mukavelenamesi" gereğince gerçekleştirilen mübadelenin Türk Hükümeti tarafından kabul edilmesinin sebepleri oldukça açıktır. 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin azınlık unsurları arasında başlayan Osmanlı Devleti'nden ayrılarak millileşme fikirleri ve bu fikirlerin desteklenmesinde Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında işgal devletlerinden aldıkları yardımlar ve yaptıkları işbirliği, bu işbirliği sebebiyle Türk halkının savaşımlardan ve işbirlikçilerden yorgun düşmesi ve zarar görmesi, mübadelenin yolunu açan belki de en önemli sebeptir. İttihat-ı Anasır fikri altında birleştirilmeye çalışılan Osmanlı halkı arasında çıkan fikri mücadele, zamanla fiili mücadele halini almıştır. Bu mücadele Osmanlı devletine ve halkına zarar verdiği için, azınlıkların da eş zamanda devlete karşı işbirlikçi blok oluşturduğundan, Türk Hükümeti de mübadele fikrini gündemine almıştır.

Çalışmamızda, 1923 Türk-Yunan Ahali Mübadelesi kapsamında gelen mübadillere yapmış olan yardımlardan, yardım için kurulan komisyonlardan, devletin yaptığı bu yardımlar sonucunda elde etmediği planladığı ekonomik faydadan ve bu şartlar altında Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişim ele alınmağa çalışılacaktır.

Ahali Mübadelesi, resmi bir muameledir. İnsanlara kağıt üzerinde oradan oraya gitmelerini, bazı şartlar ve hükümlere tabi olacaklarını, bundan sonraki hayatlarının geçeceği coğrafyaların nereler olduğunu söylemek üzere tasarlanmış uluslararası geçerliliğe ve onaya sahip bir belgedir. Önemli olan, bu belgedeki tüm duygulardan arınmış maddelerin dışında, en insani şekilde bu efrada zarar vermeden, onların hiç değilse şartlar el verdiği ölçüde, azami ihtiyaçlarını te'min etmek esasıdır. Ulaşım, temizlik, barınma, yemek gibi ana ihtiyaçlar ne şekilde karşılanmaya çalışılmıştır. Bu meşakketli süreçte harcanan para ne kadar olduğu ve bu paranın kaynağının nereden gelmekte olduğu, bu paranın ne şekilde kullanıldığı soruları titizlikle irdelenmelidir. Diğer önemli olan husus ise, bunların Türkiye Cumhuriyeti'ne geri dönüşü ve katkısının ne olduğudur.

1. Osmanlı Devleti zamanındaki Türk-Yunan Göçü'ne Bir Bakış

Hristiyanlar ve Türklerin birbirinden resmen ayrılmasını açıkça bildiren ilk antlaşma metni, milliyetçilik hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. 1821'de Mora İsyanı ile başlayan bu ayaklanma milletlerarası bir sorun olmuş, 4 Nisan 1826'da Rusya ve İngiltere arasında yapılan Saint Petersburg Protokolü sonucu Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı, vergi ödeyen, iç işlerinde bağımsız, özerk bir devlet olması kararlaştırılmıştır¹. Bu antlaşmaya göre, Müslümanlarla Hristiyanların Mora'da birbirlerinden tamamen ayrılmalari² ve Müslümanların gerek Mora' da ve gerekse adalarda emlak ve arazilerinin karşılığı ödenmek üzere satılması ve ahalinin Osmanlı Devleti toprağının diğer bölgelerine göç etmesi öngörülmüş; ama bu teklif Osmanlı Devleti tarafından reddolunmuştur³. Yunanlılarla Türklerin aynı yerde iskânları böylece engellenmeğe çalışılmıştır. Yunan sınırlarına dâhil olacak yerlerde Müslümanların emlak ve gelirlerinin kıymetlerinin bedeli Rumlar tarafından ödenmesi dahi bu protokolün altı maddesinden biri olmuştur⁴.

Mora örneği, Türk muhaceret tablosu açısından bakıldığında, Balkanlardan gelecek göçler için tasdik edilmeyen bir antlaşma örneği olmuş olmasına rağmen, bir başlangıç noktası olarak ortadadır. Bu konunun dillendirilmesine cesaret edilmesi, Osmanlı Devleti'nin karşısında duran devletlerin ya da bu devletlerin arkalarında güç sermayesi olarak destek aldıkları devletlerin, Osmanlı Devleti'ne, bir meydan okuyuşudur. Osmanlı Devleti'nin topraklarında yüzyıllardır yaşamış olan gerek Müslim gerek gayrimüslim tebaanın elbette ki Osmanlı Devleti sınırları içinde iklim, topraksızlık veya idari kararlar doğrultusunda yer değiştirme anlamında hareketlenmelerde bulunmuş olması çok doğaldır. Osmanlı Devleti toprağı üzerinde hak, hukuk, ırz, namus ve güvenliğini tehlikede hissedip, olduğu yeri terk eden bir Osmanlı vatandaşına rastlanmamıştır. Nitekim, 1829 tarihli Edirne Muahedesi'nden sonra Eflak ve Boğdan' da yeni bir rejim kurulduğundan bu memleketin Hristiyanları arasından 12 bin aile Transilvanya'ya, 40 bin aile Sırbistan'a ve 10 bin nüfus Rumeli'deki Türk topraklarına göç etmişlerdir ki bunlar, Türk ve Avusturya idaresi altında yaşamayı, asli vatanlarında yeni kurulan idare altında yaşamaktan daha uygun görmüşlerdir⁵.

Hudut üzerindeki halkın mübadelesi keyfiyeti ilk defa olarak Balkan Harbi'nden sonra Bulgaristan'la İstanbul'da akd olunan muahededede öngörülmüştür; ama o sırada umumi harbin ilanı üzerine komisyon çalışmaya ara vermiş ve bu iş 12 sene ilgisizliğe uğramıştır⁶. Buna göre, antlaşma protokolünün, 5. maddesinin c

1 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1997, s.177.

2 Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, I, Çev. Ahmet Hezarfen, İstanbul 1999, s.40-41.

3 Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, s.34-35.

4 Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2009, s.124.

5 Ahmet Cevat Eren, *a.g.e.*, s.36.

6 *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.5-6.

bendine göre, iki taraflı olarak Bulgar ve Müslüman ahali, iki hükümet tarafından belirlenecek komisyon tarafından mübadeleye tabi tutulacaktı. Bu hüküm ile hem halk hem de bu halkın eşyalarının mübadelesi düşünülmüş, iki hükümet bu konuda ittifak sağlamışlardır⁷. 29 Eylül 1913 tarihli bu antlaşmanın iptali sebebi ile olası, ilk mübadele antlaşması uygulanamamıştır.

1-14 Kasım 1913 tarihinde imzalanan Atina Anlaşması'nın 4. maddesinde, Yunanistan'a bırakılmış topraklardaki Müslüman-Türk ahali, isterlerse üç yıl içinde Osmanlı uyruğunu; isterlerse de Yunanistan'a bırakılan topraklarda kalmayı, seçebilmeleri öngörülmüştür. Anlaşmanın 11. maddesine göre Yunanistan'a terk edilen yerlerde Türk - Müslüman ahalisine her türlü can, mal, namus ve din, mezhep güvencesi sağlanmıştır.⁸ Söz konusu barış antlaşması imzalanmadan evvel bölgede yaşayan Müslüman-Türk unsura karşı başlatılan zulümler, yerli Rumlar ve bölgeye iskân amacıyla Kafkasya'dan getirilen 20.000 Rumun benzeri baskı ve şiddet uygulamaları ile olayları görmezden gelen Yunan idarecilerinin yardımları ile devam etmiştir⁹. Yunan Hükümetinin amacı, oradaki Türk unsurunu kaçırmak ve ileride çıkması muhtemel Bulgar, Sırp iddiasını engellemek için orada Rum çoğunluğu temin etmektir¹⁰.

Galip Kemali Söylemezoğlu, 1914 yılının Mayıs ayında Trakya'dan göç eden Rumların buna bir son vermeleri ve Müslüman ahalinin şikâyetlerinin dinmesi için, Venizelos'a ve Sait Halim Paşa'ya Makedonya'daki Müslümanlarla, Aydın Vilayeti'ndeki Rumların mübadelesini teklif etmiştir¹¹. Bu sonuç da akim kalmıştır.

1.2. Lozan Antlaşması Sırasında Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi'ne Nasıl Karar Verildi?

Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, temeli dünya politikasının siyasi ve ekonomik zeminine dayalı olan bir sürecin sonucunda varılan noktadır. Bu mübadele, hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın millileşmek ya da ulus-devlet oluşturma projelerinin önemli bir parçası olmuştur. Bu iki ülkenin savaştan sonra karşılaştıkları ağır mali yükün ağırlığının hafifletilmesinde ve kalkınma politikalarının kendi içsel faaliyetlerinde, mübadele ile gelen insan gücünden önemli ölçüde yararlanmıştır.

17 Ekim 1919 tarihinde Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya, 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut'un çektiği telgrafta yazdığı üzere, Ermeni ve Rumların çıkartacakları fesattan her iki tarafın da kan dökmeden kurtulabilmesi için arazi ve ahali mübadelesi gerekli görülmüştür¹².

7 Bab-ı Ali Hariciye Nezareti, Devlet-i Aliye-i Osmaniye - Bulgaristan İstanbul Muahedenamesi: Traite de Constantinople: 29 Eylül 1913, İstanbul 1330, s.15.

8 Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, I, İstanbul 1953, s.477-481.

9 Serdar Sarısır, Demografik Oyun Sürgün, İstanbul, 2006, s. 123,123.

10 Canlı Tarihler, Galip Kemali Söylemezoğlu: Atina Sefareti(1913- 1916), V, İstanbul 1946, s.96.

11 Canlı Tarihler, V, s.102.

12 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk III, Vesikalar, İstanbul, 2007, s. 206-207.

İzmir'in işgalinden yaklaşık bir hafta önce 2.000'i İngiliz tebaası olan 160.000 İzmir muhaciri, Amerika ve İngilizlerin harp gemileri ile 26 Ağustos-1 Eylül 1922 tarihleri arasında İzmir'den hicret etmiştir¹³. 1922 yazında Yunan ordusu, Anadolu içinde tahkim edilmiş Türk ordusunun karşısında savaşı kaybetmiştir. Anadolu'daki Hristiyan nüfus daha önce yaptığı gaddarlıkların sonucu olarak, Kuva-yı Milliye'nin ve Türk ordusunun direnişinin nihai zaferinin ardından şehirlerden ayrılmışlardır; ama en çok İzmir'de şehrin Hristiyan sakinleri şehri toplu olarak terk etmiştir¹⁴. Hristiyanların kaçışındaki Amerikan yardımı Patrik Meletios'un dikkatini çekmiş olacak ki, 9 Ekim 1922 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan beyanında, Amerika'nın bu muhacirlere yardımından başka, Marmara Adası'ndaki 25.000, Silivri'deki 15.000, Tekfur Dağı'ndaki 70.000 muhacirin iâşesinin sağlanması için Aya Nikola Kilisesi'nde dindâşlarından yardım istemiştir¹⁵.

10 Ağustos 1920'de imza edilen ve geçersiz kabul edilen Sevr Antlaşması'nın "Ekalliyetlerin Himayesi" başlıklı antlaşma metninin 143. maddesinde, antlaşma yürürlüğe girdikten altı ay içinde Yunanistan ve Türkiye arasında, Yunanistan'a terk olunan veyahut Osmanlı arazisinde kalan Türk ve Rum ahalinin kendi isteğiyle muhaceretleri akd olunmuştur¹⁶. Bahsi edilen bu göçün, en önemli özelliği, kişilerin kendi istediği doğrultusunda uygulanacak olması yani karşılıklı bir göç hareketi oluşudur¹⁷. Rumlar, altı yüzyıldır kardeş gibi yaşadıkları Türkleri, sanki altı yüzyıldır onlardan eza görmüş gibi, şiddetli davranışların içine girmişlerdir. 13 Ocak 1921 tarihinde işgal edilen Bilecik şehri¹⁸, Rum sakinleri tarafından yapılan kıyım, yağma ve yangın buna en mühim örneklerden biridir.

10 Ekim 1922 tarihinde Lozan görüşmelerinde uygulanması ve taviz verilememesi açısından önemli 14 mühim karar alınmıştır. Hüseyin Rauf, Ali Fethi, İsmet, Fevzi, Mehmet Vehbi, Fevzi ve Dr. Rıza Nur tarafından imzalanan bu kararname niteliğindeki vesikadaki dokuzuncu maddede, *ekalliyetler: esas mübadeledir*¹⁹ kararı yazılmıştır. Türk hükümetinin mübadele konusundaki fikri nettir.

Lozan Barış Konferansı'nda mübadele konusu ilk kez 1 Aralık 1922 Cuma günü, "Ülke ve Askerlik Sorunları"nın tartışılacağı oturumda konuşulmuştur. Lord Curzon tarafından ulus-devlet olma politikasından ziyade aslında çok gerçekçi ve günün şartları itibarıyla uygulanması zaruri olan bir durum belirtilmiştir. Mübadele sorununa bir an evvel çare bulunması gerektiğini; çünkü halkın geçim yolları ve

13 Akşam, 6 Teşrin-i Evvel 1922.

14 Renée Hirschon, "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", Renée Hirschon (der.), *Ege'yi Geçerken 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, 2005, s.6-7.

15 Akşam, 9 Teşrin-i evvel 1922.

16 Nihat Erim, a.g.e., s.572. ; Deniz Bozkurt, *Karşılaştırmalı Lozan ve Sevr Barış Antlaşmaları*, Ankara, 1998, s. 39.

17 Ömer Budak, *Sevr Paylaşımı*, Ankara, 2002, s.122.

18 Ali Sankoyuncu, "Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 1994, s. 21.

19 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, II, Ankara, 1956, s.104-105.

gelecek yılın ürünün söz konusu olduğu vurgulanmıştır²⁰. Bu önemli açıklama, belki de neden mübadele yapılması gerektiğini çok kısa olsa da tüm açıklığıyla ifade etmiştir.

Dr. Nansen, mübadele uygulamasının hem bu memleketlerin yararına hem de Avrupa barışı açısından çok gerekli olduğunu vurgulayarak, yapılacak olan bu mübadelenin, çok güç bir mesele olduğunu, sayıları bir milyondan fazla olan ve yabancı bir ülkeye taşınmak zorunda olan insanların sınıflandırılmasının, mallarının ve mülklerinin kaydedilmesinin, zararlarının ödenmesinin çıkaracağı sorunların büyük olacağını da beyan etmiştir²¹.

Dr. Nansen' e göre de, tıpkı Lord Curzon'un oturum açılışında bahs ettiği gibi, hem Türkiye hem de Yunanistan, gelecek yaz mevsimin tarım ürünlerini elde etmek mecburiyetindedir. Türkiye, 1923 yılında da eski yıllarda aldığı gibi toprağından verim almalı, Yunanistan da göç edecek çiftçi göçmenlerden gelecek yazdan önce yararlanmalıydı. Bu yüzden nüfus mübadelesi Şubat sonundan önce yani üç ay içinde gerçekleştirilmek zorundaydı²².

Tartışılan diğer önemli mevzu' ise, mübadelenin zorunlu olup olmayacağı idi. Venizelos, Türklerin, Yunanistan'dan zorla ayrılmasını istememektedir; ama karar, ne olursa olsun, bir nüfus mübadelesinden yanaydı. Lord Curzon ise, mübadele isteğe bağlı olduğu takdirde tamamlanmasının aylar alacağını ifade etmiştir, Curzon'a göre mübadele, zorunlu olduğu takdirde arkalarında bırakacakları mal ve mülklerin (protery, biens) değerini ödemek de kolay olacaktır²³. İsmet Paşa tarafından da bu mecburilik menfur karşılanmış, orta bir yol bulunmasını ahali hukukuna daha uygun bulmuştur²⁴.

1.3. " Ahali Mübadelesi" ndeki esaslar nelerdir?

"10 Aralık 1923 tarihli oturumda nüfus mübadelesine ilişkin olarak aşağıdaki kararlar alınmıştır.

Batı Trakya Müslümanlarıyla İstanbul'un Rumları dışında, Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu nüfus mübadelesi yapılacaktır;

İlk mübadele kafilesini, Rumların Küçük Asya'dan toptan göçleri sırasında, ailelerinden ayrılarak tutuklanan erkeklerin, Anadolu'dan Yunanistan'a geri gönderilmesi meydana getirecektir. Bu geri gönderme pek yakın bir tarihte yapılacaktır.

Rum ve Müslüman halklarının mübadelesi insanlık ve sağlık nedenlerinden yüzünden, ancak 1923 Mayısında yapılacaktır.

20 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, I/ I/ I, Ankara, 1973, s.115.

21 Seha Meray, *a.g.e.*, I/I/I, s.116.

22 Seha Meray, *a.g.e.*, I/I/I, s.117.

23 Seha Meray, *a.g.e.*, I/I/I, s.122-123.

24 M. Cemil Birsnel, *Lozan*, II, İstanbul 1933, s. 294.

Uluslararası Kızılhaç'ın özel komisyonları, her iki tarafta da, mübadele işlemlerinin yürütülmesine göz kulak olacaklardır.

Bu özel komisyonlar, düzenlenecek bir yönetmelik uyarınca, zarar – giderim [tazminat] için, her iki tarafta da bırakılmış malların değerinin hesaplanmasıyla görevli olacaktır. İki ülkeden birinde bulunan malların değeri, öteki ülkede bulunan malların değerinden büyükse, değer farkı ilgili Devletçe, sözü geçen Karma Komisyonlara ödenecektir. Bu Komisyonlar, hak sahipleri arasında bunlara düşen malları ve bütün paraları bölüştürmekle de görevli olacaklardır.

6. 30 Ekim 1918²⁵ tarihinden sonra yerleşmiş olanlar dışında, İstanbul'da oturan bütün Rumların -ayrım yapılmaksızın- ister Türk ister Yunan uyruğu olsunlar- İstanbul'da kalmalarına izin verilecektir.

7. İstanbul'un sınırı, bir önceki [6 ıncı] paragrafın uygulanması bakımından, bu şehrin son kanunda kabul edilmiş olan şehremaneti [préfecture] sınırları olacaktır''²⁶.

Lozan 'da hem devletlerarası hem de şahsi olarak yapılan görüşmeler sonucunda Türk ve Yunan devletleri arasında 30 Ocak 1923 tarihinde '' Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol '' imzalanmıştır²⁷. İsmet Paşa, 30 Ocak 1923 tarihinde yapılan bu mübadele mukavelenamesinin imza edildiği gün, Ankara'ya çektiği telgrafta, ahali mübadelesine müteallik mukavelename Türkiye ve Yunan murahhaslar tarafından imzalandığından ve mübadele-i ahali mukavelenamesinin tasdikini müteakip yürürlüğe gireceğini haber vermiştir²⁸.

2. Mübadillere Yapılan Yardımlar

Cihan tarihinin kaydetmediği cebri şekilde emval ve eşhas mübadelesi gibi yeni ve çetin bir iş üzerinde -hele memleketin umumi vaziyeti hesaba katılınca - alınacak tedbirlerin tam bir muvaffakiyetle karşılanmasına imkân olmamıştır²⁹. Muhacirlerin hem Türkiye'de hem Yunanistan'da hayat ve sıhhatleri temin edilmek zorunda olduğundan hükümet, çok ciddi çalışmıştır; ama paranın rolü hiç de göz ardı edilmemiştir³⁰. Gazi Mustafa Kemal, işin maddi boyutunun gayet önemli ve acilen çözülmesi gereken bir mesele olduğunu bildiğinden mübadeleye tabi

25 ''Ahali Mübadelesi kararı, 1918 tarihine vurgu yapılmış olmasına rağmen ne vatandaşlar ne de basın mensupları ''etabli'' nin kimleri kasd ettiğini yeteri kadar anlamamışlardır. İstanbul sınırı içinde mübadelenin 1924 Teşrin-i evveline kadar biteceğini söyleyen Yunan Baş murahhası Papas, muharrire, İstanbul sınırı içinde olan Kartal, Pendik ve Maltepe'nin mübadele dışı tutulmasını istediklerini ama bunların da şimdi mübadeleye tabi olduğunu açıklamıştır. '' Bkz: *Akşam*, 10 Temmuz 1924.

26 Seha Meray, *age.*, I/I/I, s.325.

27 *Düstur*, III/ V İstanbul, 1931, s. 205.

28 Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, TTK, Ankara, 1990., s. 464.

29 *İşkân Tarihçesi*, s.12.

30 *İkdam*, 27 Ağustos 1923.

Müslümanlara yardım edilmesi için, 27 Eylül 1923 tarihinde, İslam âlemine bir beyanname sunmuştur³¹.

2.1. Muhtelit Mübadele Komisyonu

Bağıtlı Yüksek Taraflardan dört, 1914- 1918 Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan, bir Karma Komisyon kurulmuştur. Kurulan bu, Karma Komisyon, göçü denetlemiş, kolaylaştırmış ve taşınır - taşınmaz malların tasfiyesi ile ilgilenmiştir³². 12 Temmuz 1924 günü, Muhtelit Mübadele Komisyonu, ilk kez İstanbul'da toplanmıştır. Bu toplantıya Muhtelit Mübadele Heyeti Reisi Eksetrant başkanlığında, General Dolara, Mösyö Vidining ve Türk-Yunan heyetlerinin temsilcileri katılmışlardır³³.

Muhtelit Mübadele Heyeti, Türkiye ve Yunanistan Devletlerinin resmi temsilcileridir. Bu temsilciler, devletin onlara verdiği yükümlük üzere, bütün muhaceret işleri ile alakadar olmuşlardır. Mübadele edilecek merkezden sevk etme, mübadillerin sağlık tahkiki, mübadillerin irkap iskelelerine çıkarılmaları, iskân muntıkalarına sevk işlemi ve iskân bölgelerine sevk edilmeleri ile bu heyet ilgilenmiştir.

Ahali Mübadelesi'nin 11. maddesi gereği kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu, işlemini tamamladığı gerekçesiyle 28 Aralık 1933 tarihinde ilga edilmiştir³⁴.

2.2. Mübadele İmar- İskan Vekaleti

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmadan evvel, TBMM, gelen muhacirlerin aciz duruma düşmemesi için, vekâlet kurma çalışmaları yaparken bir yandan da iskân muntıklarını tespit etmekle ilgilenmiştir. 17 Temmuz 1923 tarihinde, Lozan Antlaşması gereği, İcra Vekilleri tarafından tasdik edilen kararda, mübadele sebebiyle gelecek insanların ne şekilde kabul edilecekleri, iskân edilecekleri yere nasıl gidecekleri ve muhtaç olanların iâşe durumları ile ilgili hükümler verilmiştir, memleket sekiz farklı iskân bölgesine ayrılmıştır³⁵. Devlet, mübadillerin sevk edileceği şehirleri, meslek gruplarını dikkate alarak seçmiştir. Bu sayede, kısa vadede ekim işini bilen çiftçi mübadiller, iâşelerini kendi kendilerine temin edebilmişlerdir. Uzun vadede ise, ürünün çoğalması ile beraber elde edilen mahsulün satışa sunulması veya ihraç edilmesi ile devlet ekonomisi de gelişme kaydetmiştir.

31 İkdam, 27 Eylül 1923.

32 İsmail Soysal, *Türkiye'ni Siyasal Antlaşmaları*, I, T.T.K, Ankara, 1983, s.180.

33 *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1924.

34 TBMM *Kavanin Mecmuası*, XIII, Devre: IV, İçtima: III, Ankara, 1934, s.69.

35 *İskân Tarihçesi*, 16-17.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından, ne tür işlerle uğraştıkları, ne tür iklime alışkın oldukları ve nasıl nakledilecekleri gibi sebepler ile mübadiller için Türkiye’ de on iskân bölgesi ayrılmıştır³⁶. Buna göre:

1. Samsun Mıntıkası: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum vilayetleri,
2. Trakya Mıntıkası: Edirne, Kırkkilisa, Tekfur dağı, Gelibolu, Çanakkale, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon Karahisar vilayetleri,
5. Bursa Mıntıkası: Hüdavendigar vilayeti,
6. İstanbul Mıntıkası: İstanbul, Çatalca, Zonguldak vilayetleri,
7. İzmit Mıntıkası: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya vilayetleri,
8. Antalya Mıntıkası: Antalya, Isparta, Burdur vilayetleri,
9. Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir,
10. Adana Mıntıkası: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Cebel-i Bereket, Ayntab, Maraş vilayetleridir. Üçüncü iskân bölgesi mıntıkasının idare merkezi Balıkesir, Dördüncü iskân bölgesinin merkezi ise, İzmir’dir³⁷.

Mübadele meseleleri ile ilgilenmek üzere 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştur³⁸. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’nin başına 20 Ekim 1923 günü Mustafa Necati atanmıştır³⁹. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 8 Kasım 1923 tarihinde, Mübadele, İmar ve İskân Kanunu’nu çıkarmıştır. Bu sayede, 1912 yılından beri iskân muamelesi görmemiş olan muhacir, mülteciyi ve ayrıca hükümetçe kabul edilecek olan muhacirinin iskân mıntıkalarına tayini ve terfihleri ile ilgilenilmesi tasarlanmıştır⁴⁰. Kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’ne 1923 senesinde, genel hizmetlerini yapabilmesi için 6 milyon 95 bin 83 lira para tahsis edilmiştir⁴¹.

9 Aralık 1923 tarihinde, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti “Muhacirlerin kabul, iâşe, sevk ve iskânları hakkında Talimatname” hazırlayarak, uygulamaya koymuşlardır. Bu talimatname;

- 1- Tedabir-i Sıhhiye ve muamelat-ı İptidaiye,
- 2- Sevk ve İbate,

36 Fahriye Emgili, “ Cumhuriyet Döneminde Balkanlar’dan Türkiye’ye Yönelik Göçler ve Bu Göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasi Yönden Etkileri”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri*, II, Ankara, 2006, s.508.

37 *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, No: 28, 15 Aralık 1923, s. 103 – 104. ; BCA, 030.10. ./ 123. 873.18.

38 Ercan Çelebi, “Cumhuriyet Döneminde Bir İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’nin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2006, s.13.

39 Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Ankara, 1999, s.79.

40 *Düstur*, III/ V, s.407.

41 Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923 – 1938)*, İstanbul, 2003, s.127.

3- İskân, olarak üç kısma ayrılmıştır.

Birinci kısımda, muhacirler ilk olarak tathirat-ı fenniyeleri yapılmak üzere tahaffuzhanelere gönderilmiş, Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından ellerine verilmiş kimlikleri kontrol edilmiş, anarşist, canî, casus ve Yunanlılarla beraber bulunmuş olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Böyle kişilerin Türkiye'yi yurt edinemeyecekleri ve geri iade edilecekleri bildirilmiştir. Mübadil olarak kabul edilecek olanlar ise, sanat, meslek ve coğrafi konumları göz önüne alınarak sevk edilmişlerdir. Hastaların tedavisi ile uğraşmış, muhtaçlara iâşe verilmiştir. İkinci kısımda, ihraç iskelelerinden iskân muntıkalarına sevk, konak noktalarında ahali hanelerinde misafir edilmişlerdir. Üçüncü kısımda ise, muhacirlerin sevk edildikleri, köy ve kasabalarda oturmalarının aciliyeti olduğundan bu binalar tamir edilmesi, meşgul bulunanların ise derhal tahliye edilmesi uygun bulunmuştur. Bu muhacirlerin geçim seviyesini yükseltmek için de tohumluk, çift hayvanı, zirai alet ihtiyaçları hakkında vekâlete bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır⁴².

Cumhuriyet Gazetesi'nde, 8 Temmuz 1924 tarihinde muhacirlerin iskân ve eşcar durumlarını belirleyen bir talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre:

“Her yerde en büyük Mülkiye memurunun riyaseti altında birer tevzi’ ve taksim komisyonu teşkil olunacaktır. Arazi a’la, vasat, edna diye üç kısma taksim edilecektir. Vasati beş nüfustan ve daha fazladan ibaret ailelere a’ladan asgari elli, a’zamu yetmiş dönüm, vasattan asgari 75, a’zamu (100) dönüm, ednadan asgari (100) a’zamu (140) dönüm arazi verilecektir. Birinci derece tütün yetiştiren araziden asgari on beş, a’zamu yirmi dönüm arazi, birinci derecedeki zeytinliklerden asgari yüz, a’zamu yüz yirmi ağaç, ikinci derecedeki zeytinliklerden (120) ila (150), üçüncü dereceden de (150) ila(200) ağaç verilecektir. Muhacirlere nüfuslarına göre birer ev verilecektir. Adiyen iskân edilecek olanlar memleketlerinden arazi ve emlak bırakmış iseler, verilen miktar, 16 Nisan tarihli kanun mucibince verilecek emvalden mahsup olunacaktır. Memleketinde arazi bırakmamış muhacirler ise aile reisi namına zimmet-i kayd olunacaktır. Bu aile reisleri hükümete borçlu olacaklardır. Adiyen iskân edileceklerle muvakkat tasarruf vesikaları verilecek, müteakiben bunlar senedat-ı tasarrufiye ile tebdil edilecektir”⁴³.

İskân için, belli bölgelerdeki evler dahi boşaltılmıştır. Mesela, Pendik’te Rumların oturdukları evler, sahiplerinden izin alınarak boşaltılmış ve yerlerine Yanya’dan gelen muhacirler yerleştirilmiştir⁴⁴. Mübadele Cemiyeti heyeti, muhacirlerin vaziyetini kontrol ederken, muhacirlerin, Pendik, Kartal, Maltepe ve Bostancı deresine kadar olan yerleri ile Marki köyü ve Kemberburgaz’daki boşaltmamış olan evlerin tahliyesini kırk sekiz saat içinde tahliye edilmesini talep etmişlerdir⁴⁵. Böylece, muhacirler, devlet ve cemiyet desteği ile, iskan bölgelerinde, Rumların yerlerine yerleşmeğe başlamışlardır.

42 İskân Tarihçesi, s.21-22.

43 Cumhuriyet, 8 Temmuz 1924.

44 Cumhuriyet, 21 Temmuz 1924.

45 Cumhuriyet, 19 Eylül 1924.

2.3. Mübadiller, Nasıl Sevk Oldular?

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin en önemli sorunu ve vazifesi muhacirlerin sevklerinin sağlanmasıdır. Bu muhacirlerin sevklerinin sağlanması için yaklaşık on yedi Türk vapuru ile gerekli antlaşmalar ve hazırlıklar yapılmıştır. Milli vapurlarla yapılmış mübadele esnasında, muhacirler asgari fiyatlarla taşınmış, çocuklardan ücret alınmamış, yardıma muhtaç olanlar ise ücretsiz taşınmıştır⁴⁶.

Mübadeleye, ilk olarak Midilli Adası ile Ayvalık nüfusu arasında başlanmıştır. İlk mübadele, 13 Ekim 1923 ve 19 Ekim 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Buna göre adadan 7024 Müslüman ve taşınabilir malları, 1820 baş hayvan Toyas, Leros ve Zanetta adlı botlarla Ayvalık'a doğru zorunlu mübadeleye tabi olmuşlardır⁴⁷.

9 Aralık 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından uygulanmasına başlanılan " Muhacirlerin kabul, iâşe, sevk ve iskânları hakkında Talimatname" uyarınca muhacirler öncelikli olarak sağlık ve temizlik hususunda korumak için, tahaffuzhanelere sevk edilmiştir⁴⁸.

Reşat Dürri Tesal, hayat hikâyesini anlattığı kitabında, Selanik'ten İstanbul'a sevkini:

" Ve ben, o zamanki adı Seyrüsefain olan şimdiki Denizyolları'nın, mübadil taşıyan Giresun isimli, oldukça büyük ve konforlu yolcu gemisine bindirilerek İstanbul'a yollandım. (...) Mübadillerin temizliğinin yapılması amacı ile Tuzla'da demirledi"⁴⁹.

diye anlatmıştır. Türk Devleti, misafirhanelere çok ehemmiyet vermiştir. Buralar, mübadillerin Anadolu topraklarında ayak bastıkları ilk yerler olmuştur. İzmir' deki Klazumen ve Marmara'daki Tuzla misafir hanelerinin, sağlık ekipleri ile donatılması ve buraların özellikle sağlık anlamında kontrol altında tutulması bunun işareti olmuştur⁵⁰.

Aslında misafirlerin açılması ve sağlık hizmetlerinin en iyi şartlarda verilmeğe çalışıyor olması, muhacirlerin durumlarını iyileştirmek için çoğu zaman yeterli olmamıştır. Selanik ve Girit'ten gelip Bursa'ya iskân edilmek istenen muhacirler, daha önce misafirhanede konuk olarak bekletilmeleri gerektiği için ahalinin kalabalık oluşu ile ilgili problemler çıkmıştır; iki vapur ile gelen muhacir sayısı 3.000 iken, Mudanya Misafirhanesi'nin kapasitesi 500 kişi kapasiteli olarak kurulmuştur. Bu yüzden yer sıkıntısı yaşanmıştır⁵¹. Diğer önemli misafirhane,

46 *Aydın Tarihi*, 1339, Kanun-i evvel, Sene: I, No: IV, s.20.

47 BOA, HR. İM, Dosya no: 47, Gömlek No: 67. ; *İkdam*, 11 Teşrin-i evvel, 1923.

48 *İskân Tarihçesi*, s.21.

49 Reşat Dürri Tesal, *Selanik'ten İstanbul'a: Bir Ömrün Hikâyesi*, İstanbul, 1998, s.70-71.

50 Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadele'nin Mazlum Misafirleri - Mübadele ve Kamuoyu (1923 - 1930)*, İstanbul. 2007, s. 160 - 161.

51 *Vatan*, 3 Kanun-ı sani 1924.

Ahırkapı Misafirhanesi' dir. Bu misafirhanede, 1925 yılının Şubat ayının başına kadar, revire müracaat ederek 512 kişi tedavi olmuş, 49 kişi yatırılarak tedavi edilmiş, 6 kişi sevk edilmiş, 3 kişi ise vefat etmiştir⁵². Bursa'ya sevk edilen muhacirler iskelelere indirildikten sonra, Mudanya ve Gemlik Misafirhanelerinde konuk edilmişler ve orada kalan bu muhacirlere akşam ve sabah sıcak yemek vermek suretiyle muavenette bulunulmuştur⁵³.

2.4. Hilal-ı Ahmer Yardımı

Hilal-ı Ahmer, sadece gelmekte devam eden mübadillerle ilgilenmemiştir. Salib-i Ahmer'in muavenet talebi üzerine İstanbul'daki Rum muhacirler ile de ilgileniyordu. Salib-i Ahmer Cemiyeti, bu muhacirlerin temizlik işlerinde kullanılmak üzere, seyyar banyo, otuz adet hasta taşımaya yarayan sedyeyi de bu iş için göndermiştir, ayrıca Hilal-ı Ahmer, hastalanan Rum muhacirler için Haydar Paşa'da eski İnzibat Sevk Kumandanlığı dâhilinde bir hastane kurmuştur⁵⁴. Hilal-ı Ahmer bu hastane için, iki bin lira tahsisat ayırmağa karar vermiştir⁵⁵.

Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nden Doktor Celal Muhtar Bey ile Hakkı Şinasi Paşa, Rıza Nur ile görüşerek, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin, mübadiller için muavenette bulunacağından bahs etmiştir. Hilal-ı Ahmer, İslam memleketlerinden Yunanistan'dan gelecek muhacirler için yardım toplanacağını açıklamıştır⁵⁶. Hilal-ı Ahmer, 1923 yılı sonuna kadar mübadele işlerine muavenet için 500.000 liralık tahsisat ayırmaya karar vermiştir⁵⁷.

Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, Makedonya'daki İslam ahalinin mübadelesinin başlayacağı günlerin yakın olduğu bilinci ile 1923 yılının Ekim ayı içinde, muhacirlerin sıhhi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, İmdad-ı Sıhha Heyeti teşkil etmiştir. Selanik'e gidecek ekip, 22. İmdad-ı Sıhha Heyeti'dir ve Tıp Fakültesi Müderrisi Sabık Operatör Mahir Bey, heyetin başkanlığını üstlenmiştir⁵⁸. Mübadele işlerinde yardımcı olacak bu ekipler, on kadardır ve kadroları 6-7 kişiliktir. Heyetler muntika muntika taksim edilmişlerdir⁵⁹. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Necati Bey, Sıhhiye Vekâleti'ne telgraf çekerek, muhacirlerin refahlarının teminini, hastane kurulmasını ve onlara sıcak aş verilmesini talep etmiştir⁶⁰. Aylardır aç olan Türk köylülerine, sıcak çorba dağıtanların mübadillerin imdatlarına yetişmiş olması, muhacirlerin üzüntülü olan hallerine ümit getirmiştir ve iyi hissetmelerine sebep olmuştur⁶¹.

52 THAM, No: 43, 15 Mart 1925, s.279.

53 Hâkimiyet-i Milliye, 3 Kanun-ı Sani 1924.

54 THAM, No: 21, 15 Mayıs 1923, s.252.

55 THAM, No: 23, 15 Temmuz 1923, s.301.

56 İkdâm, 2 Eylül 1923.

57 İkdâm, 6 Eylül 1923.

58 İkdâm, 17 Teşrin-i evvel 1923.

59 İkdâm, 23 Teşrin-i evvel 1923.

60 İkdâm, 3 Teşrin-i Sani 1923.

61 İkdâm, 5 Teşrin-i Sani 1923.

Mübadele gibi ağır bir yolculuk için çocuklar metanetsiz durumdadır. Türkiye'ye her gün yeni kabileler gelmiştir ve her kafilde ortalama 15-20 çocuk bakımsızlıktan telef olmuştur⁶². Bu sebeple Himaye-i Etfal Cemiyeti, gelen muhacirlerin çocukları ve yeni doğanlara muavenette bulunmak için, 5.000 lira tahsisat ayırmıştır⁶³. Batı Makedonya'dan gelecek olan yardıma muhtaç mübadillerin malları Yunanistan tarafından anlaşma hükümleri göz ardı edilerek, gasp ve müsadere edilmiş, hayvanları bile bedelleri ödenmeden alındığından, gelecek muhacirlere, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti tarafından 30.000 lira tahsis edilmesi 16 Ocak 1924 tarihinde TBMM tarafından uygun görülmüştür⁶⁴.

Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, mübadele muhacirleri için tam anlamıyla maddi güç olmuştur. Muhacirlerin işlerinin her iki ülkede sağlanmasında ve iskân mıntıklarına dağılmadan evvel geçirdikleri bütün süreçte, manen ve madden destek sağlayarak, devletin sorumluluğunu paylaşan mühim bir kurum olmuştur. 1924 yılının Mart ayında açıklanan sarfiyat tablosuna göre, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, Mart 1924' e kadar, 1.345.212 lira muhacirin işleri için sarf etmiştir⁶⁵.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, vapurlarla gelen yardıma muhtaç muhacirlerin işlerinin karşılanması için Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'ne 30.000 lira vermiştir. 24 Nisan 1924 sabahından itibaren ise, İstanbul Misafirhanelerinde de mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanması vekâletçe üstlenilmiştir⁶⁶. Kıbrıs, Almanya, Amerika, Tunus ve Fas'taki Türk ve Müslüman kişilerce toplanan paralar, cemiyetin ihtiyaçları için Türkiye'ye transfer edilmiştir⁶⁷.

Bulgaristan'daki Müslümanlar da aynı davranışta bulunarak, Aydos ve Burgaz kazalarında kendi aralarında para toplayarak, Hilal-ı Ahmer'e göndermişlerdir.⁶⁸ İnsanların bir araya gelerek para toplamalarının dışında, bireysel olarak da bağışlar söz konusu olmuştur. Mesela, Girit, Hanya'daki Ethem Bey mahdumu Mehmet Ali Ferhat Efendi buna örnek olmuştur⁶⁹.

2.5. TBMM Yardımları

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun, Türkiye Cumhuriyeti'ne sunduğu rapor üzerine, mübadele muhacirlerinin vergi borçlarının tatil edilmesi⁷⁰ hatta mübadillerin, ithalat ve ihracat dâhil her türlü vergiden de muaf⁷¹ tutulmuş olması, mübadilleri ödenmesi gereken büyük bir yükten kurtarmıştır.

62 Vatan, 20 Kanun-ı evvel 1923.

63 Ayın Tarihi, 1339, Kanun-ı evvel, No: 4, s. 23.

64 BCA, 30.18.1.1/ 8.46.3.

65 THAM, No: 33, 15 Mayıs 1924, s.300.

66 İbrahim Erdal, " Türk - Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, XXV, Sayı: 40, Ankara, 2006, s. 208.

67 THAM, No: 14, 15 Ekim 1922, s.48.

68 THAM, No: 19, 15 Mart 1923, s.189.

69 THAM, No: 23, 15 Temmuz 1923, s.305.

70 BCA, 272.11/ 17.73.4.

71 Mihri Belli, Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Çev. Müfide Pekin, İstanbul, 2004 , s. 33.

Mübadele muhacirlerinin bir kısmı beraberlerinde çift hayvanlarını getirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, 13 Mart 1924 tarihli kararnamesiyle, çift hayvanı ile gelecek olan muhacirlere hayvanları için yem veya karşılık olarak yem bedeli verilmesini kararlaştırmıştır⁷².

Muhacirler, iâşe ve barınma sorunlarından başka, mevsim sebebiyle de sıkıntı çekmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu sebeple, 2 Aralık 1924 tarihli kararname ile muhtaç olan muhacir ailelerinin kışlık odun ve kömür ihtiyacını tespit etmek ve kışlık yakacak bedellerinin ödenmesi yolunda yakacak yardımı yapılmasını kararlaştırmıştır⁷³.

19.279 lira harcanarak metruk evler tamir edilmiş, Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, Mersin, Ankara ve Manisa vilayetlerinde ise 1,786,684 lira harcanarak bu köylerde muhacirlerin ihtiyaçları için sarfiyat yapılmıştır⁷⁴. Muhacirin iskân edileceği metruk binaların kullanıma geçirilmesi için, emval-ı metruke depolarında saklanan, inşaata elverişli kereste ve çivi gibi, her türlü levazımâtın satışı, metruk evlerin tamiri için, yasaklanmıştır⁷⁵.

Mübadeleye tabi olan yerlerden gelen; ama erkeksiz olan ailelerin, diledikleri akrabalarının yanına sevki için yapılacak gerekli yardımlar yapılmıştır⁷⁶.

Mübadele suretiyle gelen erkeklerin ise, zorunlu askerlik yapmalarına gerek görülmemiştir⁷⁷.

Türk Hükümeti, ihtida ederek, Müslüman olan kadın ve erkeklerle ilgili olarak, mübadele harici tutulmaları gereğinin kararını vermiştir. Rum asıllı olduğu halde, Müslüman olan ve Müslüman olan erkek veya kadınlarla evlenenlerin, ihtidaları kabul edilmiştir⁷⁸. 27 Temmuz 1924 tarihinde ise, " Mübadele Mukavelenamesi'nin Tarihi İmzasından Evvel İhtida Etmiş Olan Kadınlar İle Mezkûr Tarihten Evvel İhtida Etmeyerek Müslümanlarla İzdivaç Etmiş Olan Kadınların Mübadeleye Tabi Olmadıkları Hakkında Kararname" ile karara bağlanmıştır. Buna göre, Türklerle evlenenler, " Rum Ortodoks " kaydından çıktıkları için mübadeleden hariç tutulmaları kararına varılmıştır⁷⁹. Mesela Niğde'nin Taşlıca Kasabası'nda, Etem isimli bir Rumun, bir Türk kızı evlenerek, Müslüman olması buna örnek olmuştur⁸⁰.

Muhacirlerin sevki sırasında da eşya taşınması ile ilgili bir yardım yapılmıştır. Buna göre, hükümetçe naklolacak muhacir eşyasından beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kilo, tek başına nüfus için 100 kiloya kadar olanlarının nakliye ücreti hükümet tarafından, bundan fazla olanlar ise

72 BCA, 030.18.01.01/ 09.17.10.

73 BCA, 030.18.01.01/ 012.59.3.

74 İskân Tarihçesi, s. 140.

75 Düstur, III/ IV, s. 141.

76 BCA, 272.11/ 18.84.7.

77 Mihri Belli, a.g.e, s.33.

78 BCA, 030. 18.1.1/ 9.14.16.

79 Düstur, III/ IV, s. 1188-1189.

80 Lütfi Kuzucu, *Krifiçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, İstanbul, 2008, s.48.

ahali tarafından ödenmiştir⁸¹.

Mübadelelerin finansal sorumluluğunu devlet kurumları ve Hilal-ı Ahmer Cemiyeti üstlenmiştir. Her ikisi içinde maddi açıdan ağır bir yük olmuştur. Anadolu halkı kendi arasında para toplayarak mübadele olan maddi açığı kapatmağa, kendilerince, dindaşlarına yardımda bulunmayı düşünmüşlerdir. 1924 yılı Ocak ayına kadar, Eskişehir’ den 48.895 kuruş, Mardin’den 20.000 kuruş, Zonguldak’tan 60.000 kuruş, Maraş’tan 24.435 kuruş muhacirlere muavenette kullanılması amacıyla toplanmıştır⁸².

Mübadele, İmar ve İskân Vekili, muhacir gençlerin, işsiz olmamaları için, münhal olan muhacirin işleri ile ilgili işlerde çalışmalarını onaylamıştır⁸³.

2.6. Yardımların İstanbul Örneği

Mübadiller, Türk topraklarına sevkleri gerçekleşikten sonra, devlet tarafından sevk mahallerine gönderilmişlerdir. Bu mahallerde mübadillere kalacak yer temin etmek devlet için önemli bir sorumluluk olmuştur. Devlet, 1923 yılının Ağustos ayında, henüz mübadiller gelmeden bu işi çözmek için, Darıca’dan Çatalca’ya kadar olan mıntika etrafında ve muhtelif yerlerinde Rumeli’den gelecek muhacirlerin iskânı için, ahşap ve madeni barakalar ve çadırların kullanılması için gerekli hazırlıkları sağlamıştır⁸⁴.

İstanbul’ a muhacir sevk etmek kadar, onları iskân etmek ve üretim faaliyetine katmak da ayrıca sorunlardır. Vatan Gazetesi, “İstanbul’ da İskân” başlıklı haberinde, İstanbul’ a yerleştirilen muhacirler ve bunların iâşesi ile ilgili olarak bilgiler vermiştir. Bu haberde:

“ Mübadele başladığı günden beri İstanbul’da 1473 kişi iskân edildi. 734 kişi Tuzla’ya, 349 nüfus Paşa Köyü’ne, 130 Nüfus Büyük Bakkal Köyü’ne, 123 nüfus Küçük Bakkal Köyü’ne, 64 nüfus Alemdar, 83 nüfus Sultan Çiftliği’ne yerleşmiştir. Bundan başka Çatalca’ya 500 muhacir gelmiş, bunlar Kumburgaz ve Çupluca’ya gitmişlerdir. Bunların kâffesi ziraatla meşguldür. Selanik, Langaza ve Avrathisar kazaları ahalisindendir. Gelen muhacirlerin iâşeleri geldiklerinden itibaren iki ay içinde temin edilmiştir. İstanbul İskân Mıntika Müdüriyeti, İstanbul Vilayeti dâhiline iskân edilmiş muhacirlere tohumluk tevzi’ ederek bunları müstahsil bir hale getirmek için sarf-i mesai etmektedir. Zirai mevsim geçmektedir. Bunlara bir ay içinde tohumluk tevzi’ edilmez ise bunlar muhtemelen aç kalacaklar. Bunu engellemek için İskân Mıntıkası Müdüriyeti ile anlaşılıp, köyle köylerle bu arazilerin işlenmesine bakılmalıdır.”⁸⁵ yazılarak, 1924 yılı başında İstanbul’da sevk edilecek muhacirler ile ilgili genel durum anlatılmıştır.

81 *Düstur*, 3.T/ 4.C, İstanbul, 1929, s.139.

82 *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Kanun-ı Sani, 1924.

83 *İkdam*, 12 Ağustos 1924.

84 *BOA*, HR. İM, Dosya no: 80, Gömlek no: 8.

85 *Vatan*, 9 Kanun-ı sani 1924.

İskân Komisyonu, 1925 yılının Ocak ayında İstanbul Valisi Süleyman Sami başkanlığında toplanmıştır. Burada, İstanbul'daki muhacirlerin, iskân ve emval-ı metruke meseleleri konuşulmuştur. Bu toplantı sonunda, emval-ı metrukelerdeki kiracıların çıkartılıp, tamire muhtaç olan binaların onarımları yapıldıktan sonra muhacirlerin yerleştirilmesine karar verilmiştir⁸⁶. Böylece, mübadillerin sıkıntı çekerek aciz duruma düşmelerinin önü alınmak istenmiştir.

Türk Devleti, mübadele ile İstanbul' a gelen mübadilleri, iskân ettiği bölgelerde onların işleri sağlayabilmek için, devlet kendi imkân ve vasıtaları ile 1924-1925 yıllarında Kartal, Pendik, Tuzla, Paşa Köy, Büyük Bakkal, Küçük Bakkal, Tepecik, Alemdar köylerine, çift hayvanı, tohumluk, arpa, buğday, pulluk, bel ve zirai aletler, yardımında bulunmuştur.

Küçük Bakkal Köy' e 1924 yılında, 12 kişiye, beheri 1460 kuruştan 12 adet pulluk⁸⁷, 38 kişiye, beheri 1046 kuruştan 3420 kıyye⁸⁸ arpa⁸⁹, buraya yerleştirilen Kalkış muhacirlerine, 30 adet çift hayvanı olarak öküz, 16 adet pulluk, 528 kıyye buğday, 682 kıyye arpa⁹⁰, 1925 yılında 39 kişiye toplam 892 kıyye buğday ve 914 kıyye arpa⁹¹ verilmiştir.

Büyük Bakkal Köy'e yerleştirilen Kalkış muhacirlerine 1924 yılında, her biri 1460 kuruştan 4 kişiye birer adet pulluk⁹², 35 kişiye, 28 adet öküz, 15 adet pulluk, 695 kıyye buğday, 3876 kıyye arpa⁹³, 1925 yılında 11 kişiye, 550 kıyye buğday⁹⁴ ita edilmiştir.

Tepecik Karyesi'ne 1924 yılında, Selanik ve Yanya'dan muhacir olarak gelen 24 kişiye toplamda 5 adet pulluk ve 29 adet bel verilmiştir⁹⁵.

1924 yılında Alemdar Karyesi'ne sevk edilen 14 Sevindik muhacirine, çift hayvanı olarak 14 adet öküz, 10 adet pulluk, 154 kıyye buğday, 1456 kıyye arpa⁹⁶, 1925 yılında ise, 4 Kalkış muhacirine 4 adet pulluk⁹⁷ verilmiştir.

1924 yılında Kalkış'tan, Sultan Çiftliği'ne yerleştirilmiş olan muhacirlere, 10 adet öküz, 5 adet pulluk, 160 kıyye buğday ve 110 kıyye arpa⁹⁸ ita edilmiştir.

Tuzla'ya yerleştirilen Sevindik, Gevgili, Kavala, Sarı Doğan'dan mübadele

86 *Vatan*, 11 Kanun-ı sani 1925.

87 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal, Pendik, Tuzla, Paşa köy, Büyük Bakkal, Küçük Bakkal, Tepecik, Alemdar Köylerinde Muhacirlere Verilen Çift Hayvanı ile Tohumluk Hakkında Defteri*", s.15.

88 Kıyye: okka'dır. Okka ise, günümüz ölçülerinde 1283 grama denk gelmektedir. Bkz: Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.519, 1118.

89 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.17.

90 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.18.

91 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.11.

92 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.20.

93 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.21.

94 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.10.

95 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.22.

96 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.23.

97 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.24.

98 İBB, Göçmen Arşivi, " *Kartal...*", s.25

tabi tutulmuş 180 muhacire, 1924 yılında, toplamda 169 adet öküz, 75 adet pulluk, 84 adet bel ve 16220 kıyye arpa⁹⁹ verilmiştir. 1925 yılında ise, 1186 kıyye buğday, 1711 kıyye arpa¹⁰⁰ verilmiştir.

Paşa Karyesi'ne yerleştirilen Kılık muhacirlerine 1924 yılında, 65 adet öküz, 20 adet pulluk, 770 kıyye buğday, 8869 kıyye arpa¹⁰¹, 1925 yılında ise, 840 kıyye buğday ve 1050 kıyye arpa¹⁰² verilmiştir.

Kayıtlara diğer yerlerden farklı olarak Kartal kazası olarak geçen Selanik muhacirlerinin yerleştirildiği bu mevkiye 1924 yılında, 6 adet öküz, 12 adet pulluk, 6 adet bel, 85 kıyye buğday, 485 kıyye arpa¹⁰³ verilmiştir. Kartal bölgesine 1924 yılında ita edilen 12 çift hayvanı hakkında, ilginç bilgiler verilmiştir. Hayvanları boz, sarı, açık ve koyu sarı renklerde oldukları, yaşları, ayrıca, bu hayvanların kulaklarında kesikler olup olmadığı hakkında dahi bilgiler verilmiştir¹⁰⁴.

Yanya'dan Pendik Karyesi'ne gelen muhacirlere, 1925 yılında, 10 adet çift hayvanı verilmiştir¹⁰⁵.

İstanbul ili, ahali mübadelesi gereği, Anadolu'daki illerden farklı olarak, etnik farklılığın en çok ortaya çıktığı il olmuştur. 1925-1926 yıllarına ait istatistik cetveli incelendiğinde, bu çeşitlilik göstermektedir. İstanbul Vilayeti'nde, 682.801 Türk, 181.188 Rum, 69.831 Ermeni, 57.532 Musevi, 478 Rum Katoliği, 10, 228 Ermeni Katoliği, 1.302 Protestan, 3.194 Bulgar, 3.512 Latin, 675 Süryani, 574 Keldani, 2 Ulah, 6 Rus-Leh ve 43 Katolik olmak üzere toplam 1.011.165 nüfus vardır.¹⁰⁶

İstanbul ili, Lozan Antlaşması ile belli kurallar çerçevesinde, mübadeleden ayrı tutulmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinden sonra yerleşenlerin, mübadelesi esas alınmıştır. Ortodoksların bir kısmı bu sebeple şehri terk etmiştir. Mübadele suretiyle boşalan yerlere, mübadil Müslümanlar yerleştirilmiştir. İstanbul'a iskân edilen bu mübadiller, devlet yardımı ile üretici sınıfa dâhil olmuştur.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, gelen muhacirlerin yerleştirilmesi ile bunların üretici olması yolunda çalışmalar yaparak, yıllardır eksilerek gerileyen ekonomik durumu bu sayede olabilecek en iyi, en yüksek konuma getirmeyi amaçlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, üretim payını arttığı için dış satım ve dış alım paylarında değişimler olmuştur.

99 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.26-30.

100 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.6-7.

101 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.32-34.

102 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.8-9.

103 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.35-36.

104 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.3.

105 İBB, Göçmen Arşivi, "Kartal...", s.4.

106 *Türkiye Cumhuriyet Devlet Salnamesi*, 1925 – 1926, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1926, s.444.

Tablo: 1¹⁰⁷

1923 -1926 Yillari Arsaindaki İthalat Ve İhracat Payları

Yıl	İthalat (TL)	İhracat (TL)
1923	144. 788.671	84.651.190
1924	195.611.048	158.867.958
1925	242.314.138	193.119.453
1926	234.591.722	187.742.801

Aslında mübadiller, sadece, Osmanlı Devleti'nin münbit Rumeli toprağında yaşayan sıradan bir vatandaş iken, Yunanlıların mezalime başlamasıyla bu vatandaşların kaderini değiştirmiş, kaçmak ya da kalmak süreci arasında bocalarlarken, devletlerarasında yapılan anlaşma ile hakları korunma altına alınmıştır. Türkiye'ye gelenlerin hepsi Türk Devleti'nin garantisi altında, aslında has topraklarında, adları *mübadil* veya *muhaçir* olarak, hem anlaşma maddesine hem de devlet kütüğüne kaydedilen kuşaklardır. Rumeli'nde Müslüman olmak, Müslüman Anadolu'da ise Rumeli'nde gelmiş olmak, onların psikolojik travma geçirmeleri ve bulundukları yere uyum sağlamakta zorlanmalarına sebep olmuştur. Mübadelen sonra yeni toprağa, farklı kültüre ve özellikle sisteme uyum sağlamak, mübadillerin ve Anadolu yerlisinin birbirine alışma sürecinde kilit noktalar olmuştur.

Gelen mübadiller için Türk hükümeti, kurduğu kurumla ile günün imkanlarının çok üstünde çalışmalar sağlamıştır. Yardımı sağlayan her bir kurumun kendi içinde yürüttüğü çalışmalar sonucunda hem mübadiller kendileri için yeni hayatlar kurma imkanı kazanmış oldular hem de Türk hükümeti milli birlik ve milli ekonomisini dinamikleştirecek olan kitleyi bir düzen içine sokmuştur. Bu sayede amaçlanan kalkınma politikaları çerçevesinde yapılan yardımlar, hem muhaçirleri hem de hükümeti karşılıklı olarak memnun etmiştir.

Hem Yunanistan hem de Türkiye hem sosyal hem de ekonomik açıdan devlet olarak etkilenmiş ise de, insanlar en çok psikolojik olarak etkilenmişlerdir. Gerek devlet gerekse komşu olarak geldikleri soydaşlarının yardımları ile ayağa kalkan mübadiller, ilerleyen zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin genç ve dinamik kadrosunu te'min etmişler ve ülkenin ekonomik kalkınmasında büyük rol oynamışlardır.

107 Mihri Belli, a.g.e., s.97-98.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

I.I. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 5. ŞB

Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı

İrade Defteri, Meclis-i Mahsus Kalemi

I.II. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bakanlar Kurulu Kararları

Muamelat Genel Müdürlüğü

Toprak İskân Genel Müdürlüğü

I.III. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Yol Bakım Onarım Müdürlüğü, Göçmen Arşivi

Kartal, Pendik, Tuzla, Paşa köy, Büyük Bakkal, Küçük Bakkal, Tepecik, Alemdar Köylerinde Muhacirlere Verilen Çift Hayvanı ile Tohumluk Hakkında Defter

II. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, 1339, Kanun-i evvel, Sene: I, No: IV.

Bab-ı Ali Hariciye Nezareti, Devlet-i Aliye-i Osmaniye – Bulgaristan İstanbul Muahedenamesi: Traite de Constantinople: 29 Eylül 1913, Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul 1330.

Düstur, III/ V, Necmi İstiklal Matbaası, İstanbul, 1931.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

TBMM Kavanin Mecmuası, XIII, Devre:4, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1934.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-1926, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1927.

III. Gazeteler*Akşam**Cumhuriyet**Hakimiyet-i Milliye**İkdam**Vatan***IV. Dergiler***Hilal-ı Ahmer Mecmuası***V. Kaynak Eserler**

AGHATABAY, Cahide Zengin, *Mübadele'nin Mazlum Misafirleri – Mübadele ve Kamuoyu (1923 – 1930)*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.

Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, I, Çev. Ahmet Hezarfen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Nutuk **III**, Vesikalar, 2007, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007

BARAN, Tülay Âlim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923 – 1938)*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

BELLİ, Mihri, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi*, Çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele''*, II, TTK, Ankara, 1956.

BİRSEL, M. Cemil, *Lozan*, II, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

BOZKURT, Deniz, *Karşılaştırmalı Lozan ve Sevr Barış Antlaşmaları*, Umay Kültür Sanat Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

BUDAK, Ömer, *Sevr Paylaşımı*, Bilge Yayınevi, Ankara, 2002.

Canlı Tarihler, *Galip Kemali Söylemezoğlu: Atina Sefareti(1913- 1916)*, V, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.

EREN, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara Üni. Hukuk Fak. Yayınları, İstanbul, 1953.

ESKİ, Mustafa, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Araş. Merkezi Yay. , Ankara, 1999.

KUZUCU, Lütfi, *Krifiçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2008.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2009.

SARISIR, Serdar, *Demografik Oyun Sürgün*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'ni Siyasal Antlaşmaları*, I, T.T.K, Ankara, 1983.

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları*, I, TTK, Ankara, 1990.

TESAL, Reşat Dürri, *Selanik'ten İstanbul'a: Bir Ömrün Hikayesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

VI. Makaleler

ÇELEBİ, Ercan, *"Cumhuriyet Döneminde Bir İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması"*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 2006.

EMGİLİ, Fahriye, *"Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Bu Göçlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasi Yönden Etkileri"*, Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri, C. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

ERDAL, İbrahim, *"Türk - Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri"*, Tarih Araştırmaları Dergisi, XXV, Sayı: 40, Ankara, 2006.

HIRSCHON, Renée, *"Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar"*, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Reéne Hirschon (der.), Çev. Müfide Pekin (vd)., Bilgi Üni. Yayınları, 2005, İstanbul.

SARIKOYUNCU, Ali, *"Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi"*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 1994.

TÜRKİYE'DE ANA DİLİ TÜRKÇE OLMAYAN GÖÇMEN TOPLULUKLARA YAKLAŞIMLARA DAİR BİR ÖRNEK: GİRİT GÖÇMENLERİ

Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU*

Özet

Anadolu, tarih boyunca eski Osmanlı topraklarından kendisine yönelik birçok göç olayına şahit olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet dönemine değin olanlar, günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısını şekillendirir mahiyettedir.

Bu çalışmada, Girit'ten Anadolu'ya göç eden ve kendilerine göre yabancı bir kültürel, dilsel, ekonomik ve politik ortama gelen Girit göçmenlerini araştırmak amaçlanmaktadır. Bu Rumca konuşan topluluğun yeni çevreye uyum süreci hayli zaman almış ve bu süreç, eğitim sistemi örneğinde olduğu gibi bazı devlet politikalarından da etkilenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda, bir göçmen topluluğun dil vasıtasıyla edindiği hatırayı ve kimliği keşfetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, göçmen, ana dil, Giritliler.

AN EXAMPLE FOR THE APPROACHES TO THE NON-TURKISH SPEAKING IMMIGRANT COMMUNITIES IN TURKEY: THE CASE OF CRETAN IMMIGRANTS

Abstract

Anatolia has witnessed lots of migrations from ex-Ottoman territories throughout history. Especially the ones happened from the end of the 19th Century to the Republican Period played an important role to shape the social structure in modern Turkey.

It is aimed in this study to explore Cretan immigrants who migrated from the Island to Anatolia and came relatively to a foreign cultural, linguistic, economic and political environment. The adaptation process of this Greek-speaking community to the new environment took a long time and it was influenced by the some state policies like education system. This essay is also an exploration of an immigrant community's memories and the identities they have experienced through language.

Key Words: The Republic of Turkey, immigrant, native language, Cretans.

* Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Cumhuriyet Tarihi A.B.D.; tesepetcioglu@adu.edu.tr. Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde gerçekleştirmiş olduğum "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davoutlar Örneği" başlıklı Doktora tezime esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar ve Kafkasya'daki topraklarında yaşayan Müslüman topluluklarının, İmparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle birlikte, özellikle de 19. yüzyıl ortalarından itibaren "güvenli" gördükleri yerlere yoğun biçimde göçleri gerçekleşmiştir. Farklı etnik/dilsel gruplara mensup ve farklı kültürel altyapılara sahip bu toplulukların nüfus hareketleri, "gelenen yer" kadar "gidilen yerin" demografik özellikleri başta olmak üzere, sosyo-kültürel yapısını da değiştirmiş ve buraları günümüze dek etkilerini yansıtabilecek denli şekillendirmiştir. Özellikle Balkanlar'da ulus-devletlerin birer birer tarih sahnesine çıktığı bu süreçte, idari mekanizmanın, yönetim şekillerinin ve ideolojinin değişimiyle birlikte, kültürel altyapıları yerel halktan ya da çoğunluğu teşkil eden toplumdan farklılıklar içeren bu göçmen topluluklarının yeni yerleşim yerlerine uyum aşaması, zor bir süreçten geçmiştir. Bu çalışmada, Ege Denizi'nin Akdeniz'e açıldığı noktada hayli stratejik bir konumda bulunan Girit Adasında, 19. yüzyılda milliyetçilik ideolojisi, Rum isyanları ve çete faaliyetleri ve "Büyük Devletler" ile Osmanlı'nın Adaya dair yürüttüğü politikalar neticesinde Girit'i terk etmek zorunda kalan ve Osmanlı'nın günümüzdeki Suriye, Lübnan, Mısır ve Libya gibi topraklarına göç eden Adanın Müslüman ahalisinden Anadolu'ya gelip Osmaniye Köyüne iskân edilen bir grup Giritli muhacir örnekleminde, bu göçmen topluluğun ana dilinin, diğer tüm sosyo-psikolojik sebep ve "kültürleşme" boyutundan öte, ulus-devlet politikaları ile değişim ve dönüşümü ele alınmaktadır.

Girit göçmenlerini, -Anadolu'ya gelişlerini kronolojik olarak esas alarak- iki grupta toplamak mümkündür: Adada özellikle Rum isyanlarının sebep olduğu ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan fakat en büyüğü 1898-1899 yıllarında gerçekleşen; düzensiz biçimde ve büyük kitleler halinde, Osmanlı'nın diğer güvenli bölgelerine ve dolayısıyla da Anadolu'ya gelen, göçmenler arasında da "Eski Giritliler" olarak adlandırılan ilk grup muhacirler ile Zorunlu Nüfus Mübadelesiyle Cumhuriyet sonrası gelen mübadiller...¹ Sayıca ilk grup, "Yeni Giritliler" olarak isimlendirilen mübadillerden fazla olsa da² iktisadî açıdan ikinci grup daha

1 "Muhacir/mübadil" kavramlarının ayırım noktalarına ve ayrıntılarına dair bkz. Kemal Arı, "Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı Tarihsel Yönden Analizi", *Yalvaç Gelişim Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1-2, Haziran 2008/Aralık 2008, Isparta 2008, s.39-50 ve Nedim İpek, "Mübadil Deyimine Dair", *Mübadile ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (8-9.12.2007), Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları, Samsun 2008, s.157-160.

2 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan Mübadele Anlaşmasından sonra Girit'ten Anadolu'ya gelen nüfusu değerlendiren Arı, bu rakamı 22 bin 812 olarak belirtmektedir. Arı ayrıca, mübadele işleminin ilk tamamlandığı yerlerden biri olan Girit'ten Haziran 1924 tarihinden sonra gelecek göçmen kalmadığını, yalnız 600 kişilik bir grubun oradaki işlerini bitirdikten sonra kendi olanaklarıyla Türkiye'ye ulaşmak istediklerini belirtmektedir; Kemal Arı, *Büyük Mübadele - Türkiye'ye Zorunlu Göç* (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.91-92. Girit'in Osmanlı idaresindeki nüfusuna ve nüfus değişimlerine dair ayrıntılar için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) - Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.157-193; Ayşe Nükhet Adıyeke, "1881 Yılında Girit Vilayetinde

elverişli imkânlarla sahip olmuşlardır; fakat Girit göçmenlerinin Anadolu’ya uyum aşamasında yaşadıkları sosyo-kültürel sıkıntılar göz önüne alındığında, bu iki grubun benzer güçlüklerle karşılaştığı görülmektedir. Bu güçlüklerin ana sebebi, bu göçmen topluluğun kültürel yapısının yerel Anadolu kültürüyle başta ana dil meselesi olmak üzere göstermiş olduğu farklılıktır. Dolayısıyla insanlar arası iletişimin en önemli boyutunu oluşturan lisanın kullanımı, Girit göçmenlerinin yeni yerleşim yerlerinde “üstesinden gelmek zorunda oldukları” ve siyasi erkin -çağın hâkim ideolojilerini ve yönetim tarzlarını da dikkate alarak- “üstesinden gelmek zorunda kaldığı” bir büyük engel olmuştur.

Gerek Girit Adasını 19. yüzyılın sonunda terk etmek zorunda kalan muhacirler gerekse Türk-Yunan hükümetlerinin Lozan görüşmeleri esnasında karara bağladıkları Zorunlu Nüfus Mübadelesi ile Anadolu’ya gelen mübadillerin özellikle ilk iki kuşağı, konuştukları dili, ana kıta Yunanistan ile diğer Ege Adalarında konuşulan *Elenikadan* (Yunancadan) bir şekilde ayırarak, *Giritlice*, *Kritiki* ya da *Kritikos* olarak tanımlamaktadırlar. Giritlice bilen Girit göçmeni oranına dair bir istatistik bulunmasa da bu Ada göçmenlerinin büyük bir kısmının ana dil olarak Giritliceyi kullandıklarını belirtmek yanlış olmaz. Özellikle ilk iki kuşak göçmenler için geçerli olan bu çıkarım, bu yazılı olmayan / yazıya aktarılmayan / yazıya aktarılamayan dilin günümüzde sadece yaşlı kuşak tarafından kullanılması ve genç kuşağın neredeyse tamamıyla Türkçeyi benimsemeleri dolayısıyla geçerli değildir. Fakat Anadolu’ya göçün hemen ardından *Giritlilik* kimliği vurgusunda öne çıkan, bu topluluğu diğer göçmen topluluklarından ve yerli halktan ayıran başlıca olgu, işte bu ana dilleriydi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin “uluslaşma” sürecinde uygulamış olduğu politikalardan, tüm ana dili farklı olan topluluklar gibi Giritli göçmenler de etkilenmiştir. Dil kavramının ne olduğunu, dil ile kültür arasındaki bağı ortaya koyduktan sonra, Osmanlı coğrafyasında hangi dillerin konuşulduğu ve 19. yüzyıl itibarıyla meydana gelen sosyo-kültürel, askeri ve politik olaylar neticesinde ana dili Türkçe olmayan hangi toplulukların Anadolu’ya geldikleri, bu çalışma kapsamında irdelenecektir. Cumhuriyet sonrası, ana dili farklı olan topluluklara karşı ulus-devletin yürüttüğü politikaların neler olduğu ve bu göçmen toplulukların ana dillerindeki değişim ve dönüşümde Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikalarının ne denli etkili olduğu, Yunanistan’daki durumla mukayeseli olarak tartışılacaktır. Çalışmanın temelini, bir takım ikinci el kaynakların yanı sıra, Aydın İli Kuşadası İlçesi Davutlar Beldesinin günümüzde bir mahallesi olan fakat 20. yüzyılın hemen başında Girit muhacirleri için inşa edilen Osmaniye Köyünde³ gerçekleşen alan

Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları”, *Fethinden Kaybına Girit* (Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke), Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006, s.163-170; Süleyman Beyoğlu, “Girit Göçmenleri (1821-1924)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2000, s.135 (123-138).

3 19. yüzyılın tam sonunda Girit’te meydana gelen olaylar neticesinde, Adayı terk edip Anadolu’ya sığınan muhacirler için inşa edilen köylerden biri olan Osmaniye Köyü adını, 1904 tarihinde almıştır; B.O.A. DH.MKT. 882-9 (8 Cemaziyülahir 1322 Hicri / 20 Ağustos 1904). Osmaniye Köyü günümüzde Kuşadası İlçesine bağlı Davutlar Beldesinin bir mahallesidir.

araştırması esnasında kaynak kişilerle mülakatlarla şekillenen sözlü tarih verileri de kullanılmıştır. Cumhuriyet'in ana dili Türkçe olmayan göçmen topluluklara yaklaşımı, "Giritlice" olarak adlandırılan Yunancanın bir diyalektiğini kullanan Girit göçmenleri örneğinde sunulmaktadır.

1. Dil ve Kültür

Dil, belirli kurallara göre bir araya getirilmiş sesleri ve işaretleri kullanarak gerçekleştirilen simgesel iletişim sistemidir ve o dili paylaşan herkes tarafından, toplumun önceden kararlaştırdığı anlamlar çerçevesinde anlaşılabilir⁴. Dil, belirli bir zamansal-mekânsal bağlamda var olmaz; o, dili kullananların somut pratiklerinden çıkarımlar yaparak meydana getirilir⁵.

Kavramsal olarak insan dilinin biyokültürel tabanlı bir olgu olduğunu belirten *Mengü*, insana ait konuşma organlarının niteliğinin, sinir sisteminin ve beynin oldukça karmaşık yapısının konuşma olayı için biyolojik anlamda bir hazır bulunmuşluk durumu yarattığını fakat dilin, kültürün ortaya çıkardığı bir ürün mü olduğu yoksa insan dili sayesinde genel anlamda kültürün ve daha sonra da alt kültürlerin mi oluştuğu konusunun, günümüzde hâlâ kesin saptanamamış bir sorun olarak karşımızda durduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte *Mengü*'ye göre dil, kültürün sembolik bağlamdaki anlatımı veya kültürün bir göstergesidir.⁶ Bu yüzden diller, her biri kendine özgü bir kültüre sahip toplumun üyeleri tarafından konuşulur. Dil kullanımı kültürü, kültür ise dili kullanım biçimini yansıtır. Dolayısıyla dil, kültürün yapıtasıdır; çünkü dil aracılığıyla insanlar bir nesilden diğerine kültürlerini aktarabilir⁷.

2. Osmanlı Coğrafyasında Diller

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi ile birlikte Türkçe de Akdeniz, Balkanlar ve İslam dünyasına yayılmıştır. Bu yayılma aynı zamanda, 10. yüzyıldan beri Batıya doğru yönelen Türkçeyi bölgede egemen dil haline getirmiştir⁸. Osmanlı'nın topraklarını genişletmesine paralel olarak, belirtilen coğrafyada yaşayan birbirinden farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip topluluklar da Osmanlı'nın parçası olmuşlar

4 William A. Haviland, Harald E. L. Prins, vd., *Kültürel Antropoloji* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s.210.

5 Anthony Giddens, *Sosyal Teorilerin Temel Problemleri - Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki* (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005, s.479.

6 Güven Mengü, "Dil, Kültür ve Düşünce İlişisine Antropolojik Bir Bakış", *Antropoloji*, Sayı: 14/2002, Ankara 2002, s.73 (67-80).

7 Haviland, Prins, vd., *a.g.e.*, s.s.116, 209-210, 240.

8 *Koloğlu*, Avrupalıların 11. yüzyıldan itibaren Selçukluları ve Osmanlıları "Türk" diye anmalarını ve ülkelerine "Türkiye" adı vermelerinin sebebini bölgelerinde Türkçenin hâkim olmasından ileri geldiğini iddia etmektedir; Orhan Koloğlu, "Arap Harflerini Kullanmayan "Millet"lerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı'nın Son Yüzyıldaki İç Gerginliklere Katkısı", *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar" I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993) Kongre Kitabı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1998, s.73 (72-90).*

ve İmparatorluğun çokkültürlü⁹ yapısının unsurlarını oluşturmuşlardır. Belirtmek gerekir ki Osmanlı-Türk kültürü, sadece Doğu (Arap ve Fars) unsurlardan değil, barındırdığı Gayrimüslim unsurlardan da (Rumlar, Balkanlılar, Ermeniler, vs.) etkilenecek yoğrulmuş bir sentezdi. Bu kültürün birleştirici noktası da ifade aracının Türkçe olmasıydı. Gündelik yaşamdan müziğe, her alanda etkisi görülen bu *Alla Turca* kültüre, Türk olmayan cemaatler de katkıda bulunmuşlardır¹⁰.

Osmanlı’nın çokkültürlü yapısı içinde altmıştan fazla dinî ve etnik grubun olduğu belirtilmektedir¹¹. Bunun anlamı, bir o kadar, hatta daha fazla dil ve lehçenin varlığı demektir¹². Osmanlı coğrafyasında çeşitli dillerin kullanılmasına İstanbul’dan örnek veren *Karpat*, başkentte bile en az Türkçe kadar Sırpça, Hırvatça ve Arnavutça duymanın mümkün olduğunu, fakat bu durumun bir rahatsızlık veya çekişme konusu olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre bunun sebebi Türkçenin, hâkim bir etnik grubun değil devletin, yani yöneticilerin dili olarak görülmesidir¹³. Dolayısıyla Türkçe, herhangi bir etnik ve politik anlamdan bağımsız olarak her zaman Osmanlı Devleti’nin iletişim dili olmuştur¹⁴. Ana dili Türkçe olmayan cemaatler de zamanla Türkçenin etkisi altında kalmışlardır. Bu, zorlama sonucu değil idari, ticari ve günlük yaşamın ihtiyaçlarından kaynaklanmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti, -cemaatleri denetim altında tutma sisteminin özelliğinden dolayı- 19. yüzyıla gelinceye değin ülkedeki etnik ve dinî gruplar üzerinde bir dilsel bir kısıtlama, engelleme, zorlama politikası yürütmemiştir. Bununla birlikte, çağın koşulları gereği resmi bir dile ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu yüzden de resmi yazışmalar ve yerel ileri gelenler/

9 Çokkültürlülük (multiculturalism), çok etnik gruplu bir toplumda kültürel çeşitliliği yönetebilmek için aynı ülkede bir arada yaşayan kültürel farklılıklar için saygı ve hoşgörü duyulmasını vurgulayan bir politikadır. Baskın etnik grubun kendi kültürünü ulusal ölçüt olarak belirlediği ve aynı devlet içindeki diğer grupların bunu benimsemeye zorlandığı devlet politikalarının aksine, çokkültürlülük toplumun kültürel çeşitliliğinin yönetilmesi için bir halk politikası oluşturur; Haviland, Prins, vd., a.g.e., s.s.802-803. Bir toplumda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını betimleyen çokkültürlülük, günümüzde en fazla tartışma konusu olan ve üzerinde yorum yapılan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş politika uygulamalarının bazen tanınma gereksinmesini bazense tanınma talebini harekete geçirdiğini belirten Taylor, gereksinimin politikadaki milliyetçi akımların itici güçlerinden birisi olduğunu, talebin ise günümüzde azınlıklarda ya da “alt” gruplarda, bazı feminist biçimlerinde karşımıza çıktığını ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Taylor, “Tanınma Politikası” (Çev. Yurdanur Salman), Çokkültürcülük - Tanınma Politikası (Haz. Amy Gutmann), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.s.46-93. Çokkültürlülüğün son yıllarda özellikle otantiklik etğini temel alan Taylor’ın çalışmaları çerçevesinde, entelektüel tartışmalarda önemli bir yer tuttuğunu belirten Bilgin, bu tartışmalarda çoğu kez cumhuriyetçiler ile çokkültürcülerin karşı karşıya geldiklerini söylemektedir. Bilgin, “Çokkültürcü söylem, temelde kültürel görecelik bulunan kültüralist bir antropoloji anlayışındadır; gerçeklikte kültürlerin çeşitli olması gibi apaçık bir olgudan kültürlerin çoğulluğuna geçmektedir.” demektir; Nuri Bilgin, Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1999, s.186.

10 Koloğlu, a.g.m., s.73.

11 Kemal H. Karpat, *The Ottoman State and Its Place in World History*, E.J. Brill Press, Leiden, The Netherlands 1974, s.2.

12 Koloğlu, a.g.m., s.72.

13 Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.21.

14 Karpat, a.g.e., s.46.

yöneticiler ile devlet arasındaki ilişkiler Türkçe vasıtasıyla gerçekleşiyordu¹⁵. Fakat bu durum dahi halkın kendi dillerinde eğitim faaliyeti yürütmesine ve dilekçe vermesine mani değildi¹⁶.

Dil meselesinin bir başka boyutu ise, bir topluluğun ana dilinin, o topluluğun etnik kimliğini kesin olarak belirlemediğidir. Her ne kadar ulus-devletler çağında, ulus inşası için “ortak dil” vazgeçilemez bir etken olarak ortaya çıkmış olsa da çok milletli ve çok dilli Osmanlı coğrafyasında, toplulukların konuştukları dillere göre soykütüsel bir kimlik tespiti yapmak son derece yanıltıcı sonuçlara yol açabilir. Çünkü iç içe geçmiş dinsel temelli cemaatler biçimindeki Osmanlı toplumsal yapısındaki unsurlar, birbirlerinden etkilenme ile ana dil konusunda hayli çeşitli ve karmaşık bir görünüm sergilemekteydiler. 19. yüzyıl itibarıyla, Ermeni Gregoryen kilisesine mensup Türkçe konuşan gruplara¹⁷ ya da Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı -yine- ana dili Türkçe olan topluluklara¹⁸ rastlamak tüm Anadolu ve Rumeli coğrafyası için son derecede normal bir durumdu. Bu bağlamda Koloğlu, şu görüşlerini dile getirmektedir:

“Çok uluslu devlet özelliği içinde Türkçenin çeşitli cemaatlerce benimsenme dereceleri, o bölgelerde Türk kökenlilerin yoğunluk derecesine bağlı olmuştur. Anadolu’daki ve Rumeli’deki Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerdeki gayrimüslimlerin (özellikle Rum ve Ermeniler) kendi anadillerini unutup konuşma dili olarak Türkçeyi kullandıkları görülmüştür”.¹⁹

Koloğlu, Girit, Arnavutluk ve Bulgaristan’ın bazı bölgelerinde Türkçenin hâkim olduğunu, geri kalan yerlerde ise bol sayıda Türkçe sözcük bulunan yerel dillerin kullanıldığını belirtmektedir²⁰. Gerçekten de Osmanlı’nın hüküm sürdüğü bölgelerdeki yerel dillere geçmiş ve kullanılan yüzlerce Türkçe kelime

15 1876 Anayasası’nın 18. maddesinde, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu ve Osmanlı tebaasına mensup her kişinin bu dili bilmesi kaydı ile kamu hizmetinde görevlendirilebileceği belirtilmiştir; Koloğlu, a.g.m., s.77.

16 Koloğlu, a.g.m., s.73. Dolayısıyla ana dilleri çoğunlukla Giritlice olan Girit Müslümanları arasında yönetici sınıfa mensup olanların ve ileri gelenlerin Türkçe bilmeleri gayet normal bir durumdu.

17 Hoogasian Villa, Motassian ile birlikte gerçekleştirdikleri çalışmasının önsözünde, Anadolu Ermenileri arasında 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, Adana, Kayseri, Antep ve Tokat’ta artık Türkçe konuşulduğunu, ancak Hristiyan misyonerler tarafından çok sayıda Ermeni okulunun kurulmasıyla, Ermenilerin atalarının dilini (yeniden) öğrenebildiklerini belirtmektedir; Mary Kilbourne Matossian, Susie Hoogasian Villa, 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı (Çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul 2006, s.s.18-19.

18 Balta ve Millas çalışmalarında, “Karamanlı” adı verilen ana dilleri Türkçeye “Karamanlica” denen İç Anadolu Rumlarına dair bir destandan örnekler vermektedirler; Evagalia Balta, Herkül Millas, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler - Bir Destan ve Sözlü Tarih”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 25, Sayı: 149, 1996, s.s.261-271. Kezâ, Marantzidis’in ifadesine göre “Batı Pontus’ta (Sivas, Samsun, Amasya, Sinop, Kastamonu çevreleri) yaşayan Hristiyan nüfusun büyük çoğunluğu da Türkçe konuşuyordu”; Nikos Marantzidis, “Yunanistan’da Türkçe Konuşan Pontuslular ve Uyum Sorunları”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.98-99 (97-109).

19 Koloğlu, a.g.m., s.75.

20 Koloğlu, a.g.m., s.73. Koloğlu, Girit’te Türkçenin hâkim olduğu konusunda yanılmaktadır.

bulunmaktadır²¹. Örneğin Türkçe ile Rumca arasında birçok ortak kelime vardır ve bunlar hâlen günümüzde Girit’te dahi kullanılmaktadır. Balkanlar’da İslamlaşmanın aynı zamanda Türk dilinin de yaygınlaşması anlamına geldiğini açıklayan *Somel* ise, 19. yüzyıl öncesinde Arnavutluk ve Bosna çevresinde ana dili Türkçe olmayan büyük Müslüman kitlelerinin bulunduğunu belirtmektedir²². Aynı şekilde, Rumca, Bulgarca ya da başka bir dil konuşan Müslüman topluluklarda bahsedilen coğrafyada yaşamaktaydılar.

19. yüzyıl koşullarında bu kadar farklı dilin Osmanlı “millet”ler arasında bir gerginliğe yol açma ihtimali elbette yadsınamaz bir gerçektir; fakat Girit Adasının Müslüman ve Hristiyan toplulukları arasındaki çatışmanın kaynağı ne dil ne kültürel ne de ekonomik farklılıklardı; asıl neden kesinlikle Balkanlar’da dinsel inanış çevresinde gelişen ulus ve milliyetçi fikirlerdi.

3. Ana Dilleri Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklar

93 Harbi, Balkan Savaşları ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda Balkanlar ve Kafkasya’dan yüz binlerce Müslüman Anadolu’ya akın etmiştir. Ulus anlayışının dinsel inanışa göre şekillendiği 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu’ya göç eden bu Müslüman göçmenler arasında, ana dilleri Türkçe haricindeki diller olan birçok topluluk da bulunmaktadır. Kafkasya’dan Çerkez ağızları, Çeçence, Gürcüce dibi diller konuşan göçmenler geldiği gibi, Balkanlar’dan Boşnakça konuşan Boşnaklar; Arnavutça konuşan Arnavutlar da Anadolu’ya ulaşmışlardır.

Osmanlı’nın son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Anadolu’ya göçler neticesinde gelmiş; Boşnaklar, Çerkezler, Arnavutlar gibi soykütüksel tanımlamaları yapılmamış / yapılmaktan kaçınılmış / yapılsa da temellendirilememiş, fakat Türklük içinde sayılmış olan ama Türkçe konuşmayan başlıca dört topluluk mevcuttur: Kuzey Yunanistan ve Makedonya’dan gelen Makedonca konuşan Müslüman topluluk; Orta Yunanistan ve özellikle Yanya ile Grebene-Naslıç civarından gelen, Rumca konuşan ve ‘*Patriyot*’ olarak tanımlanan Müslüman topluluk; Bulgaristan ve Yunanistan’dan gelen, Bulgarcaya yakın bir dil konuşan Pomaklar²³; Girit Adasından gelen ve Rumca konuşan Giritliler.

21 Koloğlu, çeşitli dillerin Türkçeden aldığı sözcükler üzerine yaptığı çalışmada, Osmanlı milletlerinin her birinde bunların sayısının 1500-3000’e ulaştığını belirtmektedir; Koloğlu, a.g.m., s.88 (6 numaralı dipnot).

22 Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s.71 (71-83).

23 Bu topluluklar çoğunlukla Balkan Savaşları ve mübadele ile Anadolu’ya gelmiştir. Mübadele ile Yunanistan’ın Kesriye’den (Kastur/Kastorya) Nevşehir Mustafapaşa’ya (Sinassos) gelen Makedonca konuşan mübadillere dair bilgiler için bkz: Süreyya Aytaş, *Bitmeyen Muhacirlik*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2007 ve Edirne’ye iskân edilenler için bkz. Mustafa Hatipler, *Selanik’ten Edirne’ye İnsan Ziyânlığı*, Assos Yayınları, İstanbul 2003. Yanya, Kastorya, Edessa (Vodina-Karacaova) ve Grebene-Naslıç çevresinden gelen Rumca konuşan göçmenler kendilerine “memleketlim” manasına gelen ‘*Patriyotis/Patriyotisa*’, konuştukları dile de ‘*Patriyotça*’ demekteler; Çimen Turan, Müfide Pekin, Sefer Güvenç (Ed.), *Belleklerdeki Güzellik-Mübadele Türküleri*,

4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Diller ve Giritlice

20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen bir takım siyasi ve toplumsal gelişmeler sonucunda Rom-Ortodoks ve Ermeni nüfusunun büyük oranda Anadolu'dan ayrılmasına karşın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin çok dilli yapısını büyük oranda muhafaza ettiği söylenebilir. Bu bağlamda 1935 nüfus sayımı, ülkenin etnik ve ana dil istatistiğini de tutması bakımından önemli bilgiler içermektedir. Bu nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 16 milyon 157 bin 450 idi. Bu rakamın 15 milyon 838 bin 673'ünü Müslümanlar oluşturmaktaydı. 13 milyon 899 bin 73 kişi ana dilinin Türkçe olduğunu belirtmiş olmasına karşın çok sayıda farklı diller de istatistiğe yansımıştır. 1935 nüfus sayımına göre Türkiye'de 1 milyon 480 bin 426 kişinin ana dili Kürtçe, 153 bin 687 kişi Arapça, 108 bin 725 kişi Rumca, 91 bin 972 kişi Çerkezce, 63 bin 253 kişi Lazca, 57 bin 599 kişi Ermenice, 57 bin 325 kişi Gürcüce, 42 bin 607 kişi Ladino,²⁴ 32 bin 661 kişi Pomakça, 29 bin 65 kişi Boşnakça, 22 bin 754 kişi Arnavutça, 18 bin 245 kişi Bulgarca, 15 bin 615 kişi Kırım Tatarcası, 12 bin 424 kişi İspanyolca, 10 bin 99 kişi Abazaca, 5 bin 381 kişi Fransızca, 5 bin 47 kişi Almanca, 4 bin 810 kişi Rusça, 4 bin 633 kişi İtalyanca, 4 bin 369 kişi Sırpça ve bin 855 kişi ise Romence konuşmaktaydı²⁵.

Giritlice ise bir Yunan diyalektidir. Modern Yunan diyalektlerine dair ilk sistematik çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlamıştır ve sanılanın aksine modern Yunan diyalektlerinin (*tsakonian* diyalekti haricinde) antik Yunan diyalektleri ile direkt bir bağlantısı bulunmamaktadır²⁶. Girit diyalekti, 12. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle de 13. yüzyılda artan bir biçimde yazılı kaynaklarda ve kayıtlarda geçmeye başlamıştır. 1204 yılında başlayan ve Osmanlı fethine kadar devam eden Venedik idaresinde, İtalyan yazını etkisiyle 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında Adanın yerel dili olan bu diyalekt ile eserler verilmiştir²⁷. Girit, tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkisinde ve idaresinde kaldığı için, Adanın dili de bundan etkilenmiştir. Örneğin, 824 yılında Adaya yerleşen Moor'ların ve yaklaşık

Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.5. Belirtilen bu dört topluluk haricinde, mübadele ile çok az sayıda Ulah (Vlah) adı verilen bir topluluk da Yunanistan'ın Edessa şehrine bağlı Notya köyünden Anadolu'ya gelmiştir. Latin dillerinden Romence ile akraba bir dil kullanan bu topluluk, önce 19. yüzyılda Romanya'dan Balkanlar'ın çeşitli bölgelerine göç etmiş, ardından Yunanistan'da kalanlar ise mübadele ile diğer Müslüman topluluklar gibi Türkiye'ye gönderilmişlerdir. Bu göçmenler konuştukları dile 'Ulahça/Vlahça' demektedirler; Turan, Pekin, Güvenç, *a.g.e.*, s.5.

24 Ladino: Yahudi İspanyolcası

25 T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt: 10, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1938-39, s.s.64-65.

26 Robert Browning, *Medieval and Modern Greek* (2. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge 1983, s.119. Browning'in çalışması, Yunanca'nın Hellen, Roma ve Türk idaresi altındaki değişim ve dönüşümler ile modern Yunanca diyalektlerine dair geniş bilgiler içermektedir. Modern Yunan diyalektlerine dair ayrıca bkz. Peter Trudgill, "Modern Greek Dialects - A Preliminary Classification", *Journal of Greek Linguistics* 4 John Benjamins Publishing Company, London 2003, s.s.45-64. Trudgill'in bu çalışması, Giritlice ile birlikte Yunancanın diğer diyalektleri hakkında geniş bilgiler içermektedir.

27 Margaret Alexiou, *After Antiquity: Greek Language, Myth, and Metaphor*, Cornell University Press, New York 2002, s.s.28-29.

beş yüzyıl Adada kalan Venediklilerin ve sonrasında da Osmanlıların yer adlarında, isimlerde ve kelime köklerinde izleri hâlâ devam etmektedir. Adaya dışarıdan gelen tüm bu dillerin sözcüksel olarak Giritliceye katkıları görölse de Giritlicenin gramer ve sözdizimine etkileri hayli az olmuştur²⁸.

1935 sayımında, 125 bin 46 kişinin Rum-Ortodoks olduklarını söylemelerine karşın Rumca konuşanların sayısı 108 bin 725’te kalmıştır²⁹. Türk vatandaşı Ortodoksların ciddi kısmının Türkçe konuşuyor olduğu da bilinmektedir. Fakat yine de Yunanistan göçmenleri arasında bulunan Giritliler gibi Rumca konuşanların bulunmasına rağmen rakamın bu seviyede olması, Davutlar örneğinde olduğu üzere, bu göçmenlerin kendi ana dillerini Türkçe olarak belirtmiş oldukları sonucunu çıkarmaktadır. Kaldı ki Adadan Anadolu’ya gerçekleşen göçün ardından 35 yıl gibi uzun bir sürenin geçmiş olması, Osmanîye’deki Giritlilerin, Giritlicenin yanı sıra en azından ikinci dil olarak Türkçeyi de öğrendiklerini göstermektedir.

5. Türk Ulus-Devletinin Farklı Dillere Yaklaşımı

Ulus-devletlerin belli başlı amaçlarından biri de ulusal kültür çerçevesinde yaşayan bir halk kitlesi yaratmaktır³⁰. Dil ile kültür ve dil ile toplum arasında çok sıkı, ayrılmaz bir bağın olduğunu ileri süren *Korkmaz*, dilin bir toplumun bireylerini birbirine kenetleyen, aralarında sosyal bir akrabalık bağı kuran ve bu yolla da ulusal birliği sağlayan bir etken olduğunu belirterek, bir toplumun ulus niteliğini kazanabilmesi için öncelikle o topluma özgü gelişmiş bir dilin varlığının gerekli olduğunu altını çizmektedir. Ona göre dil, bir ulusun kimlik belgesi niteliğindedir ve ulus demek dil demektir³¹. *Sadoğlu* da temel eğitimin zorunlu hâle getirildiği ulus-devletlerde, ulusal kimliklerin yaratılması ve canlı tutulması için dilsel türdeşleştirmeye büyük önem verdiğini aktarmaktadır³².

Dil, dinsel inanış kadar baskın olmasa da Türkiye’nin de bulunduğu coğrafyada milliyetçi düşünce ile sürekli özdeşleşmiş, özellikle Balkanlarda

28 Osmanlı öncesi Yunan diyalektleri ve Giritlice için bkz. Browning, *a.g.e.*, s.s.19-87; bu diyalektiğe Türkçe’nin etkisi için ayrıca bkz. Browning, *a.g.e.*, s.s.88-99.

29 T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *a.g.e.*, s.s.64-65.

30 “Millî (ulusal) kültür, ölçümlü (standart) bir ulusal dil vasıtasıyla iletişim kuran toplumun kültürüdür. Dil, ulusal kültürü yaratmanın temel birimidir. Bu yolla kaderde, tasada ve kıvançta işbirliği yapmış bir toplumun yaşantılarının ve bilgilerinin nesilden nesile aktarılması sağlanır. Bu kuşaktan kuşağa aktarılan yaşantı ve bilgilerin bir kültür sistemi bütünlüğü içinde aldığı kendisine özgü şekle de millî kültür denir;” Özkul Çobanoğlu, “Kültür, Millî Kültür ve Kültür Tarihi Kavramsallaştırmaları Bağlamında Kültür Tarihi Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata, vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.45 (43-48).

31 Zeynep Korkmaz, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi - Cumhuriyetin 85. Yılına Armağan Uluslararası Sempozyum Bildirileri (14-16 Mayıs 2008, Ankara)* (Haz. Remzi Demir, Doğan Atılğan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008, s.41 (39-47).

32 Wallerstein’dan aktaran Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.24.

ulusal kimliklerin oluşmasında etkin rol oynamıştır³³. *Karpat*'ın da belirttiği üzere, Balkanlar'daki ilk Hristiyan milliyetçiliği; dil, kavmiyet, din ve tarih temellerine dayanmaktaydı ve örneğin Yunanistan'da yedi Helen lehçesinin birinin tercih edilmesi gibi, genellikle çeşitli lehçelerden biri ulusal dil kabul edilerek devlet desteği, eğitim ve ders kitapları aracılığıyla halka dayatılıyordu.³⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin güttüğü dil birliği politikası da Türk vatandaşları tarafından ortak kullanılan dil olarak anlaşılmalıdır. Konuşulan dilde bir birlik sağlamak ve uluslaşmak için ortak dil Türkçe olarak belirlemiştir³⁵. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin dil üzerine yürüttüğü siyaset, Balkan coğrafyasına hiç de yabancı değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet oluşum sürecinde izlediği vatandaşlık ve kimlik vurgusunun, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük³⁶ akımlarından farklı bir takım yönleri de bulunmaktadır³⁷. Atatürk milliyetçiliğinin ırkçılığa, ayrımcılığa

33 Balkanlar'a Fransız Devrimi sonucu gelen milliyetçilik fikirleri, öncelikle kendisini Fransa'da göstermiştir. *Mardin* de Fransa'da 18. yüzyılın sonunda Aşağı-Bröntonlar ve Nasklar ile Alman ve İtalyan dillerini kullananların Fransa'nın düşmanları olarak görüldüklerinden, onları bastırmak ve bu dilleri ortadan kaldırmak gibi bir düşüncenin var olduğundan bahsetmektedir; Şerif Mardin, "Kimlik ve Söylemlerde Katmanlar", *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s.63 (61-66).

34 *Karpat*, a.g.e., s.40.

35 Türkiye Cumhuriyeti'nin dil üzerine bir projesi de "Güneş Dil Teorisi"dir. *Kılıç ve Özer'e göre Türkçenin bütün dillerin anası olduğunu öne süren bu teorinin amacı, tıpkı Türk tarih tezinin yapmaya çalıştığı gibi, Türkleri tüm medeniyet dillerinin sahibi kılarak ulusal özgüven kazanırmaya çalışmaktı*; Aylin Kılıç, Utku Özer, "Ulusçuluk Literatürü ve Türkiye'de Ulusal Kimlik İnşası", *Bilgi ve Bellek - İstanbul Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, İstanbul 2006, s.35 (16-45). Güneş Dil Teorisinin amaçları ve kaynağına dair bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili - Belgeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.s.555-559.

36 Osmanlı'nın son on yılları yoğun bir kimlik tartışması içinde geçmiş, Osmanlı kimliğini tanımlamada Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük tezleri ya da Yusuf Akçura'nın deyimiyle "üç tarz-ı siyaset çarpışmıştır"; Ergun Özbudun, "Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s.63 (63-70).

37 1830 yılında Yunan Krallığının bağımsızlığına ulaşması ardından, yeni kurulan Yunanistan'ın yayılmacı bir siyaset uygulaması ve Krallık dışında kalan Rum-Ortodoks uyrukluları kısırtıcı politikalarını büyük devletler olarak tabir edilen Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya'nın desteği ile hayata geçirmesinin, Giritli Hristiyanlar arasında da "Helen uygarlığının bir parçası olma" hissinin uyandırmaya başladığını görmekteyiz. Giritli Müslümanlar ise, 19. yüzyılda İmparatorluk coğrafyasında meydana gelen bu milliyetçilik akımlarından Hristiyanlar kadar etkilenmemişler, I. Meşrutiyet ile oluşturulmaya çalışılan "Osmanlılık" kimliğini benimsemeleri kendilerinden istenmişti. Adada Rum çete faaliyetleri ve milliyetçi propagandalar sürerken, Osmanlı'nın II. Abdülhamit devrinde izlediği devlet ve kimlik siyasetinin İslam referanslı olmaya başladığı görülmekteydi. Osmanlı, Türkçülük politikasına ancak II. Meşrutiyet'in ardından, İttihat ve Terakki Partisi ile tanışmaya başlamıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin devreye soktuğu ulus-devlet anlayışı ile birlikte, Yunan Krallığı'nın kuruluşundan Cumhuriyet ilkelerinin devreye sokulmasına dek süren yaklaşık yüz yıllık süreçte, Giritli Müslümanların sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Cumhuriyet'in ulus anlayışı çerçevesindeki vatandaşlık temeline dayalı kimlik siyasetlerine maruz kaldıkları görülmektedir. *Yiğit*, milliyetçi akımlarla imparatorlukların yıkılarak, yerine millî devletlerin kurulması ve aynı kültüre sahip toplumların *millet* yapısına dönüşmelerini, Fransız ihtilalinden sonra gelişen yeni değerler olduğunu, başlangıçta Türklerin bu yeni değerleri benimsemesinin kolay olmadığını belirtmektedir. Ona göre bunun sebebi, üç kıta üzerinde yükselen bir imparatorluğun kurucusu ve sahibi olarak, farklı kültürleri bütünleştirici bir sistemi savunmalarıdır. Fakat bunda başarılı olunamadığı için millileşmenin yolu açılmış ve

dayanmayan, demokratik, laik, ulus-devlet modeli olduğunu savunan Elmacı, Atatürk’ün benimsediği ve yaşama geçirdiği bu ulus anlayışının, ortak üst kimlik niteliğinde olduğunu, farklı etnik kökenleri öne çıkaran bir model olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus projesi, bütün etnik kökenleri ve kültürleri “Türk ulusu” üst kimliği altında toplayan ve ortak noktaları öne çıkaran birleştirici bir yaklaşımdır³⁸. Sadece dinsel ve ırksal temele dayanan bir birliktelik mesajı vermekten çok, kültürel yapıyı da derinden etkileyen bu değişim politikası, yaşam tarzını da hedef almaktaydı³⁹. Bu bağlamda Giritlilerin ana dillerinin farklılığı, devletin kültürel uyuma dayalı ulus-devlet politikası ve ulusal bir bütünlük oluşturma amacına ters düşmekteydi. Dolayısıyla, “kabul edilebilir standartlarda vatandaş oluşturma” düşüncesindeki devlet politikalarının, ana dili farklı olan bu topluluk üzerinde büyük tesiri olmuş ve onların kimlik algılayışını ve kültürel öğelerin kuşaktan kuşağa aktarımını derinden etkilemiştir⁴⁰. İşte bu noktada, Üstel’in “makbul vatandaş” tabiri akla gelmektedir ki bir siyasi rejim olan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devleti için “makbul vatandaş”, tarihini, dilini, kültürünü, davranışlarını ve ülküsünü kendi istediği ölçüde şekillendirdiği, kendi sınırları dâhilindeki her türlü insan topluluğuna ait bireyleri işaret etmektedir.

Yeni Türk devletinin kuruluşuna dek Anadolu’yu dinsel ve dilsel homojenliğe iten birçok siyasi ve sosyal gelişmeler olmasına karşın, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyeti, barındırdığı farklı dillere mensup topluluklarıyla yine de ana dil meselesin tartışıldığı bir toplumsal yapıya sahipti. Bu tartışmalardan

dağılan ümmet toplumundan, millet toplumuna geçilmiştir; Ali Ata Yiğit, “Atatürk Dönemi Kültür Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.74 (73-84).

38 M. Emin Elmacı, “Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma”, *İzmirli Olmak Sempozyum Bildiri Kitabı* (22-24 Ekim 2009), İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2010, s.319 (317-352). Özbudun, Atatürk’ün Türk milletini ırk esasına göre tanımlamadığını belirterek, Onun Türk milletini oluşturan unsurlar arasında “ırk ve menşe (köken)” birliğine de değinmesine karşın, bundan Alman nasyonal sosyalizminde önemli yer tutan “saf” ırk” teorisini ve ırkçı millet anlayışını kast etmediğini, Atatürk’ün şu sözlerini örnek vererek açıklamaktadır: “Türk milletinin her kişisi, bir takım farklarla ve fakat umumi surette birbirine benzer. Bazı yapılaş farklarını ise tabi bulmak lazımdır. Çünkü, Mezopotamya, Mısır vadilerinden başlayan malum tarihten evvel Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılarından evvel Orta İtalya, velhasıl Akdeniz sahillerine kadar yayılmış ve yerleşmiş ve bu başka başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle binlerce sene yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirine benzemeleri mümkün müdür? ... Türk kavmini yalnız bir noktada, iklimi aynı dar bir muntıkada belirmiş zannetmek doğru değildir.” Ergun Özbudun, a.g.m., s.68-69.

39 Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür politikalarına dair ayrıntılar için bkz. Servet Uslan, “Cumhuriyet Dönemindeki Kültür Politikaları”, *Antropoloji*, Sayı: 13, 1997, s.s.257-270.

40 Girit göçmenlerinin de diğer tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi devlete karşı bir takım sorumlulukları olduğunu da unutmamak gerekir. Nitekim Özer de göçmenlere dair yaptığı değerlendirmede, bireyin yer değiştirdikten sonra yeni yerinde uzun süre kalacağı ve yeni yeriyle adeta kimliğini etkileyecek düzeyde bir karşılıklı belirleyicilik ilişkisi içine gireceğinin ve oraya kök salacağını varsayıldığını, böylelikle bireyin yeni yerleştiği mekâna karşı sorumluluklarının doğacağını söylemektedir; İnan Özer, *Kentleşme Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s.13.

biri de Giritliler ve Giritlice üzerine gerçekleşmiştir.

Anadolu, Türkçe konuşmayan etnik grupların varlığına zaten yüzyıllardır alışkın olsa da Osmanlı'nın özellikle Rusya ve Balkan devletleriyle savaşlarının ardından gelen Giritli, Çerkez, Boşnak, Arnavut gibi Müslüman ama Türkçe konuşamayan, Anadolu halkının üretim modellerinden farklı özellikler taşıyan, mutfak kültürü, giyinişleri, dans ve müzikleri değişik topluluklara yaklaşımı yine de 'öteki'leşme yönünde olmuştur. Bu 'ötekileştirme' Giritlilere de yansıtılmış ve Girit göçmenlerinin Anadolu'ya adaptasyonunda bu yüzden zorluklar yaşanmıştır.

Giritlilerin ana dil problemi Millet Meclisine de yansımış ve orda da büyük tartışmalara neden olmuş ve bunlar kayıtlara geçmiştir. Örneğin Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, Hatay Dört Yol'da 60 kişilik Giritli bir muhacir kafilesiyle karşılaştığını, bunların hiçbirisinin Türkçe bilmediğini belirtmektedir⁴¹. Zonguldak mebusu Halil Bey ise, Rumca konuşan Kiptilerin mübadele suretiyle Zonguldak'a getirilmelerini şiddetli bir biçimde kınamıştır. Halil Bey'in Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine, *"Ne ırken ne dinen Türklükle alâkası olmayan ve bilhassa ve münhasıran Rumca tekellüm eden Kiptilerin mübadelelen memleketimize nakilleri ve bunların en ziyade Zonguldak muhitine teksifleri esbabını vekâleti iadesinden sorarım efendim"* sorusuna, Dâhiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili, Kütahya mebusu Recep Bey, mübadele anlaşması uyarınca Yunanistan'daki Yunan uyruğunda bulunan Müslümanların mübadeleye tabi olduğunu anımsattıktan sonra, kimlerin mübadil olarak işlem göreceğinin komisyonlarca karar verildiğini, bütün mübadeleye tabi olan muntaka içinde bu Kiptilerin yerleştirildiği yanıtını vermiştir⁴².

Ana dili Türkçe olmayan topluluklara dair tartışmalara başka bir örnek vermek gerekirse, 1926 senesindeki Türk Ocakları⁴³ Üçüncü Kurultayında konuşan Denizli Çal delegesi Dr. Şakir Turgut, *"Türkiye toprakları başka hissiyâtla meşbû ve başka lisanla görüşmekte ve bu suretle asabiyet-i milliyemizi tahrik edenler için bir çiftlik, bir muhaberât mahalli değildir"*⁴⁴ sözleriyle Türkçe dışı dil konuşanlara sert çıkmıştır. Mübadele ile gelenlerin iskân işlerinin bitim yıllarına rastlayan 1934 İskân Kanununun, *"bütün Müslüman unsurları tam bir Türk karakter, lisan, yaşam tarzı ve görünümüne"* sokmak için gerekli araçları sağladığını belirten Çağaptay ise, bir İngiliz diplomatın bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

"Doğu vilayetlerindeki Kürtler, Güneydoğu Anadolu'daki Araplar, Rus Müslümanları, Lozan Antlaşması çerçevesinde kopmuş bölgeler, Yunan adaları, Yunanistan, Balkanlar ve Romanya'dan gelenler saf Türk bir nüfusun içersine dağıtılacaklar, böylece

41 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 9, Devre: 2, İçtima: 49, (30.10.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara 1975, s.99.

42 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: 2, İçtima: 3, (6.11.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara 1975, s.73-74.

43 Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk Ocaklarının milliyetçilik anlayışına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s.s.230-242.

44 Füsün Üstel, *İmparatorluk'tan Ulus-Devlet'e Türk Milliyetçiliği (1912-1931)* (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.186.

doğdukları ülkelerin ve bölgelerin özelliklerini kaybedecek ve bir nesil sonra Türkçe konuşuyor olacaklar, kıyafetleri, tabiatları ve genel görünümeleri öteden beri orda olan komşularından ayırt edilemez hale gelecek.”⁴⁵

Dönemin önemli ideologlarından Atsız ise, 1933 tarihinde öğrencileriyle birlikte gittiği Çanakkale’de Girit göçmenleri ile karşılaşmasından bahsetmektedir. Bu Türkçe konuşmayan topluluk hakkındaki düşüncelerini açıklamaya, “*Türk Türk olarak kalmalıdır. Çingenenin çingene kalacağı gibi...*” cümleleriyle başlayan Atsız, Çanakkale’de bir hayli Rumca konuşan halkın olduğunu, pekiyi Türkçe bildikleri halde Rumca konuşan bu Girit Müslümanlarının Türk olmadıklarını yazmaktadır. “*Zaten tarih te bunların kılıç gücüyle ihtida ettirilmiş⁴⁶ Rumlar olduğunu göstermiyor mu?*” sorusuyla da Girit göçmenlerinin Rum kökenli olduklarını savunur. Çanakkale’nin çokkültürlü yapısını ‘melez çehre’ olarak tanımlayan Atsız, Türk milletinin esasının dil değil ırk ve kan olması gerektiğini belirtir. “*Afrikanın ortasından kapkara bir zenciyi al; üç yaşında Türkiye’ye getir, Türkçeyi mükemmelen öğrensin... Başka dil bilmesin ve ben Türküm desin... Bu Türk müdür?*” ifadeleriyle, Girit göçmenlerine bakış açısını yansıtmaktadır⁴⁷. Atsız’ın soykütüksel bakış açısının aksine Gökalt, dil birliğini ve ortak tarihsel geçmişi milletleşmenin temel noktasına koymaktadır. Dolayısıyla Gökalt’ın “millet” anlayışı dışlayıcı olmaktan çok, kapsayıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Aktar, bu yaklaşımın Anadolu’nun demografik gerçeğine çok uygun olduğunu savunarak, “etnik kimlik” açısından kendilerini Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt veya Laz olarak hissedenlerin, bu şekilde “Türk ulusal kimliği” altında yer bulabildiklerini söylemektedir⁴⁸. Gökalt, Giritlileri dilleri farklı fakat dinlerinden ötürü ‘içimizden birileri’ olarak tarif etmektedir:

“Milleti meydana getiren fertler, bugün milletin diliyle konuşanlar değildir. Yarın bu dille konuşacak olanlar bu zümrenin içindedir. Mesela bugün Pomaklar⁴⁹ Bulgarca, Girit’teki Müslümanlar Rumca konuştukları hâlde yarın Müslümanlığın tesiriyle Türkçeyi öğrenecekler ve bugünkü dillerini terk edeceklerdir. O halde bir milletin fertleri yalnız dilleriyle değil, dinleriyle de belli oluyor.”⁵⁰

45 Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik - Türk Kimdir?* (Çev. Özgür Bircan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.s.159-160.

46 İhtida: Doğru yola girme; İslâm dinini kabul etme; Müslüman olma; Ferit Devellioğlu, “İhtida”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1998, s.500.

47 Nihal Atsız, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, y.e.y., İstanbul 1933, s.7-8.

48 Ayhan Aktar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 26, Sayı: 156, 1996, s.325 (324-338).

49 Pomaklar, Bulgaristan, Makedonya ve Kuzey Yunanistan’da yaşayan, Bulgarca konuşan Müslüman topluluğa verilen addır. Gerek 93 Harbi ve Balkan Savaşları gerekse Türk-Yunan mübadelesi ile Anadolu’ya hayli fazla sayıda Pomak göç etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde hâlâ Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya’da Pomak nüfus mevcuttur. Pomaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevat Eren, “Pomaklar”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.s.572-575; Hasan Eren, “Pomaklar Maddesi”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.s.83-84; Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

50 Ziya Gökalp, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* (Sadeleştiren: Ferhat Tamir), Türk Kültür Yayınları, İstanbul 1974, s.63.

Gökalp bu sözleriyle, Rumca konuşan Giritlilerin sırf Müslüman oldukları için -sebebini vermese de- bir şekilde Türkçe konuşacaklarını öngörmüştür. Lisan meselesinin “çözümü” üzerine düşünce ve uygulamalar, -günümüz anlayışı ile- sivil toplum örgütlenmelerinde de tartışılmıştır. Örneğin, Manisa Türk Ocağında⁵¹ 1928 yılında gerçekleştirilen muhasebelerde (sohbet toplantılarında) yapılan çeşitli konuşmalardan birinde Giritli Mühendis Rüstem Bey, lisan meselesinin halli için bir “evlendirme cemiyeti” kurularak, Giritli kızların yerlilerle, yerli kızların Giritli erkeklerle tehhüllerini (evlendirilmelerini) teşvikini teklif etmiştir⁵². Zaten Türk Ocakları’nın 1927 kurultayında, “Türkçeyi konuşulan bir dil yapma” Ocağın temel görevi olarak kabul edilmişti⁵³.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki dil politikalarına değinmişken, “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyalarından da burada bahsetmek yerinde olur. İlk kez 1928 yılında başlayan ve asıl 1930-1940 yılları arasında gerçekleşen “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyaları, hem Gayrimüslim vatandaşları hem de Türkçe bilmeyen Müslüman vatandaşları hedeflemiştir⁵⁴. *Clark* da kamuya açık yerlerde Türkçe dışında dil konuşanların para cezası ödemek zorunda kaldıklarını yazmaktadır⁵⁵. 1937 yılında bazı belediyeler, kendi sınırları içinde “Türkçeden başka dillerin konuşulmasını yasaklama” kararı üzerine, *Tan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman bu gazetede bir makale yayınlamıştır. Makalede her ne kadar Gayrimüslim azınlıklar hedef alınıyor gibi gözükse de ana dili Türkçe olmayan topluluklardan da Türkçe konuşması isteniyordu:

“Memleketin her yerinde itiraz uyandıran mesele, muhacir sıfatıyla hariçten memlekete gelen vatandaşların eski yurtlarındaki itiyatlar seokile Rumca, Boşnakça, Arnavutça ve Çerkezce gibi lisanlar konuşmalarıdır. Memleketin siyasi ve içtimai birliği ve ahengi namına bu itiyatlarla en şiddetli bir tarzda mücadele etmek zaruridir. Memleketimizin birçok yerinde çirkin bir mozaik vaziyetine tesadüf ediliyor. Yarım asır evvel memlekete gelen muhacirlerin köylerinde hâlâ Türkçeden başka bir dilin ana dili yerinde kaldığı görülüyor. Bu vaziyet, alâkadarların millî duygularından mahrum olmasından çok ziyade eski hükümetin

51 25 Mart 1912’de kurulan bir gönüllü kuruluş olan ve Türk millî bilinçlenmesine dair çalışmalar gerçekleştiren Türk Ocağı’nın Cumhuriyet döneminde birçok şubesi Anadolu’da da açılmıştır. Türk Ocakları kadroları ve tüm Türkiye’deki örgütlenmesiyle Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından önemli bir güce sahip olmuş ve iktidar üzerinde kaçınılmaz bir etki yaratmıştır. Tarık Zafer Tunaya’nın ifadesiyle “ilk kez Osmanlı kozmopolit iklimi içersinde tepkisel biçimde oluşan millîyetçilik akımının bilinçlendirilmesi, bu alanda başrolü oynayan bir örgütlenmeyle Türk Ocakları gerçekleşmiştir”; Günver Güneş, “Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1999, s.115 (115-135).

52 *Anadolu Gazetesi*, 3 Kânun-u Sâni 1928.

53 Nuran Savaşkan Akdoğan, “‘Madamlar Yavaş Yavaş Ortadan Kayboluyorlar’: Erken Cumhuriyet Dönemi Kampanyaları ve Yahudi Kimliği”, *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), Ankara 2009, ODTÜ Yayıncılık, s.160 (148-177).

54 “Vatandaş Türkçe Konuş” sloganlı kampanyalar ilk kez 13 Ocak 1928 günü Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti’nin yıllık kongresinde kararlaştırılmıştı; Akdoğan, *a.g.m.*, s.s.150, 160-162.

55 Bruce Clark, *İki kere Yabancı - Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?* (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.128.

Türkiye’de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara... ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz) ve muhitin ihmaline ve alâkasızlığına delâlet eder. Her işte şuurlu bir millî siyaset takip eden İnkılâp Türkiye’inde bu mozaik vaziyetinin en kısa zamanda tavsiyeye uğratılması bir zarurettir.”⁵⁶

Giritlilerin alt kuşağa aktarımında “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasının çok büyük rolü bulunmaktadır. *Çağaptay*, 1930’lu yıllardaki bu kampanyaya Türk Yahudilerinin öncülük etmesine karşın, bu kampanyanın etkilerinin Türkçe konuşmayan Müslümanların arasında da hissedildiğini vurgulamaktadır. İngiliz diplomatlarının Arapların, Çerkezlerin, Giritlilerin ve Kürtlerin, Türkçe konuşmadıkları için hedef haline geldiklerinden söz ettiklerini belirten *Çağaptay*, örneğin Arapça konuşan bir cemaatin ve Rumca konuşan Müslüman Giritlilerin yaşadığı Mersin’de “Türkçe Konuş” kampanyasının çok şiddetli olduğunu söylemektedir⁵⁷.

Düvenci Tunçdöken, Mudanya’da Giritli mübadillerine dair yaptığı çalışmada, kaynak kişilerin “Konu komşu evde toplandığında, büyükanne ve büyük teyzelerin aralarında Rumca konuştuğunu, o dönemde uygulanan Rumca konuşana para ve hapis cezası almamak için kendilerinin camlarda gelen geçeni izlediklerini” söylediklerini aktarmaktadır⁵⁸. *Erkal* da bu kampanyaların Söke’deki Giritlileri çok tedirgin ettiğini, ana dillerinin Rumca olması nedeniyle hakarete maruz kalanların olduğundan bahsetmektedir⁵⁹.

“Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyalarından Rumca konuşan Giritlilerin de etkilendiği muhakkaktır ve bu kampanya belleklerde tazeliğini korumaktadır. Girit göçmenlerinin kendilerine karşı duyulan ve bir şekilde kendilerine aktarılan olumsuz önyargıları neden anımsadıkları sorusuna *Maalouf*, insanların dinleri yüzünden eziyet gördüğünde, derilerinin rengi ya da yamalı giysileri veya şivesi yüzünden aşağılandığı ya da alaya alındığında bunu unutmadıklarını, insanların kendilerini en fazla saldırıya uğrayan aidiyetleriyle tanımlamaya eğilimleri olduğunu belirtmektedir⁶⁰. Fakat alan araştırması sırasında birkaç örnek dışında bu kampanyaların yarattığı baskının Davutlar’da örneğine rastlanmamıştır. Kampanyaların gerçekleştiği tarihte Osmaniye’nin bir köy statüsünde ve merkezi yerleşkelerden uzak olması, belki de kampanyaların etkisinin burada “ağır şekilde” hissedilmemesine sebebiyet vermiş olabilir. Bir Kaynak Kişi, bu duruma dair şu

56 Ahmet Emin Yalman, “Umumi Yerlerde Türkçe”, *Tan Gazetesi*, 04.03.1937; aktaran Aktar, a.g.m., s.336.

57 Çağaptay, a.g.e., s.95.

58 Funda Düvenci Tunçdöken, “Mudanya’da Girit Kültürü”, *Mudanya’nın Akdenizli Konukları Giritliler* (Haz. Fulya Düvenci Karakoç, Funda Düvenci Tunçdöken), Gaye Kitabevi, Bursa 2008, s.94 (87-188).

59 Ali Ekrem Erkal, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit - Üçüncü Kitap: Toplum*, Grafmat Basım ve Reklam San. Tic. Ltd. Şti., İzmir 2008, s.353.

60 Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler* (19. Baskı) (Çev. Aysel Bora), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.27. *Maalouf* bu tespiti, “kimi zaman bu aidiyeti savunacak gücü kendinizde bulamadığınızda onu gizlersiniz, bu durumda o sizin içinizin derinliklerinde kalır, gölgeye sinip ödeşme saatini bekler; ama ister sahip çıksın ister gizlensin, ister fazla açık etmeden ya da gürültüyle ilan edilsin, kendinizi özdeşleştirdiğiniz kimlik odur.” cümlesini de eklemektedir.

anlatıyı aktarmaktadır:

*Babamlar da okula gittiğinden Türkçe biliyorlardı. Anneannem, babaannem bilmiyordu. Devlet tarafından Giritlice konuştuğumuz için baskı olmadı. Yalnızca, Giritlice konuştuğumuz için bize “yarım gavur” diyorlardı. Devletten olmadı ama halk arasında oldu.*⁶¹

Türkiye Cumhuriyeti’nin dil konusunda “Vatandaş Türkçe Konuş” gibi uygulamalarına karşın, Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal’in 5 Şubat 1933’ta Bilecik’te yaptığı bir konuşmada sarf ettiği “Mesele din değil, dildir. Açık olalım: Türk milletinin temeli milli dil ve milli benlik olacaktır” sözünden anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti’nin kimlik inşasında başlıca hedeflerinden biri ortak dil yaratmaktır⁶².

Ana dilleri Türkçe olmayan toplulukların Türkçe konuşmalarını sağlamak için ulus-devletin en önemli aracı ise eğitim olmuştur. Üstel de devletin “sınırları çizilmiş bir vatandaş profili” için eğitim politikasını tasarladığından bahsetmektedir⁶³. Khella ise, sosyalleştirme ve eğitim kurumları aracılığıyla yeni bir insan tipi üretildiğini; bu tipin, devlet tarafından istenilen şeylerin zorlamadan yapmaya hazır olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bunun nedeni, tamamıyla önceden programlanmış zihin, yani “zihin kuşatması/işgali”dir. Her türlü yönetim biçiminin, kendi rejiminin çıkarlarına göre kitleleri yönlendirmeye, gereksinim duydukları zihniyeti yaratmaya muktedir olduklarını da belirtmektedir⁶⁴. Dolayısıyla bu çalışma, “makbul vatandaş” yaratma uğruna girilen eğitim politikası açısından resmi tarih söylemine karşı ve ondan farklı olarak hazırlanmakla birlikte, resmi tarih yazımının kültürel olarak birbirinden değişiklikler gösteren topluluklardan bir ulus yaratma isteğini de görmezlikten gelmemektedir⁶⁵.

5.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Eğitim Dili

Ulus-devletin sınırlarını çizdiği ulusal kimliği betimleyen değerleri yurttaşlarına aktarmada, ulusal dil ve eğitim dilinin önemi büyüktür⁶⁶. Ülke

61 Kaynak Kişi: Hüseyin Yıldız, 1933 (1935)/Davutlar; Çiftçi/Emekli; Eğitim Almamış; Evli/3 Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 19.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

62 Şerif Mardin, “Adlarla Oynamak”, *Kültür Fragmanları - Türkiye’de Günlük Hayat* (Der. Ayşe Saktanber, Deniz Kandiyoti), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.137 (127-140).

63 Ayrıntılar için bkz. Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde - II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

64 Karam Khella, *Üniversalist Tarih* (Çev. İsmail Kaygusuz), Su Yayınevi, İstanbul 2005, s.15.

65 Günümüzde İsviçre, Almanya, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerin göçmen politikalarına bakıldığında, buralarda dahi çokkültürcülük politikalarının giderek iflas etmekte olduğu görülmektedir. Kaya da çağımızın, çokkültürcülüğün sorgulanmaya başlandığı, bunun yerine türdeşliğin, aynılığın ve asimilasyonun yeniden yükselen değerler haline geldiği bir süreçten geçtiğimizi iddia etmektedir; Ayhan Kaya, “Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiri Kitabı* (8-11 Aralık 2005), Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, s.23 (23-28).

66 Eğitim, eğitim sosyolojisi ve devletlerin eğitim politikaları, ayrı bir çalışma sahasıdır. Coulon’a göre, eğitim sosyolojisindeki çoğu araştırmalarda ‘bir süreç olan eğitim’, kapalı bir sistem olarak ele alınır ve araştırmacılar sadece eğitim sistemine girişler ve çıkışlarla ilgilenirler. Oysa araştırmacı, eğitim sisteminde etkili olan cinsiyet, yaş, ailenin sosyo-ekonomik durumu ve etnisite

nüfusuna dâhil olan her yeni bireye, yani çocuğa verilecek eğitim ve öğretimin formatını belirleme yetkisine sahip olan devlet⁶⁷, yeni kuşakları bu doğrultuda eğitmeyi amaçlar. Yiğit, Atatürk inkılâplarının kültürel yapının yeni baştan inşa edilmesi hareketi olduğunu savunarak, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki yaşanan sürecin sosyal antropolojinin kavramlaştırdığı ve tanımladığı şekliyle bir “kültür değişimi” olarak ifade edilebileceğini belirtmektedir.⁶⁸ Bu inşa hareketinin en önemli kurumlarından biri de şüphesiz eğitim kurumlarıdır. Çünkü Copeaux’un da vurguladığı gibi “bütün milliyetçilikler en geniş kitleye ulaşmayı amaçlar ve ders kitabı ile okul, bu milliyetçiliğin ideal taşıyıcılarıdır.”⁶⁹

Alkan, 19. yüzyılda siyasi sistemlerin merkezileşmesine (uluslaşmasına) koşturarak eğitim faaliyetlerinin de devletin denetimine girdiğini ve böylelikle eğitimin kamu yatırımlarının yapıldığı bir hizmet alanı haline geldiğini belirtmektedir. Ona göre bu tarihten sonra eğitim, topluma nüfus etmenin başlıca aracı durumuna dönüşmüş ve siyasal birliğin, toplumsal uyumun ve devlete yönelik sadakatin sağlanmasında bir ideolojik aygıt olarak kullanılmıştır⁷⁰. Eğitimin özellikle de ilkokulun, “iyi birer yurttaş olma” konusunda dönüştürücü rolünün yönetici seçkinlerce fark edilişi, modern merkezi devletlerin gelişimi sürecinde olmuştur⁷¹. Doğan ise, Cumhuriyet’in kurucusu Atatürk’ün, İmparatorluğun tarih sahnesinden çekildiği bir devrede “yeni devlet, yeni vatan, yeni toplum” hedefleriyle yola çıktığını; ilk iki hedefin savaş meydanlarındaki başarının ardından gerçekleştiğini, ama “yeni toplum” yaratma işinin siyasal irade ve askeri başarı yöntemine indirgenemeyeceğinden söz etmektedir. Ona göre “yeni toplum” inşasındaki başarı, çok daha farklı bir projenin ve kendine özgü toplumsal yöntemlerin etkili ve sağlıklı işleyişine bağlıdır ve bu proje de Cumhuriyet eğitimidir⁷².

gibi bazı faktörlere de işaret etmeli ve sonrasında sistemden çıkış noktasındaki örüntüleri, örneğin başarısızlıkları ve terkleri betimlemelidir; Alain Coulon, *Etnometodoloji* (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul 2010, s.s.68-69.

67 Mehmet Akgül, “Din Anlayışı ve Dinî Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.432 (423-450).

68 Yiğit, *a.g.m.*, s.76.

69 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* (Çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.11.

70 Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpaz), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.84,86 (73-242). Eğitim vasıtasıyla *biz/öteki* ayrımına dayalı bir kimlik oluşturma faaliyeti, 1860’lardan sonra Hristiyan okulları tarafından hâkim politik görüşü yaymak için uygulanmıştır. Bu okullar, Osmanlı olan her şeyin anti tezi olarak gördükleri Batı Uygarlığı ile kimlik birliği oluşturma gayreti yürütmüşlerdir. Osmanlı Hristiyanları, “Türk”ü ve “Avrupa”yı, dini inancın ayırdığı ebedi düşman olarak görüyorlardı; Kemal H. Karpaz, “Türkler Osmanlı Atalarını Hatırlıyorlar”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpaz), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.28. Modern dünyada eğitim ve öğretim sisteminin ülkeler bazında nasıl bir seyir izlediğine dair ayrıntılar için ayrıca bkz. Alkan, *a.g.m.*, s.s.85-86 (7 numaralı dipnot).

71 Üstel (2009), *a.g.e.*, s.11.

72 İsmail Doğan, “Atatürk’ün Eğitim Vizyonu”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.672 (667-674).

Yeni Cumhuriyetin eğitim politikasının nasıl şekilleneceğinin ibareleri, henüz daha Kurtuluş Savaşı nihayetlenmeden kendisini göstermeye başlamış,⁷³ Cumhuriyet'in ilanından sonra da tüm Anadolu genelinde büyük bir eğitim faaliyetine girilmiştir⁷⁴. Eğitim politikalarındaki en büyük adım ise 3 Mart 1923 tarihinde Meclis genel kurulunda kabul edilen Tevhid-i Tedrisât (eğitim ve öğretimin birleştirilmesi) Kanunudur. Bu kanunla ülkedeki tüm öğretim kurumları Maarif Vekâletine (Eğitim Bakanlığı) bağlanmış⁷⁵, böylelikle Cumhuriyet, Osmanlı'daki çok başlı sistemini lağvederek eğitimi tekeli altına almıştır.

1931 tarihli tarih dersine dair lise kitaplarında yer alan "Türkiye Cumhuriyeti içinde, inancı ne olursa olsun, Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yetişen ve Türk idealini benimseyen her birey Türk'tür" ifadesini değerlendiren Zürcher ise, bunun Kemalist milliyetçilik kavramının dil, kültür ve ortak amaç temelli olduğunu gösterdiğini belirtmektedir⁷⁶. Tüm bunlar göstermektedir ki, yeni oluşturulmaya çalışılan ulusun niteliği dil, kültür ve ülkü birliği etrafında gerçekleşecekti ve yeni kuşağa tüm bunlar eğitim vasıtasıyla aktarılacaktı.

Türkiye'nin diğer devletlerce bir bakıma tanınma belgesi olan Lozan Anlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" alt başlığını taşıyan III. Kesim 40. maddesinde, ana dili Türkçe olmayan Gayrimüslim azınlıkların okul ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanma hakkı tanımıştır⁷⁷. Fakat Lozan'da, Giritliler gibi ana dili Türkçe olmayan Müslüman cemaatler için -kimisi tartışma yaratan söylemlere karşın- bir düzenleme söz konusu değildir⁷⁸.

73 Batı Anadolu'da Yunan taarruzunun devam ettiği, hatta 13 Temmuzda Afyon'un, 17 Temmuzda ise Kütahya'nın düştüğü tarihlerde **Mustafa Kemal Paşa, 16 Temmuz 1921 günü Ankara'da Maarif Kongresini toplamış**, ülkedeki eğitim ve kültür konularındaki bölünmüşlüğe dikkat çekmişti; Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya, vd. (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.s.105-106.

74 "Osmanlı'da Tanzimat'tan itibaren yoğunlaşan eğitim faaliyetlerine karşın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden okuryazarlık oranı %10'un altındadır. Sözlü kültürü yazılı kültüre çeviren yine Cumhuriyet modernleşmesidir"; Alkan, a.g.m., s.76. Alkan'ın bu çalışması Osmanlı eğitim sistemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgiler de içermektedir.

75 Yalçın, Akbıyık, Özkaya, vd., a.g.e., s.109.

76 Erik Jan Zürcher, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.289-290 (261-292).

77 Seha L. Meray (Çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, Cilt: 2 (3. Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul y.y.y., s.11.

78 Türkiye'de ana dili Türkçe olmayan bir etnik grup konumundaki Kürtler ve Kürtçe üzerine görüş belirten Oran, Lozan Anlaşması'nın Kürtlere Kürtçeyi (dolayısıyla da başka etnik grupların kendi dillerini) açık kullanma hakkını verdiğini söylemekte ve bu görüşüne Lozan Anlaşması'nın 39/4. Maddesindeki "Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticari ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır" cümlesini dayanak göstermektedir; Baskın Oran, "Önsöz", *Türkiye Rumları: Ullus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (Haz. Samim Akgönül, Çev. Ceylan Gürman), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.s.12-13 (11-15). Fakat bu madde, "Azınlıkların Korunması" başlığı altında ele alınan, "Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları..." tamlamasıyla başlayan ve dolayısıyla da azınlıkları ilgilendiren bir maddedir; Meray, a.g.e., s.11. Bilindiği üzere, Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin "azınlık" olarak kabul ettiği topluluklar,

Cumhuriyet’in temel esasları çerçevesinde yeni bir ulus yaratmak gayesi ile eğitim sisteminin düzenlendiği ise açıktır. Aslına bakılırsa, her bir iktidar ve ulus-devlet, kendi politik ve ideolojik yapısı dâhilinde “kabul edilebilir standartlarda vatandaş” yetiştirme gayretindedir. Çünkü “ortak aidiyet” duygusunun üretildiği ve yayıldığı kurumsal yapı devletin tekelindedir⁷⁹. Üstel, bunun bir “vatandaşlık terbiyesi”; yani, vatandaşlığı tanımlamanın ve vatandaşları yaratmanın, ulus-devlet inşasının temel süreçlerinden biri olduğunu öne sürer⁸⁰.

Sosyalleşme ortamına yeni katılan bireye, tanımlanan ulusal kimliği benimseten sistem olan eğitim sistemi ise, baskıcı yöntemleri kullanmadan farklı kültürel kimliklerle, kolektif üst kimliğin arasındaki çelişki ve çekişmeyi azaltmaya çalışır.⁸¹ Sosyalleşme ortamı olarak çocuğun aileden kopup dışarıya ile ilk iletişime geçtiği sosyal çevrenin genelde okul olduğu düşünüldüğünde, yakın aile çevresinde edinilen kimliğin, üst kimlikle ya da iktidarın/ulus-devletin vatandaşlarına kanalize ettiği kimlikle ilk irtibata geçtiği yer yine okullardır. Bu bağlamda, kültürlenme yolu ile aile ve yakın çevreden edinilenler eğer üst kimlik öğeleri ile ciddi bir ikilem oluşturuyorsa, kullanılan yöntem barışçı da olsa, alt kültür unsurlarının kuşaklar boyunca aktarımı sekteye uğrayabilir.

Bu süreçte kritik rol oynayan kurum, eğitim sistemleri bağlamında okullardır. Çünkü bunlara iktidarın fikrine, ideolojisine ve paradigmasına uygun vatandaşlar yetiştirme görevi verilmiştir⁸². Çünkü sosyalleşme konusunda uzmanlaşmış kurumlar olan okullar, egemen olan sınıfların ideolojisini en etkili biçimde benimsetme işlevini yürütmektedir⁸³. Eğitim sisteminde 19. yüzyılda gerçekleşen bu değişim kendisini ders müfredat ve kitaplarında da göstermiş ve bunlar ulusal nitelik ve özelliklerin vurgulandığı, kültürel ortak kimlik yaratmanın birer aracı haline dönüşmüştür⁸⁴. Bu gelişmelere paralel olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk ulusçuluğu da yayımlanan ders kitaplarında tek ulusal kimlik

Ermeni, Rum ya da Yahudi gibi Gayrimüslim etnik ve/veya dinsel topluluklardır; Müslüman olup da Türk soyundan gelmeyen Kürtler, Çerkezler, Lazlar gibi gruplar değildir. Dolayısıyla bu madde, Müslüman olan etnik grupları da kapsayan, onlara dair bir düzenleme getiren bir içeriğe sahip değildir; bu yüzden de ana dili Türkçe olmayan gruplar üzerine değerlendirme yapılırken ele alınamaz. Kaldı ki Lozan Anlaşması, uluslararası bir anlaşma olması niteliğinin yanı sıra Türkiye’nin bu anlaşmayı imzalayan diğer devletlerle ilişkilerini düzene koymaktadır; kendi iç dinamiklerine göndermeler ancak (bu maddede olduğu gibi) ikili ilişkilerdeki “ekalliyet (karşılıklık) prensibi” ile gündeme gelmiştir.

79 Birol Caymaz, *Türkiye Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.5.

80 Üstel (2009), *a.g.e.*, s.s.127-155, 241-265.

81 Akif Pamuk, Ramazan Alabaş, “Tarih Eğitimi ve Vatandaşlık Algısı: Trabzon Örneği”, 21. *Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s.26 (23-37).

82 *a.g.m.*, s.25.

83 Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s.13.

84 Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki ders kitaplarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Çapa, “Ders Kitapları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.685-692.

olarak sunulmuştur⁸⁵. Tarih ders kitapları da bu amaca uygun hazırlanmış ve ulusal bir kimlik yaratmak ve bu kimliği güçlendirmek için araç haline getirilmişlerdir⁸⁶.

“Ortak bir dilin yerleşmesi düşüncesi”, sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin değil, Balkanlar bölgesindeki Türkiye ile hemen hemen aynı süreçten geçmiş ve “ulus yaratma” politikası gütmüş her devlet için geçerlidir. Bu bağlamda Yunanistan’daki Türkçe konuşan göçmen nüfus üzerine aktarımlarda bulunan *Marantzidis*’e göre, Yunan devletinin resmi politikası, 1928 yılındaki sayıma göre bu ülkedeki Türkçe konuşan 100 bin Hristiyan-Ortodoks göçmenin konuştuğu dil ile “Yunanlığı” bağdaştırmıyordu ve Yunanca konuşan yerli halk da göçmenlerin Türkçe konuşmasını “milli bir kusur” olarak görüyordu. Hatta Yunan Meclisinde, Yunanca bilmeyen göçmenler “cahil” olarak nitelendirilmekteydiler⁸⁷.

Yunanistan’da da Yunanca konuşmayan göçmen topluluğa dair devlet politikasının Türkiye ile benzer bir süreci izlediğini, *Mavromatis*’in ve *Marantzidis*’in çalışmalarından edinmekteyiz. *Mavromatis*, dilin öğrenilmesi için Yunanistan’da eğitime ve dolayısıyla da okula büyük görev verildiğini; eğitimin, genç göçmenlerin Yunan toplumuna katılımındaki en büyük araç olduğunu; Yunan eğitim sisteminin yani devletin ideolojik mekanizmasının göçmen çocuklarına Yunan dilini ve kültürünü öğretme işini üstlendiğini belirtmektedir. Ona göre Yunanistan’da eğitim sistemi -tıpkı diğer ulus-devletler gibi-, resmi dilin öğretimi ve milli ideolojinin yaygınlaştırılmasında ve ana dili Yunanca olmayan pek çok grubun millete katılmasında önemli bir rol oynamıştır⁸⁸. Türkçe konuşan köylerde okullar kurulmuş, dil aracılığıyla göçmenlerin Yunanlaştırılması sağlanmaya çalışılmıştı. Hatta bu göçmenlerin gece okullarından mezun olması şart koşulmuş, okul içinde ya da dışında Türkçe konuşurken yakalananlar öğretmenleri tarafından acımasızca dövülmüştü. Fakat yine de Yunanistan’da Türkçe konuşan pek çok göçmenin Yunanca öğrenmesi 1950’li yılları bulmuştur⁸⁹.

“İyi vatandaş” yetiştirmek için eğitim sistemi, özel olarak da tarih eğitimi büyük rol üstlenmiştir. *Khella*’ya göre tarihin araştırılması ve yazımı, değiştirmek için temel güçtür ve devlet rejimlerinin zihinlerde oluşturduğu en önemli konu da tarihtir. *Yukarıdan yazılan tarihin*, kitleleri ve bireyleri yönlendirdiğini; rolünün

85 Alkan, *a.g.m.*, s.s.83,88.

86 Pamuk, Alabaş, *a.g.m.*, s.27. “Vatandaş” yetiştirmek için eğitimin bir araç olarak kullanımı, Cumhuriyet’in ilanından sonra görülen bir mesele değildir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra tebaadan vatandaşlığa geçiş sürecinde Malumat-ı Medeniye (Vatandaşlık Bilgisi) adlı ders ve tarih dersleri bu amaca yönelik işlev görmekteydi; Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitapevi, Ankara 1999, s.25.

87 Marantzidis, *a.g.m.*, s.s.101, 103.

88 Yorgos Mavromatis, “Yunanistan’da Hristiyan Göçmenler ve Müslüman Azınlıklar - Eğitimin Milli Homojenleşmedeki Rolü”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.s.360-361 (357-364).

89 Marantzidis, göçmenlere dostça yaklaşım sergileyen Kozana Metropolitisi Yoakim’in bile, göçmenlerin yabancı bir dili konuşmasının Makedonya’nın uygarlaşması yolunda ciddi bir engel, bir yara olduğunu; bu durumun yegâne ilacının anaokulları, yatılı okullar, ordu, kilise ve eğitim kurumları olduğunu dediğini aktarmaktadır; Marantzidis, *a.g.m.*, s.s.103-104.

ise, istenilen vatandaş türünün (yani etki altında kalan-tepkisiz, boyun eğici ve karşıkoyumsuz-direnmesiz vatandaşın) yaratılmasında temel teşkil ettiği ileri sürmektedir⁹⁰. Bundan dolayı, Türkiye’de içerde ve dışarıdaki “öteki”ye karşı olan düşmanca yaklaşım tarih eğitimine de yansımıştı. Son yirmi yıllık süreçte, bu eğitim tarzının zihinlerde yarattığı problemler fark edilmiş ve kitapların daha barışçıl bir dille yazılması ve siyasal metin ağırlıklı tarihten, sosyal ve kültürel tarihe yönelinmiştir⁹¹.

Girit’ten gelen göçmenlerin, lisanları ve farklı kültürel yapıları nedeniyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne “iyi vatandaş” olamayacaklarına dair bir kaygının varlığı dikkat çekicidir. Yalnız bu kaygının sırf Giritlilere yönelik olmadığı, Anadolu’nun değişik coğrafyasında, farklı altyapılardaki tüm halka yönelik olduğu, gerek eğitim gerekse kültürel faaliyetlerle gerçekleşen “vatandaş yetiştirme” programlarından anlaşılmaktadır. Yalnız, Giritlilerin diğerlerinden en ayırt edici özelliği olan ana dilleri Giritlicenin kuşaktan kuşağa aktarımının, yürütülen bu eğitim faaliyetleri neticesinde sekteye uğramıştır. Çünkü okul, devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak bilginin, ulusal değerlerin ve özellikle de ulusal kimliğin belkemiği olan Türkçenin aktarımında temel bir öneme sahipti⁹².

Cumhuriyet’in ilanından sonra Davutlar’a yerleşik Girit göçmenleri, devletin yönlendirdiği ulus-devlet politikasından dolayı, kendi kültürel unsurları ile inşa edilmek istenen üst kimlik arasında belli bir çelişki yaşamışlardır. Ne Davutlar dışındaki sosyal çevrede ne de iktidar sahiplerince kabul görmeyen ana dilleri, eğitimleri boyunca onlara büyük bir engel teşkil etmiştir. Ama Giritlicenin son kuşaklara aktarımındaki başarısızlığın ana sebebi, ailelerin kendi ve bir üst kuşağın deneyimleri üzere, “çocuklarını okulda yaşamaları olası olan sorunlarla yüzleştirmeme” isteklerinden ötürü, onlara bu dili öğretmeye heves göstermemeleridir.

5.1.1. Osmaniye Mahallesi’nde Türkçe Eğitim

Bir ulus yaratmanın en kolay yolu, bir sonraki kuşağı hedef alacak biçimde hedeflenen eğitim politikasıdır. Ulus-devletler eğitim yoluyla, daha homojenleşmiş, daha ortak bir tavrı sergileyebilecek, daha benzer tepkiler verebilecek kuşaklar yaratma gayesini de güderler. Ulus-devlet yapısının gelecek kuşaklara aktarılması, onların istenilen kalıplarda birer vatandaş olabilmelerinin sağlanması, ortak bir ülkü ve kaygı / korkularla da donatılması için izlenen yol, eğitim çalışmalarının bu yönde bir strateji izlemesidir. Türk ve Yunan ulus-devletleri de, bu yönde bir politika izlemişlerdir⁹³. Kaldı ki öğrencilerin tarihsel ve politik sosyalizasyonu,

90 Khella, *a.g.e.*, s.s.15-16.

91 Mustafa Safran, “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Öğretimi”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s.19 (13-20).

92 Üstel (2009), *a.g.e.*, s.127.

93 Girit, 19. yüzyıl boyunca çeşitli ayaklanmalara, direnişlere, sosyal, etnik ve dinsel çatışmalara, kıyımlara ve en nihayetinde toplu göçlere tanık olmuştur. Girit anlaşmazlığının en ayırt edici

geçmişi yorumlamaları, günümüzü algılayışları ve gelecek beklentileri üzerine Türk ve Yunan öğrenciler üzerinde ayrı ayrı yapılan bir çalışmanın analizinde, kendi ulus, din ve politik kavramlarına yaklaşımları arasında büyük benzerlikler gözlemlendiği belirtilmiştir. Bu çalışmadan çıkan sonuç, iki ulus-devlet kendi gelecek kuşaklarını tarihsel bilinçlenme ve ulus kavramı konusunda benzer yöntemler uygulayarak yetiştirmiş olduğu gerçeğidir. Her iki ulusal grubun etnomerkezci⁹⁴ tavrı, eğitim sistemlerinden kaynaklanmıştır. Okul, sosyal tavrın üretimi ve yeniden oluşumu, anlamların içselleştirilmesi, kavramlar ve kişisel tavır ve pratikleri ortaya döken en önemli kurumlar arasında yer almaktadırlar⁹⁵. Dolayısıyla Girit göçmenlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin belki de en büyük projesi olan bir ulus yaratma amacından ne denli etkilendiklerine dair örneklemde, Osmaniye Mahallesindeki eğitim faaliyetlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Kaldı ki alan çalışması sırasında kaynak kişiler de kültürel kimlik konusunda, özellikle ana dilin bir sonraki kuşağa aktarımı meselesinde devlet okullarında aldıkları eğitimin hayli etkin olduğu sıklıkla belirtmişlerdir⁹⁶. Çünkü devletçi anlayışa göre, "Bütün medeni milletler, çocuklarının dillerini kendi kültür eserlerini bizzat okuyarak anlayacak bir seviyeye getirmek için çalışırlar."⁹⁷

1923'ten sonra Cumhuriyet rejimi, gençlerini tarihsel ve kültürel olarak kendi Osmanlı geçmişi ile tanımlayıcı bir eğitimden geçirmemek için özel bir gayret göstermiştir⁹⁸. Osmanlı tarihi ile yakın bağ kuramadan yetiştirilen bir kuşağın, yine Osmanlı'yı içeren kendi özel tarihine ilgi duyması zaten beklenemez bir durumdur. Bu yüzden de Osmaniye örneğinde olduğu gibi, özellikle son iki kuşak Giritliler,

öğelerinden biri Adanın özellikle 19. yüzyıldaki tarihinin yazımındadır. Girit olaylarını Türkler ve Yunanlılar milliyetçi söylemler nedeniyle birbirinden farklı değerlendirmiş ve dolayısıyla da tarihini farklı değerlendirmişlerdir. Bu farklı anlatımlar da sık sık birbirine ters düşmüş ve uzlaşmanın en temel engellerinden biri olmuştur. Bu milliyetçi anlatımlar, diğer kitlelerin, diğer tarihçilerin farklı anlatımlarını da dışlamıştır. Çünkü birinin 'ayaklanma' olarak nitelediğine diğeri 'direniş'; birinin 'kayıp' dediğine diğeri 'zafer' demiş; fakat gözden kaçan nokta Adanın yüzlerce yıllık kozmopolit yapısının kaybolması ile birlikte, Adadan göçmek zorunda kalanların Adaya özgü yapısının göç ettikleri diğer başka bir bölgeye asla direkt adapte olamayacağı için göçmenlerin yaşadığı sosyo-ekonomik zorluklar ve kültürel/kimliksel sıkıntılar olmuştur.

94 Etnomerkezçilik ya da etnosentrizm (İngilizce'de *ethnocentrism*), bir kimsenin, bir gözlemcinin, başka toplumların kural ve değerleri konusunda yargıda bulunurken kendi toplumunun kural ve değerlerini kullanma eğilimi olarak kısaca ifade edilebilir; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 8. Cilt, *Etnosentrizm*, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1992, s.3875. Kişinin kendi kültürünü diğerlerinin üzerinde görmesi manasındaki etnosentrizm dolayısıyla antropologlar, etnik merkezci yargılardan kaçınmak için her kültürü kendi ölçülerine göre ve kendi koşulları içinde incelemeyi öngören kültürel görecelik yaklaşımını belirlerler; Haviland, Prins, vd., *a.g.e.*, s.141.

95 Thalia Dragonas, Büşra Ersanlı, Anna Frangoudaki, "Greek and Turkish Students' Views on History, the Nation and Democracy", *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey: Social and Historical Studies on Greece and Turkey Series*, (Ed. Faruk Birtek, Thalia Dragonas), Routledge Taylor&Francis Group, New York, USA 2005, s.s.161-162 (161-189).

96 Girit göçmenlerine dair yapılan birçok çalışmada, sözlü kaynakların Türkçeyi okulda öğrendiklerine dair aktarımlara rastlanmaktadır. Evde ve/veya mahallede Giritlice öğrenen ve bu dili konuşan çocuk, Türkçeyi ancak okulda öğrenebilmiştir. Sözlü kaynakların eğitim ve dil meselesiyle ilgili anlatıları için bkz. Fulya Dövençi Karakoç, Funda Dövençi Tunçdoğan, *Mudanya'nın Akdenizli Konukları Giritliler*, Gaye Kitabevi, Bursa 2008, s.s.119-146.

97 Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s.8.

98 Karpat (1974), *a.g.e.*, s.4.

Osmanlı dönemi Girit Adasına dair ne toplumsal bellek babında ne de resmi tarih anlamında yeterli bilgi ve birikime sahip değillerdir.

Ulus-devlet’in uyguladığı eğitim politikalarının etkisi Osmaniye Mahallesinde de görülmüştür. Evde Giritlilerin, okulda ise Türk dilinin hâkim olduğu bir sosyal çevrede yetişen özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Giritli göçmenler çiftkillilerdir.

Mahallede ve evde Giritlilerin egemenliğine karşın, eğitim dilinin Türkçe olması *Giritlilik* kimliğinde önemli bir yapı taşı olan lisanın geleceğini de belirlemiştir. Evde ve Osmaniye Mahallesinde Giritlice öğrenen ve bu dili konuşan Giritli göçmenlerin çocukları, mahallenin ilkokulunda yani, Giritlice konuşan çocukların çoğunlukta olduğu bir okulda, Türkçe öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Alan araştırması esnasında, kaynak kişiler okuldaki uygulamalara dair aktarımlarda bulunmuşlardır⁹⁹:

*Evde hep Giritlice konuşulurdu. Yedi yaşında okula gittim, ben Türkçeyi hiç bilmiyordum. Kardeşlerim de öyle. Mahallede hep Giritli vardı, silme Giritliydi... Herkes Giritlice konuşurdu, zaten başkası yoktu*¹⁰⁰.

*Giritlice biliyorum, küçükten. Evde Giritlice konuşulurdu. Türkçeyi sokaklardan, okula gittiğimde öğrendim. Okula gitmeden biliyordum Türkçeyi. Okulda hep Giritliler vardı ama*¹⁰¹.

Osmaniye Mahallesinde öğretmenlik yapmış bir kişi, Giritli göçmen çocuklarının çiftkillilik sorunlarına örnek olarak şu aktarımda bulunmaktadır:

*Öğrenciler, okul bahçesine çizgi çiziyor ve sek sek oynuyorlar. ‘Bastır’ diyorlar bu oyuna. Bütün deyimleri Rumca... “Pinio” içmek demek Rumca. Çizgiye yaklaşıyor taş. Kızlar aralarında taşın çizgiyi geçip geçmediğini tartışıyorlar: ‘Piniyor’ diyor birisi; öteki de ‘hayır pinmiyor’ diyor; Türkçeleştiriyor. Biz kırılıyoruz gülmekten*¹⁰².

*Çocuk eğer bir sıkıntısı varsa Giritlice dinlerdim; ama okulda konuşmazdık*¹⁰³.

Diğer kaynak kişiler de okul günlerini ve ana dillerinden dolayı yaşadıkları sıkıntıları şu cümlelerle özetlemektedirler:

*Okulda zorluk oluyordu. Öğretmen senin numaranı okuduğunda, yoklama yaptığında ‘epayeme’ (buradayım) denirdi*¹⁰⁴.

99 Alan araştırması sırasında, Giritlilerin kullanımını en fazla etkileyen süreçlerden birinin devletin uyguladığı eğitim politikaları olduğu sonucu çıkmıştır. Bir diğeri ise, ebeveynlerin Giritliceyi bir alt kuşağa aktarmadaki isteksizlikleridir. Kaynak Kişiler, dil ve eğitime dair sorulara son derece açık yanıtlar vermişler, bu konuda konuşmaya herhangi bir şekilde çekince göstermemişlerdir.

100 Kaynak Kişi: Hüseyin Çoban, 1931/Davutlar; Çiftçi/Emekli; İlkokul Mezunu; Evli/2Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 18.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

101 Kaynak Kişi: Hüsnüye Çavuşoğlu (Yeşilova), 1932/Davutlar; Ev Hanımı; İlkokul Mezunu; Dul/5 Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 05.09.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

102 Kaynak Kişi: Mehmet Yılmazan; 1926/Söke; Emekli Öğretmen; Köy Enstitüsü Mezunu; Evli/3 Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 22.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

103 Köy Enstitüsü mezunu olan Kaynak Kişi Mehmet Yılmazan, 1947 yılında göreve başlamış ve 1955’e kadar Davutlar ilkokulunda hizmet vermiştir.

104 Kaynak Kişi: Hüseyin Yıldız, 1933 (1935)/Davutlar; Çiftçi/Emekli; Eğitim Almamış; Evli/3

Okulda Türkçe bilmemenin şüphesiz zorluğunu yaşadım. Öğretmen de Giritliydi ama Giritlice konuşmak yasaktı. 10-12 sene eski okulu yıkıp yenisini yaptılar. Bizi garip görürlerdi. Okulda ‘yarım düşman / yarım gâvur’ derlerdi. Biz onlara seslenmiyorduk; gariplenmiyorduk, utanıyorduk. Kendimizi küçük görürdük. Giritli olduğumun başka etkisi olmadı. Giritlice konuşmanın başka dezavantajını görmedim¹⁰⁵.

Osmaniye Mahallesindeki ilkokula çoğunlukla Giritli göçmen çocuklarının gitmesine karşın, bölgedeki diğer yerleşimcilerin çocukları da orada eğitim almışlardır. Davutlar’da Giritli ve diğer göçmen ya da yerli çocukların bir arada aynı okulda eğitim görmeleri hiç şüphesiz ki Davutlar’ın karmaşık sosyal yapısına karşın uyumlu birlikteliğin sağlanmasında büyük yararı olmuştur. Çünkü Peller’in açıkladığı gibi, karma (*integrated*) okullarda eğitim gören çocuklar, mensubu oldukları topluluk haricindeki kişiler hakkında gerçekleri kişisel edinimleri ile öğrenebilme şansı yakalamakta ve önyargılardan kurtulabilmektedirler¹⁰⁶.

“Siyasal ya da ekonomik düzeni ne olursa olsun, her ülkenin ulusal bir eğitim politikası vardır. Tüm toplum kesimlerinde ulus olma bilincinin gelişebilmesi ve yerleşebilmesi için, gelecek kuşakların eğitiminin topluca benimsenmiş bir değerler dizgesi içinde ele alınması gerekmektedir. Çünkü bir ulusu ulus yapan başta kültür olmak üzere bu değerler dizgesi, her şeyden önce ulusal eğitim kurumlarında biçimlendirilmektedir.”¹⁰⁷

Alan çalışması esnasında karşılıklı derinlemesine görüşmelerde görüşülen en yaşlı kuşak, Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikasına özellikle vurgu yapmaktadırlar. Fakat bunu bir şikâyet olarak değil, Giritlicenin bir sonraki kuşağa yeterince aktarılamaması açısından bir durum değerlendirmesi boyutuyla aktarmışlardır. Kaynak kişilerin aktarımlarından çıkan sonuca göre, Türkiye Cumhuriyeti’nin yürüttüğü eğitim politikası ile Girit göçmenlerinin (diğer ana dili farklı topluluklar gibi) dilleri ve göçmen kimlikleri unutturulmaya çalışılmıştır. Fakat şu nokta da hesaba katılmalıdır ki, tüm rejimler kendi yönetim tarzlarına göre gelecek kuşak yaratma isteğindedir ve bu yüzden de ulus-devletler çokkültürlülüğe mesafeli davranmışlardır.

Sonuç

Koçdemir, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki eğitim politikasının, çağın ruhuna uygun olarak modern bir devlet kurma ve milletleştirmeyi hedeflediğini savunmaktadır. Çünkü Osmanlı’nın başarısız olduğu “birlikte yaşam deneyimini”, Türkiye Cumhuriyeti realist ve rasyonalist bir yaklaşımla ülke sınırları içinde yaşayan

Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 19.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

105 Kaynak Kişi: Hüseyin Çoban, 1931/Davutlar; Çiftçi/Emekli; İlkokul Mezunu; Evli/2Çocuklu; Görüşme Tarihi ve Yeri: 18.07.2009 - Davutlar, Kuşadası, Aydın.

106 Gary Peller, “Race Consciousness”, *After Identity* (Ed. Dan Danielsen, Karen Engle), New York, USA 1995, Routledge Press, s.73 (67-82).

107 Mahmut Âdem, *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000, s.9.

herkesin müşterek bir tarih şuuruna, ülkü birliğine ve geleceği birlikte karşılama azim ve kararına sahip olmasını sağlayarak gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁰⁸ Fakat millileşme sağlanırken, dil birliği ilkesi nedeniyle tüm yerel diller gibi, Giritlice de bundan etkilenmiştir. Giritlice, Anadolu’nun son sözlü dillerinden biridir. Yazılı bir dil olmadığı için de konuşulması / kullanılması günbegün zorlaşan Giritlice, ailelerin gelecek kaygısı ile bu dili çocuklarına öğretmekte gösterdikleri isteksizlikle birlikte, Davutlar örneğinde görüldüğü üzere giderek kaybolmaya başlamıştır. Giritlicenin kullanımının giderek azalmasının sebepleri kısaca, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet prensibi gereği yurttan ortak bir dil hatta ana dil oluşturmaya yönelik politikaları, ailelerin Giritliceyi çocuklarına öğretmekte gösterdikleri isteksizlik ve bu dilin bilinmesinin “yarar getirmediğine dair yaygın kanı”dır.

Günümüzde Giritlice bilen kuşağın, Yunancanın bir diyalekti olan ve kimi zaman “Giritlice”, kimi zamansa “Rumca ve Yunanca” olarak adlandırılan bir lisanı konuştuklarına şahit olmaktayız. Bu adlandırmada, göçmenlerin farklı eğitim seviyesi ve kişisel tecrübelerinin rolünün büyük olmasıyla birlikte, Davutlar’a yerleşik ve geleneksel yapıyı temsil eden göçmenlerinin çok büyük bir kesimi, konuştukları ya da atalarının konuştuğu dile “Giritlice” demektedirler. Eğitim görmüş ve Girit kültürünü araştırmaya daha yatkın olan ve kökenleri üzerine çalışmalar yapmış kaynak kişiler, nadiren de olsa bu lisanı “Rumca” olarak adlandırmaktadırlar. Yurt dışına, özellikle de Avrupa’ya işçi olarak giden Girit göçmenleri ise, bulundukları ülkelerde münasebet hâlinde bulundukları Yunan uyruklu kişilerle bu dil vasıtasıyla iletişim kurabildikleri için konuştukları dili, “Yunanca” olarak adlandırmaktadırlar.

Anadolu’ya yerleşimin ardından dil sorunu ile yüz yüze kalan Girit göçmenleri, yaşadıkları sosyal çevrenin koşullarına da bağlı olarak, bir süre sonra bu sorunu Türkçe öğrenerek aşmışlardır. Özellikle üçüncü kuşağın ardından gelenler, Giritliceye has bir takım kelime ve kelime grupları haricinde tamamıyla Türkçe bilmektedirler. Nasıl ki Yunanistan’daki dili Türkçe olan ve Yunanca bilmeyen göçmenlerin Yunan ulusuna katılımı kendine özgü koşullarda hayat bulduysa,¹⁰⁹ Türkçe bilmeyen Giritlilerin de Türk ulusuna katılımı tamamıyla bu topluluğa özgü sosyo-psikolojik ve kültürel nedenlerle gerçekleşmiştir. Bu süreçte devlet politikaları etkin olsa da başat rol oynamamış, bu topluluğun Türk ulusuna katılımı gönüllü gerçekleşmiştir. Bu durum en iyi biçimde, Girit göçmenlerinin Anadolu’da yerleştikleri / yerleştirildikleri her coğrafyada Türkiye Cumhuriyeti’nin ilkelerine derin bağlılıklarıyla açıklanabilir.

108 Kadir Koçdemir, “Eğitim-Kültür Politikaları (1920-1938): Islahattan İnkılab’a”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.684 (679-684).

109 Marantzidis, a.g.m., s.106.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Belgeleri

B.O.A. DH.MKT. 882-9 (8 Cemaziyülahir 1322 Hicri / 20 Ağustos 1904)

II. Resmi Yayınları

T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt: 10, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara, 1938-39.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 9, Devre: 2, İçtima: 49, (30.10.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara, 1975.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 10, Devre: 2, İçtima: 3, (6.11.1340 / 1924), T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara, 1975.

III. Gazeteler

Anadolu Gazetesi

IV. Kitaplar ve Makaleler

ÂDEM, Mahmut, *Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2000.

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, “1881 Yılında Girit Vilayetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları”, *Fethinden Kaybına Girit* (Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke), Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.s.63-170.

AKDOĞAN, Nuran SAVAŞKAN, “‘Madamlar Yavaş Yavaş Ortadan Kayboluyorlar’: Erken Cumhuriyet Dönemi Kampanyaları ve Yahudi Kimliği”, *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), Ankara, 2009, ODTÜ Yayıncılık, s.s.148-177.

AKGÜL, Mehmet, “Din Anlayışı ve Dinî Hayat”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.423-450.

AKTAR, Ayhan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 26, Sayı: 156, 1996, s.s.324-338.

- Türkiye’de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara... ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz)*
- ALEXIOU, Margaret, *After Antiquity: Greek Language, Myth, and Metaphor*, Cornell University Press, New York, 2002.
- ALKAN, Mehmet Ö., “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s.73-242.
- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele - Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARI, Kemal, “Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı Tarihsel Yönden Analizi”, *Yalvaç Gelişim Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1-2, Haziran 2008/ Aralık 2008, Isparta, 2008, s.s.39-50.
- ATSIZ, Nihal, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, y.e.y., İstanbul, 1933.
- AYTAŞ, Süreyya, *Bitmeyen Muhacirlik*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- BALTA, Evangalia - MILLAS, Herkül, “1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler - Bir Destan ve Sözlü Tarih”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 25, Sayı: 149, 1996, s.s.261-271.
- BEYOĞLU, Süleyman, “Girit Göçmenleri (1821-1924)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, 2000, s.s.123-138.
- BİLGİN, Nuri, *Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.
- BROWNING, Robert, *Medieval and Modern Greek* (2. Baskı), Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- CAYMAZ, Birol, *Türkiye Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- CLARK, Bruce, *İki kere Yabancı - Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?* (Çev. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* (Çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- COULON, Alain, *Etnometodoloji* (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇAĞAPTAY, Soner, *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik - Türk Kimdir?* (Çev. Özgür Bircan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÇAPA, Mesut, “Ders Kitapları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.685-692.

- ÇOBANOĞLU, Özkul, “Kültür, Millî Kültür ve Kültür Tarihi Kavramsallaştırmaları Bağlamında Kültür Tarihi Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata, vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.43-48.
- DOĞAN, İsmail, “Atatürk’ün Eğitim Vizyonu”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.667-674.
- DOĞAN, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- DRAGONAS, Thalia - ERSANLI, Büşra - FRANGOUDAKI, Anna, “Greek and Turkish Students’ Views on History, the Nation and Democracy”, *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey: Social and Historical Studies on Greece and Turkey Series*, (Ed. Faruk Birtok, Thalia Dragonas), Routledge Taylor&Francis Group, New York, USA, 2005, s.s.161-189.
- ELMACI, M. Emin, “Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma”, *İzmirli Olmak Sempozyum Bildiri Kitabı (22-24 Ekim 2009)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010, s.s.317-352.
- ERKAL, Ali Ekrem, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit - Üçüncü Kitap: Toplum*, Grafmat Basım ve Reklam San. Tic. Ltd. Şti., İzmir, 2008.
- GIDDENS, Anthony, *Sosyal Teorilerin Temel Problemleri - Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki* (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* (Sadeleştiren: Ferhat Tamir), Türk Kültür Yayınları, İstanbul, 1974.
- GÜNEŞ, Günver, “Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s.s.115-135.
- HATİPLER, Mustafa, *Selanik’ten Edirne’ye İnsan Zıyanlığı*, Assos Yayınları, İstanbul, 2003.
- HAVILAND, William A. - PRINS, Harald E. L., vd., *Kültürel Antropoloji* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
- İPEK, Nedim, “Mübadeil Deyimine Dair”, *Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı (8-9.12.2007)*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları, Samsun, 2008, s.s.157-160.
- KAPLAN, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- KARAKOÇ, Fulya DÜVENCİ - TUNÇDÖKEN, Funda DÜVENCİ, *Mudanya’nın*

Akdenizli Konukları Giritliler, Gaye Kitabevi, Bursa, 2008.

KARPAT, Kemal H., *The Ottoman State and Its Place in World History*, E.J. Brill Press, Leiden, The Netherlands, 1974.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) - Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KARPAT, Kemal H., “Türkler Osmanlı Atalarını Hatırlıyorlar”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpata), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

KAYA, Ayhan, “Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiri Kitabı (8-11 Aralık 2005)*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2006, s.s.23-28.

KHELLA, Karam, *Üniversalist Tarih* (Çev. İsmail Kaygusuz), Su Yayınevi, İstanbul, 2005.

KILIÇ, Aylin - ÖZER, Utku, “Ulusçuluk Literatürü ve Türkiye’de Ulusal Kimlik İnşası”, *Bilgi ve Bellek - İstanbul Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, İstanbul, 2006, s.s.16-45.

KOÇDEMİR, Kadir, “Eğitim-Kültür Politikaları (1920-1938): İslahattan İnkılab’a”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.679-684.

KOLOĞLU, Orhan, “Arap Harflerini Kullanmayan “Millet”lerdeki Dil Sorunlarının Osmanlı’nın Son Yüzyıldaki İç Gerginliklere Katkısı”, *“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar” I. Uluslararası Tarih Kongresi (24-26 Mayıs 1993) Kongre Kitabı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1998, s.s.72-90.

KORKMAZ, Zeynep, *Atatürk ve Türk Dili - Belgeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

KORKMAZ, Zeynep, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi - Cumhuriyetin 85. Yılına Armağan Uluslararası Sempozyum Bildirileri (14-16 Mayıs 2008, Ankara)* (Haz. Remzi Demir, Doğan Atılgan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s.s.39-47.

MAALOUF, Amin, *Ölümcül Kimlikler* (19. Baskı) (Çev. Aysel Bora), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

MARANTZIDIS, Nikos, “Yunanistan’da Türkçe Konuşan Pontoslular ve Uyum

- Sorunları", *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s.97-109.
- MARDİN, Şerif, "Adlarla Oynamak", *Kültür Fragmanları - Türkiye'de Günlük Hayat* (Der. Ayşe Saktanber, Deniz Kandiyoti), Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.s.127-140.
- MARDİN, Şerif, "Kimlik ve Söylemlerde Katmanlar", *Kimlikler Lütfen - Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* (Der. Gönül Putlar), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s.s.61-66.
- MATOSSIAN, Mary KILBOURNE - VILLA, Susie HOOGASIAN, *1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı* (Çev. Altuğ Yılmaz), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- MAVROMATIS, Yorgos, "Yunanistan'da Hristiyan Göçmenler ve Müslüman Azınlıklar - Eğitimin Millî Homojenleşmedeki Rolü", *Yeniden Kurulan Yaşamlar - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Der. Müfide Pekin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.357-364.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- MENGÜ, Güven, "Dil, Kültür ve Düşünce İlişisine Antropolojik Bir Bakış", *Antropoloji*, Sayı: 14/2002, Ankara, 2002, s.s.67-80.
- MERAY, Seha L. (Çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, Cilt: 2 (3. Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, (t.y.).
- ORAN, Baskın, "Önsöz", *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (Haz. Samim Akgönül, Çev. Ceylan Gürman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.11-15.
- ÖZBUDUN, Ergun, "Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.63-70.
- ÖZER, İnan, *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.
- PAMUK, Akif - ALABAŞ, Ramazan, "Tarih Eğitimi ve Vatandaşlık Algısı: Trabzon Örneği", *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s.s.23-37.
- PELLER, Gary, "Race Consciousness", *After Identity* (Ed. Dan Danielsen, Karen Engle), New York, USA 1995, Routledge Press, s.s.67-82.
- SADOĞLU, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- SAFRAN, Mustafa, "Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Öğretimi", *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* (Ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek), Yeni İnsan

Yayinevi, İstanbul, 2008, s.s.13-20.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.s.71-83.

TAYLOR, Charles, “Tanınma Politikası” (Çev. Yurdanur Salman), *Çokkültürcülük - Tanınma Politikası* (Haz. Amy Gutmann), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.s.46-93.

TUNÇDÖKEN, Funda DÜVENCİ, “Mudanya’da Girit Kültürü”, *Mudanya’nın Akdenizli Konukları Giritliler* (Haz. Fulya Düvenci Karakoç, Funda Düvenci Tunçdöken), Gaye Kitabevi, Bursa, 2008, s.s.87-188.

TURAN, Çimen - PEKİN, Müfide - GÜVENÇ, Sefer (Ed.), *Belleklerdeki Güzellik-Mübadele Türküleri*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

USLAN, Servet, “Cumhuriyet Dönemindeki Kültür Politikaları”, *Antropoloji*, Sayı: 13, 1997, s.s.257-270.

ÜSTEL, Füsun, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitapevi, Ankara, 1999.

ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluk’tan Ulus-Devlet’e Türk Milliyetçiliği (1912-1931)* (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ÜSTEL, Füsun, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde - II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

YALÇIN, Durmuş - AKBIYIK, Yaşar - ÖZKAYA, Yücel, vd. (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2010.

YİĞİT, Ali Ata, “Atatürk Dönemi Kültür Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)* (Ed. Osman Horata vd.), Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.s.73-84.

ZÜRCHER, Erik Jan, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* (Der. Kemal Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s.261-292.

V. Temel Başvuru Kaynakları

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 8. Cilt, Etnosentrizm, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1992, s.3875.

DEVELLİOĞLU, Ferit, “İhtida”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1998, s.500.

EREN, Ahmet Cevat, “Pomaklar”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.s.572-575.

EREN, Hasan, “Pomaklar”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.s.83-84.

İZMİR BASININDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN KASTAMONU GEZİSİ

Gürcan BOZKIR

Özet

1925 Türkiye değişim tarihinin önemli dönüm noktalarındandır. Bu sürecin en ilginç ve ses getiren değişimlerinden birisini Şapka değişimi oluşturur. Şapka değişiminin olabilmesi için Mustafa Kemal Atatürk tarafından halkın nabzının tutulması açısından çeşitli geziler düzenlenmiştir. Kastamonu gezisi bunlar arasında en ilginç olanıdır. Bu gezi sırasında şapka halkla ilk defa tanıştırılmıştır.

Bu gezi yerel İzmir basını açısından önemli görülmüş ve tüm Türkiye basınında olduğu gibi tümüyle halka aktarılmıştır. İzmir Basını bu süreçte devrimi savunan bir çizgide durarak devrimin gerçekleşmesi açısından elinden geleni yapmıştır.

Bu yazımızda İzmir Basınının Kastamonu gezisi sürecinde Şapka değişimi konusunu işleyişi, devrime bakışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Şapka, Kıyafet, Devrim, İzmir, Basın, Kastamonu, İnebolu.

Abstract

History of the major turning points of change in Turkey 1925. This process changes the one who brings the most interesting and sound creates a change of hats. To be the exchange of hats to keep the pulse of the people by Mustafa Kemal Atatürk organized several trips. Kastamonu is one of the most interesting among them a trip. Hat was introduced to the public for the first time during this trip.

This trip and all the local Izmir Turkey press, the press was seen as important in terms of completely transferred to the public. Izmir Press, standing in a line of the revolution take place in this process in terms of defending the revolution has made its best.

In this paper, we press in Izmir, Kastamonu trip hats in the process of change in the functioning of the subject, the revolution will be put forward look.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Hat, Dress, Revolution, İzmir, Press, Kastamonu, İnebolu.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Okutman.

Giriş

1925 Yılı Türk devrim tarihinin önemli bir sürecini oluşturmaktadır. 1925 yılı içerisinde birçok yenileşme hayata geçirilmiştir. Modernleşme diye adlandırılan bu hareketler içinde şüphesiz en çok konuşulan hareket “Şapka Devrimi” dir.

Türk siyasal düşünce tarihinde “Batıcılık” düşünce akımının dile getirdiği kıyafet ve başlığın da değiştirilmesi düşüncesi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da paylaşılmış bir düşüncedir. 1925 yılı içinde Mustafa Kemal Atatürk bu yeniliğin hayata geçirilmesi için harekete geçmiştir¹.

Devrim adı üstünde aniden yapılan bir harekettir. Türk devrimi bu anlamıyla biraz değişik bir harekettir. Kartezyen ekolün etkisiyle Mustafa Kemal Atatürk adım adım sisteminde gittiğinden her değişiklikte olduğu gibi Şapka ve Kıyafet değişikliği konusunda da aynı yöntemi uygulamıştır.

Atatürk’ün adım adım sisteminde üzerinde durduğu noktalardan birisi de halkın yapılacak yenileşmeye bakışının ortaya çıkması ve konunun anlatılması açısından yüz yüze halkla görüşme yöntemidir. Bunun bir sonucu olarak Atatürk bu değişim sürecinde çeşitli yurt gezilerine çıkmıştır. Bu gezilerden en dikkati çeken şüphesiz Kastamonu ve ilçelerine yapılan gezidir. Bu gezi tüm devrim hareketinde olduğu gibi rastgele değil tamamen bilinçli hazırlıklı bir siyasi gezidir². Mustafa Kemal Atatürk tarafından bu gezide “Şems siperli serpuş” söyleminden vazgeçilerek ilk defa doğrudan halka “ Şapka” olarak anlatılmış ve gösterilmiştir.

Bu makalede Atatürk’ün Kastamonu gezisi ve bu gezinin İzmir basınındaki yankıları irdelenmiş ve ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. İzmir Basınının Kastamonu Gezisi Öncesi Şapka ve Kıyafet Değişikliğine Bakışı

Şapka ve kıyafet değişikliği konusu Kastamonu gezisi öncesinde İzmir basınında oldukça geniş bir şekilde yer almıştır. Şapka değişimiyle ilgili ilk değişiklik çalışmaları Türk ordusunda başlamıştır. Bu konuyla ilgili olarak İzmir basınında şunları görmekteyiz. Anadolu Gazetesinin 22 Haziran 1925 tarihli sayısında “ Ordunun Serpuşu” başlığı altında “Ordumuzun serpuş ve kıyafetinde tebeddülât olacak mı?” diye bir soru soruluyor ve “ Şems Siperlikli” başlığın iyiliği şu şekilde açıklanıyor: “ Ordu mensuplarının (şems siperli) serpuş kullanmalarından bir çok faydalar gördük Ankara’ daki Muhafız Alayı subayları bu serpuşun faydalarını anlamışlar ve bu husustaki raporlarını vekaletе vermişlerdir. Bu rapora göre ‘yapılan denemeler kati surette uygunluk ortaya çıkarmıştır. Biz en

1 Yrd. Doç. Dr. Nezahat Özcan , “Atatürk’ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 57, Cilt: XIX, Kasım 2003, s.31.

2 Mehmet Serhat Yılmaz, “Türkiye’deki Şapka Ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1932)”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, (Güz 2005), s.91-103. Kamuran Özdemir, *Cumhuriyet döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler*, Eskişehir, (2007 Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 43-44.

tanınmış serpuşçularımıza on kadar çeşitli örnek yaptırdık. Bu örnekler en geniş bir şekilde incelenmiştir. Birkaç güne kadar diğer uzmanlardan gelecek örnekleri de inceledikten sonra kesin kararımızı vereceğiz.' Bu kararın verilmesinden sonra askeri kıyafetle ilgili talimatname tadil edilerek bildirilecektir"³.

Anadolu gazetesinde bahsedilen " Şems Siperli" başlık 1925 ilkbaharında sağlık nedenleri ileri sürülerek Türk askerinin giydiği başlığa kısa bir siperlik eklenen başlıktır⁴. 1925 yılında gerçekleştirilen bu başlık değişimi başarılı olmuş, basında da bu konuda olumlu yazılar çıkmıştır⁵. İzmir basını artık " serpuş" yanında "şapka" kelimesini de kullanmaya başlamıştır. 10 Temmuz 1925 tarihli Anadolu Gazetesinde Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in şapka giydiği ve bütün dışişleri memurlarının da giymek üzere olduğu belirtilmektedir⁶. Aynı gazetenin 26 Temmuz tarihli sayısında " Serpuş Meselesi Heyet-i Vekile'de" başlığı altında verdiği haberde, devlet memurlarının giyeceği başlık ve bunun giyilmesinin zorunlu olması hakkındaki konuların bakanlar kurulunda görüşüldüğü bildirilmektedir⁷.

15 Temmuz 1925 tarihli Ahenk Gazetesinde " Bahriyelilerimizin Yeni Serpuşu ve İngiltere" adlı ilginç bir makale görmekteyiz. C. T imzalı ve Londra'dan yazılan bu makalede şunlar yer almaktadır : " Türkiye'de Bahriye zabıtları için siperli serpuş kabul edildiği gibi, sivil efradın da şapka giymeye başladıkları haberi pek ziyade alakayı calibdir. Çünkü bu sayede Avrupalıların Türkler'e taassup isnadı için ellerinde bulunan son bahane de ister istemez ortalıktan kalkacaktır. Şüphesiz bu moda gerek erkekler, gerek kadınlar için Avrupa'ya seyahat etmiş olanların " Müterakki" görünmek isteyenlere münhasır kalacaktır. Halk kitlesi fes ile çarşafı terk edinceye kadar uzun seneler geçecektir"⁸. Görüldüğü üzere yazar şapka giyilmesi taraftarıdır. Ancak bu şekilde Avrupalıların taassup suçlamasının sona ereceğine inanmaktadır. Yazar yapılmak istenen yenileşmenin de kolay olmadığını yıllar alacağını belirtmektedir.

Yazar, ayrıca İngilizlerin giyim değişikliği konusunda gösterdikleri reaksiyon üzerinde durmaktadır. Konuya örnek olarak İstanbul'da çeşitli koşullar sonucu fes giymiş bir İngiliz'e diğer bir İngiliz'in gösterdiği tepkiyi vermektedir. İngiltere'den gelen bir İngiliz yolda fes giymiş bir İngiliz görür ve onu bir güzel azarlar. Burada batılıların Türkleri bu kıyafetleriyle ciddiye almayacakları anlatılmaktadır. C. T, bu konudan ötürü rahatsızlığını da şöyle belirtmektedir: " Binaenaleyh ümit edelim ki şapka kelimesi üzerine İngilizler, Türklerin mutaassıp olmadıklarına kanaat getirsinler. Bununla beraber İngilizlere kendi taassuplarının ne kadar bariz olduğunu hiçbir zaman hiçbir şey anlatamayacaktır"⁹.

3 Anadolu, 22 Haziran 1341, s. 2

4 Hakkı Naşit Uluğ, Üç Büyük Devrim (Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka Ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü, s. 127

5 H. Fethi Gürler, Atatürk İnkılapları Türk İnkılabı, s. 128

6 Anadolu, 10 Temmuz 1341, s.2

7 Anadolu, 26 Temmuz 1341, s.2

8 C.T, " Bahriyelilerimizin Yeni Serpuşu ve İngiltere, Türkiye'ye Taassup İsnadı" Ahenk, 15 Temmuz 1341, s.1

9 A.g.m., Ahenk, 15 Temmuz 1341, s.1.

17 Temmuz 1925 tarihli Anadolu Gazetesi; “ Şapka Taammüm Ediyor” başlığıyla şunları yazmaktadır: “ Şehrimizde şapka gittikçe ve süratle taammüm etmektedir. Şehrimizde tahammül edilmez sıcakların başlaması da bu taammüme süratle yardım etmektedir. Zira serpuşun şekliyle dine halel gelmeyeceğini anlamış olan birçok kimseler sıhhi faydalarını da nazar-ı dikkate alarak serpuşlarını değiştirmekte acele ediyorlar. Şehrimizde ilk olarak şapkayı Erkek Muallim Mektebi müdür muavini Fettah Bey giymiştir”¹⁰.

İzmir Gazeteleri, ordudan sonra başka meslek çalışanlarının da giysi ve başlık değişikliklerini bildirmektedir. Anadolu 2 Ağustos 1925 tarihli sayısında polislerin kullanacakları yeni başlık üzerinde durmaktadır. Gazete yeni başlığın en kısa sürede giyilmesini, başlıkla birlikte kıyafetin de değiştirilmesini istemektedir¹¹. Yine Anadolu gazetesi 11 Ağustosta “ Türkiye hakimleri teşrin i saniye kadar yeni elbiselerini giyeceklerdir.” başlığı altında hakimlerin yeni kıyafet ve başlık kullanmalarının karar altına alındığını, 15 ağustos’a kadar İzmir hakimlerinin, Kasım ayına kadar da tüm Türkiye hakimlerinin yeni giysi ve başlıklarını giyeceklerini haber vermektedir¹².

5 Ağustos 1925 tarihli Ahenk gazetesinde “ Hedeflerimiz Muayyen, Fikirlerimiz Sarihtir” başlıklı makalede şunlar açıklanmaktadır: “ Yeni Türkiye ihtilal ve inkılabı klasik ve basit cereyan etmemiştir. İhtilal devresinde sarih fikirlerle muayyen hedeflere doğru yürüdük ve bunun için neticeli ve kati muvaffakiyet elde ettik. bu inkılap devresinde de hedeflerimiz muayyen, fikirlerimiz sarihtir. Türkiye ve Türk vatanına mazarratı dokunan her fenalığı yıkacağız ve her fenalığı yıkarken ona müfid olan her iyiliği yapacağız. alim gözüyle ve cahil gözüyle hangisiyle bakarsanız bakınız ve kanaatinizi ifşa etmeden düşününüz. Bu neticeye vasil olacaksınız ki, yıktıklarımızın içinde bir tek hatalı yıkım yoktur ve yaptıklarımızın hepsi en kısa zamanda semeresini vermiş, yüksek ve milli kurumlardır”¹³. Bu makalede Türk devriminin sürdürüleceği, devrimin halkın yararına yeni yapı ve kurumlar oluşturduğu eski ve kötüyü yıkmamanın gerektiği ve yıkılacağı üzerinde durulmaktadır¹⁴.

12 Ağustos 1925 tarihli Anadolu gazetesinde İçişleri Bakanlığının bütün dairelerinde memurların baş açık şekilde çalışmalarını istediği bildirilmektedir. Bu şekilde nasıl selam verileceği konusunda da açıklamalar yapılmaktadır: “ Üst makamın odasına baş açık girilecek ve baş ile beraber vücudun hafifçe öne eğilmesi suretiyle selamlanacaktır. El ile selamlama yapılamaz. salonlarda daire dahilinde yapılacak törenlerde dahi baş açık bulunulacak ve müstahdemler daire içinde baş açık çalışacak”¹⁵.

İzmir Gazeteleri devrimle ilgili yeni haberleri verdikleri gibi daha önce

10 *Anadolu*, 17 Temmuz 1341, s.2.

11 *Anadolu*, 2 Ağustos 1341, s.2.

12 *Anadolu*, 10 Ağustos 1341, s.2.

13 “ Hedeflerimiz Muayyen, Fikirlerimiz Sarihtir”, *Ahenk*, 5 Ağustos 1341, s.1.

14 A.g.m., *Ahenk*, 5 Ağustos 1341, s.1.

15 *Anadolu*, 12 Ağustos 1341, s.2

verdikleri haberleri de takip etmektedir. 16 Ağustos 1925 tarihli Anadolu gazetesi daha önce 11 Ağustosta verdiği haberin gerçekleştiğini bildirirken şunları yazmaktadır. “Hakimler yeni kıyafetleri ile mahkeme salonuna teşrif etmişler halktan birçok kimseler mahkeme salonunu doldurmuşlar ve dakikalarca seyretmişlerdir. Hakimlerimiz mahkemeye serpuşları yetiştirilemediği için açık baş ile çıkmışlardır. Hakimler ile beraber avukatlar, zabıt katipleri de yeni kıyafetlerini giymişlerdir”¹⁶. Yanık Yurt gazetesinin 16 Ağustos 1925 tarihli sayısında ise polislerin giyeceği kıyafetin belirlendiği haber verilmekte ve şöyle denilmektedir: “Polis memurlarının giyecekleri resmi kıyafet Alman miğferi tarzında başlık, eski süvari subaylarının ceketleri biçiminde ve yakaları üç santim genişliğinde düz ve dik olacaktır”¹⁷.

İzmir basını, giysi ve başlık değişiklikleri konusunda yukarıda örneklerini verdiğimiz türden haberler verirken aynı zamanda yorumlarda da bulunmaktadır. Anadolu gazetesi, memurların açık baş ile çalışmaları hakkındaki iki genelge ile ilgili düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır: “Her sahada ihyakar teceddüd adımları atan Hükümet-i Cumhuriyetimiz ahiren bir tamim ile memurların dairede serpuşsuz olarak çalışmalarını emretmiştir. Her medeni devletin bilumum müessesasında tatbik edilen faydalı ve sıhhi bir tedbirin bugüne kadar devlet dairelerinde tatbik edilmemesi noksanlığını bu son tamim ortadan kaldırmıştır”¹⁸. 20 Ağustos 1925 tarihli ahenk gazetesinde Siirt Milletvekili Mahmut Bey’in “İnkılaba Karşı Hassas Olmalıyız” isimli makalesini yayımlanmıştır. Bu makalede Mahmut Bey, devrime karşı geleceklerin olabileceğini belirterek şunları söylemektedir: “Memlekete terakki ve inkişaf yolunda mania teşkil etmek isteyenler, cumhuriyet ve istiklalimizi tehlikeye düşürmek kastında olanları, velhasıl milletin huzur ve refahını teminden ibaret olan gayemizin karşısına çıkacak her türlü hailer ve engelleri bertaraf ederek mütemadiyen ilerlemekten başka selamet yolu yoktur”¹⁹.

Görüldüğü üzere İzmir basınında Kastamonu gezisine kadar geçen sürede başlık konusunda çıkan yazılar devrim yanlısı yazılardır. İzmir basını yenilik ve ilerilik hareketleri olarak benimsediği Şapka devriminin yanındadır. Bu hazırlık aşamasında da üzerine düşen görevi yerine getirmiştir. Bu konuda yapılan hükümet çalışmalarını, kararlarını, genelgelerini zaman geçirmeden kamuoyuna aktarmış, uzun sütunlar tutan destek makaleleri yayınlamıştır.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu Gezisi

Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos 1925 Pazar günü Ankara'dan Kastamonu'ya hareket etmiştir²⁰. 23 Ağustos 1925 tarihli Yanık Yurd gazetesi bu konuyu okuyucularına; Dün Ankara'dan hareket eden Reisicumhur hazretleri ögle

16 *Anadolu*, 16 Ağustos 1341, s.1

17 *Yanık Yurd*, 16 ağustos 1341, s.2

18 *Anadolu*, 18 Ağustos 1341, s.2

19 Mahmut Bey, “İnkılaba Karşı Hassas Olmalıyız, *Ahenk*, 20 Ağustos 1341, s.1

20 Seçil Akgün, “Şapka Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt: 14 Sayı: 25 Yayın Tarihi: 1981,s.74

yemeğini Çankırı’da yemiş ve dün akşam halkın meserretkarane tezahüratı arasında Kastamonu’ya muvasalat etmiştir” şeklinde duyurmaktadır²¹. 23 Ağustos 1925 tarihli Anadolu Gazetesi “ Gazi Paşa Çankırı’da” isimli haberinde Mustafa kemal Paşanın; Çankırı’ya ulaştığını, burada coşkulu bir şekilde karşılandığını, Paşanın başının açık olduğunu ve açık baş ile halkı selamladığını haber vermektedir²². 25 Ağustos 1925 tarihli Ahenk gazetesi de; Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu’ya vardığını, bu sırada başında “beyaz şems siperli bir serpuş” bulunduğunu bildirmektedir²³.

Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu’ya gelişiyle birlikte yaptığı çalışmalar İzmir basınında oldukça geniş bir şekilde yer bulmuştur. 27 Ağustos 1925 tarihli Ahenk gazetesinin başlığı “ Gazi Paşa’nın parlak bir hitabesi- Bir Türk dünyaya bedeldir” adını taşımakta ve bu başlık altında şu ayrıntılara yer verilmektedir: “ Kastamonu’da Gazi Paşa şerefine gece fener alayları yapılmıştır. Paşa baş açık olarak görülmüş ve sarıklılar başlarını açarak alkışlamışlardır”²⁴. Ahenk gazetesi Mustafa Kemal Paşa’nın o günkü gezi ayrıntılarını da vermekte, kütüphaneyi ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın sarık sarmak ile ilgili açıklamasını şöyle aktarmaktadır: “ Sarığı selahiyattar olmayana sardırmamalı ve ancak vazifelerini yaparken sarmalıdır”²⁵. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa’nın kent esnaflarıyla yaptığı toplantıyı şöyle haber vermektedir: “ Esnafların davetine icabet eden Gazi bir terziye giydiği elbisesini göstererek “ Bu elbisedir ucuzdur, basittir, yerli malıdır. Aynı elbiselerden bir de kumaş serpuş yaparsanız. İşte bir fes, abani sarık içinde bütün bunların ayrı ayrı parası ecnebilere gidiyor. Biz her cihetle medeni olmaya mecburuz. fikrimiz, zihnimiz, şekillerimiz, kıyafetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır. Bütün Türk ve İslam alemi zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği tahavvül ve tealiye uyduramadıklarından dolayı büyük ısrıraplar ve felaketler içindedirler. Beş, altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak zihniyetimizin tebeddülündendir. Behemehal ileri gideceğiz. Medeniyet öyle kuvvetli ateştir ki kendisine yabancı kalanları mahveder. Medeniyet ailesi içinde layık mevkimizi bulacak onu muhafaza edeceğiz. Refah ve saadet insanlık yolundadır”²⁶.

Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu’da şapka konusunu bu şekilde açıklayınca tüm ülkede destek hareketini başlatmışlardır. İzmir basını bu haberleri okuyucularına tüm açıklığıyla duyurmaktadır. 27 Ağustos 1925 tarihli Anadolu gazetesi bu konuyla ilgili olarak şöyle bir haber vermektedir: “ Gerede Belediyesi’nin şayan-ı imtisal bir kararı. Gerede Belediyesi müftü ve imamlardan maadasının sarık ve yazma sarmasını ve yerli olmayan serpuşların istimal edilmesini men etmiştir”²⁷.

21 Yanık Yurd, 23 Ağustos 1341, s.1.

22 Anadolu, 24 Ağustos 1341, s.1 Doç. Dr. Ayten Sezer Arıç, “Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s.44.

23 Ahenk, 25 Ağustos 1341, s.2.

24 Ahenk, 27 Ağustos 1341, s.1.

25 Ahenk, 27 Ağustos 1341, s.1.

26 Ahenk, 27 Ağustos 1341, s.1.

27 Anadolu, 27 Ağustos 1341, s.2

Yine 28 Ağustos 1925 tarihli Yanık Yurd gazetesi şapka ve giysi değişimi konusyla ilgili olarak hakimlerle ilgili şu haberi vermektedir: “ Eylül’ün onbeşine kadar Adana, Mersin, Eskişehir, Adapazarı, Canik, Konya ve Manisa’daki hakimlerimiz de resmi elbiselerini giymeye başlamış bulunacaklardır. Bu suretle hakimleri resmi elbiseleriyle icra-yı vazife eden şehirlerimizin adedi onikiye balığ olacaktır. Kasımın onbeşine de Eskişehir, Adana, İzmir, Manisa, Aydın vilayetleri güzergahındaki şehirler hükkamı da yeni kıyafetleri ile vazifeye başlayacaklarından o tarihte bu miktar kırka balığ olacaktır. Kanunun bu husustaki ahkâmı diğer şehirlerimizde de peyderpey tatbik olunacaktır”²⁸.

2.1 Mustafa Kemal Paşa İnebolu’da

Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu gezisinin bir bölümü olarak 25 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu ilçesine gelmiş, 26-27 Ağustos 1925 günlerinde İnebolu’da çeşitli incelemelerde bulunmuştur²⁹.

Mustafa Kemal Paşa, bu incelemelerinden sonra, İnebolu Türk Ocağı’nda tarihi şapka nutkunu gerçekleştirmiştir:

“Hanım ve Bey arkadaşlarım;

Bana seçkin huzurunuzda söz söylemek fırsatını verdiğinizden çok mutluyum. Bunun için size özellikle teşekkür ederim. Hemen ardından eklemeliyim ki, İnebolu’nun saygıdeğer halkı beni çok içten kabul etti; hakkımda yürekten gösteride bulundu. Bunun bende oluşturduğu mutluluk duygularını Belediye dairesinde ve hükümet konağında yeri gelmişken söylemiştim. Fakat burada, önünüzde bir kez daha bu mutluluğumu ve içten teşekkürlerimi söylemek benim için çok zevkli bir görevdir. İzninizle onu açıklayayım:

Arkadaşlar, ben sevgili memleketimizin hemen bütün bölümlerini gezdim, gördüm. Vatandaşlarımızın büyük kesimleriyle yakından görüştim. Bütün bu candan görüşmelerimin bende bıraktığı silinmez anıları tekrar anarken, söylemeliyim ki bu çevrede, Çankırı ve Kastamonu çevresinde ilk defa olarak geziyorum. Arkadaşlar, bu çevreyi yakından görmek benim için kutsal bir istek halinde idi. Bu istek şüphesiz memleket ve millet görevlerini bilerek yerine getirme bakış açısından aynı zamanda bir görev idi. Onun için il adına Ankara’ya gelen saygıdeğer heyetin yaptığı çağırışı mutlulukla ve hemen kabul ettim. Bu noktada güzel ve yüksek bir noktayı anlatmak, benim için çok övünme sebebi olacaktır. Önemli bir görevin yerine getirilmesinde benden önce harekete geçen, millet olmuştur. Benim şu veya bu nedenle sonraya bıraktığım önemli görevi millet beni uyararak bana yaptırmıştır. Bunu milletin ortak ruhundaki büyüklüğe parlak bir örnek olarak söylemeliyim.

Efendiler; bu söz nedeniyle ufak bir noktayı tekrar edeyim. “Efendiler”

²⁸ Yanık Yurd, 28 Ağustos 1341, S.2

²⁹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, s. 263

dediğim zaman başka yerde olduğu gibi burada da bunun işaret ettiği mana Hanumefendiler ve Beyefendilerdir. Bu seyahatimde ne uygun oldu, geniş ormanlarıyla, çeşitli madenleriyle Türkiye Cumhuriyetinin en önemli servet kaynaklarını içine alan bu sahayı yakından görmek benim için ne kadar yararlı oldu. Fakat çok yüksek sesle söylemeliyim ki, bundan daha çok yararlı şey, bu bölge halkıyla yakından görüşmek oldu. Bütün gördüklerim her bakımdan beni çok mutlu etmiştir. Çankırı'da, Kastamonu'da, Ankara'dan İnebolu'ya kadar bütün bu üçyüz elli kilometrelik yol boyunca, bugün burada içten karşılamalarıyla şeref kazandığım saygıdeğer İnebolulularda gördüğüm aydınlık, yüksek anlayış ve gelişme derecesi gerçekten övgüye yaraşır. Gerçekten önemle anılmaya değer. Bu açık gerçeğin tersini söyleyenlerin de, varlığını düşündükçe acı duyuyorum. Bu gibiler millete, milletin yeteneğine, milletin yüksek amaçlarına ne kadar ilgisizdirler. Bu gibiler kendi endişesizliklerini genel sanmanın derin dalgınlığındadırlar. Kendi dar anlayışlarını ölçü olarak milleti her türlü yüksek yenilenmeden mahrum bırakmaya kalkışıyorlar. Milletin medeniyet ve insanlık yolundaki uzun adımlarını durdurmak için âdeta çırpınıyorlar. Fakat o gibiler niçin düşünmüyor ki, buna artık imkân kalmamıştır.

Ey memleketini seven ve memleketi, milleti için hayatını vermekten çekinmemiş bulunan kıymetli vatandaşlar! Hep beraber bütün dünyaya açıkça anlatalım ki, bunca inkılâpların bilinçli kahramanı olan bu millet, medeniyet güneşinin bütün sıcaklığını almıştır. Şüphe etmeye yer var mıdır ki, bu sıcaklığın bolluğu elbette beklenmedik emir halinde verimli olarak fışkırmaktadır. Saygıdeğer arkadaşlar, gerçi çok kısa zamanda hızlı ve yoğun denilecek kadar siyasal, idari ve sosyal inkılâplar yaptık. Bu yaptıklarımızın hız ve yoğunluğundan ancak mutlulukla ve huzurla söz edilebilir. Çünkü bu böyle olmasaydı, kurtuluş imkânı tehlikeye düşebilirdi. Güvenmek uygundur ki, ve böyle yapmak mecburiyeti olduğu içindir ki, böyle yaptık. Artık bugün her şeyi anladığına inandığım saygıdeğer vatandaşlar size soru şeklinde bazı söylemlerde bulunacağım. Egemenliğine sahip olan bu milletin başında bir dakika bile olsun bir sultanı bırakmak uygun olabilir miydi? Bunu sizden soruyorum (asla, kesinlikle sesleri).

Sevgili kardeşlerim, düşünce ve anlayış sahibi olduğunu büyük olaylarla ispat etmiş olan bu millet, Allah'ın gölgesi, peygamberin vekili olduğunu iddia küstahlığında bulunan halife ünvanındaki gerçekleri göremeyenlere, bilgisizlere, yalancılara vatanında, vicdanında yer verebilir miydi? Bunu sizden soruyorum (haşa, asla sesleri). Büyük millet, dünya medeniyet ailesinde saygın yer sahibi olmaya layık Türk milleti, çocuklarına vereceği eğitimi mektep ve medrese adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruma bölmeye halen katlanabilir miydi? Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı düşüncede, aynı anlayışta kişilerden oluşan bir millet yapmaya imkân aramak boş şeylerle uğraşmak olmaz mıydı?

Efendiler! Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, gerçekte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; düşüncesiyle, anlayışıyla medeni olduğunu ispat etmek ve göstermek zorunluluğundadır. Uygarım diyen Türkiye

Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış şekliyle uygar olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Kısacası medeniyim diyen, Türkiye'nin, gerçekten medeni olan halkı başından aşağıya dışarıya koyduğuyla bile medeni ve olgun insanlar olduğunu fiilen göstermek zorundadır. Bu son sözlerimi açık anlatmalıyım ki, bütün memleket ve dünya ne demek istediğimi kolaylıkla anlasın. Bu açıklamalarımı yüce heyetinize, genel heyete bir soruyla yöneltmek istiyorum, soruyorum:

Bizim kıyafetimiz millî midir? (hayır sesleri)

Bizim kıyafetimiz medeni ve milletlerarası mıdır? (hayır, hayır sesleri).

Size katılıyorum. Anlatımımı hoş görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye anlatılabilecek bir kıyafet, ne millîdir ve ne de milletlerarasıdır. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Böyle nitelenmeye razı mısınız arkadaşlar? (hayır hayır kesinlikle sesleri). Çok kıymetli bir özü çamurla sıvayarak dünyanın gözü önüne göstermekte anlam var mıdır? Ve bu çamurun içinde öz gizlidir, fakat anlayamıyorsunuz demek uygun mudur? Özü gösterebilmek için çamuru atmak gereklidir; doğaldır. Özün korunması için bir kap yapmak gerekliyse onu altından veya plâttinden yapmak gerekmez mi? Bu kadar açık gerçek karşısında kararsızlık uygun mudur? Bizi kararsızlığa itenler varsa onların ahmaklık ve kalın kafalılığına hükmetmekte hâlâ mı kararsızlık edeceğiz? Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp diriltmeye yer yoktur. Medeni ve milletlerarası kıyafet bizim için çok özlü, milletimiz için yakışır bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta kundura veya potin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve doğal olarak bunların tamamlayanı olmak üzere başta güneş siperli başlık, bunu açık söylemek isterim. Bu başlığın adına şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi... İşte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok dikkatsizsiniz ve çok bilgisizsiniz ve onlara sormak isterim. Yunan başlığı olan fesi giymek uygun olur da şapkeyi giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının özel elbisesi olan cübbeyi ne zaman, ne için ve nasıl giydiler? Bu bakış açısına ait demecimi bitirmeden önce birkaç kelime daha söylemek isterim.

Efendiler! Sosyal hayatın başlangıcı, aile hayatıdır. Aile açıklamaya gerek yoktur ki, kadın ve erkekten oluşmuştur. Kadınlarımız hakkında, erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla açıklamalarda bulunmayacağım. Bu yüce varlığı özellikle huzurlarında görmemezlikten gelemem. İzin verilirse bir iki kelime söyleyeceğim ve siz söylemek istediğimi kolaylıkla anlayacaksınız. Gezilerim sırasında köylerde değil özellikle kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kalın ve dikkatle kapatmakta olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mutlaka acı ve rahatsızlık verici olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz bizim bencillliğimiz eseridir. Çok temiz ve dikkatli olduğumuzun gereğidir. Fakat saygıdeğer arkadaşlar, kadınlarımız da, bizim gibi anlayan ve düşünen insanlardır. Onlara ahlâkın kutsal şeylerini aşlamak, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların beyinlerini nur ile, temizlikle donatmak esası

üzerinde bulunduktan sonra fazla bencilliğe gerek kalmaz. Onlar yüzlerini dünyaya gösterebilirler. Ve gözleriyle dünyayı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, doğruluğu meydana olarak söylüyorum. Korkmayınız, bu gidiş mecburidir. Bu mecburiyet bizi yüksek ve önemli bir sonuca ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve önemli bir sonuca ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve önemli bir sonuca varmak için gerekirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun önemi yoktur. Önemli olarak şunu uyarırım ki, bu durumun korunmasında inat ve taraftarlık, hepimizi her an kurban koyun olmak alışkanlığından kurtaramaz. Hanım ve Bey arkadaşlarım! Size bildiğiniz gibi bir gerçeği kısa bir cümle ile tekrar göstereceğim; beni hoş görünüz. Medeniyetin coşkun seli karşısında direnmek boşunadır ve o, dikkatsiz olanlar ve uygun davranmayanlar hakkında çok acımasızdır. Dağları delen, göklerde uçan, göze görünmeyen ufak parçalardan yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen medeniyetin güç ve yüceliğinde yüzleşmesi ortaçağ anlayışlarıyla, ilkel uydurmalarla yürümeye çalışan milletler yok olmaya veya hiç olmazsa esir ve alçak olmaya mahkûmdurlar. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı yenilenmiş ve olgunlaşmış bir topluluk olarak sonsuza kadar yaşamaya karar vermiş, esirlik zincirlerini ise tarihte benzeri olmayan kahramanlıklarla parça parça etmiştir”³⁰.

İzmir basınında bu nutkun yankısı büyük olmuştur. 30 Ağustos 1925 tarihli Yanık Yurd gazetesi bu konuyla ilgili şunları yazmıştır: “Muhterem Reis-i Cumhuremiz İnebolu Türk Ocağında irad buyurdıkları mühim bir nutukta ezcumle Türkiye’de kıyafet meselesine temas ederek buyurmuşlardır ki, ‘ Medeni ve beynelmilel kıyafet milletimiz için layık bir kıyafettir. Yunan serpuşu fes giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Kadın arkadaşlarımız da yüzlerini açmalıdırlar. onlar da yüzlerini gösterebilirler, gözleriyle cihanı dikkatle görsünler, bunun korkulacak yeri yoktur. Arkadaşlar korkmayınız bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim neticeye isal ediyor. Bu kadar yüksek, mühim neticeye varmak için icap ederse bazı kurbanlar verelim”³¹.

Konuyu yukarıdaki şekilde vurgulayan Yanık Yurd gazetesi Mustafa Kemal Paşa’nın İnebolu Nutkunu ikinci sayfasında aynen vermiştir. İnebolu Nutkunun tamamını aynı şekilde veren Yeni Gün gazetesi konuyla ilgili yorumunda şunları söylemiştir: “ Gazinin seyahatı memleket nokta-i nazarında çok faydalı olmuştur. Gazi Paşa Hazretlerinin seyahatı fevkalade fayda temin etmiştir. bu tür seyahatların memleketin terakki ve tecdüdü için pek büyük faydalar temin ettiği görülmektedir”³².

30 *Ayın Tarihi*, Eski Seri: No,18, s.469-472, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, S. 207, M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II. (1920-1927), Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 1981, s.605. Selâmi Kılıç, “Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılâbı” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 16 Yayın Tarihi: 1995, s. 539.

31 *Yanık Yurd*, 30 Ağustos 1341, s.1.

32 *Yeni Gün*, 30 Ağustos 1341, s.2.

30 Ağustos 1925 tarihli Anadolu gazetesi de İnebolu Nutkuna gereken önemi vermektedir. Gazete bu konudaki haberinde şunları öne çıkarmaktadır: “ Gazi Paşa Hazretleri İnebolu’da irad ettikleri bir nutukta buyuruyorlar ki, ‘ Türkiye Cumhuriyeti halkı müceddid ve mütekamil bir kitle olarak ilelebed yaşamaya karar vermiş zincirlerini ise tarihte namesbuk kahramanlıklarla parça parça eylemiştir”³³.

Mustafa Kemal Paşa’nın İnebolu Türk Ocağında yaptığı bu konuşma şapka devrimi açısından sön derece önemlidir. Kafada tasarlanan bir devrim hareketinin halk ile buluşturulması anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşmasını kısaca özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz. Mustafa Kemal Paşa konuşmasına kendisine gösterilen yoğun ilgi ve sevgiye teşekkür ederek başlamış, bu bölgenin kamuoyuna yanlış tanıtıldığını bu bölgenin geri bir yer olmadığını tam tersine taassuptan uzak ilerlemeye ve yeniliğe açık olduğunu bunu kendisinin gözleriyle gördüğünü belirtmiş, yapılan ve yapılacak devrimlerin zorunlu olduğunu yapılmamasının söz konusu olmadığını, böyle bir şeyin olması durumunda devletin geleceğinin tehlikeye düşeceğini söylemiş, konuşmasının ilerleyen bölümünde ise devlet adamlarının bu günde sık sık başvurdukları halkla soru cevap yöntemiyle yapılan devrimleri birer birer onaylatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının son kısmında gezinin amacı olan devrimi şu şekilde ortaya koymuştur: “ Bizim kıyafetimiz milli midir? (Hayır, Hayır sedaları) Medeni ve milletlerarası kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir, onu giyeceğiz. Ayakta iskarpın ve potin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık ceket ve tabii ki bunları tamamlamak üzere şems siperli serpuş, çok açık söylemek isterim bu serpuşun ismine şapka denir”³⁴.

Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasını halkla beraber sohbet havasında gerçekleştirmesi İzmir basınıının da dikkatini çekmiştir. 28 Ağustos 1925 tarihli Yanık Yurd gazetesi bu konuyla ilgili şunları bildirmektedir: “ Hakiki bir Reis- i Hükümet sıfatıyla halk ile temas etmekte ve onun hakiki dertlerin yine kendi ağzından dinlemekten büyük bir zevk alan Gazi Paşa hazretleri dün İnebolu’da her sınıf kalabalık ile temas etmişlerdir”³⁵.

2.2 Mustafa Kemal Paşa Tekrar Kastamonu’da

Mustafa Kemal Atatürk, 28 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu dan ayrılmış ve tekrar Kastamonu ya dönmüştür. Ahenk gazetesi bunu şu şekilde haber vermiştir: “birkaç günden beri İnebolu da bulunmakta olan gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri dün Kastamonu ya avdet etmişlerdir. Büyük gazi miz bu sefer de hararetili ve parlak bir suretle karşılanmışlardır. Kastamonu da bütün memurlar muallimler ve halktan

33 *Anadolu*, 30 Ağustos 1341, s.1.

34 Mehmet Beytimur, Aziz Demircioğlu, Hakan Çelikoğlu, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi Ve Şapka Devrimi*, s.70.

35 *Yanık Yurd*, 28 Ağustos 1341, s.2.

bazısı şapka giymişlerdir. Kadınlarda peçelerini açmıştır”³⁶.

Atatürk’ ün Kastamonu gezisinin devamına geçmeden önce gazinin son söyledikleri üzerinde gazetelerin yaptığı yorumları gözden geçirelim. Gazinin başından beri Atatürk’ ün yaptıklarından ilham alarak radikal yazılar yazan gazeteler “şapka nutku” nun söylenmesinden sonra bu konudaki görüşlerini daha da berraklaştırmışlardır. 31 Ağustos 1925 tarihli Ahenk gazetesi Falih Rıfkı Atay’ ın yazdığı “ son seyahat” isimli makaleyi yayınlıyor. Bu makalede şunlar anlatılıyor: “ Büyük gazimizin Anadolu içinde her seyahati halk için bir bayramdır inkılâp tarihi için bir hadisedir. Onun ayak bastığı vilayet fırtınaya uğramış bir durgun su gibi dalgalanıyor, coşuyor ve onun seyahatini müteakip Türk inkılâbına yeni bir hamle gelir”³⁷. Görüldüğü gibi Falih Rıfkı daha makalesinin başında gezinin amacı hakkında ki fikrini açıkça ortaya koyuyor. Ona göre her zaman olduğu gibi bu gezi sonucunda da yeni bir devrim oluşacaktır.

Falih Rıfkı, Atatürk’ ün devrim için Türk milletine dayanması konusundaki düşüncelerini de şöyle açıklıyor: “Büyük gaziye rehber ve reis tanıyan cumhuriyet hükümetlerinin asıl kuvveti de doğrudan doğruya halka istinat ederek orada havaya bulandıran fesat ve teşevvüş anasının nüfusuna son vermesi olmuştur. Reis i cumhur hazretlerinin bu seyahatte halkı tekrar davet ettikleri hedef medeniyettir. Etraf da ki cuş u huruş gösteriyor ki halk gazinin arkasında bir gün İzmir e doğru nasıl şitap etti ise yeni hedefe doğru öyle koşacaktır”³⁸.

Falih Rıfkı makalesini şöyle bitiriyor: “Mütarekeden beri Türk milleti ne istemiş ise gazisinin gösterdiği yolda giderek aradığını bulmuştur. Necip, kadirşinas halk nice nesillerden beri özlediğimiz güzel istikbalin dahi onun işaret ettiği yolun nihayetinde olduğunu biliyor. Bir millet rehberi için bu kadar emniyet ve merbutiyete nail olmak nasıl büyük bir hüsnü talih ise asırlardan beri kara kafaların sürüyüp götürdüğü bir millet için karanlık ve kanlı inkıraz uçurumunun kenarında böyle bir rehakara tesadüf etmekte öyle bir hüsnü talihtir. Milletin temayülü inkılâp ve teceddüt zümresinin arzularıyla daima zıt olduğunu gafiller ve memleketin hayrına olan her teşebbüse halkın faziletlerini korkunç bir hail gibi karşı çıkarmayı, sanat edinen müfsitler acaba şimdi kalplerinde nedamet azabı hissediyorlar mı? İki senelik tecrübe göstermiştir ki müstakbel Türkiye Türk inkılâpçılarının yeni fikirleri ile Türk milletinin eski faziletlerinin müşterek eseri olacaktır. O faziletler ki Türkiye nin bütün tabii servetleri gibi asırlardan beri beyhude ziyan olup gitmiştir... Milli faziletlerimiz ile nizamı sokulup muayyen hedeflere doğru sevk olunmaya başlandığı zaman Türkiye’ nin her tarafında yeni hayat cuş u huruşa geldi. Halk ile hükümet bu vaziyeti devam ettirirlerse ümit ettiğimiz istikbal ile aramızdaki mesafe ümit etmediğimiz kadar kısa olacaktır”³⁹.

Atatürk, Kastamonu gezisinin İnebolu bölümünde özlediği devri açıkça

36 Ahenk, 30 Ağustos 1341 s.2.

37 Falih Rıfkı, “Son Seyahat”, Ahenk 31 Ağustos 1341, s.1.

38 Falih Rıfkı, a.g.m., Ahenk, 31 Ağustos 1341 s.1.

39 Falih Rıfkı, a.g.m., Ahenk, 31 Ağustos 1341 s.1.

ortaya koymuştur. Halk bu gelişimi çok samimi olarak kabullenmiş ve liderinin arkasında olduğunu göstermiştir. Bu olumlu tepkiler devrimin daha çok gelmesini sağlayacaktır

Mustafa Kemal Atatürk İnebolu dan 28 Ağustos 1925 Cuma günü ayrılmış ve tekrar Kastamonu ya dönmüştür. Onun Kastamonu ya geldiği ilk gün orada şapkalı kimsenin bulunmamasına rağmen, yol göstericiliğinden sonra bütün Kastamonu terzileri şapka yapımına girişmiş bu şapkalar aslında pek de iyi olmamış kenarları bir türlü dik durmamıştır. Yine de fes giymek istemeyen Kastamonu halkı bunları giymiş, gazisini bu şekilde şapkalı olarak karşılamıştır⁴⁰.

Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu ya geldikten sonra orada yine çok durmamış halkla iç içe olma isteği onu gelen davetlere uygun olarak ilçeleri ziyarete yöneltmiştir. Yollarda bütün köylüler ona coşkun karşılama törenleri yapmışlardır, kurbanlar kesmişlerdir. Köylülerin hepsinin başı artık açıktır⁴¹. Gerçekten Atatürk ün gittiği bütün yerlerde halkın başı açıktır. Halk liderinin gösterdiği uygarlık yolunda ilerlemek için eski alışkanlıklarında vazgeçmeye başlamıştır⁴². 29 Ağustos da Taşköprü'ye 30 Ağustos' ta da Daday' a giden Mustafa Kemal orada da yaptığı incelemeler sonucu devrimin istediği şekilde gittiğini görmüştür⁴³. Gazi bu incelemelerinden sonra Kastamonu ya dönmüştür⁴⁴.

Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu ya geldikten sonra kaldığı yerden incelemelerine devam etmiş ilk önce Türk ocağına gitmiştir. Burada yöneticilerden bilgi almış ve onlara görevlerini şu şekilde hatırlatmıştır: "Ocaklı kardeşleri bir arada görmek fırsatını bahsettiğiniz için sizlere teşekkür ederim. ocaklılar halkın önderi olacaktır"⁴⁵. Mustafa Kemal Atatürk buradan sonra cumhuriyet halk fırkasını ziyaret eder ve bir konuşma yapar⁴⁶. Konuşmasını Kastamonu halkına olan hayranlığı ile başlar. Kastamonu halkını tanıdığı ve gerçek kimliğini gördüğü için bahtiyar olduğunu belirtir. Mustafa Kemal Atatürk daha sonra şunları ekler: "Arkadaşlar, milletimizin sağlam bir şuura malik olduğuna kahramanı olduğu büyük ve fiili asar ve hadisattan sonra kimsenin şüphe etmeye hakkı kalmamıştır. Şuur daima ileriye ve yeniliğe götürür ve rica kabul etmez bir haslet olduğuna göre Türkiye Cumhuriyeti halkı ileriye ve teceddüde uzun hatvelerle yürümeye devam edecektir"⁴⁷.

Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu da ki konuşmasının bir kısmında dayandığı gücün halk iktidarı olduğunu da şu şekilde belirtiyor: "Efendiler bu millet temayül ü hakikisi hilafında zehaplarda bulunanlara iltifat etmemektedir. Bununla bilhassa bugün çok müftehirim. Bundaki sırrı isabeti izah için derhal arz etmeliyim

40 M. Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu Ve İnebolu Gezileri*, s.75.

41 *Yanık Yurd*, 31 Ağustos 1341, s.1.

42 *Yanık Yurd*, 31 Ağustos 1341, s.1.

43 M. Beytimur, A.Demircioğlu, H. Çelikoğlu, *a.g.e.*, s 90.

44 M. Beytimur, A.Demircioğlu, H. Çelikoğlu, *a.g.e.*, s 91.

45 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.1.

46 M. Beytimur, A.Demircioğlu, H. Çelikoğlu, *a.g.e.*, s 91.

47 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.1.

ki bizim ilham membaimız doğrudan doğruya büyük Türk milletinin vicdanı olmuştur ve daima olacaktır. Bütün harareti, feyzi kuvveti vicdanı milliden aldıkça bütün teşebbüs atımızda milletin hissi selimini rehber ittihaz ettikçe şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da milleti doğru hedeflere isal edeceğimizi imanımız kavidir. Hakiki inkılâpçılar onlardır ki: terakki ve teceddüt inkılabına sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanında ki temayül i hakikiye nüfus etmesini bilirler. Bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki Türk milletinin son senelerde gösterdiği harikaların yaptığı siyasi ve içtimai inkılapların sahibi hakikisi kendisidir”⁴⁸.

Mustafa Kemal Atatürk, parti binasında ki konuşmasına bu gezinin bir başka amacı olan tekke ve zaviyeler ile devam ediyor. Bu konuda da şunları söylüyor: “Efendiler ve ey millet iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyet şeyhler dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru en hakiki tarikat tarikatı medeniyettir. Medeniyetin emir ve talep ettiği yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesayı tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhuyla idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak. Müritlerinin artık vasılı rüşd olduklarını elbette kabul edeceklerdir”⁴⁹.

Mustafa Kemal Atatürk burada “sarık sarma meselesi” üzerinde de duruyor. Gazi sarık saranların içinde çok cahillere rastladığını bu gibi cahillerin pek çok yerde halkın temsilcisi gibi hareket ettiklerini ancak halkın temsilcilerinin seçilmiş milletvekilleri ve yerel yöneticilerinin olduğu yetki sahibi olmayan bu kimselerin sarık sarmalarının önünü almak için hükümetin dikkatini çekeceğini belirtiyor⁵⁰. Kıyafetin değişmesi konusunda da şunları açıklıyor: “devlet memurları, bütün milletin kıyafetlerini tashih edecektir. Fen, sıhhat nokta i nazarından ameli olmak itibari ile her nokta i nazardan tecrübe edilmiş medeni kıyafet iksa edilecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur”⁵¹.

Mustafa Kemal Atatürk, yukarıda verildiği üzere devrimi açık seçik ortaya koymaktadır. İzmir basını Atatürk ün bu açıklamalarından sonra şunları yazmaktadır. 1 Eylül 1935 tarihli Ahenk Ahmet Ağaoğlunun “Gazi paşanın son seyahati” başlıklı makalesini yayınlamaktadır. Ağaoğlu makalesine şöyle başlamakta: “Onun gittiği görüldüğü her yere heyecan ve mutluluk geliyor. Onun gittiği yerde endişeler yok oluyor. Kişiler olgunlaşıyor. Daha önce yapılması hayal olan olaylar gerçekleşiyor. Bizce gazi Mustafa Kemal tebellür etmiş ve muayyen bir şekil almış Türk milletidir. Millet onu gördüğü zaman sanki kendisini bulmuş, kendisini azami derecede tekâsüf etmiş ve binaenaleyh bütün ruhi ve manevi kuvvetlerini bir noktada toplamış gibi hissediyor”⁵².

Ağaoğlu, makalesinde Türk milletinin kendi iradesini eline aldıktan sonra başkalarının düşündüğünün tersine kimseye muhtaç olmadığını ekonomik gelişimini

48 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.1, *Türk İli*, 1 Eylül 1341, s.1.

49 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.1.

50 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.1.

51 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.1.

52 Ahmet Ağaoğlu “Gazi Paşanın son seyahati”, *Ahenk*, 1 Eylül 1341, s.1

sürdürdüğünü refaha saadete doğru gittiğini belirtiyor⁵³. Ağaoğlu, makalesine devamlı, din ile yeniliğin bir alakası olmadığını bu zamana kadar hükümdarlığın ve onların yordakçıların dini alet ederek Türk milletinin ilerlemesine engel oldukları Türkün dindarlığını “saçlar ve bacaklar” üzerinde değil “dimağlarda ve kalplerde” göstereceğini, yürünen yolun sonunun saadet olduğunu söylüyor⁵⁴.

1 Eylül tarihli İzmir gazeteleri şapka konusunun halledildiğin bildiren haberler veriyor. Anadolu, gazetesi bu konu da şöyle diyor: “serpuş meselesi halledildi.” Bu haberde İstanbul belediye başkanı Emin Beyin şiddetli emirleri üzerine bütün belediye memurlarının şapka giydikleri bakanlar kurulunun da dairelerde ki müdürlere de şapka giymelerini emrettiği bildiriliyor⁵⁵.

Yanık Yurd “şehir emaneti memurları kamilen şapka giymişlerdir.” Başlığıyla verdiği haberde belediye memurlarının şapka giydikleri yazıyor⁵⁶. 2 Eylül 1925 tarihli Ahenk gazetesi başbakan İsmet Beyin şapka giymeye başladığını haber veriyor⁵⁷. Bu arada Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu dan ayrılmış ve Ankara ya doğru yola çıkmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk ün Kastamonu dan ayrılışını Ahenk şöyle bildirmiştir: “Reis i cumhur Gazi Paşa Hazretleri dün öğle üzeri Kastamonu dan müfakat buyurdular. Halk gazi paşayı teşyi için yollara dökülmüştür. Ayrılık pek hazin oldu. Hem gazi paşa hem halk ağladılar”⁵⁸.

Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu dan ayrıldıktan sonra yine geldiği yönden geri dönmüştür. Atatürk ün geri dönüşü de çok hararetle olmuştur. Geçtiği yerlerde halk kendisini başı açık bulabilenler ise şapka ve kasket ile karşılamışlardır⁵⁹.

Mustafa Kemal Atatürk ün geri döneceği haberleri ise gazetelerde şöyle yer almıştır. 2 Eylül tarihli Ahenk şunları yazıyor: “Reis i cumhur hazretleri bugün Ankara ya muvasalat edeceklerdir. Memurlar rüesa gazi paşayı şapka ile istikbal için mağazalara koştular. Mağazalarda şems siperli serpuş kalmadı”⁶⁰.

Anadolu gazetesi ise haberi şöyle vermiştir: “Gazi paşa Çankırı dan muazzam ve samimi tezahüratla teşyi edilerek Ankara ya avdeti bekleniyor. Başvekil İsmet Paşa ile heyeti vekile azası ve birçok zevat başlarına şapka giymiş oldukları halde gazi paşayı istikbal edeceklerdir”⁶¹.

Mustafa Kemal Atatürk ü Ankara ya otuz kilometre uzaklıktaki Ravlı’ da Ankara’ dan gelen bir heyet karşıladı. Bu heyette Ali Çetinkaya, Necip Ali, Mahmut

53 A. Ağaoğlu, a.g.m *Ahenk*, 1 Eylül 1341, s. 1

54 A. Ağaoğlu, a.g.m *Ahenk*, 1 Eylül 1341, s. 1

55 *Anadolu*, 1 Eylül 1341, s.2, *Türk İli*, 1 Eylül 1341, s.2

56 *Yanık Yurd*, 1 Eylül 1341, s.1

57 *Ahenk*, 2 Eylül 1341, s. 2.

58 *Ahenk*, 2 Eylül 1341, s. 2.

59 M. Beytimur, A.Demircioğlu, H. Çelikoğlu, a.g.e., s 115.

60 *Ahenk*, 2 Eylül 1341, s. 2, *Türk İli*, 2 Eylül 1341, s.2.

61 *Anadolu*, 2 Eylül 1341, s.2.

Esat, Yunus Nadî, Celal Bayar, İbrahim Süreyya, Ankara Valisi Atıf, diyanet işleri başkanı Rifat vardı. Heyetkilerin hepsi şapkalıydı⁶². Atatürk bu karşılama heyeti ile birlikte Ankara'ya girdi. Karşılayanların hepsi şapkalıdır, halk ise baş açık bir şekilde kurtarıcısını karşıladı⁶³.

Mustafa Kemal Atatürk ün 23 Ağustos da başlayıp 1 Eylül de sona eren bu gezisi liderin daha önce planladığı gibi bir devrim gezisi şeklinde olmuştur. Önce Kastamonu da panama şapkası ile görülmüş daha sonra ise İnebolu dan ünlü “şapka nutku” nda yeni devrimi ortaya koymuştur. İnebolu dan Kastamonu'ya döndükten sonra yaşadığı başarılı devrimin hemen arkasından bir adım daha atmış, tekke ve zaviyelerin ortadan kaldırılmasını istemiştir.

Yüzyılların getirdiği alışkanlıklar bir anda ortadan kaldırılıyordu. Ancak bu durumda halk ne isteyecektir? Bazıları bunun mümkün olamayacağına inanıyordu. Ancak tam tersi olmuş halk bir bütün olarak devrimi benimsemiştir. Atatürk ün devrim gezisi tümü ile başarılı olmuş şapka için atılan adım sadece Kastamonu ve çevresinde kalmamış çeşitli yollarla ve özellikle basın yolu ile tüm Türkiye ye yayılmıştır. Atatürk, ülke üzerindeki bu iyimser havayı anlatmakta ve kullanmakta gecikmeyecek ve devrim için kesin denemesini yapacaktır.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün “ Şapka ve Kılık Kıyafet değişikliği” konusunu halklaştırmak için 23 Ağustos 1925' te başlayıp 1 Eylül 1925 tarihinde sona eren Kastamonu iline yaptığı seyahat başarılı olmuş ve devrim bu gezinin akabinde gerçekleştirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kastamonu gezisi İzmir Basınında çok büyük bir ilgiyle karşılanmış ve en önemli haber ve makale konusu yapılmıştır. Ege bölgesine yayın yapma özelliği de olan İzmir basını Türk Milletini bu devrim konusunda bilgilendirmiş, devrimi desteklemiş, devrimi yapanların amacı olan konunun halklaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Şapka ve kılık kıyafet konusunda bütünüyle destek olan İzmir Basını devrime karşı çıkanlara karşı oldukça sert bir yayın politikası izlemiştir. Bu konudaki ifadelerden bazıları incelendiğinde bu açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin Şapka kanununa karşı çıkan eski İzmir valisi Sakallı Nureddin Paşaya gösterilen tepki bu konuda önemlidir. İzmir için yaptıkları ve milli mücadele sürecinde gerçekleştirdiği olumlu çalışmalar hemen unutulmuş bir tür gözleri ışıktan kamaşan “Yarasa”ya benzetivermişlerdir.

İzmir Basını bir yenileşme ve ilerleme hareketi olarak kabul ettiği bu değişikliği her açıdan desteklemiştir. Kastamonu gezisi bu desteğin en açık şekilde

62 U. Kocatürk, *a.g.e.*, s.265.

63 M. Beytimur, A.Demircioğlu, H. Çelikoğlu, *a.g.e.*, s 122.

belirmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Dergi ve Gazeteler

Ahenk

Anadolu

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Aydın Tarihi

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Türk İli

Yanık Yurd

Yeni Gün

II. Kitap ve Makaleler

“ Hedeflerimiz Muayyen, Fikirlerimiz Sarihtir”, *Ahenk*, 5 Ağustos 1341.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Gazi Paşanın Son Seyahati”, *Ahenk*, 1 Eylül 1341.

AKGÜN, Seçil, “ Şapka Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 25, 1981.

ARIĞ, Ayten Sezer, “Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi” , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I 1919-1938, Cilt II, II. Baskı, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1961.

- BEYTİMUR, Mehmet – DEMİRCİOĞLU, Aziz – ÇELİKOĞLU, Hakan, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi Ve Şapka Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- C.T , “ Bahriyelilerimizin Yeni Serpuşu ve İngiltere, Türkiye’ye Taassup İsnadı”, *Ahenk*, 15 Temmuz 1341.
- GÖZLER, H. Fethi, *Atatürk İnkılapları Türk İnkılabı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1985.
- İMECE, M. Selim, *Atatürk Ün Şapka Devriminde Kastamonu Ve İnebolu Gezileri*, Tisa Matbaası, Ankara, 1975.
- KILIÇ, Selâmi, “Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılâbı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 16, 1995.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II. (1920-1927), Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara, 1981.
- Mahmut Bey, “ İnkılaba Karşı Hassas Olmalıyız, *Ahenk*, 20 Ağustos 1341.
- ÖZCAN, Nezahat , “ Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretin Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 57, Cilt: XIX, Kasım 2003.
- ÖZDEMİR, Kamuran, *Cumhuriyet döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler*, Eskişehir, 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Rıfkı Falih, “Son Seyahat”, *Ahenk*, 31 Ağustos 1341.
- ULUĞ, Hakkı Naşit, *Üç Büyük Devrim (Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka Ve Giyimın Değiştirilmesi*, Türk Harflerinin Kabulü, Ankara, 1967.
- YILMAZ, Mehmet Serhat , “Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1932)”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, Güz 2005.

II. MEŞRUTİYET'TEN ERKEN CUMHURİYET'E MİLLİ İKTİSADIN SÜREKLİLİĞİ VE İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Arzu VARLI*

Murat KORALTÜRK**

Özet

II. Meşrutiyet döneminde ticari ve siyasi hayata yansıyan liberal politikalar, gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliklerini arttırırken Müslüman girişimciler üzerinde olumsuzlukların oluşmasına zemin hazırlamış ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili olmuştur. İttihatçılar Anadolu ve Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yöneldiler ve Türk milliyetçiliği, ekonomide liberalizm karştı bir hal aldı. Bu dönemde izlenen milli iktisat politikası ekonomide milli unsurları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir.

Milli iktisat düşüncesi Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber son bulmamış bir süreklilik içinde Cumhuriyetin erken dönemlerinde düzenlenmiş olan ekonomi kongresine damgasını vurmuştur. İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğu'nda yaratmak istedikleri ancak başarılı olamadıkları Milli İktisat perspektifinin İzmir İktisat kongresinde benimsendiği, iktisadi ve siyasi bağımsızlık perspektifinin kongreye damgasını vurduğu şeklindeki izlere rastlanmaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** II. Meşrutiyet, Liberalizm, İttihat ve Terakki, Milli İktisat, Kemalizm, İzmir İktisat Kongresi.*

FROM SECOND CONSTITUTIONAL ERA TO THE EARLY REPUBLIC SUSTAINABLE NATIONAL ECONOMY AND IZMIR ECONOMIC CONGRESS

Abstract

While liberal policies in the Second Constitutional era which reflected to the commercial and political life were increasing efficiencies of non-muslims and foreigners, it caused negotiations on Muslim entrepreneurs and was effective in developing Turkish nationalism. Unionists turned to Anatolia and Muslim-Turk based policy and Turkish nationalism became

* Öğr.Gör.Dr., Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, arzu.varli@marmara.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mkoralturk@marmara.edu.tr

anti-liberalism in economy. The national economic policy which was followed in this period, includes national elements namely, attempts that make Muslim-Turk element dominant.

National economic thought which did not last by the establishment of Republic, marked in the economy congress that were arranged in the early Republic eras. The National Economic perspective that Unionists wanted to create but could not succeed in the Ottoman Empire, was adopted in the Izmir Economic Congress and signs that economical and political independence perspective marked in the congress are found.

Keywords: *Second Constitution, Liberalism, Union and Progress, National Economy, Kemalism, İzmir Economic Congress.*

Giriş

Milli İktisat perspektifi İttihatçılar tarafından Osmanlı Devleti'nde kazandırılmak istenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi boyunca ekonomik ve siyasi hayata yansıyan liberal politikalar sonucunda gayrimüslim unsurların etkinlikleri artmıştır. Gayrimüslim unsurların artan ekonomik güçlerine karşı Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyaset geliştirilmiş ve Meşrutiyet döneminin Liberal ekonomik ve siyasi hayatı sonlanmış; Milli İktisat Düşüncesi hâkim olmuştur.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu İttihatçıların temel siyasi düşüncesinden etkilenmiş ve hatta bu etkilenme sadece siyasi düşüncesinde değil ekonomi politikalarında da görülür. İttihatçıların milli iktisat politikalarını benimseyen Kemalistler, erken cumhuriyet dönemi boyunca (1920'ler boyunca) iktisadi kalkınmanın ve modernleşmenin ana aktörü olarak yerli ve milli burjuvaziyi görmüşler ve yerli, milli burjuvazinin yetiştirilmesine yönelmişlerdir.

İşte böyle bir atmosfer içerisinde cumhuriyet dönemi iktisat tarihi literatürü için başlangıç olarak kabul edilen "İzmir İktisat Kongresi" düzenlenir. Kongre milli iktisat düşüncesinin ve bu yöndeki talep ve isteklerin yüksek sesle dile getirildiği bir platform olur.

Bu çalışmada milli iktisat politikalarının erken cumhuriyet dönemi içindeki sürekliliği ve 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilen milli iktisat politikaları ve uygulamaları irdeleyerek iktisadi milliyetçilik anlayışı belirlenmeye çalışılmaktadır.

1. Milli iktisadın Amacı ve Kapsamı

II. Meşrutiyet liberalizmi siyasi yaşamın yanı sıra ekonomik yaşama da yansıdı; liberal ekonomi Osmanlı Devleti'nde ticarete egemen olan gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliklerini daha da artırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla kalkınmasını amaçlayan İttihatçılar, gereken sermaye birikiminin ülkede olmaması karşısında, yabancı sermayeden yararlanmak zorunda olduklarını gördüler. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı sermayeye karşı muhalefet zayıf bir

seyir izlerken, aksine yabancı sermayeyi özendirme politikası başarılı oldu. Bunun somut yansıması şirketleşme alanında gözlemlendi. 1908–1913 yılları arasında yabancı sermayeyle kurulan anonim şirketlerin sayısında büyük bir artış oldu¹. Buna karşın II. Meşrutiyet liberalizminin beraberinde getirdiği serbest rekabet koşulları altında Müslüman zanaatkârlar yoksullaşarak mesleklerini yitirdiler. Lonca düzeni içinde sağlanan dayanışma ile varlığını sürdürebilen Müslüman esnaf, loncaların kaldırılmasından olumsuz etkilendi².

II. Meşrutiyet liberalizminin gayrimüslim unsurların artan milliyetçi taleplerine ve Müslüman girişimciler üzerinde yarattığı olumsuzluklara zemin hazırlaması Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili oldu. Özellikle Balkan Savaşları, Meşrutiyet liberalizminin kesin olarak sonunu getirdi. Bundan sonra İttihatçılar Anadolu ve Müslüman-Türk unsur merkezli bir siyasete yöneldiler. Bu siyasetin dayandığı ideoloji olan Türk milliyetçiliği, ekonomide liberalizm karşıtı bir hal aldı. Başka bir deyişle bu dönemde izlenen milli iktisat politikası, ekonomide milli unsurları yani Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içerir. Bu girişimler başlangıçta yabancı karşıtı görünümüne sahipken, zamanla yabancı kavramı, içine gayrimüslim unsurları da alarak genişledi³.

Bu sürecin teorik çerçevesini Ziya Gökalp çizdi. Gökalp'e göre milli iktisat, etnik homojenlikle sağlanabilirdi. Müslüman-Türk unsurun yalnızca asker ve memur; gayrimüslimlerin zanaatkâr ve tüccar oldukları bir toplum çağdaş devlete dönüşemezdi. Müşterek vicdana sahip olmayan bu iki unsur arasında gerçek bir işbölümü yoktu. Yine Gökalp'e göre Müslüman-Türk unsur askerlik ve memurluğun yanı sıra iktisadi yaşama da atılarak milli iktisadı kuracaktı⁴.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında sermaye birikimi sorunu karşısında başvurulacak çözüm yollarından biri, yabancı sermayenin özendirilmesi iken diğer bir yol klasik iktisadın öngördüğü tasarruf ile sermaye birikimini oluşturmaya çalışmaktır. Ancak bütün çabalara karşın 1908–1914 arası dönemde ülkede ihtiyaç duyulan sermaye birikimi Müslüman-Türk unsur içinde tasarruf yoluyla elde edilemedi ve Müslüman-Türk girişimci yaratılamadı. Birinci Dünya Savaşı bu yöndeki çabaların istenen sonuçları vermesi açısından uygun bir zemin hazırladı. Savaş, devletin ekonomiye Müslüman-Türk unsur lehine sonuçlar verecek müdahalelerde bulunması için fırsatlar yarattı. Hükümet “milli iktisat” ve “iktisadi uyanış” adı altında bir Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratmaya yönelik politikalar izledi ve sermaye birikimini hızlandıran spekülasyon kazançlarına göz yumuldu. Bu politikanın somut yansıması olarak 1908–1913 döneminin aksine, 1914–1918 döneminde kurulan anonim şirketlerde Müslüman unsur öne çıktı⁵. İttihatçıların Müslüman-Türk unsuru ekonomide etkin ve egemen kılmaya yönelik girişimleri ile eş zamanlı

1 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.64–66.

2 A.g.e., s.3–4.

3 A.g.e., s.4–5.

4 A.g.e., s.18–19.

5 A.g.e., s.111–113.

olarak yine Birinci Dünya Savaşı sırasında yabancı sermayeyi denetim altına almaya yönelik, ancak yabancı çevrelerce yabancı düşmanlığı olarak nitelendirilen bir dizi girişim gündeme geldi⁶. Bu düzenlemelere örnek olarak; İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgaı Hakkında İrade-i Seniye ile 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılması⁷, 15 Ekim 1914 tarihli Kavanin-i Mevcudede Uhud-i Atikaya Müstenid Ahkâmın Lağvı Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile Osmanlı mevzuatında kapitülasyonlardan kaynaklanan bütün hükümlerin geçerliliğini yitirmesinin ilanı, 13 Aralık 1914 tarihli Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile gerçek ve ticari nitelikteki tüzel kişiler Osmanlı mevzuatı kapsamına alınması gösterilebilir. Ayrıca yine milli iktisat politikaları doğrultusunda, yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilmiş ve aynı tarihi taşıyan Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile o güne kadar gelir vergisi ödemekten muaf olan yabancı şirketler de vergi mükellefi haline getirildi. 8 Mart 1915 tarihli Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat yasası çıkarıldı ve bu yasa ile iktisadi yaşama ilişkin önemli hükümler getirildi. Yapılan bu yasal düzenlenme ile artık yabancı uyrukluların Osmanlı uyruklular ile aynı vergi ve diğer ödentilerle yükümlü kılındı ve yabancıların Osmanlı topraklarında avukatlık, hekimlik, eczacılık, mühendislik ve öğretmenlik yapabilmeleri; okul açma, dergi ve gazete yayımlayabilme haklarının Osmanlı mevzuatına tabi olma şartı ile saklı kalacağı ifade edildi⁸.

Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu’nda iktisadi güçlerine karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan tepki, yasal düzenlemelerin yanı sıra bazı somut uygulamalarla da gündeme geldi ve bu bağlamda yabancı şirketlerin işlettiği Aydın, Kasaba, Suriye, Mudanya demiryolları ve İstinye Tersanesi satın alınarak millileştirildi. Zonguldak limanının satın alınmasına karar verildi. Kabotaj ticaretinde tekel oluşturmuş olan Yunan bayraklı gemilerin bu alandaki üstünlüklerine karşı, kabotaj ticaretinin Osmanlı gemileriyle gerçekleştirilmesi, yani kabotaj hakkının Osmanlı bayraklı gemilere verilmesi kararlaştırıldı⁹.

2. İttihatçılardan Kemalistlere “Milli İktisat”ta Süreklilik

Kemalistler kadro olarak İttihatçılardan beslendiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun temel siyasal düşüncesi olan Kemalizm de İttihatçılıktan etkilendi. Pozitivizm, tıpkı İttihatçılar gibi, Kemalistleri de etkiledi. İttihatçılar ile Kemalistler laiklik, halkçılık ve inkılâpçılık ilkelerinde benzerlikler göstermekte ve bu konuda süreklilikten bahsetmek de mümkün olmaktadır. Siyasal

6 A.g.e., s.73–74. Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul, 2001, s.68–76.

7 Mehmet Emin Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi Yayını, İstanbul, 2005.

8 Zafer Toprak, a.g.e., s.52–60. A. Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti*, 2. baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1998, s.40–41.

9 Zafer Toprak, a.g.e., s.68–69.

düşünce alanında var olan benzerlikler iktisat politikaları alanında da görülür. Bunu İttihatçılar-Kemalistler arasındaki ilişki üzerine araştırmaları bulunan Erik Jan Zürcher, "Cumhuriyet'in sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913'te uygulamaya koymuş oldukları milli iktisat programının bir devamıydı" sözü ile dile getirir¹⁰.

Yine bu sürekliliğe vurgu yapan bir diğer araştırmacı Keyder, "... ulusal kalkınma tema ve amaçlarının bir çoğu"nın İttihatçılardan devralındığını söyler¹¹. Kuruç da bu sürekliliği, "Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide devleti ve özel girişimciliği birbirine bağlayabilen bir kavram vardı: Milli iktisat. Bu, Cumhuriyet rejimine daha eski yılların tartışmalarından ve deneyimlerinden aktarılmıştır." sözü ile dile getirir¹². Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisine dair dönemlendirme çalışmaları olan Boratav, "1923-1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemiyle şaşılabilecek bir süreklilik içinde olduğunu" belirtir¹³.

İmparatorluktan ulus-devlete sürekliliği gözlenen veya İttihatçılardan Kemalistlerin devraldıkları ve 1920'lerde yürüttükleri milli iktisat politikaları ile amaçlananın ne olduğunu Yahya Sezai Tezel, "Cumhuriyet kurulduğunda, Kemalist liderlerin içtenlikle inandıkları uzun dönemli siyasi program, yeni Türk devletinin içerdiği toplumsal yapı zemini üstünde özel mülkiyete, girişimciliğe ve piyasa ekonomisine dayalı bir kapitalist iktisadi gelişme sürecini gerçekleştirmeye yönelikti." sözleriyle dile getirir¹⁴. Nitekim bu konuda benzer bir görüşü Kuruç, "1923'ten sonrası yenilik hamlelerinin hız kazandığı ticaret kesiminden başlamak üzere ekonominin hareketlendiği, canlandığı yıllardır. Modern bir ticaret, sınai mülkiyet ve mali sermaye yapısı özlenmektedir. Canlanma ve yenileşmenin 'millî' bir özle dolması istenmektedir. Bu canlanmanın yabancı kaynaklarca da ekonomik destek verilmesi halinde bir 'imar ve inşa' (kalkınma) hareketine dönüşebileceği dile getirilmektedir." şeklinde ifade eder¹⁵.

İttihatçıların milli iktisat politikalarından hareketle Kemalistler, 1920'ler boyunca iktisadi kalkınmanın ve modernleşmenin temel mekanizması olarak yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesine yöneldiler. 1920'lerde bu yöndeki talep ve istekler yüksek sesle dile getirildi. İşte bu koşullar altında düzenlenmiş olan 1923 İzmir İktisat Kongresi ve bu kongrede dile getirilen milli iktisat politikası uygulamalarını irdelemek dönemin iktisadi milliyetçilik anlayışını belirlemek için önem taşır.

10 Erik Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", çev. Özgür Gökmen, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce "Kemalizm"*, cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.52.

11 Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", çev. Nail Satlıgan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.45.

12 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1988, s.XXXVI.

13 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.39.

14 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.459.

15 Kuruç, a.g.e., s.XXXI.

3. İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresi, Ankara Hükümeti İktisat Vekâleti tarafından düzenlendi¹⁶. Ancak kongre düzenleme fikri, İstanbul ticaret kesiminin bir dış ticaret kongresi düzenleme düşüncesinin ve bu yöndeki girişimlerinin etkisiyle ortaya çıktı. 1922 yılının son günlerinde kurulan Milli Türk Ticaret Birliği'nin çatısı altında bir araya gelmiş olan İstanbul'un Müslüman-Türk ticaret kesimi, kısa bir süre sonra Türk tüccarının Avrupa ve Amerikan ticaret çevreleri ile ilişki kurması yollarının araştırılması amacıyla İstanbul'da bir dış ticaret kongresi toplamak üzere harekete geçti. Düzenlenmesi düşünülen kongreye İstanbul'daki bütün Türk ithalatçılar, ihracatçılar, anonim, kolektif ve komandit şirket müdürleri, banka müdürleri, nakliye ve sigorta işletmeleri temsilcileri, iktisadi ve ticari konularla ilgili diğer kişiler davet edildi¹⁷. Ancak düzenlenmek istenen dış ticaret kongresinin hazırlıklarının tamamlanamaması nedeniyle kongre 15 Ocak 1923'e ertelendi. Bu arada İktisat Vekâleti'nin 1923 yılı şubat ayında İzmir'de bir iktisat kongresi toplama girişimi gündeme gelmiş ve bu bağlamda İktisat Vekâleti'nin isteği üzerine dış ticaret kongresi üç ay ertelendi¹⁸. İzmir'de toplanacak kongreye ilişkin hazırlık çalışmaları yapmaya başlayan Milli Türk Ticaret Birliği'nin düzenlemeyi düşündüğü dış ticaret kongresi ise hiçbir zaman toplanamadı. İzmir'de Milli Türk Ticaret Birliği'nin sunacağı raporun hazırlanması için İstanbul'da hazırlık amaçlı bir kongrenin yapılacağı kamuoyuna duyuruldu ve bu hazırlık toplantıları, 21 ve 23 Ocak 1923'te gerçekleştirildi¹⁹.

17 Şubat 1923'te, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradı bir sırada, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi 4 Mart 1923'te sona erdi. Kongre'nin Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı sırada düzenlenmesi Türk toplumunun tüm tabakalarının birliğini gösterme amacını taşımaktadır²⁰. Toplam 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi, mesleki temsil anlayışına göre bir tüccar, sanayici, zanaatkar, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil etti. Bazı dernek ve meslek örgütleri de kongreye temsilci gönderdiler. Bunların başında Milli Türk Ticaret Birliği, İstanbul Esnaf Cemiyetleri,

16 Kongre için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir Haberler Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1968. Kongre belgelerine ilişkin diğer yayınlar için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "1923 Türkiye İktisat Kongresi'ne Katkı (1)", *Birikim*, sayı 21, 1991, s.53-58. Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye İktisat Kongresi -1923- Katkı 2", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 47, sayı 1-2, 1992, s. 395-402. Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye İktisat Kongresi 1923'e Katkı (3)", *Birikim*, sayı 38-39, 1992, s.132-136. Murat Koraltürk, "17 Şubat-4 Mart 1923 İzmir Türkiye İktisat Kongresi'nin Belgeleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 85, 2001, s.23-25.

17 "İstanbul'da Büyük Bir Ticaret-i Hariciye Kongresi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 10, 17 Kanun-i evvel 1338/17 Ocak 1922, s.269.

18 Ökçün, *a.g.e.*, 1968, s.85-86.

19 "Milli Ticaret Kongresi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 11, 20 Kanun-i sani 1339/20 Ocak 1923, s. 290. Ökçün, *a.g.e.*, s.86-142, 161-163.

20 İ. Velibeyoğlu Alibekov, "1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri", *2. Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler, 9-11 Eylül 1991*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1996, s.859.

İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Darülfünun Hukuk Mektebi, İstanbul Ticaret Mekteb-i Alisi, Çiftçiler Derneği, Fransa Darülfünun Mezunları Cemiyeti ile Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti yer aldı. Meslek grupları ve kurumlar adına görüş ve beklentilerin dile getirildiği kongrenin sonunda on iki maddeden oluşan, üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldığı ve “Misak-ı İktisadi” başlığı altında yayınlanan bir bildiri kamuoyuna duyuruldu²¹.

4. Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi Literatüründe İzmir İktisat Kongresi

Cumhuriyet dönemi iktisat tarihi çalışmalarında ve ilgili literatürde İzmir İktisat Kongresi genellikle dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Milli iktisat düşüncesi, kongrenin temelinde güçlü bir şekilde yer alır. Feroz Ahmad kongrenin bu yönünü, “Kongrede ortaya atılan önlemlerin hemen hepsi tek bir temel hedefe yöneliyordu: Bir milli ekonominin kuruluşunu ilerletmek ve doğmakta olan cumhuriyet devletinin sosyoekonomik temelini kısa sürede oluşturacak ekonomik güçleri geliştirmek.” olarak belirtir²². Kongre ile ilgili çalışmaların çoğunda, kongredeki çeşitli kesimler adına kabul edilmiş olan kararlar ve kongre sonunda kabul edilerek ilan edilen “Misak-ı İktisadi”yi esas alan değerlendirme ve yorumlar yer alır. Örneğin Boratav kongrenin, pratik olmaktan çok sembolik önem taşıdığını ileri sürer, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının oylarıyla kararların alındığı bir forum olduğunu söyler²³. Tezel de kongreyi benzer şekilde bir platform olarak

21 Ahmet Hamdi Başar misak-ı milliye dair hatıralarında şu değerlendirmeyi yapar: “İzmir İktisat Kongresi’nde bir de ‘Misak-ı İktisadi’ kabul etmişti. Öyle ya, Misak-ı Milli olur da neye Misak-ı İktisadi olmasın? Fikir doğrudan doğruya Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa’nındır. Ben Kongre kâtipliğini yaptığım için hemen hemen her gün, her saat Paşa ile beraberdim. İlk günden beri Paşa, Kongrenin bir Misak-ı İktisadi yapmasını isterdi. Bir müsvedde hazırlamış, bana vererek mütalaamı sormuştu. Şimdi iyice hatırlayamıyorum; galiba 10-15 madde kadar bir şeydi. İçinde bir takım öğütler, öğünmeler vardı, ama iktisada ait hiç bir şey yoktu. ‘Türk yılmaz, Türk çalışır, Türk dinini sever, milletini sever’ gibi marşlara girecek laflar bir araya toplanmıştı. Kongre kapanmazdan önceki toplantısını yapıyordu. Paşa bir Misak-ı İktisadi hazırlanacağını, bütün delegelerin bu misakta dikkate alınmasını istedikleri noktalar hakkında yazılı teklifler yapılabileceğini söyledi. Başkanlığa yüzlerce yazılı teklif verildi. İçinde toprakların sulanmasından, köylere su getirilmesinden, camilere, köy mezarlıklarına kadar dilekler vardı. Bunları Paşa ile beraber okuduk. Kendisinin hazırladığı taslakta ufak tefek değişiklikler yaptık. Hazırladığımız metin ertesi günü kürsüde okundu. Paşa da bir konuşma yaparak Misak-ı İktisadi’nin Misak-ı Milli’den daha önemli olduğunu söyledi. Sonunda alkışlar arasında ‘Misak-ı İktisadi’ kabul edildi ve Kongre kapandı... Misak-ı İktisadi kahramanı Kâzım Karabekir Paşa, yarattığı bu eserin kılına hiç kimseyi dokundurtmadı. Kendisi bu maddeleri bana dikte ettirdi; adeta ordu kumandanının emir subayına talimat dikte ettirdiği gibi. Vakıa itiraza kalktım; böyle misak olmaz dedim ama Paşa’ya dinletemedim. Bu sözlerim hiç hoşuna gitmedi. Fakat bazı maddeleri benim değiştirdiğim şekilde aynen kabul etti. Merhum, memleket aşkıyla yüreği yanan temiz ve son derece çalışkan bir büyüğümüzü. Hatırası her zaman saygıyla anılacaktır. Hazırladığı Misak-ı İktisadi, Onun saf emellerini yansıtan bir vesika olarak tarihe geçecektir.”, bkz. *Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları “Gazi Bana Çok Kızmış!..”*, cilt 1, yay. haz. Murat Koraltürk, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 150-152. Ahmet Hamdi, misak-ı milliden duyduğu memnuniyetsizliği kongrenin hemen ardından Türkiye İktisat Mecmuası’nda yayınlanan bir makalesinde dile getirir. Bkz. Ahmet Hamdi [Başar], “Zavalı Misak-ı İktisadi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 15, 1 Haziran 1339/1923, s.33-35.

22 Feroz Ahmad, *İtihaçlıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, 4. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.186-187.

23 Boratav, a.g.e., s.45.

nitelendirir²⁴.

Batı'da liberalizmin yol açtığı siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşüme karşı tepki olarak liberal olmayan düşünce içinde gelişmiş olan korporatist düşünce, kapitalizm ve kapitalizmin ürettiği tüm dışsallığa, siyasal ve toplumsal düzlemde de liberalleşmeye ve bireyselleşmeye temelde karşıdır. Türkiye'de korporatist düşünce, erken cumhuriyet döneminde güçlü bir ekonominin yaratılması için bir çözüm önerisi olarak gündeme geldi; korporatist düşüncenin savunucularından olan Mahmut Esat Bozkurt²⁵ ve Muhittin Birgen²⁶ tarafından önerildi. İktidar çevresinde de korporatist düşünceye sempati duyan farklı kişiler var oldu. Bu sempatinin nedeni, siyasal ağırlıklı bir meclis yapısından ekonomik ağırlıklı bir meclis yapısına geçilmesi isteği oldu. Anayasada korporatist bir siyasal düzene zemin hazırlayacak değişiklikler yapmaya siyasal gücü yetmeyen iktidarın, bu tasarısını bir kongre çatısı altında hayata geçirme isteği İzmir'de hükümetin önderliğinde bir kongre düzenlenmesi fikrini doğurdu.

Korporatist düşünceye olan yakınlığı ile bilinen Mahmut Esat'ın başında bulunduğu İktisat Vekâleti'nin düzenlediği İzmir İktisat Kongresi'nde bizzat Mahmut Esat tarafından korporatist bir ekonomik düzen tasarısı öne sürüldü. Bu tasarının öne çıkan unsurlarından biri, kongrenin sonraki yıllarda da düzenli olarak toplanması fikriydi. Ancak Mahmut Esat'ın tasarısı kongrede destek görmedi. Aykut Kansu'ya göre iş çevreleri temsilcilerinin liberal politikaların benimsenmesi yönünde oy kullanmaları, dolayısıyla Mahmut Esat'ın korporatist projesinin reddedilmesi, kongrenin sonraki yıllarda da düzenli olarak toplanması fikrini ortadan kaldırdı²⁷.

Korporatist düşüncenin izlerini taşıyan kongreyi Zafer Toprak, "meslekçi" ve "devletçi" bir ekonomik platform olarak nitelendirir, buna karşın kongrenin kolektivist bir yapıyı dışladığını belirtir ve bu yönüyle kongrenin Lozan görüşmelerinin tıkandığı bir sırada Batı'ya verilen bir güvence olduğunu söyler²⁸.

İzmir İktisat Kongresi ile ilgili benzer nitelendirmeleri Mete Tunçay ve Oktay Yenal da yapar. Tunçay, kongrenin "istişari" bir nitelik taşıdığını söyler ve

24 Tezel, *a.g.e.*, s.148-149.

25 Bozkurt için bkz. Hakkı Uyar, *Mahmut Esat Bozkurt: Sol Milliyetçi Bir Türk Aydın 1892-1943*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.

26 Birgen için bkz. Arıkan, Zeki, *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

27 Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce "Kemalizm"*, cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.259-260. Kongrenin her yıl toplanması görüşünü Ahmet Hamdi de şöyle savunur: "İktisat Kongresinin biraz gayr-ı ilmi şerait altında toplandığı, ehemmiyetli bir takım meseleleri tetkike vakit bulmadan karar vermek mecburiyetinde kaldığını nihayet teferruatıyla meşgul olarak esas ihmal eylediği tarzında olan itirazlar tamamen hakikat olarak da kabul edilse, kongrenin birçok menafi ve fevaid temin ettiği hakikatının kıymetini izale edemez. Kongre her sene toplanmak mecburiyetindedir. Bu kongre memleketin muhtelif sahada iktisadi tealisine vakf-ı hayat eden ve bu faaliyette amil olan kimselerin hakkıdır.", bkz. Ahmet Hamdi [Başar], "İktisat Kongresi Toplanmayacak mı?", *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 35, 19 Teşrin-i sani 1339/19 Kasım 1923, s.353-354.

28 Zafer Toprak, "70. Yılında İzmir İktisat Kongresi", *Görüş*, sayı 8, 1993, s.69.

kongrede ağır basan özel girişim yanlılığının Lozan görüşmeleriyle ilgili ve masanın karşı tarafında oturan devletlere yeni Türkiye'nin sosyalist bir ekonomik düzen uygulamayacağına dair güvence vermeye yönelik olduğunu ifade eder²⁹. Yenil da iç ve dış gözlemcilerin kongreye önem vermelerinin nedenlerinden birisinin, yeni devletin iktisat rejimi konusunda komşusu Sovyetler Birliği ile yakınlaşp yakınlaşmayacağına dair merak olduğunu belirtir³⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1930'lara kadar Türkiye'de izlenen iktisat politikalarının liberal bir karakter taşıdığı yönünde yaygın bir görüş vardır. Michael M. Finefrock'a göre hem izlenen politikaların liberal olarak nitelendirilmesi hem de kongrede de liberal düşüncenin egemen olması madden başka bir şey değildir³¹.

Liberal olarak nitelendirilemeyecek olan 1920'lerin Türkiye ekonomisindeki egemen anlayış, milli iktisattır. Boratav, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelen İttihad ve Terakki hükümetlerinin izlediği iktisat politikalarına da yön vermiş olan milli iktisat görüşünün ana unsurları ile kongrenin genel atmosferinin ve "Misak-ı İktisadi"nin benzerlik taşıdığını belirtir³². Toprak'a göre, kongrenin milli iktisadi cumhuriyete taşıdığını söylemekte ve kongrenin söyleminin liberal öğeler içermekle birlikte, pazar göstergelerinin ötesinde ulusal çıkarlar sürekli vurgulamakta devletin bir biçimde devreye girmesini gerektirecek ortam oluşturulmaya çalışılmış; kongrede devletçiliğin nüvelerini görmek mümkündür³³.

Kongrede işçilerle ilgili kararlar hükümetler tarafından dikkate alınmaz, hatta 1930'larda sendika kurma ve grev yapma hakları yasaklanırken, 1920'lere ilişkin iktisat politikası uygulamaları arasında İlhan Tekeli ve Gençay Şaylan'ın, "Kongrede çıkan iktisadi politika önerileri, milli burjuvazi yaratmaya dönük liberalist bir politikadır." değerlendirmesini doğrular nitelikte, 1925'te aşarın kaldırılması, 1924'te Türkiye İş Bankası, 1925'te ise Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1926'da Medeni Kanun'un kabulü ile taşınmaz mallara ilişkin özel mülkiyet hukukunun geliştirilmesi, 1926'da Kabotaj Kanunu ve 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi adımlar atılır³⁴.

5. Kongrede Milli İktisadın Etkileri ve İzleri

İzmir İktisat Kongresi 1920'lerde izlenen iktisat politikaları açısından Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte bir kopuşun değil sürekliliğin olduğunu, yani milli iktisadın 1920'lerde de sürdüğünü gösteren bir olgu olarak

29 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.188.

30 Oktay Yenil, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını, İstanbul, 2001, s.63.

31 Michael M. Finefrock, "Laissez-Faire, The 1923 İzmir Economic Congress and early Turkish Developmental Policy in Political Perspective", *Middle Eastern Studies*, cilt 17, sayı 3, 1981, s.384.

32 Boratav, a.g.e., s.46.

33 Toprak, a.g.e., s.68.

34 İlhan Tekeli-Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, sayı 6-7, 1978, s.72. Tezel, 2002, s.152.

öne çıkar. Özellikle milli iktisat politikaları çerçevesinde ekonomiyi Türkleştirilme olgusu “... harab olan memleketimizin tamiri, iktisadi inkişafımızın muhtaç olduğu faaliyetin temini için bir çok işler mevcuttur. Daha ziyade iştinak ile yapılmaya muhtaç olan büyük teşebbüs haricinde ferten veya küçük şirketler halinde Türkler için bilhassa ticaret sahasının bugünlerde pek amid ve pek karlı olduğunu görüyoruz. ...Türklerin elindeki ekmeği kapmak suretiyle kuvvet kazanmış olan tufeyli ve gayr-ı Türk tacirlerin çekilmesiyle açılan boşluğu hemen doldurmak lazımdır. Türklerin bu çok karlı işlerde muaffakiyetkar surette hemen müdahaleleri, bizim nokta-i nazarımıza göre, bu boşluğu başkalarının doldurması ihtiyacını ref etmiş olacaktır.” sözleriyle dile getirilir³⁵. Bu kapsamda, İzmir İktisat Kongresi’ni bu dönemde gerçekleştirilen, ekonomiyi Türkleştirme girişimleri açısından da değerlendirilmek gerekir.

Kongrede yabancı sermayeye karşı bir tutum sergilenmez. Ancak ihtiyatlı bir yaklaşım egemen olur. Bunu, Gazi Mustafa Kemal’in kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında, “Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız.” ifadesi de ortaya koyar³⁶. Yabancı sermayeye sıcak bakılmakta olduğu ayrıca “Memleketin salah iktisadiyatı için muhtaç olduğu şeyler teşebbüs-ü şahsi, tabi-i menabi servetin inkişafı ve ecnebi sermayesinin yardımudur. ...Bu memleket ecnebi sermayesinin iktisadın yardımını temin etmektedir. Ecnebi şirketlerin Türk ecnebi muhtelif sermayeli şirketlerin, ecnebi sermayeli Türk anonim şirketlerinin memleketimizde tesisini ve faaliyeti memnuniyetle karşılayacağız. Bu şirketlerden talep edeceğimiz şey kanunumuza riayetden başka Türkiye iktisadında müsbet bir amil değildir.” sözlerinden de açıkça anlaşılır³⁷.

Kongrede yabancı sermayeye ilişkin egemen olan görüş Mustafa Kemal’in görüşlerine paraleldir. Mustafa Kemal’in sözlerinden kongre sonunda yabancı sermaye ile ilgili olarak Milli Türk Ticaret Birliği’nin hükümete sunulan öneri paketinde yer alan, “Ecnebi sermayesine müstağni kalamayacağımız aşikar ise de, bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini.” ifadesine kadar kongrede yabancı sermayeye dair ileri sürülen görüş ve önerilerin iki niteliği vardır. Bir yandan sermaye birikiminin yetersiz olduğu Türkiye’de yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç gibi bir teknik gerekçe söz konusudur, diğer yandan da milli mücadelenin meşruiyet dayanaklarından birisi olan Türkiye’ye yönelik Batı emperyalizmine gönderme yapılır. Bu iki kutup arasında gidip gelen görüşleri kongrenin toplandığı zamanı, yani silahların henüz susmuş olduğu dönem koşullarını göz önüne alarak değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte, kongreyi izleyen dönemde yabancı sermayeye dair resmi bir karşı duruş sergilenmez. Aksine, yabancı sermaye ihtiyatla da olsa kabul görür. Yabancı sermayeye karşı sıcak yaklaşımların yanında; “Türk milleti ecnebi sermayedarını kendisine bir tefriki say olmak üzere görmek arzusundadır.

35 “Teşebbüs Sahasında Türklerin Vazifesi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 9, 31 Teşrin-i evvel/Ekim 1338/1922, s.244.

36 Ökçün, a.g.e., s.252–253.

37 “Türkiye İktisadiyatı ve Ecnebi Sermayesi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 29, 8 Teşrin-i evvel/Ekim 1339/1923, s.259.

O'nun esiri olmayı kabul etmez." gibi ihtiyatlı bir yaklaşım da mevcuttur³⁸. Bu durumu Tezel, "Türk bağımsızlık savaşının zorunlu olarak sömürgeciliğe karşı verilmiş olması, Kemalistlerin yabancı sermayeye karşı bir tavra kaymalarını gerektirmedi. Kemalist liderlerin 1920'lerin başında iktisadi milliyetçiliğe ve bağımsızlığa yükledikleri anlam, yabancıların ulusal ekonomiyle ilgili karar verme sürecine karışmalarının reddedilmesi ve Türkiye'de Türk devletinin yargı ve maliye erkine uygun olarak iş görmelerinin sağlanması ile sınırlıydı. Kemalistlerin iktisadi gelişme meselesine yaklaşımlarında üstünde durdukları önemli konu Türk Müslüman nüfus içinde güçlü bir girişimciler sınıfının yaratılmasıydı. Bu sınıfın yabancı sermaye ile işbirliğine dayanması iktisadi bağımsızlığı zedeleyen bir durum olarak görülmedi. Daha doğrusu geliştirilmek istenilen Türk burjuvazisini, yabancı-metropol burjuvazileri karşısında bağımlılık/ bağımsızlık durumuna göre değerlendiren bir iktisadi bağımsızlık anlayışı söz konusu olmadı." diyerek ifade eder³⁹.

Tezel, o dönemde sınırlarını önemli ölçüde yabancı sermaye ile ilişkinin belirlediği iktisadi milliyetçiliğe dair de, "Büyük ölçüde, Türkiye'nin dış ticareti üstünde önemli denetleme gücü olan yabancı kapitalistlerin Türkiye'deki birincil araçları olan yerli gayrimüslimlerin yerini, bu aracılık rolünü üstlenmek üzere Türk, Müslüman tacirlerin alması hedefinin ötesine geçmiyordu. Türkiye'nin dış ticaretinde yabancı kapitalistlerin denetimlerinin azaltılması gibi bir iktisadi politika hedefi söz konusu değildi. Milli ticaret burjuvazisinin milliliği, bu sınırı oluşturan tüccarların dinlerinin Müslüman, ana dillerinin Türkçe olmasının fazla ötesine geçen bir anlam taşımamaktaydı." değerlendirmesini yapar⁴⁰.

1920'lerde egemen olan iktisadi milliyetçiliğin doğrultusu, yani amacı sermaye birikiminin çok sınırlı olduğu Türkiye ekonomisindeki yabancı unsurları tasfiye etmek değil, bu unsurlardan milli kaygılardan hareket ederek gayrimüslimlerin etkinliklerini Müslüman-Türk unsur lehine azaltmak olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda kongrede birçok görüş dile getirilir.

Bu dönemde İstanbul ticaret sermayesinin sözcüsü konumunda olan Milli Türk Ticaret Birliği yabancı sermaye ile ilgili öneriler sunar. Yabancı sermayeye ilişkin hükümete sunulan öneri paketi içinde hangi işlerin yalnızca yerli sermayeye bırakılacağı, bu işlere araçlarla da olsa yabancı sermayenin girmesinin engellenmesi, yabancı şirketlere imtiyaz ve özel izin verilmemesi, bunların Türk tebaa ve şirketlerine ait ayrıcalıklardan istifade etmemeleri, yabancı şirketlerin hükümetin düzenlediği azaltma ve artırmalara katılamamaları ve hükümetle sözleşme imzalamamaları öngörülür⁴¹.

Getirilen bu kısıtlamalara karşı yabancı sermayenin Türkiye'de yerli girişimcilerin yararlandıkları hak ve imkânlardan yararlanabilmeleri için veya Milli Türk Ticaret Birliği'nin önerisinde yer aldığı haliyle, "Bir şirketin Türk addedilmesi için" ilgili şirketin Türkiye'nin yasalarına göre kurulması, Türk dilini kullanmaya ve

38 "Türkiye İktisadiyatı ve Ecnebi Sermayesi", s.259.

39 Tezel, a.g.e., s.153.

40 Tezel, a.g.e., s.156-157.

41 Ökçün, a.g.e., s.435-437.

Türkleri istihdama mecbur oldukları, yönetim kurullarında hisse oranında Türk üye bulunması gerektiği belirtilir.

Ayrıca yerli-yabancı ortaklıklarında ödenmiş sermayenin yerli-yabancı ortak veya ortaklar arasındaki dağılım oranlarının belirlenmesi de gündeme gelir. Buna göre;

1)Deniz ve hava taşımacılığı, sanayi ve bankacılıkta yabancıların ortaklık payı yüzde 25'i geçemez.

2)Orman işleri ve sermayesi 1 milyon TL'yi aşan sanayi şirketlerinde yüzde 49'u aşamaz.

3)Maden ve demiryolu şirketlerinde ödenmiş sermayesi 5 milyon TL'yi aşan şirketlerde ödenmiş sermayenin yüzde 59'u ile sınırlıdır.

4)Sermayesi 100 milyon TL'yi aşan şirketlerde ise ödenmiş sermayenin yüzde 69'unu aşamaz.

Ticaret grubu da, milli iktisat politikaları doğrultusunda ekonomiyi Türkleştirmeye ilişkin ilkeler benimsenir. Bu grup içinde ağırlığı bulunan İstanbul ticaret kesiminin, odaların yanı sıra Türkleştirilmesini istediği bir diğer kurum borsalar olmuştur. Bu istek, *"Kambiyo merkezleri ve bilhassa nakit ve tahvilat borsalarının millileşmesi ve buralara Türk'e düşman siyasi entrikaların girmesine mümanaat edilmesi ve binaenaleyh borsaların ıslahı"* biçiminde dile getirilmiştir⁴².

Osmanlı Devleti'nde cuma günleri Müslümanların, cumartesi Yahudilerin, pazar günleri ise Hristiyanların hafta tatili olarak kabul edilip uygulanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde ticaret gurubunun oybirliği ile kabul ettiği, "Herhangi din ve mezhebe salık olursa olsun Cuma günleri hiçbir dükkân ve müessese açık bulundurulamaz." ifadesi, Müslüman olmayan yerli-yabancı bütün unsurlara karşı bir alınmış bir karardır⁴³. Bu karar, henüz sona ermiş olan milli mücadele sırasında Anadolu'da ortaya çıkan ve Türk etnik kimliğine açık gönderme yapmaksızın ortak paydası Müslüman dayanışması olan Anadolu'nun Türk kökenli olmayan toplulukları ile Türkleri İtilaf devletleri ve gayrimüslim unsurlara karşı tek cephede birleştiren eğilimin bir başka yansıması olarak görülebilmektedir.

İşgücünü Türkleştirmeye yönelik en somut talep ise kongreye katılan işçi grubunun oybirliği ile kabul ettiği, *"Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi"* ifadesini içeren yirmi altıncı maddedir⁴⁴.

Bütün bu örnekler, kongrede alınan kararların, iktisadi politika ve stratejiler açısından çok önemli yenilikler olmadığını söyleyen Boratav'ın İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğu'na taşımaya çalıştıkları ve başarılı olamadıkları Milli İktisat perspektifinin kongrede benimsendiği, iktisadi ve siyasi bağımsızlık perspektifinin

42 Ökçün, a.g.e., s.406-407.

43 Ökçün, a.g.e., s.407.

44 Ökçün, a.g.e., s.433.

kongreye damgasını vurduğu şeklindeki değerlendirmesini doğrular niteliktedir⁴⁵.

Sonuç

İttihat Terakki tarafında Osmanlı Devleti'ne benimsetilmeye çalışılan "Milli İktisat Düşüncesi" cumhuriyetin kurulmasıyla beraber kesintiye uğramamıştır. Cumhuriyetin kurucu kadrosunu besleyen İttihat ve Terakki cumhuriyetin temel düşüncesini yani Kemalizm'i de etkilemiştir. Toplumsal ve siyasal anlamda İttihatçıların izlerine rastlanılan Kemalist düşüncenin ekonomi politikalarında da İttihatçı etkiler söz konusu olmuştur. Bu devamlılığın vurgulanması anlamında Zürcher'in bu konuda "Cumhuriyet'in sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913'te uygulamaya koymuş oldukları milli iktisat programının bir devamıydı" tespitine özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde rastlanmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi, Lozan öncesi düzenlenmiş ve toplumda ekonomi aktörlerinin temsilcileriyle bulunduğu önemli bir platform özelliğindedir. Cumhuriyet dönemi iktisat tarihi içinde önemli bir yeri olan İzmir iktisat Kongresi, dönemin iktisat düşüncesinin ve yeni Cumhuriyetin iktisadi yol haritasının anlaşılması anlamında önemlidir. Özellikle milli iktisat politikalarının ve ekonomiyi Türkleştirme olgusunun yer aldığı kongrede Milli İktisat politikalarının kesintiye uğramaması; iktisat politikaları açısından Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte kopuşun değil devamlılığın olduğunu göstermektedir.

Kongrede milli iktisat politikaları çerçevesinde yabancı sermaye, milli teşebbüs yetiştirilmesi, dış ticaret, sermaye birikimi ve işgücünün Türkleştirilmesi konuları öne çıkmış ve şu görüşler dile getirilmiştir:

Yabancı sermayeye sıcak bakılmakta ve yabancı sermaye ihtiyatla da olsa kabul görmektedir. Ancak genel olarak bu konudaki tartışmalar hem Batı Emperyalizmi karşıtlığı hem de ülkedeki sermaye yetersizliği çerçevesinde tartışılmıştır. Burada öne çıkan sonuç; yabancı yatırımcıların Türkiye'deki birincil araçların Müslüman-Türk tüccarlar olmasının sağlanması hedefidir.

Yabancı sermayeye ilişkin hükümete sunulan öneri paketi içinde hangi işlerin yalnızca yerli sermayeye bırakılacağı, bu işlere araçlarla da olsa yabancı sermayenin girmesinin engellenmesi, yabancı şirketlere imtiyaz ve özel izin verilmemesi, bunların Türk tebaa ve şirketlerine ait ayrıcalıklardan istifade etmemeleri, yabancı şirketlerin hükümetin düzenlediği azaltma ve artırmalara katılamamaları ve hükümetle sözleşme imzalamamaları öngörülmüştür.

Yerli-yabancı ortaklıklarında ödenmiş sermayenin yerli-yabancı ortak veya ortaklar arasındaki dağılım oranlarının belirlenmesi de gündeme gelir. Buna göre;

Milli iktisat politikaları doğrultusunda Türkleştirmeye ilişkin ilkeler

45 Korkut Boratav, "İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış", *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayını, 2007, s.17.

benimsemiştir. Borsanın, kambiyo merkezlerinin Türkleştirilmesi önerilmiştir.

Cuma günlerinin tatil olması, Müslüman olmayan yerli-yabancı unsurları karşı alınmış bir karar niteliğindedir.

İşgücünü Türkleştirmeye yönelik en somut talep ise kongreye katılan işçi grubunun oybirliği ile kabul ettiği, *“Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi”* ifadesini içeren yirmi altıncı maddedir.

Milli iktisat düşüncesi Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber son bulmamış Cumhuriyetin erken dönemlerinde düzenlenmiş olan ekonomi kongresine damgasını vurmuştur. Milli iktisadın II. Meşrutiyet’ten erken Cumhuriyet’e bir süreklilik gösterdiğinin izlerine İzmir İktisat Kongresi’nde alınan bu kararlar ve tartışma konularında rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- “Teşebbüs Sahasında Türklerin Vazifesi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 9, 31 Teşrin-i evvel/Ekim 1338/1922.
- “Türkiye İktisadiyatı ve Ecnebi Sermayesi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 29, 8 Teşrin-i evvel/Ekim 1339/1923.
- AHMAD, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, 4. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları “Gazi Bana Çok Kızmış!..”, cilt 1, yay. haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKYILDIZ, Ali.. *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul, 2001, s. 68-76.
- ALİBEKOV, İ. Velibeyoğlu. “1923 Yılı İzmir İktisat Kongresi ve Onun Türkiye Cumhuriyeti İktisadi Tarihindeki Yeri”, 2. *Uluslar Arası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler*, 9-11 Eylül 1991, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1996, s. 845-861.
- ARIKAN, Zeki. *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- [BAŞAR], Ahmet Hamdi. “Zavallı Misak-ı İktisadi”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 15, 1 Haziran 1339/1923, s. 33-35.
- [BAŞAR], Ahmet Hamdi. “İktisat Kongresi Toplanmayacak mı?”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 35, 19 Teşrin-i sani 1339/19 Kasım 1923, s. 353-354.
- BORATAV, Korkut. “İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış”, *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayını, İzmir, 2007.
- BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- ELMACI, Mehmet Emin Elmacı. *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi Yayını, İstanbul, 2005.

- FINERFROCK, Michael M.. "Laissez-Faire, The 1923 Izmir Economic Congress and early Turkish Developmental Policy in Polotical Perspective", *Middle Eastern Studies*, cilt 17, sayı 3, 1981.
- KANSU, Aykut. "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Türkiye'de Modern Siyasi Düşünce "Kemalizm"*, cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- KEYDER, Çağlar. "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", çev. Nail Satlıgan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 45.
- KURUÇ, Bilsay. *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1988, s. XXXVI.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz. *Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti*, 2. baskı, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1998
- TEKELİ, İlhan ve Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, sayı 6-7, 1978.
- TEZEL, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- TOPRAK, Zafer. "70. Yılında İzmir İktisat Kongresi", *Görüş*, sayı 8, 1993.
- TOPRAK, Zafer. *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995
- TUNÇAY, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- UYAR, Hakkı. *Mahmut Esat Bozkurt: Sol Milliyetçi Bir Türk Aydın 1892-1943*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
- YENAL, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını, İstanbul, 2001.
- ZÜRCHER, Erik Jan. "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", çev. Özgür Gökmen, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce "Kemalizm"*, cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.52.

FEVZİYE MEKTEBİ'NİN 25.YIL KUTLAMALARINDA OKUNAN BİR ŞİİR ÜZERİNE

Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU*

Özet

Selanik'te eğitim hayatına başlayan Fevziye Mektepleri Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Okulun mezunları arasında yakın dönem Türk tarihinde önemli roller üstlenmiş birçok kişi bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen birçok üyesi bu okulda görev almıştır. Okulun 1909 yılında kuruluşunun yirmi beşinci yılı etkinlik törenlerinde okunan bir şiir, okulun İttihat ve Terakki kadrolarına nasıl baktığını göstermesi bakımından önemli ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, II. Meşrutiyet Devri, Fevziye Mektepleri, Eugène A. Chevallier.

ON A POEM READ FOR THE 25TH ANNIVERSARY OF THE "FEVZİYE" SCHOOLS

Abstract

The "Fevziye" Schools (Fevziye Mektepleri) which started its educational activities first in Salonica occupies an important place in the Turkish history of education. Among the alumni of the schools stand several prominent figures of the contemporary Turkish history. Several influential names of the Ottoman Committee of Union and Progress had teaching posts in the schools. A poem read at the 25th anniversary of the schools, in 1909, points out the institution's perception of the Unionist figures of the era.

Keywords: Selanik, II. Constitutional Era, Fevziye Schools, Eugène A. Chevallier.

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (ahmet.mehmetefendioglu@deu.edu.tr).

1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti için beklenmedik bir başarıydı. Hüseyin Cahit Yalçın’ın ifadesiyle 1908 yılında saraya karşı güzel bir blöf çekilmiş ve “*iskambil kâğıtlarından oluşan istibdat*” yönetimi de bu blöf karsısında teslim olmuştu¹. Otuz yılı aşkın süren ağır bir istibdat döneminin sona ermesiyle birlikte sadece İttihatçılar için değil tüm Osmanlılar için yeni, ümitli fakat bilinmeyenleri fazla olan bir dönem başlayacaktı.

1908 meşruti rejiminin kurucusu ve dönemin en önemli siyasi aktörü olan İttihat ve Terakki’nin doğuşu, gelişimi ve üstlendiği rol üzerine tarih literatürü içerisinde birçok farklı görüş bulunmaktadır². İstibdat devrinin sona ermesi ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile sonuçlanan 1908 hareketinin nedenleri ve sonuçları üzerine birbirinden farklı görüşlere sahip olan araştırmacıların neredeyse ortak yargıya vardıkları tek konu ise meşrutiyetin ikinci kez ilanına neden olan sürecin “*Balkan esintileri*” taşınmasına ilişkindir. Hiç kuşkusuz bu esintilerin içinde “*Kâbe-i hürriyet*” Selanik önemli bir yer tutar.

İstibdat yönetimine karşı büyük bir zafer elde eden Cemiyetin böylesine büyük bir güce erişmesinde, Selanik’in ayrı bir yeri ve önemi vardır. Cemiyet; kendisine iktidar yolunu açan hareketinin örgütlenmesini burada gerçekleştirmiş, eylemlerini burada planlamış, kadrolarını, alt yapısını ve ideolojik merkezini burada oluşturmuştur³.

İttihat ve Terakki’nin Selanik kökenli önemli isimlerinden Mithat Şükrü Bleda; dönem içerisinde, Selanik’e *Kâbe-i hürriyet*, İstanbul’a ise *Kahpe Bizans* denildiğini ifade etmektedir⁴. Hiç kuşkusuz bu ifade; kentin hürriyet ve özgürlük kavramlarına yüklediği anlama dikkat çekerken, dönem içerisinde İttihatçıların ruh halini yansıtması açısından da önemlidir.

Yüzyılın sonlarına doğru Selanik; coğrafi konumundan kaynaklanan avantajla, bölgenin ticari pazarı haline gelmiş, ekonomik etkinliğin beraberinde getirdiği sosyal ve kültürel gelişme ile kozmopolit bir yapıya ulaşmıştır. 1895 tarihinde, 120.000 nüfusa sahip olan kent; sanayi yapılanması yanında İmparatorluğun hiçbir bölgesinde görülemeyecek kadar modern eğitim kuruluşlarına sahip olması ile dikkatleri çekmekteydi⁵.

1873 yılında kentin ilk özel Müslüman-Türk İlkokulu olarak eğitim hayatına başlayan *Şemsi Efendi Mektebi*, kentin kozmopolit yapısı içinde “*usul-i cedid*” ile eğitim yapan bu eğitim kurumlarının ilk öncüsüydü. Okul, Şemsi Efendi’nin öncülüğünde Selanik eşrafının katılımı ve diğer hayırseverlerin yardımlarıyla kurulmuştu. Okul daha sonra yaygın olarak bilinen adıyla *Selanik Terakki Mektebi* olarak anılacaktı⁶.

1 Hüseyin Cahit Yalçın, “*Meşrutiyet Hatıraları*”, *Fikir Hareketleri*, Sayı: 77, 11 Nisan 1935, s.390.

2 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul, 1995, s.s.1-35.

3 İlhan Tekeli-Selim İlkin, “*İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısı ve Belirleyiciliği*”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980, s.s.351-362.

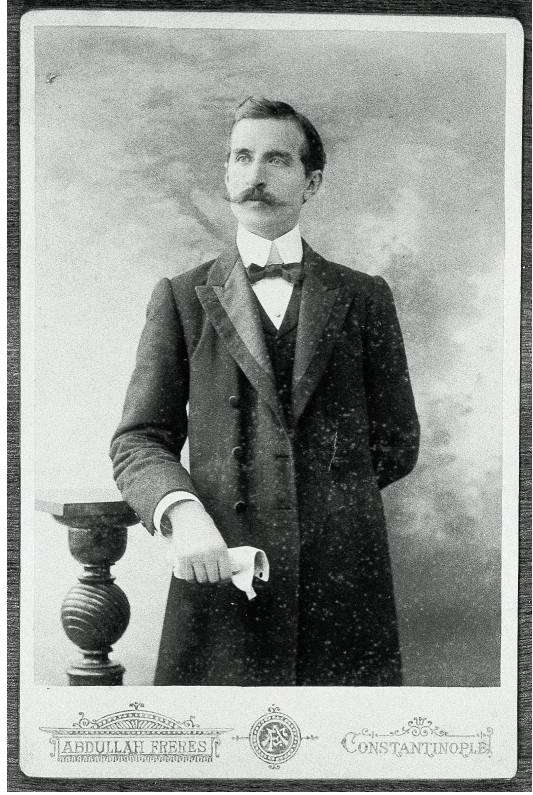
4 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979, s.s.8-15.

5 Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, İstanbul, 2007.

6 Mehmet Ö.Alkan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Selanik’ten İstanbul’a Terakki Okulları (1876-2000)*, İstanbul, 2000.

Kısa bir süre de büyük ilgi gören ve başarıya ulaşan bu okul, başka yeni okulların açılmasına ilham kaynağı olmuştu. Yine “*usul-i cedid*” ile eğitim hayatına başlayan bir diğer okul da Mısırlızadelerden Mümeyyiz Tefik Efendi önderliğinde 1885'te Selanik'in Kâtip Muslihiddin Mahallesinde *Feyz-i Sıbyan* ya da bugün yaygın olarak bilinen ismi *Fevziye Mektebi* ismiyle eğitime başladı⁷.

Selanik kökenli birçok İttihatçının eğitim hayatına başladığı ya da öğretmen olarak görev yaptıkları bu iki okul İttihat ve Terakki'nin 1889'dan 1908'e kadar uzanan örgütlü mücadelesine de yakından tanıklık etti. İttihat ve Terakki'nin 1908'de iktidara gelmesinden sonraki siyasi gelişmelerden de çok yakından etkilenen bu okullar İttihatçıların düşüncelerine ve lider kadrolarına ve politikalarına her ortamda destek verdiler.

Selanik Mebusu Rahmi Bey

Öyle ki; Terakki Mektebi bazı yayınlarında hürriyetçi ve meşrutiyetçi gençler yetiştirmek ve bunların meşrutiyeti ilan ettirenlerin arasında olmasıyla övünecekti.⁸ Cavid Bey örneğinde olduğu gibi kimi zamanda kaderlerini belirlediler. Fevziye Mektebinin altıncı müdürü olan ve okulda derslerde veren Cavid Bey meşrutiyetin ilanından sonra bu görevinden ayrılarak Selanik milletvekili olarak siyasete atıldı.⁹

Selanik'ten gelen askeri birliklerin bastırdığı 31 Mart'ın yarattığı sıkıntıların izlerinin silinmeye başladığı ve İttihatçıların tam anlamıyla yönetime kadrolarına yerleşmeye başladığı bir dönemde, 14 Aralık 1909 tarihinde kuruluşunun yirmi beşinci yılını büyük bir katılımla kutlayan Kâbe-i Hürriyet'in seçkin okullarından Fevziye Mektebi'nde meşrutiyete ve kadrolarına duyulan inanç ve bağlılık bir kez daha dile getirilmiştir¹⁰.

7 Mert Sandalcı, *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a, Fevziye Mektepleri*, İstanbul, 2005; Mustafa E. Elöve, *Bir Demet Işık*, İstanbul, 1991.

8 Alkan, *a.g.e.*, s.94.

9 Sandalcı, *a.g.e.*, s.s.70-71.

10 *Bahçe*, İkinci Sene Üçüncü Cilt Numara: 13, (5 Kânunuevvel 1325), s.s.201-206. Bahçe dergisinin bu sayısına ulaşmamı sağlayan meslektaşım Dr. İ.Ada Odabaşı'ya teşekkür ederim.

Bu bağlilik, okula yakınlığıyla tanınan ve kutlama etkinliklerini tüm ayrıntılarıyla veren Bahçe Dergisi'nin ifadesine göre “*Şehrimiz mekâtib-i hususiyesi arasında en mümtaz ve en güzide bir meoki' iktisab eden Fevziye Mektebi'nin geçen gün tevzi-i mükâfat ve yirmi beşinci sene-i devriye merasimi kâmil-i ihtisam ve tantana ile icra*” olunan töreninde okulun Fransızca öğretmeni Eugène A. CHEVALLIER tarafından kaleme alınan ve yine kendisi tarafından okunan *Genç Türkiye* başlıklı şiirle ifade edilmiştir.¹¹

Törende okunan ama basında yer almayan bu şiir matbu bir metin halinde törene katılanlara dağıtılmıştır. Elimizde bulunan ve çevrisini verdiğimiz metin İttihat ve Terakki'nin güçlü isimlerinden Selanik Milletvekili Rahmi Bey'e yazarı tarafından imzalanarak verilmiştir.¹²

Selanik'teki Fevziye ve daha öncesinde de Terakki Mekteplerinde¹³ Fransızca öğretmeni olarak görev aldığını öğrendiğimiz Eugène A. CHEVALLIER'in¹⁴ Fevziye Mektebinin yirmi beşinci yılı münasebeti ile 14 Aralık 1909 tarihinde okumuş olduğu *Genç Türkiye* başlıklı şiir dönemin siyasal ve sosyal olaylarına yapmış olduğu göndermeler ile dikkati çekmektedir.

Metin incelendiğinde ilk dikkati çeken unsur şiirin 1909 tarihinden önce yazılmış olma olasılığıdır. 1909 Mart ayında hayatını kaybeden Manyasizade Refik Bey'e yapılan atıf ve 1909 Nisan ayı içerisinde hal edilmiş olan padişah II. Abdülhamit'e hitaben söylenen “*Senin tahammül edilemeyen Yıldız'ını rüzgâra atacağız*” ifadesi ve yine şiirde Şevket olarak çok kısa atıfta bulunulan fakat 31 Mart ayaklanmasını takip eden günlerden şiirin okunduğu Aralık 1909 tarihini de içerisinde alan günlerde ismi tam bir efsaneye dönüşen Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşanın geçirtilmesinin yarattığı izlenim, şiirin 1908 Temmuzunu takip eden devrim günlerinin heyecanı içerisinde yazılmış olduğu izlenimini vermektedir.

Avrupalıların gözündeki Genç Türkler olarak tanınan İttihatçıların oluşturmaya çalıştığı yeni düzeni “Genç Türkiye” olarak ifade etmesi Fransız asıllı şairin gözünden dönemin nitelenmesini vermesi açısından son derece dikkat çekicidir. İstibdat yönetimi ve dönemi hakkında yapılan değerlendirmelerin; canı, asi, zorba, utanç, sürgün, esaret ve ıstırap tanımlamalarının intikam vurgusu ile sürdürülmesi ve anayasa kavramı ile son bulması ilgiyle karşılanmalıdır.

Şairin, Hristiyan ve Müslümanlara ortak çağrıda bulunması dönemin Osmanlılık ve birlik fikrine bir gönderme olarak ele alınabilir.

11 Bahçe, ..., s.s.201-206.

12 Bu makaleye konu olan dört sayfalık şiir, törende hazır bulunmayan Selanik Mebusu Rahmi Bey'e imzalanarak daha sonra verilmiş olmalıdır. Şiirin orijinal metni Rahmi Bey'in gelini Esma Arslan'da bulunmaktadır. Belgenin yayınlanmasına verdikleri izinden dolayı kendilerine teşekkür ederim.

13 Alkan, a.g.e., s.83'deki bilgiye göre 1906 yılında bu okulda Fransızca öğretmeni.

14 Tüm araştırmalarımıza rağmen Eugène A. Chevallier hakkında daha fazla biyografik bilgi bulmak mümkün olmadı.

EKLER

*Saimiye de
Chadler*

LA JEUNE TURQUIE

Accroupi sur les bords enchanteurs et sablonneux
De cette mer aux flots éternellement bleus,
Le Turc languissamment courbait sa vieille tête.
Pâle, inerte, défait, oubliant sa valeur,
Il semblait maladif et brisé de douleur,
Tandis que de son âme émergeait, toute prête,
L'ardente tempête.

Il était là, sans voix, et comme épouvanté
De se trouver ainsi, dans son adversité,
Devant cette eau si calme, et si vive peut-être.
Fléchissant sous le joug d'un pouvoir criminel,
Et sentant son long mal devenir éternel,
Il n'avait qu'un moyen : mourir ou disparaître,
Ou plutôt . . . renaître !

Après avoir jeté, sur le morne horizon,
Des regards d'où pouvait s'éteindre la raison,
Il voulut mais ne put repousser ses alarmes,
Et, sans espoir, en proie aux plus tristes douleurs,
Il plaignit son pays, gémit sur ses malheurs,
Et l'on vit, sur ses cils, briller, comme deux charmes,
Deux furtives larmes.

Soudain, d'un œil hagard, il regarda les cieux
Et, voyant s'assombrir le soleil radieux
Et la tranquille mer devenir trouble et noire,
Il sentit, en son cœur, le désespoir rugir,
L'effroi se courroucer, la tempête mugir,
Et poussa, frémissant, dans tout le territoire,
Ce cri de victoire :

« Halle - là ! c'est assez ! malfaitteur couronné,
L'heure de la vengeance a partout résonné.
En face d'un tyran il n'est point de rebelle.
Nous saurons le briser, sanglant épouvantail,
Et choisir un plus digne au nouveau gouvernail
De cette nation qu'une charte formelle
Peut rendre si belle.

*L'admirable Nadji, l'énergique Rahmi,
Ce fulminant Cherkef, l'actif Kiazim Nami,
L'ardent Riza Terfik et puis, de cette école
Et de vos rangs sorti, cet habile mentor
Du parti Jeune Turc, ce Djavid au cœur d'or,
A l'immense savoir, Djavid dont la parole
Vaut un protocole,*

*Et tant d'autres encore, à la bouillante ardeur,
Qui veulent voir briller d'une vive splendeur,
Le pays qu'on chérît avec idolâtrie,
Et dont le seul désir, la seule ambition
Et l'unique labour sont pour la nation,
Afin qu'on puisse dire avec coquetterie :
Voici ma Patrie !*

*Oui, roi : la Patrie ouverte à tout espoir.
Le peuple sait dès lors son droit et son devoir
Et peut crier d'un ton magnifique et sonore :
« Venez tous admirer mon horizon vermeil,
Venez tous admirer le sublime reveil
De la Liberté sainte et comment vient d'éclorre
Ma splendide aurore ! »*

*Voyez encor là-bas, flotter sur le rempart,
Ces deux fières couleurs, bicolore d'étendard
Qui rappelle à vos yeux la glorieuse page
Que vous venez d'écrire en pays ottoman
Et qui, dans l'avenir, aux libres fils d'Osman
Répètera comment une nation sage
Vainquit l'esclavage .*

*C'est ce drapeau qui vous conquît la Liberté !
C'est ce drapeau qui vous donna l'Égalité !
C'est ce drapeau qui fait l'amour de la Patrie !
Saluons-le donc tous avec un noble orgueil !
Et vous, Européens, gardez-lui bon accueil :
C'est le drapeau sacré, la bannière ennoblie
De la Jeune Turquie !*

Eug. A. Chevallier

Pièce lue le 14 Décembre 1909, vingt-cinquième
anniversaire de la fondation de l'Ecole Fézié

Selanik'teki Fevziye Mektebi Kızlar Bölümü Binası

Kaynak: Mert Sandalcı, Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a, Fevziye Mektepleri, İstanbul 2005 sf51.

EK-1:

"Fevziye Mektebi

Tevzi'-i mükâfat ve yirmi beşinci sene-i devriye;

Şehrimiz mekâtib-i hususiyesi arasında en mümtaz ve en güzide bir mevki' iktisab eden Fevziye Mektebi'nin geçen gün tevzi'-i mükâfat ve yirmi beşinci sene-i devriye merasimi kâmil-i ihtişam ve tantana ile icra olundu. Mekteb, bayraklar, levhalar, halılar, tıflaneler, el işleriyle mükellef ve müzeyyen bir sahne-i bedai haline ifrağ edilmiş, mektebin salonu merasime tahsis olunmuş idi. Sanayi mektebinin bir bando-mızıkası da ahube-i latife ile telviz-i semai ediyordu.

Esna-ı resimde vali-i vilayet İbrahim Bey Efendi ve muhterem ve muazzez kumandanımız Hadi Paşa Hazretleri, maarif ve umur-ı ecnebiye, adliye müdürleri vesair rical-i memurin-i hükümet ile Selanik'imizin iftihar ettiği en sevimli zabıt simaları, umum-ı ecnebi konsolosları Alyans Fransez, reis-i muhterem, eşraf-ı memleketten birçok zevat-ı muhtereme esbat-ı vücud eylemiş, mektebin eski mezunları ve maarifperver birçok zevat ve şakirdan geniş salonu büsbütün doldurmuştu.

Resme (tertibe) saat dört buçukta ibtidar edilmiş, Lebibe namında bir hanım kız tarafından gayet latif müesser bir seda ile bir aşr-ı şerif tilavet edilmiş, onu müteakib encümen

namuna azadan Rıza Efendi tarafından selis ve belîğ bir ifade ile irad-ı nazik olunmuştur. Rıza Efendi nutkunda mektebin şu yirmi beş sene içinde geçirdiği safahatinden bahs eylemiş, encümenin mesaisini ve bir lisan-ı şükran ile de memleketimizin istidad-ı maarif ve terakkisini zikr eylemiştir. Atide mekteb hakkında izahat ita olunacağından bu müstesna nutku da hülâsa ve icmale çalışacağız.

Nutukdan sonra mektebin şakirdanından mürekkeb bir mahfil-i musiki tarafından marş-ı padişahi terennüm ve bunu müteakip de küçük hanım efendiler tarafından milli şarkılar teğani edilmiştir. Tevzi'-i mükâfat merasimi bir mektebin teşhir-i mesai isminden başka bir şey olmamakla bu iki misal ile mektebin heyet-i tedrisiyesinin teğani ve musikiye, sanayi-i nefisenin bu mühim ve fakat mühim olduğu kadar maa't-teessüf henüz bizde müstağrik ve menam olan şuabatına ne kadar ehemmiyet verdiklerine ve hakikaten kemal-i muvaffakiyetle istihsal-i semerat edildiğine dair hazurunda bir kanaat-ı vicdaniye tevellüd eylemeğe muvaffak olmuşlardır.

Milli şarkılardan sonra Fuad Efendi isminde küçük bir efendi tarafından La patri (vatan) namında Fransızca müesser bir şiir kırat edilmiş, müzehher takdirat olmuştur. Fuad Efendiyi müteakip Hayreddin Efendi tarafından (şanlı orduya) unvanlı latif şiir umumun takdirat-ı mahsusa arasında kıraat olmuştur.

Bu sıra mektebin eski bir şakirdi müdürü olan maliye nazırı fazıl-ı şehir [ünlü] Cavid Bey Efendiden gelmiş telgrafi Rıza Efendi mukarrer alkışlar arasında kıraat eyledi.

Selanik'te Feyziye mektebi encümenine; yirmi beşinci sene-i devriyesini kutladığımız mektebimizin bu yevm-i seddine birlikte bulunmaktan mütevellid tesiratını bu telgrafnameye tevdi ediyorum. Rebi' asırdan beri bu mektep için ne kadar büyük zahmetler, fedakârlıklar ihtiyar eyledikten sonra istida-ı şakird sonra müdür sıfatıyla herkesten ziyade vakıf olduğumdan sizi bu vesile-i iftihar-ı averle bütün samimiyet-i kalbimle tebrik eyliyorum. Hayatımın en asude en tatlı senelerini dâhilinde geçirdiğim bu müessesenin memleketimize daima nafi olması temenniyatını sizlerin temdi-i muvaffakiyetiniz niyazatına tevdi ederim.

Maliye Nazırı

Mehmed Cavid

Bundan sonra mektebin kadim muallimlerinden ve memleketimizin her cihetinde yüzlercesine şakird yetişdirerek şehrimizin lisan-ı fransevi tahsili hususunda mütenahenkli dinlemeğe sayan olan mōşyo şövalye Fransızca bir nutuk irad etmiş terakkiyat-ı fikriye-i beşerin ne kadar büyük bir amel-i medeniyet ve takamil olduğunu binlerce adile-i tarihiye ile isbat ettikten sonra (jön Türkiye) karşı yazdığımız müesser ve bi-baha bir şiiri kıraat eylemiş ve bilahare bu şiirin matbu nüshaları sükûruna birer hatıra olmak üzere tevzi' ve hediye edilmiştir.

Muallim-i muhteremin bu muazzam konferansını müteakib Nejad Efendi tarafından (Şiller(Schiller) ve Göte'ye(Goethe) Hitab) ismindeki almanca manzume gayet latif bir tavır ve ifade ile kıraat olunmuştur.

Nejad Efendi'yi müteakip bir küçük efendi, Saib Efendi (Hafîye) ismindeki mazhûn bir monologu umumun handeleri, takdiratı arasında kamil-i muvaffakiyetle kıraat eylemiş ve evza' u etvarında irae ettiği kadr u hissiyat ile hakikatten mucib-i hayret bir tek mil irae eylemiştir.

Badehu küçük pek küçük bir kızcağız, mektebin heyet-i tedrisiyesiyle bir temsil-i mesaiyesi gibi kabul olunabilecek kadar muvaffakiyetle, hiç intizar olunamayan evza' ve harekât-ı layikesiyle Fransızca bir monolog söylemiş ve bu pek küçük hanım efendiyi müteakip yine Nejat efendi şair-i mukadder Tevfik Fikret beyin (Asker Geçerken) manzumesini bir zevk-i meshur ve sahir ile kıraat eylemiştir.

Mabide (Ayşe Hanım) namında bir küçük hanım Fransızca olarak (çok küçük) monologu kıraat eyledi. Küçük hanımın esbat ettiği kudret-i kıraat bütün hazzurunu mütehayr etmiştir. Tavırlarında bir müstesnalık, bir zevk-i sanat, fevkalade bir istima' ad kıraat var, denebilir ki Ayşe hanım Feyziye mektebi inas kısmının bir nutuke-i bi-amani, bir ati'i, bir ümididir. Böyle müstesna talebeler yetiştiren bir mektebten istikbal için çok beklemekte ve çok nidalık hissetmeğe hakkımız vardır.

Ayşe Hanım mükerreren alkışlara, handelere, takdirlere nail olmasa ve nihayet bir alkış yağmuru altında soğukluğunu ikmal etmiştir.

Ayşe hanımı müteakiben İlhami (İttihad) hakkında belîğ ve müstesna bir sahife-i fikriyeyi hakikaten bir nutuka layık evza' ile kıraat ittihade aid mütalaatına bir misal olmak üzere de Abdülhak Hamid Bey'in Tarık bin. Ziyad namındaki meşhur eserinden garbilerin bütün muvaffakiyatı, ittihad-ı millileri sayesinde husul bulduğunu irae eden bir sahneyi vâzı inzar edeceklerini ihbar ve filhakika bu sözler biter bitmez sahne üzerinde garb elbiseleriyle ve'l-havaile ile, Vahid, Halid, Osman, Ferid efendiler ahz-i mevki etmiş ve cidden bir sanatkara layık bir maharetle ifa-yı vazife eylemişlerdir, bu sahneye İlhami Efendinin mütalaatı hitam vermiş, ve cidden pek zi-i hayat bir misal irae ve istişhat etmiştir.

Bunu da müteakip Saib Efendi Fransızca (Küçük Mütecessis) ismindeki hasbihali iradı nail-i takdir olmuşdur. Tevfik Fikret'in gayr-i matbu bir şiir-i müstesna ve kıymettarı olan (Tarih) manzumesini Osman efendi kıraat etmiş, birçok alkışlara mazhar olmuştur.

(Tarih) manzumesini müteakip Kudret Efendi tarafından (Korkak) namındaki hasbihal kıraat edilmiştir. ve Kudret efendi vazifesini o kadar muvaffakiyetle ibka etmiştir ki, huzzar kahkahalarla takdir-i hevân olmuşlardır.

Badehu küçük hanımlardan mürekkep bir heyet-i müntehabe-i terennümiye sahneye çıkmış, hürriyete ait hararetle şarkılar arasında bir temsil-i hürriyet şeklinde bir hanım efendi çıkarak kamil-i azimetle etrafta fikran ve şarkılar bitince bir ifade-i ateşin ile lisan-ı hürriyetten bir nutku müthiş-i belîğ kıraat eylemiş, nutku hitam bulunca Necmeddin efendi sahneye çıkarak melike-i hürriyete karşı bir meşhuriyet-i mümtaz ve bir heyecan-ı hakiki ile Kemal beyin bir eserini okumuş, bu sırada hürriyet şarkılarına başlayarak hazurunun takdirleri, alkışları, hayretleri, Tahsinleri arasında çekilmişlerdir. Bu sırada valide sınıfında bulunan küçük hanımcıklar mızıkaya adımlarını terfîk ederek sahne üzerinde dansa başlamışlar ve umumi alkışlara mazhar olmuşlar. Huzzara şekerlemeler dağıtılmış, diğer taraftan müzika

telviz-i semah iderken hazurun-ı umum mekteb şakirdanının takım takım iksam ederek teşkil ettikleri bölükleri ve sonra askeri ve jimnastik talimlerini kâmil-i takdir ile seyretmiş ve bununla resme hitam verilmiştir.

Bu merasimi bir terkib ile tevzif ve hülâsa etmek lazım gelirse; “ciddi bir şeyin semeresi olan fevkalade ve müstesna beraber muvaffakiyet” lazım gelecek. Bu ciddi sa’yı tamamiyle takdir edebilmek için feyziye medrese-i irfan ve terakkisinin yirmi beş seneden beri geçirdiği safhası mücminlerinin fedakârlıklarını heyet-i tedrisiyesinin mesai-i mütemadiyesini bilmek lazım gelir ki, gelecek nüshamızda bundan bahsedeceğiz.

Selanik’te bulunan Feyziye mezunları tarafından 1 kanunievvel 320 tarihinden itibaren “Selanik Feyziye Mezunin Cemiyeti” namıyla bir cemiyet tesis edilmiştir. Cemiyetin maksad-ı tesisi mektebe ihtiyacat-ı ihbare-i fenniyyeye tatbiken mükemmel bir mektep inşa ve ihda etmektir. Heyet tamamiyle tesis etmiş ve işe mübaşeret etmiştir. Maliye nazırı Cavid Bey mektep mezunları meyanında bulunduğundan ekseriyet ara ile mezunin cemiyetinin reis-i umumisi ihtisab edilmiştir.

Vali-i vilayet İbrahim Bey Efendi ziyafete riyaset eylemişlerdir. Yemeğin hitamında mezunin cemiyeti namına Halil Rauf Efendi uzun bir nutuk kıraat eylemiş ve nutkuna sürekli alkışlarla hatime verdirilmiştir. Nutku müteakib Rauf Efendi o sırada maliye nazırı Cavid beyden gelen suret-i zirde muharrer telgraflı okuyunca nihayetsiz alkışlar adeta yemek salonunu sarsıyor zan olunurdu.

Selanik’te Feyziye Mektebi Mezunin-i Muhteremesine;

İki sene evvel tasavvur ettiğim bu içtimadan mahrumiyete pek müteessirim. Bu teessürümü tahfif eden bir şey varsa o da kalben sizlerle beraber olmaklığımdır. En kuvve-i rabita-i samimiyyeyi teşkil eden mekteplilik hissiyatıyla tamamen mütehasıs olan ruhumun amel ve temenniyat-ı ehvasını size kadar isal eyler ve sizlerden de bir hatıra-i muazzezenin tebci için keşide edilen bu ziyafette beni der-hatır eylemenizi rica ederim kardeşlerim.

Maliye Nazırı

Mehmed Cavid

Badehu sırasıyla Enver İsmet ve Doktor Nami efendiler tarafından nutuklar kıraat edilmiş, hepsi de alkışlara mazhar olmuştur.

Artık sıranın kendisine geldiğini anlayan vali-i vilayet İbrahim Bey Efendi kıyam edip irticalen gayet beliği bir nutuk kıraat eylemişler, Feyziye mektebinin 25 seneden beri idare-i müstebidenin tazyik ve ittisafı altında yorulmak bilmez bir metanetle gösterdiği gayret ve sebatı ve bu suretle yetiştirdiği genç dimağların hürriyetin istihsalinde pek mühim roller oynadıklarını ve binaenaleyh encümen-i mektebin bu azim ve metaneti alkışlara seza olduğunu beyan ile maarif-i osmaniyyenin terakkisi hususunda olan arzularını mektebin ihtiyacı olan bir binayı mektebe heba etmek suretiyle isbat edeceklerini dermian buyurmuşlar

sürekli alkışlara mazhar olmuşlardır. Badehu encümen namına Rıza Efendi tarafından belîğ bir nutuk irad edilmiş ve nutk-ı mühimi müteakip (Vatan Kurbanları) namındaki piyes talebe tarafından sahnede vaz-ı inzâr edilmiş ve kâmil muvaffakiyetle ikmal olunmuştur. Aza-yı encümen mezûnin, muallimin, şakirdan, huzzar, rical-i memurin bu geceli, gündüzlü irfan ve terakki bayramının kalplerinde terk ettiği ezvâk-ı bi-nihaye ile mütehassıs oldukları halde nısf-ül-leyl [gece yarısı] kadar imrâr evkât eylemiş ve bir samimiyyet-i müteakabile, bir mahzuziyyet-i mesude arasında hitam verilmiştir.”¹⁵

EK-2:

“GENÇ TÜRKİYE”¹⁶

Chevalier'den Hatıra

Dalgaların ebediyen mavi olan bu denizin büyüleyici ve kumlu kıyılarına çömelmiş Türk, bitkince yaşlı kafasını eğiyordu. Solgun, hareketsiz, değerini unutmuş, hastalıktan ve acıdan yıkılmış gözüküyordu, oysaki ruhundan hazır ve şiddetli bir fırtına fıskırıyordu.

Oradaydı, sessizdi, o sakin ve belki de canlı suyun önündeki talihsizliği onu dehşete düşürmüştü. Boyunduruk bir canı iktidarın altında bükülüyordu ve onun uzun zamandır süren kötülüğünün ebedî olacağını hissediyordu. Sadece bir yolu vardı: ölmek ya da yok olmak, ya da daha iyisi... Yeniden doğmak.

Aklın sönebileceği üzgün ufuğa baktıktan sonra, telaşlarını itmek ister ama nafile ve çaresiz, en zavallı ağırlara kurban olmuş ülkesine acır, bedbahtlıklarına haykırır ve kirpiklerinin üzerinde iki sihir gibi parlayan iki gözyaşı görülür.

Ansızın, donuk bir bakış ile gökyüzüne bakar, ılık saçan güneşin kararmasını, sakin denizin bulanık ve siyaha dönüşmesini görmekle beraber, kalbinde umutsuzluğun kükremesi, ürküntünün öfkelenmesi, fırtınanın böğürmesini hisseder ve titreyerek bütün ülkede bu zafer çılgınlığını atar:

“Dur! Yeter! Hükmeden canı, intikam vakti her yerde cınladı. Bir zorbanın önünde hiçbir asi yok ama seni yıkmasını biliriz, seni kanayan korkuluk. Kesin bir anayasanın daha güzel yapabileceği bu ulusun yeni dümenine daha layık olanı seçebilir.

Gerekirse ölürüz ama artık senin karanlık suçlarının yıkıcı etkilerine maruz kalmayacağız; utanç, sürgün, esaret ve ıstırap yok! Senin tahammül edilemeyen Yıldız'ını rüzgâra atacağız ve üzerine ulusal ilerlemeyi dikeceğiz çünkü yüreğimizde kurtuluşun kesin

15 Bahçe, İkinci Sene Üçüncü Cilt Numara: 13, (5 Kânunuevvel 1325).

16 Fransızcadan Çeviri: Dr. Ozan Arslan.

güvencesi var.

Ve siz, uşaklar, hafiyeler, duraksız bozucular, öldürücü hükümdarın utanmaz rüşvetçileri: hepiniz suç ortağısınız, titreyin ey iftiracılar sürüsü, siz ki bu güzel imparatorlukta her şeyi soydunuz, her şeyi lekelediniz, her şeyi yıktınız, her şeyi öldürdünüz, her şeyi kirlettiniz ve siz ki terörünüz sayesinde uzun süren zaferinizle dehşeti saçtınız.

Titreyin bakalım, çünkü çok yakında yürek sızlatan öfkemden harikulade darbelerimi hissedeceksiniz. Size gelince, Türk ırkınızı kurtarmak için ileri kardeşlerim, kalkın, uyuşukluğunuzu terk edin. Tek bir insan gibi yürüyelim, bütün cüretimizi şu alçak düşmanların yüzüne fırlatarak onları şaşkınlığa uğratalım.

Kimse geri çekilmesin ve ilk işarette, ani ve genel bir ayaklanmayla, Hristiyanlar ve Müslümanlar, aynı vatanseverlik aşkının sarhoşluğuyla, yeni bir kan hediye etsinler, yeni bir hayat, yeniden doğan bir çaba ve en sonunda yaşlılıklarını silkeleyerek bir başka gençlik alsınlar.

Eko kanatları üzerinde, bu ışıldayan çağrı Balkanlar'dan Ege'ye, Avrupa kıyılarından Asya kıyılarına götürülür her yerde, her ırk, oybirliğiyle, şeref ve özgürlük için iç çeker avazları çıktığı kadar, en dokunaklı yurtseverlik ezgilerinden birini haykırırlar.

Umutsuzluktan haykıran Osmanlı Milleti, belirlenen günde ayakta duruyor çünkü her zaman düşmekten hakkın, her zaman su çekmekten yorgundu: bu olağanüstü ve verimli çaba ile doğar Genç Türkiye, bir gün despotun dehasını çarpabildiği için kalbinden sevinç, alnında şeref ile.

O kutsal günden beri kahraman Osmanlı kendisini hem alçak hem de hor gördüren despotun boyunduruğu altında artık boynunu eğmiyor. Hakaret edenlerin önünde başını dik tutuyor. Ne cellâtlardan ne de alaycılardan çekiniyor ve zapt edilmez bir şekilde dikiliyor çünkü nefret edilen bir rejimi yıkmış olmaktan gurur duyuyor.

Ayrıca ne görüyoruz? Bu yeniden canlanan ve ayakta duran mutlu ülkenin bir ucundan diğer ucuna, her kalbin derinliğinde, gençliğin, coşkunun, aşkın ve özgürlüğün yeni usaresi; bu, korkunç rüyasından uyanan, gurur, düze ve verimli emeğe susamış Genç Türkiye'dir.

Bu gün, halk her şey hakkında tartışmak, rahatlıkla hareket etmek, geniş ışığa doğru ilerlemek olan sihirli güce sahip; tek başına başarıdan başarıya yükselebilir ve özgürlük, eksiksiz özgürlüğün yardımıyla en parıltılı zirvelere ulaşabilir.

Hiçbir cellâdından çekinmeden, bu kahraman oğlunu serbestçe alkışlayabilir: güçlü, Niyazi¹⁷, önemli Ahmet Rıza¹⁸, usta Eyüp Sabri¹⁹, yıkılmaz Enver²⁰, dürüst Talat²¹, bize

17 Resneli Ahmet Niyazi, 1873-1912.

18 Ahmet Rıza Bey, 1859-1933.

19 Eyüp Sabri Akgöl, 1876-1950.

20 Enver Paşa, 1881-1922.

21 Mehmet Talat Paşa, 1874-1921.

değerli olan Refik²², geniş ve tatlı bir sesle köleyi azat eden Havari Nazım²³, hayranlığa değer Naci²⁴, enerjik Rahmi²⁵, patlayıcı Şevket²⁶, aktif Kazım Nami²⁷, yakıcı Rıza Tevfik²⁸, ayrıca bu okul ve sizin sıralarınızdan çıkan Genç Türk partisinin becerikli kılavuzu, altın kalpli, muazzam bilgili Cavit²⁹, sözü protokol sayılan Cavit.

Tapınma derecesinde sevilen ülkeyi canlı bir ihtişamla parlamasını görmek isteyen daha birçokları var. Tek istekleri, tek ihtirasları ve tek emekleri ulus için, öyle ki bir gün hoşagiden bir şekilde, işte benim Vatanım diyebilelim.

Evet, işte her umuda açık olan vatan artık ulus hak ve ödevini biliyor ve muhteşem ve çınlayan bir tonla şunu bağırabilir: "Gelin hepiniz pembenin ufkuna hayranlıkla bakın, gelin hepiniz kutsal özgürlüğün yüce uyanışını ve tanımın nasıl açtığını hayranlıkla bakın."

Orada surların üzerinde duran iki gururlu renkli bayrağın dalgalanışına bakın, o iki renkli Osmanlı Ülkesinde yazdığımız şerefli sayfaları hatırlatıyor ve o ki gelecekte Osman'ın özgür oğullarına akil bir milletin esirliği nasıl yendiğini hatırlatacak.

O bayraktır ki size özgürlüğü fetheder. O bayraktır ki size eşitliği verir. O bayraktır ki vatan sevgini yaratır. Hadi onu ulu bir kibirle hepimiz selam verelim. Ve siz Avrupalılar, onu iyi karşılayın: o kutsal bayraktır.

Bu genç Türkiye'nin kutsal bayrağıdır, soylu sancağıdır!"³⁰

Eugène A. CHEVALLIER

22 Manyasizade Refik Bey, 1853-1909.

23 Dr. Nazım Bey, 1870-1926.

24 Ömer Naci Bey, 1880-1916.

25 Mustafa Rahmi Arslan, 1874-1947.

26 Mahmut Şevket Paşa, 1856-1913.

27 Kazım Nami Duru, 1876-1967.

28 Rıza Tevfik Bölükbaşı, 1869-1949.

29 Mehmet Cavid Bey, 1875-1926.

30 14 Aralık 1909 tarihinde Fevziye Mekteplerinin kuruluşunun 25. Yılı münasebetiyle yapılan konuşma.

KAYNAKÇA

- YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri*, Sayı: 77, 11 Nisan 1935.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul, 1995, s.s.1-35.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısı ve Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980, s.s.351-362.
- BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979.
- MAZOWER, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri*, İstanbul, 2007.
- ALKAN, Mehmet Ö., *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Okulları (1876-2000)*, İstanbul, 2000.
- SANDALCI, Mert, *Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a, Fevziye Mektepleri*, İstanbul, 2005.
- ELÖVE, Mustafa E., *Bir Demet Işık*, İstanbul, 1991.
- Bahçe*, İkinci Sene Üçüncü Cilt Numara: 13, (5 Kânunuevvel 1325), s.s.201-206.

1930-1950 DÖNEMİ ÇOCUK DERGİLERİNDE YURTTAŞLIK BİLİNCİ GELİŞİMİ KAPSAMINDA ULUS - DEVLET ALGISININ SAĞLANMASI: “TÜRK ÇOCUĞU - CUMHURİYET ÇOCUĞU”

Doğan Duman*

Mustafa Doğdu**

Özet

Türk toplumunu ümmetten millete dönüştürmek Cumhuriyet’in temel amaçlarından biriydi. Bu doğrultuda Cumhuriyet rejimine uygun bir ulus inşa etmek ve yurttaş yaratmak girişimleri de yeni rejimin öncelikleri arasında yer almaktaydı. Cumhuriyet’in değerlerini benimseyecek yeni yurttaş oluşturmada şüphesiz ki eğitim en etkili araç olacaktı. Amaçlanan değişimler öncelikle resmi eğitim kurumlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılırken, aynı zamanda genç kuşaklarda ulusal bilinç ve yurttaşlık sorumluluklarının geliştirilmesinde dönemin basınından da yararlanılmıştır. Araştırmanın temel konusu olan çocuk dergileri de bu amaç doğrultusunda etkili biçimde kullanılmışlardır. Bu dönemde yayınlanan çocuk dergileri öğrenmenin ve bilgi paylaşımının sağlandığı eğitsel medya niteliğindedir. Bu çalışmada, 1930-1950 dönemindeki çocuk dergilerinin, “Türk çocuğu-Cumhuriyet çocuğu” tanımlamaları ya da ön adları ile Türkiye’de bireylerin topluma yurttaş olarak katılımı sürecindeki katkıları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Çocuk Dergileri, Türk Çocuğu, Yurttaşlık Bilinci.

ACHIEVING PERCEPTION OF NATION-STATE IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF CITIZENSHIP CONSCIOUSNESS IN THE CHILDREN’S MAGAZINES BETWEEN 1930-1950:

“TURKISH CHILD-REPUBLICAN CHILD”

Abstract

Transforming Turkish society from a Muslim community to nation is one of the main aims of the Republic. In accordance with this aim building a nation appropriate to the Republican regime and attempts of creating citizenship are among the priorities of the new regime. No doubt that when constructing the new citizen who will adopt the Republic’s values, the most effective tool was going to be education. The planned changes were tried to be realised

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, İzmir, (dogan.duman@deu.edu.tr).

** Öğretmen, (mustafadogdu@gmail.com).

through the official educational institutions, at the same time media of the time was used to develop national consciousness and citizenship responsibilities among the young generations. Children's magazines, which are the subjects of the research, were used effectively in order to achieve this goal. Children's magazines of the time were of the educational media quality where learning and data exchange were provided. In this work, "Turkish child-Republican child" definitions or contributions of individuals in Turkey to the society as citizens with forenames, in children's magazines between 1930-1950 were researched.

Key Words: *One-Party Era, Children's Magazines, Turkish Child, Citizenship Consciousness.*

Giriş

Modern çağın ulus-devlet anlayışından çok önce, antikçağda Yunanistan ve Roma'da "yurttaş" kavramı bir ölçüde geliştirilse de, modern anlamda yurttaş, bir bakıma dünyanın ilk ulus-devleti, parlamenter monarşi İngiltere'nin geliştirdiği ilkelere "cumhuriyet" boyutunu ekleyen Amerikan ve Fransız devrimleriyle ortaya çıkmıştır. Dilimize önce "vatandaş", sonra "yurttaş" olarak yerleşen bu kavram, ulus-devlet gibi önce Avrupa'da doğdu, sonra dünyaya yayıldı ve geliştirildi¹. Klasik Osmanlı sisteminde ise yurttaşlık kavramı yoktu, bunun yerine mutlak hükümdar ve kul kavramı vardı. Kulun hakları kavramı da ancak 1839'da, gücü azalan Osmanlı Devleti, devleti güçlendirme ihtiyacı hissederek bir dizi reforma giriştiğinde ortaya çıktı. 1839 Tanzimat Fermanı'nda bütün tebaanın hayat, şeref ve mülkünün güvence altına alınacağı, iltizam sisteminin kaldırılacağı ve her "vatandaş"ın imkânlarıyla orantılı vergi vereceği ilan ediliyordu². Güvence ve eşitlik vaatleri, gerçekleşme olasılığının ne düzeyde kalacağı bilinmese de, geçmiş döneme göre tebaanın sadece vergi verme ödevinin değil, haklarının da olduğunun kabulü önemli bir aşamayıdı.

1869 yılında yayınlanan "Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi", ise İslam dünyasında, din ilkelerinden bağımsız ilk uyrukluk düzenlemesidir. O zamanki Avrupa devletlerinin uyrukluk yasalarından ve özellikle 1851 yılında çıkarılmış Fransız kanunundan esinlenerek hazırlanan bu kanunname, Müslüman olup olmamanın uyrukluk bakımından önem taşımasına son veriyor ve İslam dünyasının Uyrukluk Hukuku alanında bir dönüm noktası olarak ortaya çıkıyordu³.

Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olan 1876 Kanuni Esası'si de halkın istemiyle değil siyasal seçkinlerden gelen bir girişimin ve dış baskıların sonucunda hazırlanmıştır. Anayasanın II. Abdülhamit tarafından askıya alınmasına da herhangi

1 Artun Ünsal, "Yurttaşlık Zor Zanaat", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.4

2 Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. Ward ve D. Rustow (der.), Princeton University Press, 1964, s.56'dan aktaran Yeşim Arat, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.67.

3 Rona Aybay, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.65.

bir tepki verilmemiştir. Anayasayı, temel hak ve özgürlükler alanında bazı olumlu değişikliklerle yeniden yürürlüğe sokan 1908 II. Meşrutiyet hareketi de bir halk hareketi değildir⁴.

Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı ulusal egemenliğe geçişin sağlanacağı yeni bir düzenin habercisidir. Bu kapsamda Türkiye’de tebaadan yurttaşlığa geçiş süreci Kurtuluş Savaşı ile ivme kazanmıştır. “Bağımsız bir ulus olamadan yok olmak üzere olan bir halkın kendini zor kurtardığı bir zamanda geleneklerden kopmaya, birçok müesseselerinde ameliyat yapmaya cesaret edişinin ilk örneğini bu işe önderlik eden Mustafa Kemal vermiştir.”⁵ Savaş sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti “ümme”in yerine milleti, “mümin”in yerine vatandaşını getirirken, meşruluğunu gelenek ve dinden alan yönetim anlayışındaki tebaanın yerini ilk kez “yurttaş” alacaktı. Bu yeni anlayışa göre, “Misakı Milli” sınırları içinde yaşayan herkes, eşit hak ve sorumlulukları olan Türkiye vatandaşıdır⁶. Aynı zamanda ulusal sınırlar içerisinde yaşayan herkes Türk olarak kabul edilmektedir.

İşgalci güçlerin Anadolu’dan çıkarılması, Osmanlı siyasal düzeninin tasfiye edilmesi azımsanmayacak başarılarıdır. Fakat geçmişten farklı yeni bir toplumsal ve siyasal düzenin kurulması da kolay değildi. Devlet kurulmuştu ama bu devlete uygun yeni bir ulusun ve yurttaşın da inşa edilmesi gerekiyordu. Çünkü Batı’da burjuvazinin, kapitalizmin yetiştirdiği yurttaş cumhuriyeti yaratmıştı, Türkiye’de ise yurttaş cumhuriyeti değil, cumhuriyet yurttaş yaratıyordu⁷. Cumhuriyet yönetimi, ulus yaratma konusunda da tıpkı iktisatta olduğu gibi bir çaba harcadı. Örneğin, Türklerin tarihini yeniden yazarak, “öztürkçe” gibi yeni bir dil, “Anadolu kültürü” gibi yeni bir kültür ve “Türk yurdu” gibi yeni bir yurt yaratarak, “ulusuna” bir vücut ve bir ruh vermeye çalıştı⁸. Cumhuriyet yöneticilerinin tasarladığı bu yeni bir ulus ve yurttaş yaratma projesinde şüphesiz ki eğitimin önemli bir işlevi olacaktı.

Ulus-devlet ve Cumhuriyet Yurttaşının Oluşturulmasında Eğitim

II. Meşrutiyet aydınlarının “yeni insan-yeni toplum” projesi kapsamında üzerinde önemle durdukları “okul”da yurttaş eğitimi, yeni rejimin kurulmasıyla birlikte kurucu önderlerin ulus inşa projesinin önemli bir boyutunu oluşturdu. Lider kadro yurttaşların ulusal toplulukla bütünleşmesinde “okul”a özel bir önem verdi. Cumhuriyet’in kurucuları için “okul”, öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklemlenmelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir yere

4 Ünsal, a.g.m., s.12.

5 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s.150.

6 Ünsal, a.g.m., s.13.

7 Zeki Hafızoğulları, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.49.

8 Ahmet İnel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yay., İstanbul, 1990, s.45.

sahipti⁹. Cumhuriyetin kuruluşuyla gelişen sürecin amaçları, geleneksel toplum yapısına çağdaş bir yön vermek, bireylere çağdaş yurttaşlık bilinci kazandırmak ve toplumsal yapıyı eğitim yoluyla güçlendirmektir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim hizmetlerinin içeriğini “Öğretimi birleştirme”, “Eğitimi örgütleme”, “Eğitimin niteliğinde değişme” ve “Eğitimi yaygınlaştırma” olarak dört başlık altında toplamak olasıdır¹⁰. Ülke yöneticileri, “Yurttaşlık Eğitimi”nin amaçlanan düzeye erişebilmesinin ön koşulu olarak eğitimi yaygınlaştırma çabasıdır. Bu kapsamda okur-yazar oranını yükseltmek, öğretimi kolaylaştırmak ve Türkçe’yi ortak dil yapmak amacıyla 1 Kasım 1928’de Latin temelli yeni alfabe kabul edilmiştir. 24 Kasım 1928’de yayınlanan Millet Mektepleri Talimatnamesi gereğince, Millet Mektepleri açılmış, halkın yeni harflerle okuma-yazma öğrenmesi süreci başlatılmıştır. Maarif Vekâleti’nin 1927 yılında beş yıl süreyle ilkokulların beşinci sınıfında okutulmak üzere kabul ettiği Muallim Abdülbaki’nin hazırladığı ders kitabı “Yurt Bilgisi”, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türkiye’deki toplumsal kurumları ve bu kurumların amaçlanan etkileşimini düzeye uygun biçimde açıklamaktadır¹¹. “Yurt Bilgisi ve Tarih” dersleri vermek üzere, 1929-1930 öğretim yılında Ankara Musiki Muallim Mektebi’nde öğretmenlik görevine başlayan Afet İnan’ın, adı geçen okuldaki bir ders anısı, bu dönemdeki yurttaşlık eğitimi yaşantılarına etkili bir örnektir:

“...Bir ders tatbikatı olarak, bütün ders verdiğim sınıflarda Belediye kanununa göre seçim denemesi yaptırıldı. Öğrenciler heyecanla bu işte çalıştılar, rey kutuları hazırladılar. O zaman yürürlükte olan Belediye kanunu tam manasiyle tatbik edildi ve belediye başkanı olarak da bir kız arkadaşlarını seçtiler. Bunun üzerine bir erkek öğrencinin itirazı ile karşılaştım. Diyordu ki: ‘Mevcut kanunun bize öğrettiğine göre kadınların rey verme hakkı olmadığı gibi seçilemezler de.’ Öğrenci itirazında haklı idi, ama ben öğretmen olarak şu telkinde bulunmayı münasip gördüm. ‘Bu öğrendikleriniz ilerisi için sizlere lüzumlu olacaktır. Kadınlarımız da yakında rey hakkı kazanacaktır’ dedim.”¹²

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim toplumun dönüştürülmesindeki en etkili araç olarak görülmüştür. Tunçay’ın deyişiyle, “eğitime, eğitim dışı, hatta eğitimin gerçek hedeflerine aykırı, bir rejim propagandacılığı işlevi yüklenmiş”, öğretmenlere ve okula genel öğretimin yanı sıra siyasal eğitim görevinin de verilmesi, tek parti döneminde açıkça savunulan bir ilke olmuştur¹³. Bundaki en büyük etken ise yöneticilerin değişimin motoru olarak eğitimin gücüne fazlasıyla umut bağlamalarıdır¹⁴. Toplumsal dönüşüm öncelikle resmi eğitim kurumlarıyla

9 Füsün Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde-II.Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.127.

10 Yahya Akyüz, “2002 Yılı Başında Eğitim-Cumhuriyetten Günümüze Eğitim-Cumhuriyetle Başlayan Değişim”, <http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk2002/2.htm>, (Son erişim 28 Aralık 2010.)

11 Bkz. Muallim Abdülbaki (Gölpınarlı), *Yurt Bilgisi Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

12 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.3.

13 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981. s.s.237-238.

14 Erik J. Zürcher, “Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi”,

gerçekleştirilmeye çalışılırken, bunun dışında kalan her araç da seferber edilmiştir. Genç kuşaklarda ulusal bilinç ve yurttaşlık sorumluluklarının geliştirilmesinde özellikle dönemin basınından da yararlanılmıştır. Araştırmamızın temel konusu olan çocuk dergileri ise yine bu amaçla etkin biçimde kullanılmıştır.

Çocuk Dergilerinde Ulus-Devlet Algısı

Cumhuriyet, tek parti yönetiminde yeni bir çağın koşulu ve kendisi olarak benimsenirken, ulus-devletin ideolojisi ulusçuluk da kalkınmakta olan toplumun bağdaşık kültürel yapı gereksinimini tamamlayan bileşeni niteliğiyle önem ve değer kazanır¹⁵. Ümmetten ulusa dönüşen Türklerin, ulusçuluk tanımında belirtilen hak ve özgürlüğü, laikliğin katkı sağladığı “ulusal duygu” eşliğinde yaşamaları, Medeni Bilgiler’de açıklanır¹⁶. Tek parti döneminde yayınlanmış çocuk dergilerinde okurlar, insanlık dünyasının içtenlikli ailesinin çocuğu, “Türk Çocuğu” biçiminde adlandırılmıştır. Bu adlandırma, okurun dikkatini çekmek için elverişlidir¹⁷. Yakın geçmişteki tarihsel gerçeklik, eğitimin öneminin sürekli biçimde vurgulanması, okurun ulus devlet algısına yönelik dikkatini pekiştiren içsel etmenlerinden bazıları olarak sıralanabilir. Çocuk dergilerinin yayınlarında, ulusal duygunun (kalkınma, ilerleme, ideolojinin sürekliliği, bireylerin anayasal çerçevedeki varlığı için) gerekliliğini, benzer, ardışık ve sürekli biçimde işlemesi, ulus-devlet algısını sağlamak üzere okurların uyarıcıları örgütlemeleri sürecinde önemli ve anlamlıdır¹⁸. Çocuk dergileri tüm yaşantıları, olayları ulusal duygu ile ilişkilendirerek ulus-devlet algısının birliğini sağlamaya çalışır. Çalışkan Çocuk’un 18. sayısındaki “1935’e

Türkiye Günlüğü, 74, 2003, s.193.

- 15 “...Toplumun teklifi bir şekilde ve öncelikle de siyaseten seviyede üretmek durumunda. Burada modern devletin doğrudan başvurduğu formül, bir siyasi meşruiyet ideolojisi olarak milliyetçilik ideolojisi. ...Ulus devletin milliyetçilik diye bilinen bir siyasi meşruiyet formülasyonu olarak ortaya çıktığı dönemle hemen hemen aynı zamanda oluşan bir sanayi toplumunun geliştiğini de görmekteyiz.” Bkz. Röportaj: Levent Köker, “Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, *Sivil Toplum- Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Ocak-Şubat-Mart 2004, s.95.
- 16 “Türk ulusu, ulusal duyguyu dinsel duyguyla değil, ama insancıl duyguyla yan yana düşünmekten zevk alır. Vicdanında ulusal duygunun yanında insancıl duygunun şerefli yerini her zaman korumakla övünür. Çünkü Türk ulusu bilir ki, bugün uygarlığın büyük yolunda bağımsız ama kendileriyle koşut yürüdüğü bütün uygar uluslarla karşılıklı insancıl ve uygar ilişki, kuşkusuz gelişmemizi sürdürmek için gereklidir...” Özer Ozankaya, *Atatürk’ün Demokrasi Dersleri*, Cem Yayınevi, İstanbul 2001, s.23.
- 17 Öncül, dikkat ile başlayan algı sürecini aşağıdaki gibi açıklar: “Dikkat sırasında önemli uyarıcı etmenler şunlardır; Değişiklik, yegânlilik, yineleme, karşıtlık ve devinim. Canlıdan gelen önemli etmenler ise; dikkat alışkanlıkları, yaşanmış deneyimler v.b.dır. Algının bu ilk aşamasını izleyen ikinci aşamada duyuşsal veriler örgütlenir, uyarıcıların benzerliği, yakınlığı, sürekliliği, nesnelerin biçim ve fonu ile değişmezliği kuralları ve bütün olarak kavrama kuramı ...bu aşamada önemli yer alır” Bkz. Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.29
- 18 Öncül, algıda bireysel farklılığa dikkat çeker: “Çağdaş ruhbilimde, algı genellikle bir ara değişken olarak ele alınmaktadır. Bu değişken, uyarıcı etmenler, öğrenme, öğrenmeye hazır oluş, bireyin içinde bulunduğu ruh hali, heyecan ve güdülenme.. Böylece uyarıcı koşullarla birlikte bireyin kendinden gelen etmenler, nesnelerle nesnel olayların anlamını belirlemiş olur. Bu yüzden de herkes herşeyi değişik biçimde algılar.” Bkz. Öncül, a.g.e., s.2.

girerken Yeni bir yıl Türk için yeni bir utku yarınadır.” başlıklı sunuş yazısında yeni yıl sevinci, ulusal duygu ile bağdaştırılır.¹⁹ Şen Çocuk, eğitsel niteliğine bağlı olarak ulusal duyguyu, yayınlarında, evrensel değerlerin ve bilimsel yaklaşımın gereğini düşünerek işlemektedir. 16 Teşrinevel 1932 tarihli 9. sayısında, bir masalın yer aldığı sayfada çini fotoğrafı basılmıştır. Fotoğrafın alt yazısı, Şen Çocuk’un konu ile ilgili üst düzey çabasını örnekler: “Türk Çinilerinden”. Benzer örneğe derginin 1 Mart 1933 tarihli 15. sayısında da rastlanır. “Bahtiyar Bey” adlı masalın bulunduğu sayfalarda “Türk Halılarından” alt yazısı ile halı fotoğrafları basılmıştır. Olgun Çocuk’un 6.sayısındaki “Adı büyük ulusun çocuklarıyız biz” adlı “bir perdelik piyes”, aynı dergide bir çocuk kahramanın öyküsünün anlatıldığı “Bin yağıya (düşmana) bir Mustafa”, “sürekli ulusal ötkünç(öykü)” olarak ulus-devlet algısının gelişiminde etkilidir. Çocuk Alemi’nde, Osmanlı tarihini konu edinen kısa öyküler de benzer etkiyi yaratmada dikkate değerdir: Tüysüz Komutan (Orhan Özkırım), Vay vay Anam Kalesi, Savcibey (Orhan Yalım), Kılıcın Değeri (Şevket Bilgisel), Kosova Savaşı (Orhan Yalım). Çocuk Alemi, çağdaşlarına oranla daha az eğitsel kaygılar taşır görünür ve “Uçan Halı”, “Kaçırılan Esmâ” ve “Bir Günde Zengin Olan Çalgıcı” gibi büyüü gerçeğe seçenek olarak sunan öykülere de yer verir. Türk tarihini konu edinen öykü ve masallar yanında, çocuk dergileri, ulus çeşitliliğine ve Türk ulusunun çağdaş yaşamına dikkat çekmek üzere, uzak coğrafyalarda Türk kahramanların serüvenlerinin işlendiği, bölümler halinde dizi öyküler yayınlar. Bunlara örnek olarak, Çocuk Duygusu’nda “Sudan Vahşileri Arasında”, Sağlam Çocuk’da Yaşar Sihay’ın yazdığı, kahramanları Taner ile Tansu olan “Kelle Avcıları” ve Çocuk Dünyası’nda “Bir Türkün Hayatı- Robenson Afrikada” verilebilir. Bu konuda en ilgi çekici örnek, Çocuk Duygusu’nun 31 Mart 1938 tarihli 27. sayısında yayınlanmaya başlayan “Kutublarda Bir Türk Kızı” adlı dizi romandır. Dizi romanın başlığı altında “Yazan: İ.F.S” (Büyük olasılıkla İskender Fahreddin Sertelli) ve “Heyecanlı Seyahat Hatıraları” yazılıdır. “Kutublarda Bir Türk Kızı”nda, “Eski devrin generallerinden olmakla beraber, çok açık fikirli, uyanık ve centilmen bir adam” olan Kerim Paşa’nın “Arnavutköyündeki Amerikan kollejine” verdiği torunu Neclâ’nın kutuplara yaptığı yolculuk anlatılır. Neclâ’nın okul arkadaşı, “makine işleri komisyonculuğu yapan mütekait bir İngiliz deniz zabiti”nin kızı Julyet ile “heyecanlı seyahat” a çıkabilmelerine ilişkin bağlantı; Julyet’in babasının, arkadaşı meşhur kâşif Skot’u kaybolduğu kutuplarda aramak üzere İngiliz Hükümetince görevlendirilmesiyle sağlanır. “Heyecanlı seyahat hatıraları No.3”de²⁰ Neclâ’nın

19 “Sevgili arkadaşlar!

1934 yılını arkada bırakıp 1935 yılına giriyoruz. Hepimiz sevinç ve kuvanç içindeyiz. Yılların geçmesine yeni yıllara girmemize herkesten çok biz Türk çocukları sevinmeliyiz. Çünkü yıllar bize yeryüzünde yaşayanların hepsinden daha çok gönenç getiriyor. Arkamızda kalan günlere bakınca bir yılın içinde yüz yıllara sığmayan işler başardığımızı, yüzyıllarca kazanılmaz utkuları kazandığımızı görüyoruz. On bir yıl önce doğan bu yurd, bu on bir yılın her yılında bir dev çocuğu gibi ilerledi. Ona bu inanılmaz gücü veren büyük Önder Atatürk yurdun her adımının başında bulundu. ...İşte biz, kafalara sığmayacak büyüklükteki işlerin gücünü, bu kafalara sığmayacak büyüklükteki yüksek güçten aldık. Bugün on bir yıllık geçmişin verdiği utku kıvancile yaşıyoruz.” Çalışkan Çocuk, 12 Son Kanun 1935, Sayı:18, Yüz(sayfa), 2.

20 Çocuk Duygusu, 14 Nisan 1938, Sayı: 29.

küçük bir girişimi, romandaki ulusal duyguyu geliştiren ayrıntılardan biridir²¹. Tek parti yönetiminin ağırlığını yitirmeye başladığı yıllarda İzmir’de yayınlanan Ümit Çocuk, içeriği ile ulus- devlet algısının sağlanmasına çabalarırken, baskı kalitesi ve grafik düzenlemeleri ile bir alt kültür yayını görünümündedir. Derginin ilk sayısının kapağında, derginin adındaki “ÜMİT” sözcüğü, bir kıyısında sırtı okura dönük bir heykel ile diğer kıyısında üzerinde Türk bayrağı dalgalanan bir kalenin ortasındaki denizden yükselir. Bu desende “ÜMİT” sözcüğündeki harfler, İon düzenindeki beyaz mermer sütunlar biçiminde tasarlanmıştır. Resim-yazının altında “Türk Çocuğunun dergisidir” tümcesi yer alır. Bu desenin altında “Tarzan” çizgi romanına yer verilmiştir. Ümit Çocuk’un ilk sayısında, “Ulusal Yazılar” üst başlığı ve “İnkılâp Hikâyelerinden” alt başlığı ile birlikte sunulan, Aka Gündüz’ün yazdığı “Meçhul Asker” adlı, kısa ve şaşırtıcı bir öyküye yer verilir. Okur düzeyinin kesinlikle gözetilmediği bu öyküde, Türk, İslam öğeleri, pagan ritüelin nesnelere dönüşürken ulusal duygunun tetiklenmesi, trajikomik bir çabanın ve kişisel düşlerin garip dışavurumu için kullanılmaya çalışılmaktadır²².

Türk Çocuğu-Cumhuriyet Çocuğu

Çocuk dergilerinde “Türk Çocuğu”, bağımsızlığını yeni kazanmış bir toplumun geleceğe bakışını simgeler. Bu bakış, döneme özel Avrupa’da yükselen faşizmden ve sömürge amaçlı yayımlarıktan ayrı olarak yeni kazanılmış bağımsızlığın korunması temellidir. Türk Çocuğu, okurlara seslenişte, bir yandan

21 “Kapiten İskot’un, Kutuplara bu seyahati yeni değildi. ...İskot, bu keşfettiği yerlere birer kule yaptırarak tepelerine İngiliz bayrağı dikmişti. Neclâ bu malumatı gazetelerden öğrenince, Londrada ilk işi birkaç küçük Türk bayrağı tedarik etmek oldu. Julyet hayretle sordu:

Bu bayrakları ne yapacaksınız?

Kapiten İskotun yaptığı gibi, gideceğimiz en uzak Kutup noktalarına bunları birer birer dikeceğim.

Güzel bir fikir..

Bunları yapmama mani yok, değil mi?

Hayır. Bu şerefli işi yapman için seni herkes teşvik eder!.Ve ben de bu düşüncenden ötürü seni şimdiden tebrik ederim. Bunu yaptığın gün, memleketin ve milletin için çok büyük, çok şerefli bir iş görmüş olacaksın!.” A.g.e., aynı yerde.

22 “...İstiklâl muharebeleri başlıyalı iki seneyi geçmişti. Cephedeki binbaşı bir gün evine bir mektupla bir paket gönderdi. Çoluk çocuk evde kim varsa sevinçle toplandılar ve babalarından gelen paketi açtılar. Paketin içinde kuru kemikten bir insan kafası çıktı. Hepsi bu kafaya bakarak şaşıldılar. Önce küçük bir korku geçirir gibi oldular. Fakat babalarından geldiğine göre herhalde korkulacak bir şey olmadığını düşündüler. Elbette bir şey yazmıştır diye mektubu açtılar. Mektupta selâmdan, kelâmdan sonra, şunlar yazılı idi: “Siperlerimizi dolaşırken bu kuru kafayı buldum. Bu bizim erlerimizden birisinin kafasıdır. Acaba bu bilinmiyen asker kimdir? Kimin nesidir? Kimin evlâdı ve kimin nişanlısı veya kocası idi? Bunu bilmek, öğrenmek zordur. Bu olsa olsa Türkün adsız, sansız Meçhul askeridir. Yani, bu bütün istiklal ordularımızın, bütün milletimizin kahramanlık timsalidir. Bu meçhul şehidin kurumuş kafatasını canınızdan daha aziz biliniz ve gözbebeğinizden daha dikkatli muhafaza ediniz. Meçhul askerin kuru kafatası, bilinen dünyanın ortasında bir gün Türkün dimdik ve canlı başını meydana getirecektir.” Büyük anne kuru kafayı yeşil bir ipekiye sardı ve evin en itibarlı bir rafına yerleştirdi. O günden sonra her Cuma gecesi, kuru kafa ortadaki masanın üstüne konur, büyük anne namaz bezini örtüp karşısına geçer, ev halkı etrafına toplanırdı. Herkes susar ve büyük anne yanık bir sesle kısa bir dua okuduktan sonra, bütün ev halkı küçük büyük hep bir ağızdan “İstiklal Marşı”nı söylerlerdi. Ve nihayet bir sene sonra o Meçhul Askerin bu kuru kafasından bilinen dünyaya dipdiri bir Türkiye doğdu. Bunu dünyada ancak ve ancak Türk aileleri yapar...” Aka Gündüz, “Meçhul Asker”, Ümit Çocuk, Sayı:1, s.s.16-17.

tek parti yönetiminin “sınıfsız kaynaşmış kitle” savını desteklemek üzere kullanılır ve kitleyi tanımlarken bir yandan da okura çağın gerçekleri kapsamındaki düşünme olanaklarını fark ettirebilme becerisini kazandırmak ya da okuru güdülemek amacını taşır. Milli Şef döneminde çocuk dergilerinde Türklük kavramına odaklanılmıştır²³. Şen Çocuk’da Türk Çocuğu tanımlamasına rastlanmamıştır. Çalışkan Çocuk’un ilk on iki sayısında “Türk Çocuğu”na rastlanmaz. Türk Çocuğu, derginin 13. sayısının arka kapağında, okul izlenimlerinin aktarılacağı dergideki yeni köşenin duyurulduğu başlıkta kullanılmıştır: “Türk Çocuklarının Bilgi Yuvalarında”.²⁴ Çalışkan Çocuk’un 4.sayısının 2.sayfasının yarısı “Sevgili yurdundan haberler” bölümüne, yarısı da “Yalçın Anayurtta” duyurusuna ayrılmıştır:

“Çalışkan Çocuk”un gezici (seyyah) arkadaşı

YALÇIN ANAYURTTA

“Çalışkan Çocuk” arkadaşlarına Anayurdu iyice tanıtmak için bir yaprak açıyor. “Çalışkan Çocuk” un gezici arkadaşı olan Yalçın bütün yurdu: doğudan batıya, yukarıdan aşağıya dolaşacak. Büyük kentlere(şehirlere), köylere uğrıyacak. Oralarda şunları göreceğ, araştıracağ, öğrenecek ve arkadaşlarına bildirecek:

Çocukların yaşayışları, çalışmaları, mektepleri, mektep Kooperatifleri, spor gidişleri.

Oralardaki sokaklar, evler, köprüler, bahçeler, sinemalar, oteller.

Büyük yollar, demiryolları, taşıma yardımcıları(araba, otomobil, tren gibi)

Alışveriş işleri (zanaatlar, fabrikaları, iş ocakları)

Okuma odaları, hataneler, yardım dernekleri

Coğrafyaya göre duruşu (dağlar, göller, ırmaklar)

Yetişen ağaçlar, yemişler, sebzeler, ekinler.

Tarihte değeri olan savaş yerleri, yapılar, eski çağlardan kalmalar (asariyatıklar)

Oradan yetişmiş büyükler

Orada bugün yaşayanların dilekleri, eksiklikleri.

Bundan başka yurdu her köşesinde gördüğü, duyduğu daha birçok bilgileri “Çalışkan Çocuk”un gezici arkadaşı gazetemizin okuyucularına bildirecek, resimlerini gönderecektir. Sizde bu yaprağı büyük bir sevinçle okuyacaksınız, çünkü orada Anayurdunuzu, Türkiye’nin her köşesinde yaşayan arkadaşlarınızı yakından tanıyacaksınız.

Siz de yaşadığınız yeri, onu bilmeyen başka arkadaşlarınıza, tanıtmak isterseniz:

23 Çocuk Alemi’nin 23.sayısında Şevket Bilgisel’in yazdığı “Türklük Ölçüsü” adlı öykü yayınlanır. Öyküde, Türklük, sözünün eri olmakla bir tutulur: “Senedin ne lüzumu var? Bir Türkün sözü, senetlerin en sağlamıdır.”

24 Çalışkan Çocuk, 8 İlk Kanun 1934, Sayı:13. Çalışkan Çocuk, “Türk Çocuklarının Bilgi Yuvalarında” başlıklı derginin arka kapağındaki bölümde, Vefa Lisesi, Kabataş Lisesi, Yozgat Lisesi, İzmir Tilkilik Ortaokulu, İzmir Ticaret Mektebi’ni tanıtan yazılara yer verir.

Kasabanızın yukarıda görülen 10 parçaya uyar bilgilerini ve resimlerini –kendi resminizle birlikte- bize gönderin. Böylece “Çalışkan Çocuk”un gezici arkadaşına yardım etmiş olacaksınız. Yazdıklarınız, gönderdiğiniz resimler ve sizin resminizle adınızda gazetemizde basılacaktır.

“Yalçın Anayurtta”, Çalışkan Çocuk’un 5. sayısında başlar ve “Sevgili yurdumdan haberler”in yerini alır. “Yalçın Anayurtta” sayfasında, 30 sayı boyunca okurların katılımını öngören bulgulara rastlanmamıştır. Yalçın Anayurtta, M.N.D. kısaltmasını kullanan yazarın, tarih ve dil devrimlerinin gereklerini uyguladığı bir kurgu biçimindedir. Kullanılan dil, tümüyle Öztürkçe’dir. Kurguda, tek parti döneminde geliştirilen tarih tezi açıklanır ve Yalçın’ın aile geçmişi, Türkiye’nin yakın tarihi ile ilişkilendirilerek öyküleştirilmiş biçimde sunulur. Çalışkan Çocuk’da yayınlanan “Yalçın Anayurtta” başlıklı dizi yazıda, “Hazirandan-Eylüledeğin Yalçın’ın Çalışma Programı” açıklanır. Türk çocuğunun kurgusal örneği Yalçın, yaz tatilinde “Tan” gazetesini okumayı aksatmaz:

Uyanma:	5
Yıkanma, kahvaltı:	5-6
Çiftlik işleri:	6-9
Tan okuması:	9-11
Öğle yemeği:	11-12
Öğle uykusu:	12-13
Öğle okuması:	13-15
Çiftlik işleri:	15-18
Yıkanma, akşam yemeği:	18-19
Gece konuşmaları:	19-21
Uyku:	21-5

ÖĞÜT: Yalçın bugünden başlayarak Eylülün birinci gününe değin, bu programı hiç değiştirmeden kullanacaktır.

Babası: Tunç Erköni (Adil adam)

5-6-1934

Örnek Türk çocuğu Yalçın, radyo yayıncılığının çok sınırlı olduğu ve televizyon yayıncılığının olmadığı bu dönemde, “gece konuşmaları” ile gününü değerlendirme fırsatı yaratır. Günün üç saati okumaya ayrılmıştır. Bu program, özünde çocuk haklarını gözetir niteliktedir. Yalçın’ın babasının “Adil adam” oluşu da bu duruma yapılan bir gönderme gibidir. İlerleme amacının yansıması, okumakla çiftlik işlerinin bir arada yürütüldüğü yalın programda belirirken, toplumun geleceği güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Yalçın’ın çalışma programının arka planında, Tan gazetesinin düzenli olarak ulaştığı çiftlik evleriyle betimlenen

kırsal Türkiye tablosunun kent yaşamı, derginin yayın tarihinden bir süre sonra türlü gelişmeyle yoksullaşacak ve ortaya Kemalettin Tuğcu'nun sokaklarda yaşayan çocuk kahramanları çıkacaktır. Toplumun gelecek kaygısına ilişkin düşünsel çaba, Çalışkan Çocuk'un 25 Nisan 1935 tarihli 33. sayısında belirgindir. Derginin 23 Nisan için pastel tonlarda kırmızı ve yeşil renkli resim, fotoğraf ve yazı kullanarak ilgi çekici biçimde düzenlenmiş orta sayfalarında, İnönü'nün sözleri, Çocuk Esirgeme Kurumu ve "Yarın" vurgulanır:

ÇOCUK ESİRGEME KURUMU nun İnkişafına Umumi Alâkayı Tahrik Etmek İsterim.

Kamâl ATATÜRK

ÇOCUK HAFTASI nda Vatanın havası, çocuğun kuş sesiyle cınlamalı.

İSMET İNÖNÜ

Arkadaşlar!

Sizler, ana baba ocağında dirlik ve şenlik içinde yaşarken, unutmayınız ki nice öksüzler aç ve çıplaktılar. Bu kimsesiz; bu mutsuz kardeşlerinizi düşünen ve koruyan:"Çocuk Esirgeme Kurumu"na, her vakit yardıma borçlu bulunduğumuzu unutmayalım.

Çocuğunu Gürbüz, Yiğit, Bilgili Yetiştiren Her Ulusun Yarını Parlak ve Sağlamdır.

Çalışkan Çocuk, okurlarını, bilimlararası yayını ile etkilemiş ve okurun kendisini Türk çocuğu olarak adlandırmasını sağlamıştır. Derginin ilk sayılarında "Türk Çocuğu" tanımını kullanmaması, okur ürünü şiirlerin "Türk Çocuklarının Duyguları" başlığı ile sunulması, okurlarına seslenirken sıklıkla "Çocuklar"ı yeğlemesi de bu saptamayı destekler niteliktedir. Çalışkan Çocuk'un bu başarısı, öğreticinin karar verme sürecindeki çabasına da etkili bir örnek oluşturmaktadır. Olgun Çocuk, "Türk Çocuğu" tanımını ilk kullanan yayınlardandır. Derginin ilk sayısından başlayarak kapaklarındaki tanıtımı "Yedi günde bir Cumartesi günleri çıkar, Türk çocuklarının biricik dergisidir." biçimindedir

Abay (Dikkat)

Dergimizi bütün Türk çocuklarına tanıtmak için ikinci sayımıza on beş gün ara koyduk. İkinci sayımız (2- Mart- cumartesi) günü çıkacaktır; ve ondan sonra her yedi günde bir cumartesi günleri çıkacağız.²⁵

Büyük Türk çocuğunun Dergisi kendi öz dilile yazılır. Dergimizin yazıları baştan başa sizin anlayacağınız biçimde öz dilimizle yazılmıştır. Bundan böyle de öyle yazılacaktır.²⁶

²⁵ A.g.d., 16 Şubat 1935, Sayı: 1, Yüz(sayfa), 2.

²⁶ A.g.d., 16 Şubat 1935, Sayı: 1, Yüz, 5.

Türk Çocuğu

Bu dergiye yazıyı sen yazacaksın

Geçen sayımızda da söyledığımız gibi bu dergiye yazıları sen yazacaksın. Başka yerlerden almamak kendiniz kafanızdan yazmak üzere bize göndereceğiniz [Deyiş (şiiir), monolog, ötkünç] gibi değerli yazılarınızla okullarınız işlerinde çıkarılmış güzel resimlerinizi gelecek sayılarımızda basacağız. Yazınızın ve resimlerinin basılmasını istiyorsanız çabuk olunuz.²⁷

Türk Çocuğu

*Sen de olgun çocuğa arkadaş yazıl. Abone ol.*²⁸

Olgun Çocuk, “Türk Çocuğu” kavramını ilk sayısında belletmeyi ödev bilmiştir. Bu amaçla ilk sayısında “Deyiş ve Ezgi: B.Bilbaşar” imzalı, “Türk Çocuklarıyız” marşını/şarkısını notalarıyla birlikte yayınlar²⁹. Olgun Çocuk’un “Biz Yaparız TürKKal.Y.2500” adlı “Sürekli Fen Ötküncü (Öykü)”nde, yıldızlara yapılacak yolculuk için seçilen dördü erkek üçü kız “yedi atılğan bilgili Türk genci”nin adları sıralanır: “Korkut Atıl, Korkut’un kız kardeşi Gönen Atıl, Başaran Bilgiver, kız kardeşi Öyer Bilgiver, Ertürk Sayınata, kız kardeşi Ülkü Sayınata, Aykut Özcan.” Gençler, üstlendikleri görevle ilgili olarak ant içerler³⁰. Yazar B. Bilbaşar’ın ulusçuluğu kan ve ırk ilişkisine indirgemesi Türk çocuklarına yönelik bir tür baskı oluşturmakla eştir. Okurun öğretiyeye bağlılığı için ritüellerin öne çıkarılması da, ulusçuluğun ilkel sürümlerini güncelleştirme çabası olarak tanımlanabilir. Bu noktada eğitim, geçmiş yaşantıların izlerinde işlevini yitirmekte, ölçsüz propaganda yayını kendisini kısırdöngüde bulmaktadır. “Sürekli Fen Ötküncü”nde Atatürk çocuklarına yetişkin sorumlulukları yüklenerek, Olgun Çocuk’un “Türk Çocuğu”nda amaçladığı okurda baskı oluşturma anlayışı böylelikle pekiştirilmiş olur.

Çocuk Duygusu, yayınlarında “Türk Çocuğu” kavramını belirgin biçimde kullanmaz. Derginin 30 Birincikânun 1938 tarihli 66.sayısının “Çocuklarla Başbaşa” başlığını taşıyan ilk sayfasında yeni yıl ile ilgili bir sunuş yazısı yer alır³¹. 1938’e ulaşınca değin belletilen “Türk Çocuğu”nun etkisiyle, Çocuk Duygusu’nda yayınlanan okur ürünü şiirlerde, bu tanıma cinsiyet düzeyinde özelleştirilmiş

27 A.g.d., 2 Mart 1935, Sayı: 2, Yüz, 17.

28 A.g.d., 16 Mart 1935, Sayı: 4, Yüz, 23.

29 A.g.d.

30 “Bu yedi atılğan bilgili Türk genci yüzleri kızarmış, içleri taşkın çarpıntı içinde öteki arkadaşlarının önünde Türk ulusunun yüreğinde, kanında, özünde yaşayan büyük, ulu, ataların atası Kamâl Atatürk’ün yüce bakışlı pırıl pırıl yanan heykeli karşısında toplandılar. Korkut Atıl söyledi; Ötekiler haykırdılar: Ulu Ata yüreklerimize kazdığın inan ve benliklerimize kattığın güçlü varlıklarımız, öz Türk kanımız üzerine ant içeriz ki düşündüğümüz ve yapmak istediğimiz şeyi, bu büyük işi başaracağız. Türk soyunun adını acunda ve göklerde yücelteceğiz. Bu işi başaracağız. Çünkü damarlarımızda Türk kanı var. Çünkü içimizde benliğimizde senin yüce varlığını yaşıyor tutuşuyor...” Olgun Çocuk, Sayı: 8, Yüz(sayfa), 15.

31 Olgun Çocuk, 16 Şubat 1935, Sayı:1, Yüz(sayfa), 16.

olarak da rastlanır³². Çocuk Dünyası'nın 4 Eylül 1940 tarihli 22.sayısında yayınlanan "Her hafta bir hikâye" sayfasındaki yazının başlığı "Kanada Çayırlarında Kanada Çocukları"dır. Bu kurgudaki amaç, yaşantılarda ulusal düzeydeki ayrılıkları öğretmektir.

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşu yurttaş eğitimini de bir gereklilik olarak beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin temel amacı devletin varlığını sürdürecektir ve ulusun bütünlüğünü korumayı sağlayacak anlayışı yurttaşlara kazandırmaktır. Bu anlayış bir yandan ilköğretimden başlayarak öğretimin her kademesinde verilirken, öte yandan uygun her türlü araç da kullanılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak tek parti iktidarının denetiminde olan gazete ve dergiler de bu amaca hizmet etmişlerdir. Bu dönem çocuk dergilerinde "Türk Çocuğu", bağımsızlığını yeni kazanmış bir toplumun geleceğe bakışını simgeler. Bu bakış, döneme özel Avrupa'da yükselen faşizmden ve sömürge amaçlı yayımlarıktan ayrı olarak yeni kazanılmış bağımsızlığın korunması temellidir. Türk Çocuğu, okurlara/topluma seslenişte, tek parti yönetiminin "sınıfsız kaynaşmış kitle" savını desteklemek üzere kullanılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yurttaşlık eğitiminde "Medeni Bilgiler" kitabı temel belirleyici olmuştur. Çocuk dergileri, Medeni Bilgiler'de "Vatandaşın devlete karşı başlıca vazifeleri" bölümünde işlenen "İntihap etmek (seçime katılmak), vergi vermek ve askerlik yapmak" olarak üç başlıkta toplanan konulara koşut düz yazı, şiir, öykü, romanlar yayınlamakla ve kapaklarında bu konuları işlemekle sorumluluk temelli yurttaşlık eğitiminde eğitsel medya biçiminde var olmuşlardır.

KAYNAKÇA

32 "Türk Kızı

Bakırlanan yüzünde yanar binlerce yıldız,
Gururunu bunlarla aydınlatan ey genç kız!
Kızıl saçlarını sal, ufukta dalgalsın,
Göğsünü güneşe ger, Bağrının içi yansın!
Ecdadının kaniyle suladığı toprağı,
Yeşillendir, cennet yap, zümriüt olsun yaprağı,
Vatanına yan bakan hangi göz olursa vur,
Esmesin başka rüzgar; kaya ol, önünde dur!"
Çocuk Duygusu, 31 Mart 1938, Sayı.27, s.7.

I- Dergiler

Çalışkan Çocuk
Çocuk Alemi
Çocuk Duygusu
Olgun Çocu.
Sağlam Çocuk
Şen Çocuk
Ümit Çocuk

II- Kitap ve Makaleler

- AKYÜZ, Yahya, “2002 Yılı Başında Eğitim: Cumhuriyet’ten Günümüze Eğitim-Cumhuriyetle Başlayan Değişim”, http://www.meb.gov.tr/Stats/Apk_2002/2.htm.(Son erişim, 28 Aralık 2010).
- ARAT, Yeşim, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYBAY, Rona, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- BERKES, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2001.
- İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- İNSEL, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- KÖKER, Levent, “Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, *Sivil Toplum-Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 2004.
- Muallim Abdülbaki (Gölpınarlı), *Yurt Bilgisi-Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- OZANKAYA, Özer, *Atatürk’ün Demokrasi Dersleri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2001.

ÖNCÜL, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

ÜNSAL, Artun, *“Yurttaşlık Zor Zanaat”*, 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ÜSTEL, Füsun, *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik J., *“Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı Mirası: Yeni Bir Dönemleştirme Girişimi”*, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:74, İstanbul, 2003.

TÜRK KADINININ MUHTARLIK VE KÖY İHTİYAR HEYETLERİNE SEÇME SEÇİLME HAKKINI KAZANMASI VE TÜRKİYE’NİN İLK KADIN MUHTARI GÜL ESİN (HANIM)

Günver GÜNEŞ*

Özet

Kadının sosyal, ekonomik ve özellikle de siyasal yaşantıya etkili bir biçimde katılımında yaşanan güçlükler tartışılan bir meseledir. Türk Devrimi sürecinde modern yaşamın simgesi olarak kadınların öne çıkarıldığı hep söylenegelmiştir. Modern bir toplum oluşturma çabasındaki Cumhuriyet ideolojisi, kadın hakları konusunda ciddi bir zihniyet ve bakış açısı değişikliği ortaya koymuştu. Dolayısıyla, Türk kadınının siyasal boyutta temsili-nin Cumhuriyet rejimi sonrasında ivme kazandığı iddia edilebilir.

Türk kadını, yeni rejimin kendilerine tanımış olduğu fırsatın bilinci içerisinde, sağlanan olanaklardan mümkün olduğunca yararlanma yoluna gitmiş ve 1930 ve 1934 yıllarındaki düzenlemelerle siyasal alanda söz sahibi olmuştur. Çağdaşlaşmanın gereği olarak atılan bu adımlar içinde, 1933 yılında köy muhtarı ve köy ihtiyar heyetlerine kadınların da seçilme hakkını kazanması, bu süreçte önemli bir dönemeçtir.

Aydın İli Demircidere Köyünde yapılan seçimler sonrasında, Türkiye’nin ilk kadın muhtarı olma özelliğine sahip Gül Hanım, Türk kadınının yeteneklerini, siyasal haklarını ve siyasal yaşamdaki yerini sergilemesine/sergileyebilmesine dair iyi bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Cumhuriyet Dönemi, Seçme/Seçilme Hakkı, Muhtar, Gül Hanım.

GAINING THE ELECTORATE RIGHTS OF TURKISH WOMEN AS THE CHIEF AND A MEMBER OF VILLAGE ASSEMBLY AND THE FIRST FEMALE VILLAGE CHIEF OF TURKEY: GÜL ESİN (HANIM)

* Yrd. Doç. Dr ., Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın. (ggunes65@gmail.com)

Abstract

Women's joining effectively to social, economic and especially political life has been a matter to be argued. In the process of Turkish Revolution, it is always declared that women were brought forward as the symbol of modern life. Republican ideology that aimed to form a modern society, introduced radical changes in mentality and a new point of view in women rights. So, it can be claimed that representation of Turkish women in politics gained momentum after Republican regime.

Turkish women who were aware of the rights that had been given by the new regime, benefited as far as possible from the opportunities, and they had a right in political life thanks to the innovations in 1930 and 1934. It is the turning point in this process that there were innovations for modernity one of which was electorate rights of women to become the chief and a member of village assembly in 1933.

After the election in Aydın Province- Demircidere Village, Gül Hanım who became the first chief of a village was a good example for capability of Turkish women, their rights in politics and positions in political life.

Key words: *Aydın, Republic Era, Electoral Rights, Chief, Gül Hanım.*

Giriş

II. Meşrutiyetten itibaren sosyal yardım amaçlı derneklerin kadın kollarında hanımların etkin görevler aldıkları ve çok değerli hizmetler yaptıkları bilinmektedir. Özellikle savaş yıllarında gösterilen çabalar her türlü takdirin üzerindedir. Cumhuriyete kadar Türk kadınının siyasal alanda pek bir hak talebine gitmediği, ancak kendilerini yetiştirebilecekleri alanlarda yer alarak mücadelelerini sürdürdükleri görülür. Kadınların eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesine paralel olarak gerek fikri ve sosyal alanlarda, gerekse çalışma hayatına atılmasıyla ekonomik alanda kendi haklarını savunabilecek konuma ve bilgiye ulaşmak konusunda gösterdikleri çabalar sonucunda siyasal alanda da yer alma istekleri Cumhuriyetin ilk yıllarında belirmeye başlamıştır. Yeni rejimde bu açılıma çok mesafeli değildi. Cumhuriyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen köklü değişiklikler arasında Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının sağlanması kadının toplumsal yaşam içindeki konumunu daha da sağlamlaştırmıştır¹.

Ülkemizde kadın hakları konusunda en büyük gelişme Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Bunda şüphesiz ki Mustafa Kemal Atatürk'ün rolü büyüktür. Türkiye cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kadın hareketi için belki de en öncelikli konu siyasi haklarına kavuşması idi.

1 Bkz; Serpil Çakır, "Siyasal Yaşam Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", *Kadınlar ve Siyasal Yaşam*, İstanbul, 1991, s.131-141.

Türk kadını siyasal hayata ilk adımını, Cumhuriyet'in 7. yılında 5 Nisan 1930 günü attı. 1930 öncesi ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan kadınlara oy hakkı verilmesi yönündeki düşüncenin gittikçe güçlenmesi ve TBMM'de taraftar bulması üzerine meclise sevk edilen "Yeni Belediyeler Yasası" ile ilk adım atıldı. Ve 1930 yılında 1580 sayılı yasa ile Türk kadınına ilk kez Cumhuriyet rejimi belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır². Siyasal kazanım mücadelesi 30 Nisan 1930'da kadınlara bir defaya mahsus olarak belediye seçimlerinde oy hakkının tanınmasının ardından bu deneyimin getirdiği yeni bir içerikle devam etmiştir. 26 Ekim 1933'te köy kanunun da yapılan değişiklik ile kadınlara köylerde muhtarlık ve köy ihtiyar heyeti seçimlerinde seçme seçilme hakkı verilmiştir. Bu yenilikle Türkiye'de seçilme hakkını kullanan ilk kadınlar, köy muhtarlıklarına ve ihtiyar heyetlerine seçilen köylü kadınlar olmuşlardır.

5 Aralık 1934'te ise ülkedeki tüm kadınları heyecanlandıracak büyük bir gelişme oldu. İsmet İnönü ve 191 arkadaşının teklifiyle anayasanın bazı maddeleri değiştirilerek Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan önerge meclis tarafından kabul edilmiştir³.

Türk Kadınının Muhtar ve İhtiyar Heyetine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması

Türk kadınının kazandığı siyasal haklar arasında diğer ikisi kadar önemli olmasına rağmen muhtarlık ve köy ihtiyar heyetine seçme seçilme hakkını kazanması üzerinde araştırmacılar fazlaca durmamışlar, konuya yeterince ilgi göstermemişlerdir. Oysa cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal alanda ve köylerde yaşamakta olduğu düşünüldüğünde söz konusu siyasal katılım hakkının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

442 sayılı köy kanunun 20 ve 30. maddelerinin değiştirilmesi hakkında Dahiliye Vekilliğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 20 Ekim 1933'te meclise gönderilen kanun layihası mecliste milletvekillerinin tamamı tarafından kabul görmesinin ardından yeniden düzenlenerek Dahiliye Encümenine havale edilmiştir. Kanun değişikliği ile ilgili meclis görüşmeleri sırasında ilk sözü alan Dahiliye Vekili Muğla mebusu Şükrü (Kaya) Bey kanun değişikliğini İnkılap ve Cumhuriyet'in esaslı temellerine konulan yeni bir taş olarak tanımladıktan sonra şu konuşmayı gerçekleştirmiştir.

"Türk kadını, tarihin ilk devirlerinden beri daima faziletin, cesaretin, şecaatin ve aynı zamanda yurt sevgisinin sıcak bir kaynağı olmuştur. Eğer Türk çocukları tarihte

2 Yasanın belediye seçimlerinde oy kullanma ve Belediye Meclisine üye olma şartlarını kapsayan 23 ve 24. maddelerindeki kadın-erkek ayrımı kaldırılmıştır. Belediye Kanununda Kadınlarla İlgili Değişiklik İçin bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, C.17, Devre:3, İçtima:3, 30 Nisan 1930, s.s.3-10, Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1968, s.256. Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara 1981, s.11. Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Ankara 1964, s.128.

3 Değişiklik için bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:IV, İçtima, IV, Cilt:25, s.S.82-84, *Düstur*, Tertip:3, C.16, s.36. Afet İnan, *Atatürk Hakkında...*, s.333.

büyük şerefler kazanmışlarsa ve diğer milletler arasında şerefraz olmuşlarsa emin olunuz ki bu ana kucağında aldığı terbiye sayesinde olmuştur. Eğer Türk çocuğu zinde ve sıhhatli ise güçlü ve kuvvetli ise emin olunuz ki bu anasının damarlarında cevelan eden kanın temizliği ve terbiyesinin sağlamlığındandır. Eğer Türk çocuğu tarihte en yüksek seciyeli bir insan olarak tanınmışsa eğer Türk çocuğu dünya da en yüksek insaniyetperver olarak tanınmışsa emin olunuz ki ana kucağında aldığı şefkatten mülhem olmuştur. Türk kadınının mazisini saymak malumu ilam kabilinden bir şey olur. Kendisi evimizin müdürüdür. Köy de de köy iktisadiyatının müdürü odur. Her hangi bir köye giderseniz en evvel karşınıza köyün iktisadiyatını idare edenin kadın olduğunu görürsünüz. Kadına evinde olduğu gibi belediyelerde olduğu gibi, köylerde de idare hakkını vermek bir vazifedir. Ona köyde muhtar olmak ve muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz. Kendisinin zaten ve tabiaten haiz olduğu hakkını kanunen ifade etmiş oluyoruz. Bu köy kanunu hakkında göstereceğimiz alaka Türk kadını için şurada diktiğimiz abideden daha güzel, daha insani bir abide olacaktır. Kanunun heyet-i umumiyesi Türk kadınına köylerde de haklarını veren bir kanundur.”⁴

Köy Kanununda mecliste yapılacak değişikliklerle ilgili başkanlığını Kazım Paşanın yaptığı toplantının ikinci oturumunda söz alan Kütahya mebusu Recep (Peker) Bey kadınların muhtar ve köy ihtiyar heyetlerine seçilebilmesi için hazırlanan değişiklik lehine uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının önemli bir bölümü kadınların cumhuriyet idaresinde kazandığı siyasal hakları üzerinedir. Yeni hazırlanan kanunun ruhunu çok iyi betimler; “Cumhuriyet devrinde kadın intihaba iştirak hakkını fiilen kazanmıştır. Vazı kanunun çekirdeği olan CHF bugünkü idaresiyle Türk kadınına belediye intihaplarında erkek vatandaşlarıyla beraber rey vermek hakkını tanımakla idari, siyasi bir vazifeye şahit olmak noktasından birçok memleketlerde olmayan büyük bir hakkı fiilen vermiş bulunuyor. ... Belediye intihabı demek Türk kadın vatandaşlarının yalnız şehir ve kasabalarda oturanların kendi oturdukları şehrin idaresine ait olan tesisleri ve kararları fiilen ifa edecek bir vazife ve role sahip olması demektir. Bugün köylerde oturan Türk kadınlarına da kanun da yazılı hakları fiili surette vermiş bulunuyoruz. Teklif edilen kanun Türkiye’de köy kadınlarına dahi, bir iki sene evvel şehir kadınlarına verilmiş olan hakkın verilmesinden ibarettir. Türk kadınının bilhassa köylerde oturan Türk kadınının meziyetleri üzerinde saatlerce, günlerce söylene de bitmeyecek ciltlerle nutuklara sığmayacak surette yüksek evsaf ve kabiliyetlerinin fiili hayatta da tesirini temin etmek noktasından köylü kadınlarımızın vaziyetleri bariz bir fark arz ediyordu. Rejim ne olursa olsun Türk kadını köyün iktisadi hayatında yaşayışının fiili tesirini gösteren bir unsurdur. Türk kadını köyünde kendi mevcudiyetini köyün iktisadi hayatında, köyün içtimai hayatında her ileri duruş ve yaşayışında fiilen tesirini ika etmekte olan bir esasi unsur idi. Hiçbir devrin geri telakkileri Türk köylü kadınının bulunduğu muntikadan kendi dimağının, ahlakının cemiyet üzerindeki kabiliyet ve tesirinin nüfuzunu göstermekten onu fiilen men etmemiş, edememiştir. İçinde yaşadığımız cumhuriyet devrinde Türk kadını bütün vatandaşların sahip olduğu kanuni hak ve hürriyetlerin kendisine verdiği imkan yollarından bu tesiri daha

4 Köy Kanununun 20. ve 30. maddelerinin değiştirilmesi hakkında 17178 numaralı kanun layihası ve Dâhiliye Encümeni mazbatası, TBMM Zabıt Ceridesi, C.17, Devre.4, İçtima:2, 76. Birleşim, 26-10-1933, s.48.

çok belli, daha ziyade izhar edecek vaziyete gelmişti. İşte bu kanun köy kadınlarının yeni kanunda zikredilmiş olan esasları yazılı şartlar altında idaresini tanzim edecektir. Bu kanun onu yalnız içtimai sahada ve şahsi kabiliyet sahasında bırakmaktan çıkarıyor. Onu dimağıyla köyünün umumi hareketleriyle alakadar edecek fülen nafiz olacak bir meokie getirmiş bulunuyor... Biz belediye intihabatında Türk kadınına şehir ve kasabalarda reye iştirak haklarını kendilerine vermek suretiyle iki, iki buçuk milyon kadar vatandaşın şehirlerin siyasi ve idari hayatında tesirlerini tanımıştık. Bu kanunu kabul ettiğimiz takdirde, küsuratı nazarı itibare almamak şartıyla yuvarlak olarak beş milyon Türk vatandaşı kadının idari ve siyasi nüfuzunu bulunduğu sahada kullanabilmesini temin etmiş oluyoruz. Bu itibarla Onuncu Cumhuriyet bayramına girdiğimiz gün hükümetin yerinde yaptığı teklif heyet-i celilenizin de tasvibiyle kanuniyet kesbedecek olursa Türkiye’de Türk kadınlığı için büyük bir iş yapılmış ve inkılâp namuna bu yolda büyük bir safha atlatılmış olacaktır.”⁵

Recep Bey’in konuşmasının devamı daha gündeme gelmemiş olan kadınların mebus seçme ve seçilme hakları iledir. “ Türk kadının içtimai, idari, aileye ait medeni hukuka bütün vaziyet ve vazifeleriyle iştirak hakkını bundan evvelki kanunlarla tanımış bulunuyoruz. Ancak mebus olmak ve mebus intihap etmek hakkı noktasından biraz geri kalmış oluyor. Tabii bu da BMM’nin ve onun çalışmasına yardımcı olan mekanizmaların zamanında yapacağı tetkiklerden sonra varacakları netice ve karara tabi olacaktır. Biz bu meclisin büyük bir ekseriyetini teşkil eden CHF düşünceleri nokta-i nazarından esasen Türkiye’de kadının mebus olmak hakkını prensip olarak kabul etmiş bulunuyoruz. Yalnız onun zamanını ve derecesini tensip ve tespit için vaazi kanunun koyacağı hükümleri beklemek lazımdır. Fırka programı bu nokta-i nazar mütalaa ederken kadınlarımızın belediye intihaplarında geçirdikleri tecrübe devresinden sonra devlet hayatındaki müessiriyeti noktasından yapılacak tetkikler bizi bir neticeye götürecektir. İşte fırka programının derpiş ettiği tecrübe sahası, kabul buyuracağınız bu kanunla köy kadınlarını dahi ihtiva edecek bir zaman intikal ediyor. Bu suretle belediye intihabında Türk kadınlarının gösterdikleri muvaffakiyet gibi köy kadınlarının diğer sahalarda gösterecekleri muvaffakiyetlerin heyet-i mecmuasına istinaden siyasi intihaplarda mebus intihap etmek ve edilmek noktasından faaliyette bulunmak hakkını, ilk fırsattan istifade ederek kendilerine vermek hepimizin, firkanızın ve meclis-i alinin vazifesi oluyor.

Konuşmasında sık sık kadın ve erkek eşitliğine atıfta bulunan Recep Bey hükümetin kadınlara getirdiği yeni hakların cumhuriyetin çağdaş bir toplum yaratma idealinin sonucu olduğunu dile getirmiştir. Gaziantep mebusu Reşit Bey’in sorusu ihtiyar sözcüğünün doğru kullanılıp kullanılmamasına yönelik olmuş, bu çerçevede Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Beyle kısa süreli bir polemikte yaşanmıştır⁶. Uzun uzadıya yapılan açıklamaların ardından kanunu 20. maddesi “Her köyde bir köy derneği, bir köy muhtarı, bir de ihtiyar meclisi bulunur. Köyde 24. maddeye göre

5 Recep (Peker) Bey’in Köy kanunun 20. ve 30. maddelerinin değiştirilmesi hakkında 1/784 numaralı kanun layihası ve Dahiliye Encümeni mazbatasını nedeniyle konuşması bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, C.17, Devre:4, İctima:2, 76. Birleşim 26-10-1933, s.s.48-49.

6 Reşit Bey sorusu sırasında bir öneri de ortaya atılmış ve ihtiyar heyeti yerine “köy meclisi” ifadesinin daha doğru olacağını belirtmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:17, Devre:4, İctima:2, 76. Birleşim, s.50.

köy muhtarını ve ihtiyar meclisi azalarını seçmeye hakkı olan kadın ve erkek köylülerin toplanmasına köy derneği derler. Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü kadın ve erkekler arasından seçilir. Köy muhtarı ihtiyar meclisinin başıdır". Şeklinde yeniden düzenlenirken, kanunun değiştirilen 30. maddesi de şu şekilde ifadesini bulmuştur. " Ana, kız, oğul, gelin, güvey ve kardeşlerin ihtiyar meclisinde aza olarak bir arada bulunmaları yasaktır. Bunların seçilmiş olduğu görülür ise içlerinden en çok sayı kazanmış olan kadın ve erkek azalıkta bırakılır. Sayıları beraber olur ise evli olan, ikisi de evli ise yaşı büyük olan, yaşları da beraber ise çocuğu çok olan tercih olunur. Çocuk adedi de beraber ise kur'a çekilerek kur'a da adı öne çıkan azalığa alınır".⁷ 20. ve 30. maddeleri değiştirilen köy kanunun uygulanması Dâhiliye ve Adliye Vekaletlerine bırakılmıştır. Kanunun uygulanması Dâhiliye ve Adliye Vekaletlerine bırakılmıştır.

Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarına kısa bir süre kala 26 Ekim 1933 yılında 2349 sayılı kanunla Türk kadınları köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir⁸. İhtiyar heyetleri seçimlerinde kadınlara da oy hakkı verilmesinin ardından tüm Türkiye de olduğu gibi, Aydın'da da 1933 yılı sonlarında kadınlar köy ihtiyar heyetleri seçimlerine iştirak etmişlerdir. Aydın ilinde ilk defa Germencik Nahiyesine bağlı Karaağaçlı Köyünde seçme seçilme hakkına sahip kadınlar ihtiyar heyeti seçimlerinde oylarını kullanmışlardır⁹.

Ercüment Köybaşı'nın da ifade ettiği gibi kanunun çıkarılmasının ardından 12 Kasım 1933 tarihli muhtarlık seçimleriyle de resmi olarak Türkiye de ilk kadın muhtar Aydın'dan seçilmiştir¹⁰. Karpuzlu Nahiye merkezi olan Demircidere Köyünde seçimler 6 Kasım 1933 günü yapılmış ve köyde seçme ve seçilme hakkına sahip bütün kadın ve erkeklerin katılımıyla köy derneği cumhuriyet meydanında toplanan 500'e yakın kişi oylarını kullanmışlardır¹¹. Muhtarlık seçimlerine sekiz kişi katılmıştır. Sekiz kişi içerisinde tek kadın aday Gül Hanım idi.

Seçimde dönemin Çine Kaymakamı Mehmet Ali Bey'de bulunmuş ve seçim öncesi anlamlı bir konuşma yapmıştır. Mehmet Ali Bey konuşmasında "TBMM'nin son defa kabul ettiği kanunla Türk kadınlığına muhtar seçmek hakkını verdiğini izah etmiş ve yakın bir mazide kafes arkasında her türlü haktan mahrum bırakılan Türk kadınlığının Milli Mücadele senelerinde yaptığı hizmet ve fedakârlığından ve cumhuriyet idaresinin Türk kadınlığının yükselmesi hususundaki emek ve hizmetlerini" izah etmiştir. Kaymakamın bu konuşmasının ardından seçimlere geçilmiş ve Gül Hanım ittifakla köy muhtarı seçilmiştir¹².

7 Değiştirilen yeni köy kanunun 20. ve 30. maddeleri için bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, C.17, Devre:4, İctima:2, 76. Birleşim, 26-10-1933, s.50.

8 442 sayılı sayılı köy kanununun 20 ve 30. maddelerinin değiştirilmesiyle 28-10- 1933 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

9 "Aydın'da Kadınlar Köy Muhtarı Oluyor", *Anadolu*, 6 Teşrin-i Sani 1933.

10 Ercüment Köybaşı, "12 Kasım 1933 Muhtarlık Seçimleri ve Türkiye de İlk Kadın Muhtar" *Ses*, 9 Kasım 2005, ayrıca bkz: *Ant*, 8 Teşrin-i Sani 1933.

11 *Hakimiyet-i Milliye*, 16 İkinci Teşrin 1933.

12 İzmir'deki Anadolu ve Aydın da çıkan *Ant* gazetelerinin bildirdiğine göre Gül Hanım 32 yaşında

Çine Kaymakamının Türk kadını için ifade ettiği sözler Türk Devrimi'nin de felsefesini ortaya koymaktaydı. Nitekim seçimin tamamlanmasından sonra Kaymakam Mehmet Ali Bey basına verdiği demeçlerinde de Türk Devriminin Kadını sosyal ve siyasal yaşamda nasıl öne çıkarmak istediğinin kanıtı idi. İzmir'deki Anadolu gazetesi muhabirine ilk kadın muhtarın Çine Karpuzlu'dan seçilmesi ile ilgili yaptığı açıklamada “ *Kazamız yeni kanunun tatbiki hususundaki öncülüğünden dolayı bahtiyarlık hissetmektedir. Halkımız yeni rejimin yeniliklerini severek benimsemekte ve (Türk kadınlığına benliğini tanıtan ve medeni haklarını veren cumhuriyettir) vecizesine iman etmektedir. Daha doğrusu mevcut imanı bu yeni tezahürlerle kuvvet bulmaktadır*”¹³.

Gül Hanımın muhtar seçilmesinde devrimin öne çıkardığı kadın imajının simgesel önemi gibi siyasal tercihler bir yana; kasaba halkı tarafından sevilmesi saygı görmesi ve aynı zamanda henüz erkeklerin bile doğru dürüst okuma yazma bilmediği bir dönemde okuryazar olması önemli bir etken olmuştur¹⁴.

Muhtarlık seçimi sonrası Karpuzlu'da bir de Gençler Derneği kurulmuş, kaymakam Mehmet Ali Bey'in konuşmasının ardından açılışı gerçekleştirilmiştir. Dernek avcılık, binicilik ve diğer spor dallarında faaliyet gösterecekti.

Türkiye'de ilk kadın muhtarın Aydın'ın Çine İlçesinde seçilmesi kentin tek yerel gazetesi olan Ant'ta büyük bir coşku gururla halka ilan edilmiştir. Haberin başında, inkılâbın yegane destekçisi ve ilklerini yaşayan bir şehir olan Aydın'ın bir ilke imza atmasının verdiği heyecan hemen fark edilmektedir.” Büyük inkılâbın ilk kadın muhtarı, Aydınımıza bağlı Karpuzlu Nahiyesi merkezi Demircidere Köyü Muhtarlığına Gül Hanım seçildi”¹⁵. Gazete seçim haberini verdikten sonra Gül Hanımın yeni vazifesini kutlayarak, Türk kadınlığına ve Türk matbuatına gönderdiği telgrafı yayınlamıştır¹⁶. Türkiye'nin ilk kadın Muhtarı Gül Hanımın Ant gazetesine gönderdiği telgraf şöyleydi:

Türk Kadınlığına ve Hemşerilerime Öz Yürekten Selamlar

Karpuzlu Merkez Muhtarı

İbrahim Kızı Gül

Aydın'da çıkan Ant gazetesi Gül Hanımın muhtarlığını okurlarına “Büyük inkılâbın ilk kadın muhtarı” şeklinde duyurmuştur. Daha çok kentin ilklere ve

dul, köyde namus ve ciddiyetiyle tanınan bir kadındı. Gül Hanımın en önemli özelliği dönemin gazetelerinin yazdığına göre okuma ve yazmayı bilmesi idi. *Anadolu*, 12 Teşrin-i Sani “1933. Ant, 10 Teşrin-i Sani 1933.

13 *Anadolu*, 14 Teşrin-i Sani 1933.

14 Derya Genç Acar, *Aydın Tarihinde Kadın*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007, s.22.

15 Dönemin yerel ve ulusal basınında farklı tarihlerde yayınlanan telgraf için bkz; *Ant*, 8 Teşrin-i Sani 1933, *Anadolu*, 15 Teşrin-i Sani 1933, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Teşrin-i Sani 1933

16 Telgraf için bkz: *Ant*, 8 Teşrin-i Sani 1933.

yeniliklere duyarlılığına yer verilen ve çerçeve içine alınmış yazının devamında “Evet, yüksek Cumhuriyetimizi 11. yıla teslim ederken kabul edilen köy kanunu tadilatının feyizli asarı derhal barika gibi parladı; kuvveden fiile iktiran etti. Bu parlayış, bu hızlı gidiş ilk konağını güzel Aydınımızın Karpuzlu nahiyesi merkezinde kurdu. Her yenilikte ilk safı kazanmak bahtiyarlığı ile şereflenen Aydınımızın bu muvaffakiyeti de tarihin yeni bir mefharet sayfası daha açtırdı. Türk kadınlığını selamlayan, Türk hemşehrilerine saygılar sunan ilk kadın muhtar Gül Hanıma Ant’da özyürekten selamlar”¹⁷.

Gül Hanımın seçimleri kazanması ve Türkiye’nin ilk kadın muhtarı oluşu kasaba halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu önemli olayı kutlamak için üç gün üç gece davullar çalınarak şenlikler yapılır. Aydın ve Karpuzlu kadınları da özellikle kendi içlerinden birinin Türkiye’nin ilk kadın muhtarı seçilmesi nedeniyle büyük mutluluk duyduklarını dönemin tek yerel gazetesi olan Ant gazetesine telgraflarla bildirmişlerdir¹⁸. Çine Karpuzlu Demircidere Köyü Muhtarlığına Gül Hanımın seçilmesi ve bu sonucun onu Türkiye’de ilk kadın muhtar yapması yeni bir takım tartışmaları da beraberinde getirdi. Örneğin 15 Teşrin-i Sani 1933 tarihli Anadolu gazetesinde Menemen Kaymakamı Ali Nihat Bey Türkiye’de ilk kadın muhtarın Çine Karpuzlu’dan Gül Hanım olmadığı Menemen’den Kudret Hanımın Türkiye’de seçilen ilk kadın muhtar olduğunu belirten bir yazı yazmıştır¹⁹. Aydın’dan bu iddialara ise yanıt gecikmemiştir. Gül Hanımın ilk kadın muhtar olmadığıyla ilgili Menemen Kaymakamının iddialarına Aydın’dan verilen yanıtta Gül Hanım namına “birinin” tabirinin Kaymakam mertebesinde olan bir kişi tarafından kullanılmasının gariptendiği belirtilerek Menemenli Kudret Hanımın şecaatinden bahsedilmesinin anlaşılmadığı kaydedilmiştir. Aydın’dan Anadolu gazetesine gönderilen cevabi yazıda ayrıca “Milli Mücadele de erkeklerle yan yana harbeden, erkeklerin bile zor başaracakları birçok cephe gerisi işlerini gören kadınlarımız pek çoktur. Hem ne hacet; ordulara kumanda eden, milletlere başbuğ olan Türk kadınlarından tarih bol bol bahsediyor”. Denilmiştir.

Gül Hanımın Türkiye’de ilk kadın muhtar olup olmadığı tartışmalarına CHF’da müdahale etmiş, CHF Katib-i Umumisi Recep (Peker) Beyin Aydın CHF Vilayet İdare Heyeti aracılığıyla Gül Hanıma yolladığı telgrafta şunları ifade

17 Ant, 8 Teşrin-i Sani 1933

18 Ant, 9 Teşrin-i Sani 1933.

19 “İlk Kadın Muhtar Aydın Çine’den Değil İzmir Menemen’den Seçilmiştir”, *Anadolu*, 15 Teşrin-i Sani 1933. Tartışmalar bugün bile devam etmektedir. Yalovamız isimli web sitesinde bir kampanya ile birlikte ortaya konulan araştırmada Türkiye’nin ilk kadın muhtarının 1932-1934 yıllarında Yalova Gacık Köyünde görev yapan Meliha Manço olduğu iddia edilmektedir. Bkz: http://www.yalovamiz.com_ (Erişim: 26.08.2011). Ayrıca Anadolu’nun pek çok küçük yerleşim birimlerinde özellikle erkek nüfusun az olduğu köylerde Kadınlara muhtarlık hakkı verilmeden önce köy muhtarı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu konuda Mardin’in Midyat İlçesi Mercimekli Köyü’nde yaşayan Kahle Hanım iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kahle Ercan isimli hanım 1915-1917 yıllarında Mercimekli’de muhtar olarak görev yapmış, bu görevini cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir. Bkz; Hamza Erdoğan, “Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Mercimekliden”, *Aksiyon*, sayı: 721, İstanbul, 2009, s.5.

etmiştir;²⁰

Türkiye'nin ilk kadın muhtarı olmak büyük bir şereftir. Kutlu olsun! Karpuzlu Muhtarlığında erkek arkadaşlarınızdan geri kalmayan muvaffakiyetler kazanmanızı dilerim. Sizin ve aranızda aynı vazifeleri alacak bütün hemşirelerimizin fırkamızın Türk kadınının üstünlüğü hakkındaki davasına hak kazandıracak misaller vereceklerine şüphe yoktur.

CHF Katib-i Umumisi Recep

26 Ekim 1933'te Köy kanununda yapılan değişiklikle kadınlara köylerde muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmesinden sonra seçme ve seçilme hakkı tartışmaları ve bu konu ile ilgili haberler peş peşe basında görülmeye devam etmiştir. Haberlerin özellikle Batı Anadolu bölgesi çıkışlı olması ise bu bölgede kadınların seçme ve seçilme mücadelesinde daha aktif olduklarını göstermektedir. Seferihisar Doğanbey Nahiyesinde Agoma köyünde yapılan muhtar seçimlerinde ihtiyar heyeti azalıklarına Emine ve Fatma Hanımlar seçilmişlerdir. Tespitlerimize göre Türkiye'de Köy ihtiyar heyetlerine seçilen ilk kadınlar İzmir Seferihisar Doğanbey Nahiyesinden olmuşlardır²¹.

1930'lu yılların ortalarında yayınlanan ulusal ve yerel gazetelerde çıkan haberlerde kadınlara muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkının verilmesi konusuna vurgu yapılırken, kadınlara bu hakkın Cumhuriyet idaresi tarafından bahşedildiği ve seçilen kadınların "erkekler kadar" bu işi yapmaya muktedir olduğu belirtilmiştir. İzmir'de yayınlanan Anadolu gazetesinde çıkan bir haber de ise Ödemiş'in Bağemir köyü muhtarlığına Ümmü hanımın seçildiği bildirilirken, kendisinin bir erkek kadar kuvvetli, düşünceli ve ileri görüşlü olduğu ifade edilmiştir²².

Türkiye'nin ilk kadın muhtarı Gül Hanım ile ilgili bilgiler, muhtarlık seçimini kazandığı birkaç günle sınırlı kalmıştır. Muhtarlık seçimleri, kutlama mesajları, kadın hakları ile ilgili birkaç yazı dışında dönemin basınında Gül Hanımın hayatı, kişiliği ya da muhtarlık dönemi icraatlarına ait herhangi bir habere ulaşamadık. Kendisi ile ilgili bilgiler yakınlarından elde edilen sözlü tarih çalışmaları sonrasında elde edilen bilgilerden oluşmaktadır.

Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Hanım Esin (Übbül)²³

Gül Hanım (Übbül) 1901 yılında Muğla'nın Milas Kazasında doğdu. Beş erkek kardeşini ve ilk eşini I. Dünya Savaşı seferberliği sırasında kaybetti. Ailesinin fazla muhafazakâr olmaması, kendisinin kız çocuğu olarak yaşatılmasına göre daha

20 "Recep Bey Gül Hanımın İntihabını Kutluluyor", *Aydın*, 15 Teşrin-i Sani 1933.

21 *Anadolu*, 7 Şubat 1934.

22 *Anadolu*, 8 Haziran 1934.

23 Gül Esin Hanım Recep Peker'inde ifade ettiği gibi 1933'ten beri devletin resmi belge ve açıklamalarına göre Türkiye'nin ilk kadın muhtarı olarak kabul edilmektedir.

rahat ve özgür hareket edebilmesini sağlamıştır. Yakınlarının anlatımı ve mevcut bilgilere göre Okula kaçınıcı sınıfa kadar gittiği kesin olarak bilinmemektedir. Gül Hanım'ın seçildiği tarihlerde okuma ve yazmayı bilmesi onun ya kendi çabasıyla ya da ilk mektebi bitirmiş olduğu şeklinde değerlendirilebilir²⁴. Dönemin basını ve yakınlarının anlatımıyla Gül Hanım Cumhuriyet devrimlerine sıkı sıkıya bağlı, Cumhuriyetin kadına verdiği yeni konumu büyük bir özgüvenle yerine getiren biri olarak aile ve çevresi tarafından saygın bir kadın olmuştur.

Gül Hanımın muhtarlığa aday gösterilmesinde kasabanın ileri gelenlerinin ön ayak olması etkili olmuştur. Bunlar arasında 1930'lu yılların başlarında Çine'de doktorluk yapmakta olan ve çok partili hayata geçiş sürecinde DP'de siyaset yapacak olan Namık Gedik de bulunuyordu²⁵ Gül Hanımın muhtarlığı 2 yıl devam etmiştir. Gül Hanım muhtarlık yaptığı dönem içerisinde kendini yalnız simgesel bir görüntü olmayı kabul etmemiştir. O kasabanın sosyal ve ekonomik hayatına yönelik ciddi çalışmalarda bulunmuştur. Söz konusu çalışmalardan ilki; Çine- Karpuzlu arası ulaşımın daha rahat olması amacıyla taş döşemeli yol ve köprü yaptırmasıdır. Yolun açılışına büyük hayranlık duyduğu Atatürk'ü de davet eder. Atatürk Gül Hanımın davetini kabul etmiş ancak işlerinin yoğunluğu nedeniyle açılışa katılamamıştır²⁶.

Gül Hanımın muhtarlığı döneminde diğer bir icraatı ise; köyle ilgili işlerin konuşulup tartışılabileceği bir mekânın hayata geçirilmesidir. Gül Hanım'a göre köy işleri evlerde veya kahvehanelerde toplanarak değil, köye ait belirli bir yerde toplanarak yapılmalıydı. Bunun için köylünün de onayı alınarak bir köy odası yapılması kararı alınır. Düşüncelerini hayata geçirebilmek için köylünün ürünlerinden elde ettikleri gelirleri bir araya getirilip satılır. Ede edilen gelirle bir taraftan köy odası projesi hayata geçirilirken, diğer taraftan da köylülerin kendi aralarındaki dayanışma düşüncesi güçlendirilmiştir. 1930'ların başlarında Çine Kaza

24 Gül Hanım ile ilgili olarak şu ana kadar en geniş araştırmayı yapmış olan Derya Genç Acar büyük bir özveri ile Türkiye'nin ilk kadın muhtarının akrabalarına ulaşmayı başarmış, sınırlı da olsa özel yaşamı hakkında önemli bilgilere ulaşmıştır. Bkz; Derya Genç Acar, *Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007, s.s.20-27.

25 Namık Gedik 1911'de Üsküdar Bulgurlumescit doğumludur. Babası Arapkir'in köklü ailelerinden gelen Kaşif Bey idi. 1937'de daha sonra kendisi gibi milletvekili olacak Hakim Melahat Gedik ile evlenmiştir. İstanbul Tıp Fakültesini 1935-1936 ders yılında tamamlayarak tabip olan Namık Gedik çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra 1938-1942 yıllarında Çine Hükümet Tabipliğinde bulundu. Muğla ve İstanbul'da hekimlik ve başhekimliği görevlerinin ardından siyasete atıldı. IX. Dönem milletvekilliği seçimlerinde Aydın'dan milletvekili seçildi. X ve XI. Dönemlerde de milletvekili seçilen Namık Gedik 1954'de İçişleri Bakanlığı'na getirildi. 6-7 Eylül olaylarındaki gelişmeler üzerine istifa etmiş olan Namık Gedik, 1956 da ikinci 1957'de de üçüncü kez İçişleri bakanlığı görevine getirildi. 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrası tutuklandı. 29 Mayıs 1960 tarihinde cezaevinde intihar etti. Bkz; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- IX. Dönem (1950-1954) VII. Cilt TBMM Vakfı Yay No: 18, Ankara, 2000, s.s.98-100

26 Gül Hanım yol açılışına davet ettiği Atatürk için ona olan sevgi ve saygısının bir ifadesi olarak saten üzerine ipekle işlenmiş bir pano yapar. *Gül Hanım Atatürk için hazırladığı hediye bir başkası ile Atatürk'e göndermeyi de nezaketsizlik olarak değerlendirir*, Ankara'ya da göndermez, hatıra olarak saklamayı düşünür. Uzun yıllar saklar, vefatından sonra ise yazma pano torununda kalır. Derya Genç Acar, *a.g.t.*, s.23.

merkezinde bile köy odasının olmadığı düşünülürken Gül Hanımın yenilikçi ve aydınlanmacı önderliği daha iyi anlaşılmış olur.

Gül Hanım köylü arasındaki dayanışmayı artıran ve köyün diğer merkezlerle ulaşımını sağlayan uygulamalarının yanında köydeki gençlere yönelik bir takım girişimlerde de bulunmaya çalışmıştır. İlk olarak gençler için zararlı gördüğü kahvehanelere girişi yasaklar. Nahiye halkı zor bir karar olan bu yasaklamaya destek vermesi onların Gül Hanımın bilgisine olan saygılarının bir ifadesiydi. Gül Hanımın muhtarlığı döneminde gençliğini yaşamış olanlarla yaptığımız görüşmelerde Karpuzlu’da yaşayan gençlerin Gül Hanımın muhtarlığı döneminde kahvehaneye giremediklerini yalnızca kahvehanelerin camlarından içeriye bakmakla yetindiklerini anlatmışlardır.

Dönemin kangren haline gelmiş olaylarından biri de kız kaçırma olaylarıydı. Gül Hanım bu meseleye de el atmış, kızların ve kız ailelerinin oldukça mağdur olduğu bu olayı önleyebilmek için de ciddi bir çabanın içine girmiştir. Gül Hanım meseleyi çözmek için gençler ve aileleriyle toplantılar yapmış, onları bu sorunun kız kaçırmayla çözülemeyeceğine ikna etmeye çalışmıştır. Evlenmek isteyen gençlerin kaçmak ve kaçırmak yerine, önce kendisine başvurmalarını istemiş, muhtar olarak aileleri ikna etmeye ve gençlerin evlenmelerini sağlayacağını taahhüt etmiştir. Gül Hanımın muhtarlık yaptığı süre içinde onun sözünü yerine getiren birçok genç muhtarlığa başvurmuş, Gül Hanım da kendisine müracaat eden gençlere yardımcı olarak, evlenmeye hazır olan kızların ailelerin istenmesinde aracı olmuştur²⁷.

Gül Hanım muhtarlık süresince eğitim faaliyetlerine de büyük destek vermiştir. Eğitime yönelik en önemli uygulamasını, köy çocuklarının özellikle de kız çocuklarının okutulabilmesi için aileleri ikna etme çabaları olmuştur. Gül Hanım bu düşüncesini hayata geçirebilmek amacıyla bütün köydeki kız çocuğu olan aileleri tek tek dolaşıp çocukların okula yazılmaları için ikna etmeye çalışmıştır. Onun eğitime verdiği önemi destekleyen güzel bir anekdot köylüler tarafından şöyle anlatılmaktadır²⁸.

“1935 yılı Cumhuriyet Bayramı şenlikleri sırasında çok güzel şiir okuyan bir çocuk dikkatini çeker. Defterine çocuğun ismini kaydettikten sonra öğretmeni ile konuşur ve çok başarılı bir öğrenci olduğunu öğrenir. Anne ve babasını da soruşturduktan sonra ailesinin fakir ve çocuğun ileri düzeyde eğitim almasını sağlayacak düzeyde olmadıklarını anlar. Ağabey’i Halil Usta’ya bu çocuktan bahseder ve geleceğinin çok parlak olacağı dolayısıyla okuması gerektiğini belirtir. Bunun üzerine çocuğun üst dereceli okula gidebilmesi için gerekli masrafları karşılar”.

Gül Hanım aile içerisinde sıcak ama aynı zamanda otoriter ve sözünü dinleten biri olarak biliniyordu. Kendisi örtü kullanmazdı. Başı açık dolaşırdı.

²⁷ Derya Genç Acar, a.g.t., s.23.

²⁸ Konu ile ilgili bilgiler Derya Genç Acar tarafından Mehmet Bozkurt, Cumhuriyet’tan alınmıştır.

Yaşamı boyunca kadınların modern kıyafetler giymesini savunmuştur²⁹. Bu tercihini daha muhtar olduğu dönemde Anadolu gazetesine gönderdiği mektup aracılığı ile Türk kadınına seslenerek ifade etmiştir³⁰.

“Türklüğü hiçbir millet tarihinde bulunmayan bir ilerlemeyle çok kısa bir zaman içinde inkişaf edip mucizeler yaratan ve Türk’ün ezeli ve ebedi bir yol göstericisi olan Gazi Mustafa Kemal’in biz kadınlara bahsettiği hürriyetlerdir ki, şu mektubumu yazabilmek cüretini kendimde buldum ve ortaya bir nokta-i nazar attım. Türk artık medeni milletler arasına girmiştir ve eski Türk medeniyeti nasıl cihan tarihinde kıymetli sahifeler işgal etmiş ise yeni Türk medeniyeti de yakın bir atide her millet tarihinde daha yüksek mevkiler alacaktır. Yalnız Türk köylü kadınlığı aleminde katıyen durmadan ve hiçbir sebep aramadan yapılması lazımgelen mühim bir iş vardır. Bu da köy kadınının giyim işidir... Madem ki medeniyiz ve medeni bir millet olduğumuzu cihan tasdik etmiştir. Köylü kadınlarını da uzun masraflardan kurtarmak ve medeni kisveye büründürmek zamanı gelmiş ve geçmiştir... Bendeniz Türkiye’nin ilk kadın muhtarı sıfatı ile şu nokta-i nazarımı açıkça arz ediyor ve bu işi Aydın Umumi Meclis heyeti muhteremesinden beklemeyi bir hak biliyorum”.

Çine Karpuzlu Nahiyesi Demirci Köyü Muhtarı Gül

Gül Hanımın mektubundan cumhuriyet devrimlerine bakışının önceliğini yakalayabiliyoruz. Türkiye Cumhuriyeti’nin Atatürk’le birlikte dünya tarihinde yeni bir sayfa açtığını ve dünya devletleri tarafından medeni bir millet olarak onaylandığını belirtir. Gül Hanım’ın Aydın genelindeki tartışmalarla birlikte örtü ve peştamalların atılması noktasındaki uzlaşmaya paralel olarak; medeni olmanın ilk koşulunu kadınların (özellikle köylü kadınların) kıyafet meselesine bağladığını görüyoruz. Kendisi modern kıyafetten yana tavrını ortaya koymasına ve Aydın Umumi Meclisinden bu yönde talep etmesine rağmen dönemin koşulları gereği taşra da geleneksel kıyafetlerle mücadele konusunda zorluklar yaşandığından kendi köyünde böyle bir uygulamaya gidememiştir.

Gül Hanım 1935 yılında manifaturacılık yapan Mustafa Übbül ile tanışarak nişanlanmıştır. Bu arada kendisine milletvekilliği adaylığı önerisi gelmiş, ancak bu öneri Gül Hanım tarafından kabul edilmemiştir. 1936 yılında muhtarlık süresinin dolması üzerine, tekrar aday olmaz. Aynı yıl evlenerek Çine’ye yerleşir. Muhtarlığı süresince Atatürk’le zaman zaman mektuplaştığı akrabaları ve kendisini tanıyanlar tarafından ifade edilmiştir³¹. Gül Hanımın yaşamına dair bilgilerimiz dönemin basının sınırlı ve yakınlarının verdikleri bilgilerle sınırlıdır³².

29 Anadolu, 31 Kanun-ı Sani 1934.

30 Emek Semen Yakar, *İzmir’de Kadın Hareketi (1928-1978)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004, s.69.

31 Yakınlarının anlattıklarına göre Gül Hanımın elindeki mektuplar, telgraflar ve diğer belgeler uzun süre saklanmış olmasına rağmen evlerinde çıkan bir yangın sonucu yok olmuştur.

32 Gül Hanıma ait bir günlük ve hatırat konu ile ilgili çalışmış olan tüm araştırmacıların uğraşlarına rağmen bulunamamıştır.

1936'da evlenip Çine'ye yerleştikten sonra herhangi bir işte çalışmamış olmasına rağmen boş durmayı sevmediği için kendi el emeği ile yaptığı ürünlerle vaktini değerlendirme yoluna gitmiştir. Yine yakınlarının anlattığına göre "Gül Hanım oldukça hünerli bir kadındı. Boş vakitlerini geçirmek için iğne oyası yapar, makinede çok güzel nakış işlerdi. Aynı zamanda okumayı sever ve kendisine okunan şeyleri can kulağı ile dinlerdi. Hayatının sonuna kadar çalışmış, yorulmak nedir bilmemiştir."³³

Büyük yaş farkına rağmen yaşadığı süre içerisinde eşi kendisine karşı hep saygılı, özenli ve sevgi dolu olmuştur. Eşini 1960'lı yıllarda kaybetti. Yalnız kalınca aralıklarla Cumhur Hanım'ın yanına gidip gelmeye başladı. 1970'den sonra temelli yerleşmek üzere ağabey'i Halil Usta ile birlikte Nazilli'ye geldiler. Nazilli'ye yerleşmelerinden 15-20 gün sonra Ağabey'i Halil Usta hayatını kaybetmiştir. Gül Hanım'da 1970'den yaşamını yitirdiği 1990 yılına kadar Cumhur Hanım'ın yanında kalmıştır. Ölümü dönemin Aydın'daki çıkmakta olan Ses gazetesi tarafından "Cumhuriyet tarihimizin ilk kadın muhtarı Gülkız Übbül Nazilli'de öldü. Cumhuriyetin ilanının 10. yılında Aydın'ın Karpuzlu Kasabası'nda muhtarlık yapan Gülkız Übbül Atatürk tarafından da ödüllendirilmişti". Haberi ile duyurulmuştur³⁴.

Sonuç

Ülkemizde Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyetle devam eden batılılaşma hareketleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemelerle bir taraftan toplumdaki kadın-erkek eşitsizliği ortadan kaldırılmaya çalışılırken diğer taraftan da kadının toplumda layık olduğu yere gelebilmesi için ciddi çabalar sarfedilmiştir. Cumhuriyetin modern bir toplum yaratma ideali içerisinde toplumun yarısını oluşturan kadınların ayrı bir yeri bulunuyordu. Cumhuriyet ideolojisi kadın hakları konusunda ciddi bir zihniyet ve bakış açısı değişikliği ile işe başlamıştır. Bu amaçla Cumhuriyet döneminde gerek eğitim alanında gerekse sosyal alanda yapılan değişiklikler ile kadın toplumsal yaşamın önemli unsuru haline gelmiştir. Bir süre sonra kadınlar rejimin kendilerine tanımış olduğu fırsatın bilinci içerisinde kendilerine yaratılan olanaklardan mümkün olduğunca yararlanma yoluna gittiler. 1930 ve 1934 yıllarındaki düzenlemelerle de Türk kadını siyasal alanda söz sahibi olmuştur. Çağdaşlaşmanın gereği olarak atılan bu adımlar içinde 1933 yılında kadınların köy muhtarı ve köy ihtiyar heyetlerine seçilme hakkını kazanması anlattığımız süreçte önemli dönemeçtir. 1930-1935 yılları arasında elde edilen siyasal katılım hakkını Türk kadınları içinde kimileri ailesinden, kimileri eşlerinden, kimileri de babalarından epey destek görerek toplumdaki konumlarını güçlendirdiler.. Türk Devrimi sürecinde modern yaşamın simgesi olarak kadınların öne çıkarıldığı hep söylenegelmiştir. Oysa Türkiye'nin ilk kadın muhtarı seçilen Gül Hanım örneğinde olduğu gibi yalnız yaşamasına rağmen yetenekleriyle toplumun bütününün tasvibini kazanmış kadınların bu genellemeyi ortadan kaldıracak bir

33 Cumhur Bozkurt'tan aynen Derya Genç Acar, a.g.t., s.26.

34 Ses, 20 Aralık 1990.

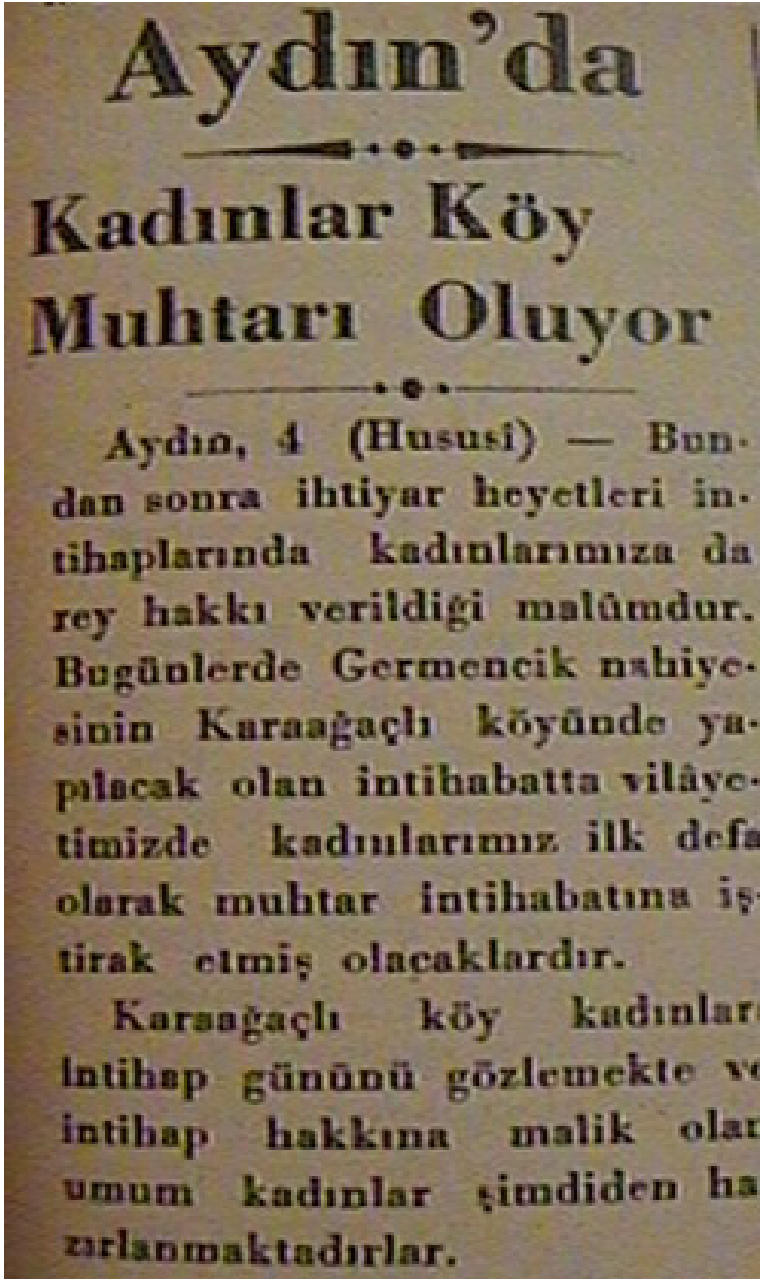
örnek olduğunu söyleyebiliriz. Gül Hanım örneğinde 1930 yıllarda Cumhuriyet rejiminin öne çıkarması ile oldukça ivme kazanmış olan kadınların toplumsal ve siyasi mücadelesi günümüzde epey kan kaybetmiş, toplumsal değişim süreci içerisinde Türk kadını kazanmış olduğu toplumsal statüyü büyük hedeflere taşıyamamıştır. Cumhuriyetin getirmiş olduğu onca kazanıma rağmen Türkiye genelinde olduğu gibi ilk kadın muhtarı seçme onuruna sahip Aydın kentinde de birkaç kadın derneği ve demokratik kitle örgütünün gayretlerine rağmen kadınların kamusal yaşam içerisinde geri kalmışlığı ve yalnızlığı devam etmektedir.

RESİMLER

Resim 1: Muhtar Seçildiği tarihlerde Gül Esin Hanım mahalli kıyafetleriyle Çine 1933.

(Gül Hanım'ın mahalli kıyafetlerle çekilmiş olan bu fotoğrafı başta Merve Kavakçı olmak üzere pek çok İslami kesim tarafından istismar edilmiştir).

Resim 2: Kadınların Köy Muhtarlığı seçimlerine Aydın'da ilk kez Germencik Nahiyesi Karaağaçlı köyünde katıldıklarına dair İzmir'de yayınlanan Anadolu Gazetesi'nin haberi.

Türkiye’de İlk Kadın Muhtar Gül Hanımdır..

Aydın Muhabirimiz Menemen Kaymakamı Nihat Bey’e Cevap Veriyor.

Aydın, (İhususî) — Gazetemizin 15 ikinci teğrin 933 tarihli sayısında, Türkiye cümhuriyetinin kadın muhtarı Gül Hanım hakkında Menemen kaymakamı Ali Nihat Beyin yazısını okudum.

Bu yazıda, bilhassa “Gül Hanım namına birinin.. tabirini çok garip buldum. Sonra, Kudret Hanımın geçaat ve besaletinden bahs olunmakta hikmet ve kastı da anhyamadım.

Millî mücadelede, erkeklerle yanyana harbeden, erkeklerin bile zor başaracakları birçok cephe ve cephe gerisi işlerini gören kadınlarımız pek çoktur. Hem ne hacet; ordulara kumanda eden, milletlere başbuğ olan Türk kadınlarından tarih bol bol bahsediyor.

Gül Hanımın ilk kadın muhtar olmadığı hakkındaki mütealeme gelince:

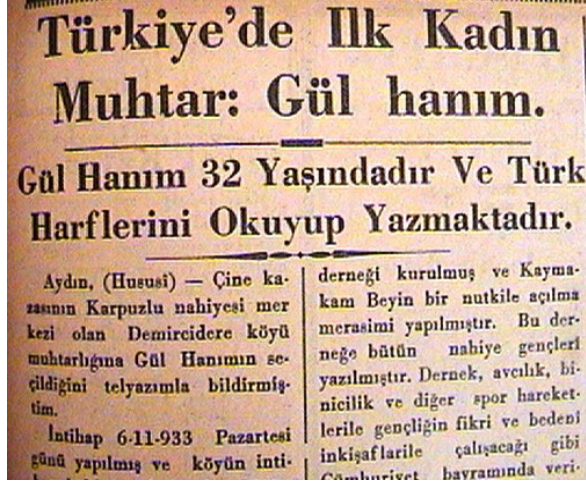
Türkiye cümhuriyetinin ilk kadın muhtarıdır.

Fırkamız kâtibiumumisi Recep Beyefendinin Aydın C. H. F. vilâyet idare heyetinin defâletile Gül Hanıma yolladığı şütel yazı, Gül Hanımın ilk kadın muhtarımız olduğuna şüphe bırakmaz sanırım,

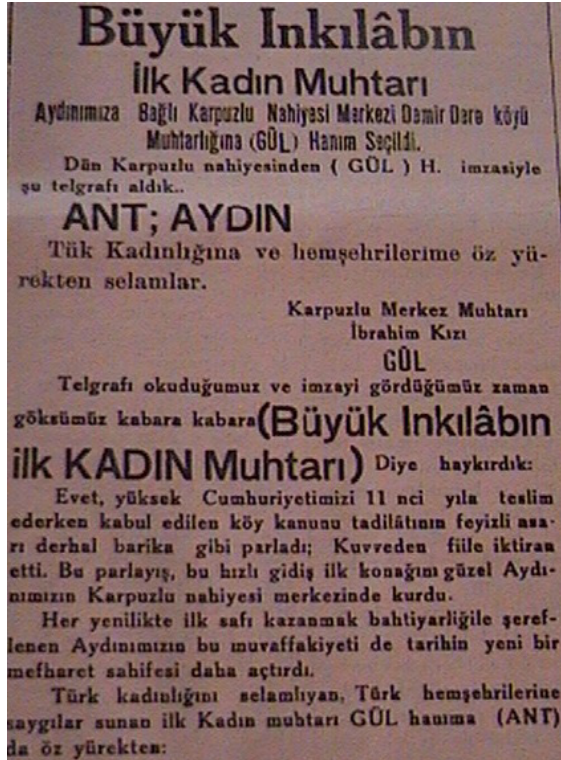
Saref

“Türkiyenin ilk kadın muhtarı olmak büyük bir şereftir. Kutlu olsun! Karpuzlu muhtarlığında erkek atkadılarınızdan geri kalmayan muvaffakiyetler kazanmanızı dilerim. Sizin ve aranızda aynı vazifeleri alacak bütün hemşirelerimizin fırkamızın Türk kadınının östönlogu hakkındaki davasına hak kazandıracak misaller vereceklerine şüphe yoktur.

Resim 3: Türkiye’de ilk kadın Muhtar’ın kim olduğu konusunda epey tartışma yaşanmış bir ara Menemen Kaymakamı İlk kadın muhtarın kendi ilçelerinden çıktığını iddia etmiş bu iddiasını dönemin gazetelerine kadar taşımıştı.

Resim 4: Türkiye'nin ilk kadın muhtarının Aydın Çine'den Gül Hanım olduğuna dair dönemin gazetelerinden İzmir'de çıkan Anadolu Gazetesi'nin haberi.

Resim 5: Gül Hanım'ın Ant Gazetesi'nde muhtar seçilmesiyle ilgili teşekkür telgrafi ve Ant Gazetesi'nin değerlendirmesi.

Resim 6: Modern Köy Muhtarı Gül Hanım ve Annesi

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi.

Düştur

II. Gazeteler

Anadolu

Ses

Ant

Hakimiyet-i Milliye

Aydın

III. Kitap, Tez ve Makaleler

ACAR, Derya Genç, Aydın Tarihinde Kadın, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007.

ÇAKIR, Serpil, “Siyasal Yaşam Katılım Mücadelesinde Türk Kadını”, Kadınlar ve Siyasal Yaşam, İstanbul 1991, s.131-141.

ERDOĞAN, Hamza, “Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Mercimekliden”, Aksiyon, sayı: 721, İstanbul 2009, s.5.

İNAN, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara 1968.

_____, Atatürk’ten Mektuplar, Ankara 1981, s.11. Afet İnan, Atatürk Ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Ankara 1964.

ÖZTÜRK, Kazım, Türk Parlamento Tarihi, TBMM- IX. Dönem (1950-1954) VII. Cilt TBMM Vakfı Yay No: 18, Ankara 2000.

YAKAR, Emek Semen, *İzmir’de Kadın Hareketi (1928-1978)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004.

IV. İnternet Yayınları

http://www.yalovamiz.com_(Erişim: 26.08.2011).

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E: KADIN KİMLİĞİNİN BİÇİMLENDİRİLMESİ

Ahmet YILMAZ*

Özet

Türk Devrimi süreci, öncelikle Osmanlı Devleti'nden kalan kurumları ve o yapı ile özdeşleşen algıları ulusallık bağlamında “yeniden biçimlendirmeye” çalışıyordu. Diğer taraftan da kendisi, bu geleneksel algılayışlara göre biçimlenmek durumunda kalıyordu. Bunun yanında doğal olarak bir iktidar ve egemenlik anlayışına sahip olması dolayısıyla; “*Vatandaş / Ulusun Bireyi*” olarak tanımladığı toplumu, bu yeni “*Egemenlik*” anlayış çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmıştır. Böylece daha öncesinde Osmanlı Devleti'nin “*Müslüman-Aile Kadını*” algısının yerine “*Cumhuriyetçi Asri Kadın*” algısının yerleştirilmesine çabalanmıştır. Bu makale de, kadınlığın Türkiye'de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte, mevcut “*Egemenlik*” anlayışı tarafından nasıl bir biçimlendirilme yaşadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kadını, Cumhuriyet Kadını, Kadın Hakları, Asri Kadın, Aile Kadını.

FROM THE OTTOMAN TO REPUBLIC: FORMATION OF WOMAN IDENTITY

Abstract

Turkish revolution process primarily tried to reform institutions and perceptions that perpetuated with the structure which vestigial from the Ottoman Empire. Moreover, the revolution was formed itself according to the traditional perception. In addition, the possession of a natural sense of power and sovereignty, it tried to form people in the framework of this new sovereignty understanding which had been described as a Citizen/ Individual of Nation. Thus, it was endeavored to establish Republican Modern Woman instead of Muslim-Family Woman perception. This article aims to introduce how womanhood is formed by sovereignty mentality in the process from Ottoman Empire to Republic in Turkey.

Keywords: Ottoman Woman, Republican Woman, Woman Rights, Modern Women, Family Woman.

* Okutman, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi.
(ahmet.deu@hotmail.com).

Giriş

Sanayi Devrimi'nden bu yana üzerine en çok tartışılan konuların başında gelmiş olmasına ve Türk Devrimi sürecinde de kadın haklarının önemli bir yer işgal etmiş olmasına karşın; özellikle Türkiye açısından bakacak olursak, "*Kadın Haklarının Tanınması*" konusu hala önemli bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun hala güncelliğini korumasının ve belli ki koruyacak olmasının en önemli nedenlerinden biri de; Kadınlığın, Erkek egemenliği üzerine kurulmuş olan ve bunu meşrulaştıran ataerkil sistem ve toplumsal yapı içerisinde tanımlanması; çözümün de böylelikle bir fasid daire haline gelmiş olmasıdır. Öyle ki, türümüz atalarının toprağa yerleşmeye başlaması ile kadın ilk ve -bugüne değin kalıcı-yenilgisini aldı; artık toplumsal olarak "*ne-kim olduğu*" erkek tarafından nitelenir oldu¹. Toprağa yerleşilmeye başlanması ile erkeğin üremedeki rolü anlaşılmaya başlanmıştı; mülkiyet anlayışının ortaya çıkması ile de erkeğin, kendi mülkü olarak benimsediği yaşam alanını kendisine ve kendisinden olacak ve eşinden doğacak ancak yine kendisi gibi erkek çocuğa mal etmesi, kadını ikincilleştiren Ataerkil toplumsal yapıları doğurdu². Edindiği mülkü, kendisinden olan erkek çocuğa aktarmak kaygısı taşıyan erkek ve gücünü kendi gücünden almak üzere ortaya koyduğu erkek egemen toplumsal yapı, erkeğin soyunu garanti altına almak için kadını yeniden tanımlamak ve onun üremesini ya da cinselliğini, dolayısı ile de bedenini bir güdüm altına almaya yani kontrol etmeye yöneldi³. Bu da her ne kadar yönetim ilişkileri değişse bile "*Ataerkillik*" üzerine inşa edilmiş sonraki ve ardılı her toplumda, o toplumu örgütleyen tüm sistemlerde kadınlığın, erkeklik tarafından inşasına neden oldu⁴. Bu inşanın en önemli aracı olarak da dinler ve özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi İbrahim kökenli üç din ortaya çıktı; toplumsal yapı içerisinde de bu dinler artık, erkek egemenliğini meşrulaştırmanın en etkili araçları konumundaydılar⁵. Ataerkil ailenin doğudan batıya hemen her coğrafyada yayılması ve özellikle Roma, Yunanistan, Mısır, Hindistan, Çin ve Arap coğrafyaları gibi dünyayı oldukça etkileyen bölgelerde güçlü hale gelmesi ile kadın, erkekler tarafından erkeklere has kılınan toplumsal alandan koparılarak, erkeğinin neslini sürdürüp sürdürmediği kolayca kontrol edilebilecek olan hane/ev'e itildi⁶.

1 Simon de Beauvoiere, *Kadınlığın Kaderi*, (Çev: Canset Unan), Altın Kitaplar, 1966, s.35.

2 Bertrand Russell, *Evlilik ve Ahlak*, Varlık Yayınları, Aralık-1971, İstanbul, s.22.

3 August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, (çev: Sabiha Zekeriya Sertel), Toplum yayınevi, Eylül-1978, İstanbul, s.27.

4 Erich Fromm, *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*, (Haz: Aydın Arıtan), Arıtan yayınevi, Eylül-1998, İstanbul.s.17.

5 Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis yayınları, Eylül-2000, İstanbul, s.18.

6 Simon de Beauvoiere, *a.g.e.*, s.s.55-57.

Osmanlı'da Kadın ve Kadının Biçimlendirilmesi

Kadın ve Erkeğin varlık sahalarının toplumsal yapıda farklılaşmasını odağına alarak biçimlenen Osmanlı toplum yapısı, kadınlığın erkeklik tarafından biçimlendirilmesinin en önemli örneklerinden birini oluşturur ve temelini, erkek egemenliğini pekiştiren bir inançtan; Arap ve İran kültürünün etkisinde kalmış olan İslamiyet'ten alır. Benimsesin ya da yadsısın; kökenini ve değerlerini Arap ve İran toplumundan alan ve bu değerleri üzerinde biçimlenmiş bulunan İslamiyet⁷ benimsemiş olan Osmanlı toplumu, bu inancın gerekleri doğrultusunda oldukça merkezi ve ataerkil bir toplumsal örgütlenme gerçekleştirmekteydiler⁸. Kadına bakış da bu anlayış doğrultusunda şekillenmekteydi: Kadını erkeğe neredeyse eşit kabul eden Türklerin eski inançlarından kaynaklanan anlayışın yerine artık, kadını erkek karşısında ikincilleştiren ve bu anlayışı benimsemiş olduğu yaratıcıya dayandırarak kutsallaştıran bir inanç yerleşmekteydi⁹. Bunun aile içerisindeki en önemli örneğini, "Ocak" denilen ve ailenin kadınlı erkekli bütün bireylerinin ortak yaşam alanı olarak sürdürülen hane anlayışının terkedilmesi oluşturmaktadır. "Ocak", özellikle Fatih Sultan Mehmet sonrasında¹⁰, kadın ile erkeğin yaşam alanlarını birbirinden kesin bir biçimde ayıran hane anlayışına terk etmiştir: Erkekler özgü olarak yapılandırılan "Selamlık" ve kadınların yaşam alanı olarak biçimlendirilen "Harem"¹¹... Yine Fatih'e kadar da kadınlar peçe ya da çarşaf kuşanmamaktaydılar¹².

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde eski Türk gelenekleri varlıklarını sürdürmekte ise de yerini Arap/İslam kültürüne ve hukukuna bırakma sürecine girmişti. İslamiyet'in bir toplumsal ve siyasal yapı olarak benimsenmesi, aynı zamanda teokratik özellikte bir örgütlenmeyi de yapılandırmaktaydı. Bu örgütlenmenin en önemli özelliği de, İslamiyet tarafından tanımlanan yaratıcısı tarafından konulmuş; bundan dolayı da eleştirilemez-sorgulanamaz-değiştirilemez olan hukuki kurallardan oluşmasıydı¹³. Dolayısı ile "Din", yani İslamiyet, Osmanlılarda kadının biçimlendirilmesinin aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle dini yükümlülükler ve algılayışlar, geleneksel yapı içerisinde bireylere benimsetilirken; kadın ve erkek kimliği, kadının erkek karşısındaki ikincilliğinin "kutsal bir yazgı" olması nedeni ile kaçınılmaz da olduğu benimsetilerek biçimlendiriliyordu. Bu anlayışla birlikte de erkeğe tanınan haklar kadına tanınmamaktaydı. Örneğin, bir kadının eşini boşamak gibi bir hakkı bulunmazken, erkek karısını ya da karılarından

7 Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 1992, Ankara, s.4.

8 Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, Ankara, s.97.

9 Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın*, Havass yayınları, 1977, İstanbul, s.103.

10 Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973, Ankara, s.19.

11 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.97.

12 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.19.

13 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.97.

birini kolayca boşamak hakkına sahipti¹⁴. Erkeğin boşamak için “boş ol” demesi de yeterliydi ki, kadının kaderi, erkeğin iki dudağı arasına terkedilmekteydi¹⁵. Kaldı ki kadına bir açıklama yapması veya boşadığını yüzüne karşı ifade etmesi de şart koşulan bir koşul değildi¹⁶. Fakat kadının böyle bir hakkı yoktu: Boşanmak istediği zaman bunu gerekçelendirmek zorundaydı. Bu da kadına dolaylı da olsa boşanma hakkını tanımaktaydı; ancak bu da kocası ile daha evlenirken ondan böyle bir hak için izin alabilmesi ile mümkündü¹⁷. Diğer taraftan çok eşlilik, özellikle üst tabaka için, genellikle dul kalan erkeği fahişelerden uzak tutmak kaygısına büründürülerek din ile de meşrulaştırılan bir anlayıştı. Kadının ise çok eşlilik yapamadığı gibi bir erkekle ikinci veya sonraki eşlerden birisi olarak evlendirilmesi de, kadının toplum içerisinde sahipsiz kalmaması amacıyla gerçekleştiriliyordu¹⁸. Yine de erkeğin çok eşliliği, Osmanlı toplumunda çok fazla yayılamamış ancak çoğunlukla saray için geçerli olabilmisti¹⁹. Sonraları ise vezirler ve beylerin de dâhil olduğu önde gelen saray erkânı da bu anlayışı benimsemiş ve uygulamış, en son da varlıklı erkekler çok eş alabilir hale gelmişti²⁰. Kadını ikincilleştiren bir diğer uygulama da, yine kökenlerini İslamiyet’ten alarak meşrulaştırılan ve kadının alınıp satılmaları ile biçimlenen “*Cariyelik*” idi²¹. Yine de kadının din aracılığı ile biçimlendirilmesine karşın, dine uygun olmayan bir biçimde Cariyelerin dans etmeyi öğrenmelerine ve dans etmelerine izin veriliyordu²².

Halk arasında ise 16ncı yüzyıla kadar *Tek Eşlilik* yaygındı ve henüz *Çok Eşlilik* benimsenmiş değildi²³. 18 ve özellikle 19ncü yüzyılda artan Batılılaşma eğilimi sonucunda çok eşliliğe karşı da tavır alınmaya başlandı. Ancak bu sefer dinin yani İslamiyet’in *Çok Eşlilik* açısından tavrının, aslında “*Tek Eşlilik*”i uygun gördüğü düşünölmeye başlanmıştı²⁴.

Erkeğinin neslini korumakla görevlendirilen kadın bedeni, bu görevini her ne şekilde olursa olsun sekteye uğratmaması için “*Harem*”e itilmekteydi. Yani kadın,

14 A. Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, 1982, İstanbul, s.60.

15 Emel Doğramacı, *a.g.e.*, s.7.

16 Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, (çev: Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi yayınları, Ağustos-2009, İstanbul, s.137.

17 *A.g.e.*, s.138.

18 Fanny Davis, *a.g.e.*, ss.103-104.

19 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.106.

20 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.59.

21 Olga Augutinos, “Doğulu Cariyeler, Batılı Metresler: Prévost’un Histoire d’une Grecque Moderne’i”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları*, (Der: Amila Buturovic- Irvin Cemil Schick, çev: Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül/2009, İstanbul, ss.14-16; 1876’da ilan edilen Kanun-u Esasi ile Osmanlıda halkın kişisel özgürlüklerinin tanınmasına karşın 1915-1916 yıllarında Şeyhülislamlığın köle ve cariyeler ile ilgili hükümleri bulunmaktaydı. Bakınız: Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923*, Ötügen yayınları, Şubat-2011, İstanbul, ss.64-67.

22 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.110.

23 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.23.

24 Fanny Davis, *a.g.e.*, s.109.

evdeki bir “İç Mekan” a tutsak ediliyordu²⁵. Kadının “Haremlik-Selamlık” biçimindeki bir ayrıma tabi tutulması, en sonunda ev dışındaki yaşam açısından da kadının yerinin tanımlanması sorununu doğurmaktaydı. Bu da sonuç olarak kadının, toplumsal yaşamdan koparılması sürecini hızlandıracaktı. Örneğin, her ne kadar yenilikçi bir padişah olsa bile III. Selim döneminde çıkarılan bir kanun ile çamaşırcı kadınların dükkân açmalarının önü kapatılıyordu. Yine aynı emirde, kadınların kaymakçı dükkânına girmeleri de yasaklanmaktaydı²⁶. Yine kadınların kuşandıkları feracelerin de açık renkli olmaması gerektiği dile getirilmekteydi²⁷. Dolayısıyla, kadın evin dışına çıkmak zorunda kaldığında, “Evdeki İç Mekan” ın yani “Harem” in yerini; “Dışarıdaki İç Mekan” yani “Çarşaf, Peçe (Günümüzde: Türban)” almaktaydı ve kadın ev dışında da bir iç mekana tutsak edilmekteydi. Bu anlayış özellikle Lale Devri’nde oldukça önemli bir boyuta ulaşmıştı; kadınların artık çarşılarının kalınlığı ve biçimi bile devlet tarafından belirleniyordu²⁸. Yine bu dönemde kadın ile erkeğin sokakta birlikte yürümeleri bile imkânsız hale getirilmekteydi²⁹.

Osmanlılarda kadının algılanışı, halk ile saray arasındaki yönetim ilişkilerine de bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Örneğin, Saray kadınları farklı kökenlerden ve inançlardan gelen kadınlardı. Saraya yerleştirilmeleri ile birlikte kendi kültürlerini ve inançlarını, Sarayın onlara sunduğu duyuş ve inanışlarla pekiştiriyor, dolayısı ile halk kadınının sahip olduğu ve duyuş-düşünüşten çok daha farklı bir benimseyişe sahip oluyorlardı³⁰. Halk kadını toplum içerisinde ikincilleştirilirken ve toplum dışına itilip haneye mahkûm edilirken³¹, Saray’da “Valide Sultan” önemli bir gücün merkezi konumuna gelebiliyordu ve oldukça özgür bir yaşam sürüyordu³². Bu da Saray Kadınlarının zamanla politikanın içinde yer almalarına ve özellikle 18-19ncü yüzyıllarda görüldüğü üzere³³ Osmanlı siyasetini biçimlendirecek duruma gelmelerine neden olabiliyordu³⁴. Sarayda devlet otoritesinde etkili olan ve siyasi iradeye müdahale edebilen Saray Kadınının karşısında Halk Kadınının görevi, erkeğinin neslini doğurmak, sağlıklı bir biçimde büyütmek ve soyu sürdürmektir³⁵. Dolayısı ile Saray Kadını herhangi bir üretim aşamasında bulunmamaktaydı; tam anlamı ile tüketici konumundaydı. Bununla birlikte olabildiğince eğitim alma, öğretim görme imkânına sahiptiler. Kültürel gelişimlerini sağlayabiliyorlardı³⁶.

25 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.130.

26 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, ss.107-109.

27 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.20.

28 Bernard Caporal, *a.g.e.*, ss.141-142.

29 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.63; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.70.

30 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.112.

31 *A.g.e.*, ss.112-113.

32 “Valide Sultan” ünvanının ilk kez III. Murad tarafından annesine verildiği kabul edilir: Fanny Davis, *a.g.e.*, s.24.

33 *A.g.e.*, s.26.

34 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.85.

35 Suraiya Faroqhi, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, çev: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz-2009, s.9.

36 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.21.

Erkeği ile birlikte ziraat işçiliğinden ev ekonomisine kadar geniş bir alanda üretici konumunda bulunan Köylü kadın ise eğitim ve öğretimden mahrum kaldığı gibi kültürel gelişimden mahrum bırakılıyor ve Toplumsal algılar tarafından biçimlendirilerek oldukça edilgen bir konuma itiliyordu³⁷. Dolayısı ile Köylü kadın bir mülk sahibi olmak yerine erkeğin mülkü konumunda iken; Saraylı kadın vakıflar kurabiliyorlardı³⁸. Göçebe kadın ise Orta Asya'dan ve İslam öncesinden gelen algılanışını büyük oranda korumaktaydı ve erkek karşısında ikincilleştirilmemişti³⁹. Göçebe kadın, erkeği ile eşit bir karakterde algılanmaktaydı⁴⁰.

Tanzimat süreci, kadın konusunu bir sorun olarak gündeme getiren en önemli olgu oldu. Özellikle kadınların sokağa çıkmaları ve gezmeleri konusunda bir hoşgörü ortamı doğmaya başladı⁴¹. Bu dönemde devlet, kadınların giyim ve kuşamlarını önemli bir sorun haline getirmemekteydi⁴². Tanzimat dönemi ile birlikte, İslamiyet'in Hanefi mezhebinin algıladığı şeriat anlayışına göre biçimlendirilen kadın, artık Batı'dan esinlenerek oluşturulan hukuk çerçevesinde tanımlanmaya başlandı. Yine de Mecelle'nin hazırlanışı sürecinde, kadın haklarının "*Fransız Yurttaşlar Yasası*"na göre mi, yoksa "*İslam Şeriatı*"na göre mi biçimlendirileceği konusu çatışma yaratmıştır. Ve Kadının toplumsal yapıdaki konumu açısından da pek bir değişiklik yaşanmadı: Kadının statüsünde bir değişiklik olmadı⁴³. Örnek olarak; kadınlar ve erkekler, Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle İstanbul'da yaygınlaşmaya başlayan toplu taşıma araçlarında kendi cinsiyetlerine özgü ayrılmış alanlarda yolculuk etmeye devam edeceklerdi⁴⁴.

1908'deki Jön Türk Devrimi'nin hemen ardından kadınlara çeşitli hakları kazandıran yeniliklerin yapılmış olmasına karşın, mesela, 1911 tarihindeki Zina konusundaki düzenlemelerde erkek kayırılmaktaydı. Buna göre karısını zina yaparken bulan erkeğin karısını öldürmesi bağışlanabilir bir durumken, kocasını zina yaparken bulup öldüren kadının suçu bağışlanabilir bir şey değildi. 1915 yılında ise Şeyhülislam'dan; kadına, kocasını, belirli koşulların gerçekleşmesi şartı ile boşanma yetkisinin verilmesi yönünde fetva alınması ile Padişah iki tane ferman yayınladı. Bu şartların başında kocanın evi terk etmesi ve çocuklarına bakmaması gelmekteydi⁴⁵.

37 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.116.

38 Osmanlı'da kadınlar tarafından kurulmuş vakıflar konusunda Halep örneği için bakınız: Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1773-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, çev: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz-2009, ss.128-131 vd; Yine Osmanlı'da kadınlarca kurulan vakıflardan Bosna örneği için bakınız: Kerima Filan, "Osmanlı Bosnası'nda Vakıf Kuran Kadınlar", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları*, (Der: Amila Buturovic- Irvin Cemil Schick, Çev: Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül/2009, İstanbul, ss.109-136.

39 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.114.

40 Emel Doğramacı, *a.g.e.*, s.7.

41 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.124.

42 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.29.

43 Bernard Caporal, *a.g.e.*, ss.116-117.

44 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.99.

45 Bernard Caporal, *a.g.e.*, ss.119-120.

Tanzimat sürecinde sürekli eleştirilen Görücü usulü evlenmeler ise olumsuz olarak nitelenmelerine karşın geleneksel geçerliliğini korumayı sürdürdü⁴⁶. Evlilik, Osmanlı Kızı'nın yetişkinliğe erişmesinin en önemli adımıydı ve onu eşi tarafından boşanana ya da ölene kadar erkeğin ayrılmaz bir parçası haline getiriyordu⁴⁷. Bu kurumda erkek egemenliğini meşrulaştıran dini uygulama ise "*Mehr*" idi⁴⁸. Mehr, erkek tarafından kadına verilen ve oldukça küçük miktarlarda da olabilen fakat temelde erkeğin, kadın üzerindeki "*Geçimlik*" egemenliğini temsil eden bir uygulamaydı.

Evlilik sürecinde kadından beklenen en önemli görev, eşine bir "*Erkek Çocuk*" vermek ve böylece erkeğinin soyunun sürdürülmesini güvence altına almaktı⁴⁹. Bu benimseyiş, soyun erkek evlattan sürdüğü ve kadın bedeninin bu görevi yerine getirmek üzere erkek için yaratılmış bir "*Tarla*" olduğu dinsel düşüncesine paralel olarak İslamiyet'in erkeği kadına üstün gören anlayışını yansıtmaktaydı. Dolayısı ile gelenekselleştirilen erkek egemenliği, dinsel görüş ile de pekiştiriliyordu ve sorgulanamaz hale getiriliyordu⁵⁰.

Çocuğun doğumu da kadın ve erkeğin cinsiyetlerine verilen önemi yansıtan en önemli olay haline gelmişti. Doğan çocuğun ziyaretine gelenler; erkek çocuk doğmuş ise yaşanan "*sevinç*"e ortak olmak için gelirken; doğan çocuk kız ise eğer, yaşanacak "*keder*"i paylaşmak ve teselli etmek için geliyorlardı⁵¹.

Kadın bedeninin erkek kontrolüne alınmasının en önemli nedeni ve "*Erkek Çocuk*" doğurmakla yükümlendirilmesinin diğer bir yönü de; kadının, kocasının namusunu korumakla ve ona leke sürdürmemekle görevlendirilmesidir. Dolayısı ile bu da, kadının doğurduğu çocuklar arasında, kocasından olmayan yani başka bir kanı taşıyacak bir çocuğun bulunmamasını garanti altına almak ile ilgilidir. Böylece kadın, başkalarının gözünden bile sakınılacak; bedensel olarak da bütünüyle kısıtlanıp, erkek egemenliği ile kontrol edilecek bir nesne haline getiriliyordu⁵².

Toprak mülkiyeti açısından; Tanzimat'a kadar mülkiyet hakkı babadan oğula geçmekteydi. Erkek çocuğun olmadığı hanelerde ise kız evlat, tarlayı ancak bedeli karşılığında kullanabilmekteydi. Bu anlayış da, tarlanın bedelini ödeyecek maddi varlığa ve birikime sahip olmayan kadını; bu bedeli dolaylı olarak ödemek durumunda kalan eşinin güdümünde kalmaya zorluyordu. Böylece kadının babasından kalan mülkü, eşinin mülkiyetine geçiyordu. Kızların miras yolu ile

46 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.59; Fanny Davis, *a.g.e.*, s.75.

47 Leslie P. Peirce, "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, Çev: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz-2009, ss.178-179.

48 Colin Imber, *a.g.m.*, ss.78,80 vd; A. Afetinan, *a.g.e.*, s.60.

49 Fanny Davis, *a.g.e.*, s.47.

50 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.127.

51 Fanny Davis, *a.g.e.*, s.48.

52 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.129.

mülkiyet hakkını kazanmaları ise ancak Tanzimat ile mümkün olabilmişti⁵³. Ataerki Osmanlı Ailesi'nde, uygulama da mal varlığının bölünmezliği esas ilke olarak kabul edilmekle birlikte⁵⁴, kız evlat, babadan kalan mirasın yarısı üzerinde hak sahibi olmaktaydı⁵⁵.

Yine Tanzimat ile beraber, Osmanlı Hukuku çerçevesinden uygulanmakta olan kızlardan Gelinlik Vergisi alımı da sona bulmaktaydı⁵⁶.

Eğitim konusunda ise kızlar, yine Tanzimat'tan önce, ancak Sıbyan mekteplerine gidebiliyorlardı. Burada, erkekler gibi sadece dinsel eğitim görebilmekteydiler. Yükseköğretimin görüldüğü medreselerde eğitim görmek imkânları ise bulunmamaktaydı⁵⁷. Tanzimat Fermanı'nın ardından ise 1843 yılında ilk defa kızlar Tıbbiye'de Ebelik dersleri görmeye ve bu alanda eğitim almaya başladılar⁵⁸. Bu uygulama, kızların eğitimleri açısından olumlu bir adım olmasının yanında kadına bakış açısı ile de doğrudan ilintilidir. Öyle ki, Ebelik; geleneksel olarak kadınlara atanmış bir meslek türüdür. Tıbbiye'de verilmekte olan bu ders de yine kadına yüklenen bu "*Toplumsal Cinsiyet*" ve bununla ilgili olarak benimsenen meslek anlayışı ile biçimlenmekteydi. Örneğin, kadınlar ebelik ile ilgili tatbiki derslerde eğitim görürlerken yanlarında erkekler bulunmamaktaydı. Yine okula kaydolarken kızların okur-yazar olmaları şartı da yoktu⁵⁹; ebeler için ilkökul mezunu olma şartı, ancak II. Meşrutiyet'in ardından aranacaktır⁶⁰. Böylece Tıbbiye'de verilmekte olan "*Ebelik*" dersleri, kadınlara yeni bir konum kazandırmak amacı ile uygulanmamaktaydı. Bu uygulama için, kadınlara özgü tanımlanmış olan geleneksel bir mesleki konumun, o mesleği icra edeceklerin eğitilerek o mesleği sürdürmelerini sağlaması dolayısı ile tutucu bir uygulama idi denilebilir. Tıbbiye'de Ebelik dersi alarak mezun olan ilk Müslüman kız öğrenciler 1845 yılında mezun oldular ve sayıları 10 idi⁶¹.

1848'de, "*Meclis-i Maarif-i Umumiye*" artık "*Maarif-i Umumiye Nezareti*" olarak yapılandırıldı. 1869'da ise okulları Şeyhülislam'a bağlı olan ve Devlete bağlı olan okullar olarak ikiye ayıran "*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*" çıkarıldı ve buna göre Ortaöğretim'de yine kız çocukları yer almamaktaydı. Yükseköğretim de yalnızca erkeklerle yönelik olmakla birlikte eğitim alanında yapılan yenilikler de erkeklerle yönelik yapılmaktaydı: Örneğin, ilk Öğretmen Okulu 1848'de açıldı ve yalnızca erkeklerle eğitim verilmekteydi⁶². 1869'da çıkarılan Nizamnameye göre erkek çocuklara 6-11 yaşlarında eğitim görmeleri zorunlu tutulurken; kızlar için zorunlu eğitim,

53 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.125.

54 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.127.

55 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.71.

56 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, ss.25-26.

57 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.102.

58 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.124.

59 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.47.

60 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.27.

61 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.105.

62 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.103.

6-10 yaşları idi. 12 yaşındaki kızların eğitimi için yine kız öğretmen yetiştirmeye yönelik Kız Öğretmen Okulu ise 1870 yılında açıldı⁶³. Bu okulların açılmasında da yine kadına yeni bir konum kazandırmak gibi bir amaç yoktu. Asıl kaygı; 12 yaşına giren kız çocuklarının artık toplum içine ve özellikle erkek öğretmenlerin karşısına yüzleri açık bir biçimde çıkmayacaklarını dayatan dinsel algılayış ile ilgiliydi. Tüm öğretmenler erkek oldukları için 12 yaşını geçmiş kızlar ile özellikle de o kızların yüzleri görünür bir biçimdeyken aynı ortamda yer alamazlardı⁶⁴. Dolayısı ile bu yaşlardaki kızların, yüzlerinin görünmesinden ya da erkek bir öğretmenden ders almasındansa; eğitim görmemesi tercih edilebilir bir durumdu. Yine de kız çocuklara eğitim verilecekse, kız çocukları ikincilleştiren bu anlayışı koruyacak ve sürdürecektir bir uygulamaya gidilmesi gerekmekteydi ki bu da, Kız Öğretmen Okulu ile kendi cinsiyetinden olanlara öğretmenlik yapabilecek olan kadın öğretmenlerin yetiştirilmeleri ile mümkün olacaktı. Böylece, Kız Öğretmen Okulu da, daha önce Tıbbiye'de verilen Ebelik dersi ile bağıntılı olan anlayışın bir yansıması olarak, kadına ve erkeğe birlikte yüklenen toplumsal rollerde bir değişiklik ya da gelişme yaratmak için değil; var olagelmiş ve dinsel buyruklar ile içselleştirilmiş kadına ve erkeğe yönelik toplumsal yargıları pekiştirmek için yapılandırılmıştır. Öyle ki, kızlar için açılmış olan bu öğretmen okullarında, öğretmen olarak yetiştirilecek kızlara eğitim vermesi için gerekli kadın öğretmenler temin edilemediğinde; edepli olması şartıyla, ancak yaşlı erkek öğretmenler görevlendirilebiliyordu⁶⁵. Yine benzer bir anlayış da Sıbyan Mektepleri'nde ortaya çıkmaktaydı. Bir yerde iki tane Sıbyan Mektebi bulunduğu zaman, biri kızların eğitimi için ayrılacaktı. Ancak eğer bir tek Sıbyan Mektebi bulunuyorsa, kızlar ve erkekler aynı mektebe gidecekler, fakat ayrı ayrı oturtulacaklardı⁶⁶. Böylece özellikle öğrencilere yönelik kız ve erkek ayırımına dayalı algılayış, her uygulamada korunarak sürdürülmekte ve bireyleri gelenekselleştirilmiş Toplumsal Cinsiyet'e dayalı olarak biçimlendirmektedir.

1864 yılında ise ilk Kız Sanat Okulu, Rusçuk'ta, Mithat Paşa tarafından açıldı⁶⁷. Yine bu okulda da kızlar, "Kızlara özgü" olarak tanımlanan ve kalıplaşmış bir anlayış çerçevesinde; dikiş, dokuma gibi işleri öğreniyorlardı. Ve özellikle de savaşlar sırasında ordu için giysi dikiyorlardı. Yine Mithat Paşa'nın desteği ile ve aynı anlayışla, 1869'da İstanbul'da "Dikimhane"⁶⁸ niteliğindeki "Kız Sanayi Mektebi" açıldı. 1884 yılında ise Kız Sanayi Mektepleri, gerçekleştirilen düzenlemelerle 5 sene eğitim vermek üzere yapılandırıldı ve bu sefer Savaş Bakanlığı yerine Eğitim Bakanlığı'na bağlandı⁶⁹. 1858 yılında ilki açılan Kız Lisesi'nin⁷⁰ yaygınlaşması ise

63 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.53

64 Aysegül Yaraman, *Resmî Tarihîten Kadın Tarihine*, Bağlam yayınları, Kasım-2001, İstanbul, s.30.

65 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.88.

66 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.25.

67 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.124.

68 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.48.

69 Bernard Caporal, *a.g.e.*, ss.105-107.

70 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.125.

II. Abdülhamit'e kadar mümkün olmadı⁷¹. 1870 yılına gelindiğinde de kızlar için İlköğretim Okulu açıldı⁷².

Abdülhamit'in kızların eğitimine pek sıcak bakmamış olmasına karşın, kızların eğitimi ile ilgili talepler ve gereksinimler artmaktaydı. Özellikle Öğretmen Okulları'ndan mezun olmuş kız öğrencilerin sayısının çoğalması, onların aynı zamanda lise eğitimine yönlendirmelerini sonucunu doğuruyordu. Bu nedenle yine Abdülhamit döneminde, 1880 yılında, kızlar için İdadi açıldı. Kızların lise eğitimlerini karşılamak üzere açılan okul, kızların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi açısından bir ilk olma özelliğini taşıyordu⁷³.

Osmanlılarda kadın kimliğinin biçimlendirilmesi, öncelikli olarak dinin ve geleneksel toplumsal yapının izin verdiği ölçüde ve kadının her şeyden önce "Edilgen" olduğu benimseyişine dayanarak gerçekleştirilmekteydi. Öncelikle İslam inancının dikte ettiği "Kadın-Erkek" ayırımına ve erkeğin karşısında kadının ikincilleştirilmesine bağlı olarak öncelikle toplumsal yaşamda ve hanede kadın biçimlendirilmekteydi. Ancak Batı'daki toplumsal değişimlerin oldukça hız kazanması ve Osmanlı insanının bu değişimin neresinde olduğu ile ilgili yargıların ve eleştirilerin artması ile Osmanlı'da kadın hakları 19. yüzyılda başlamıştı⁷⁴. Batı'daki Sanayi Devrimi sonucunda artan teknik ilerlemenin etkisiyle iş görebilen güce yönelik ihtiyacın artması ve bu ihtiyacı karşılamak için kadınların da iş gücünde etkili bir biçimde kullanılmaya başlamasıyla "Kadın"ın konumuna yönelik anlayış yeni bir boyut kazanma sürecine girdi⁷⁵. Daha öncesinde Osmanlılarda "Kadının Tutsaklığı", dinsel anlayışa göre "Kutsanır" ve ona göre her yenilikle baştan ve fakat aynı anlayışla Ataerkil dinin ve geleneklerin çıkarlarına göre biçimlendirilirken; artık Kadın Hakları, kadınların gerçekten özgürleştirilmeleri çerçevesinde geliyordu. Öyle ki bu dönemde Fransız Komünistler, kadının sistem içerisindeki yerine eleştiriler getirirken; Kapitalist eğilimli kesimler de İngiltere ve Amerika'nın söylemlerine sığınıyorlardı⁷⁶. Buna karşın Şemsettin Sami gibi aydınlar da, kadınları toplumun diğer yarısı olarak gören; dışlanmışlıkları karşısında onların kazanılması gereken bir kitle olduklarını vurgulayan özgün bir anlayış seviyesine yükselmiş bulunmaktaydılar⁷⁷. Bu anlayış, Osmanlıların ardından Mustafa Kemal'i de etkileyecektir.

Yeni Türkiye'de Kadın ve Kadının Biçimlendirilmesi

Türk Devrimi, Osmanlı Devletinin monarşik yapısına özgü tek bir hanedanın egemenliğini temsil eden kurumlarını yıkıp yerine, halkın egemenliğini temsil

71 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.32.

72 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.124.

73 Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.44.

74 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.123.

75 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.87.

76 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.123.

77 Şemsettin Sami, *Kadınlar*, (Haz: İsmail Doğan), Ankara, 1996, s.5.

eden kurumları kurarken; diğer taraftan da özellikle dini algılayışla biçimlenmiş geleneksel Osmanlı Toplumunu da “Ulus Toplum” yapısına uygun bir biçimde yeniden yapılandırmak durumundaydı. Bu çerçevede, Osmanlı toplum yapısı ile özdeş algılayışların eskiliğini ortaya koymak ve böylece kendisinin ortaya koyduğu yeni toplumsal kaygıları ve benimseyişleri meşrulaştırmak eğilimindeydi⁷⁸. Böylece Türk Devrimi, yalnızca kendisinden önceki Osmanlı Devleti’nin kurumlarını kaldırarak yenisini yapılandıran bir süreç değil; aynı zamanda yeni bir “Bilinçlenme” ya da “Aydınlanma” gerçekleştirmek yani bir bilinç değişimi gerçekleştirmek durumundaydı. Bu elbette ki geçmişteki toplumsal yapı ile biçimlenmiş Osmanlı halkının bu değişim sürecinde düşecekleri boşluğu doldurabilecek bir birikimi ve yönelişi gerekli kılıyordu⁷⁹. İşte bu noktada Devrim’in diğer bir dayanacağı kitle ve özellikle yenileşmenin “İtici Gücü” olarak “Kadın”ın ön plana çıkmasına neden oldu⁸⁰. Henüz Osmanlı’nın son dönemlerinde kendi varlığının farkına varmaya başlayan, bunu anlamlandırma sürecine giren ve içinde var olmaya başladıkları devletin yıkılışı ile kurulan yeni devlette söz sahibi olduklarını gerçekleştirdikleri derneklerle ve mitinglerle ortaya koyan “Kadınlık”, toplumun “diğer yarısı” olduğunu etkili ve etkin bir biçimde ortaya koydu.

Yine de Osmanlı Devleti, nasıl ki var olan rejimin ve toplumun mevcut “Kadın ve Erkek” algılayışı ile birlikte her iki cinsiyete de yüklenen Toplumsal roller çerçevesinde kadını biçimlendirme yoluna gitmişse; Türkiye Cumhuriyeti de, benimsediği “Ulus-Toplum” anlayışı ile aynı düzlemde bir bilinç ile kadını, iyi ya da kötü, biçimlendirme ve yeni kurulan sisteme öylelikle dâhil etme kaygısı güttü. Bununla bağıntılı olarak kadının toplum içerisinde edineceği yer ve devrimler sürecinde alacağı rol, “Ulus-Toplum”un ona ve erkeğe biçtiği sorumluluk kadar olmak durumundaydı. Bununla birlikte Türk Devrimi’nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk’ün de kadınlık konusundaki düşünceleri de bu biçimlendirmede önemli bir rol oynamıştır.

Mustafa Kemal, özellikle Ulusal Kurtuluş Mücadelesi’ne etkin bir biçimde katılmış olan ve sonunda da kurulan Ulusal Cumhuriyet’te “Türk Kadını” olarak yer alan kadınlığın yerini, kadınlığın doğası gereği “Yüksek” bir mevkie olarak tanımlamaktaydı. O, kadınlığın, insanlığın var oluşunun merkezinde olduğunu belirtmekteydi ve kadının “Yoksul”luğunun, insanlığın yoksulluğu demek olduğunu düşünmekteydi. Çünkü ona göre; insanlığın bugün yarattığı ve sahip olduğu zenginliği yaratanlar, insanları doğuran, yetiştiren ve bu mirası kucağında onlara aktaran kadınlardı. Bu yüzden “kadın”ı, zenginlik ile özdeşleştirmektedir⁸¹.

78 Kemal Arı, a.g.e., ss.262-263.

79 Ülker Gürkan, “Türk Kadınının Hukuki Statüsü ve Sorunları”, *AÜ-Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.35, S.1, 1978, s.382.

80 Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim: Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü*, 1999, İstanbul, s.231; Ayşegül Yaraman, a.g.e., s.132.

81 Türkan Arıkan, *Atatürk’ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarik Kurumu basımevi, 1984, Ankara, ss.22-23.

Yine kadının, toplumun diğer yarısı olduğu kanısı ile örtüşen bir biçimde Mustafa Kemal, Türk Devrimi öncesinde hemen birçok alanda atıl kalmış olan kadınlığın, bundan böyle toplumun her alanında ve özellikle erkeklerle birlikte yürümesi, çalışması ve ilerlemesi gerektiği düşüncesinden hareket etmekteydi⁸². Ona göre Kadın; bilim dünyasında, toplumsal ve ekonomik faaliyetlerde erkeğe yardımcı olmalı ve onu yalnız bırakmamalıydı. Kadını toplumun diğer etkin unsuru olduğu anlayışının oldukça biçim kazanmış olmasına karşın erkeği yine de ön planda tuttuğu belli olmakla birlikte kadını, “*Ulus Kadını*” kimliğine bürünen bir anlayış sergilemekteydi: “*Türk’ü, zihniyetiyle, bazusiyle, azmiyle muhafaza ve müdafaaya kadir nesiller yetiştirmek*” ifadesi ile kadına, Ulusallık bilincini kazanmış bireyler yetiştirmek görevini vermektedir⁸³. Dolayısı ile Osmanlı Devleti döneminde Müslüman bireyler doğurmak ve yetiştirmekle görevlendirilen kadın; bu sefer de Ulusal değerleri benimsemiş ve içselleştirmiş bireyleri yetiştirmekle görevlendirilmekteydi. Kadınların ikincilleştirilmelerinin en temel öğelerinden olan ve kadınların toplum içindeyken bile ayrı bir iç mekâna tutsak bırakan kuşamlar ile ilgili olarak da; bu kuşamların, toplumun kadına bakış açısı ile doğrudan ilgili olduğunu belirtmekteydi. Böylece kıyafet konusu da önemli ayrı bir konuydu. Ancak ona göre kadınlar için gerçek başarı sadece kıyafetle değil; onların bilimsel ve kültürel kazanımlara sahip olabilmeleri ile mümkün olacaktı⁸⁴. Gelecek için ise kadın ve erkeğin her bakım eşit olacakları düşüncesine sahipti⁸⁵.

Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrim özellikle iki temel noktadan hareket etmekteydi: Öncelikli olarak “*Türklük*” tanımı adı altında, bütün Etnik ve Dinsel kaygıların da üzerinde ortak bir değer algısı ile biçimlenmiş Ulusal bir kimlik tanımı öngörülmüyordu. Diğer taraftan da Batı’dan kaynaklanan ve Batı’yı çağdaşlaştıran değerleri alıp içselleştirmek, yeniden yorumlamak ve özümsemek kaygısıydı bulunmaktaydı⁸⁶. Bu çerçevede Türk Devrimi, çağın gerektirmesine karşın kadınların daha önce elde edemedikleri hakların kazanımının gerçekleştirilmesini gerekli görüyordu. Fakat dönemin toplumsal bilinci açısından bu haklarla ilgili olarak tabandan gelen ciddi bir talep bulunmamaktaydı. Bu da kadınlar ile ilgili yeniliklerin yönetim tarafından belirlenmesine, tanımlanmasına ve tayin edilmesine neden olmakta ve “*Devlet Feminizmi*” diye adlandırılan bir sürecin işlenmesine neden olmaktadır⁸⁷. Bu süreç de sonunda, yeni kurulmuş bir devlet

82 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.140.

83 Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınları, 1997, Ankara, s.242.

84 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, Ankara, s.182.

85 Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2007, Ankara, s.228.

86 Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s.170.

87 “*Bu devrimci ideoloji, her devrimci yapılanma gibi otokratik bir yöntemi benimsemiştir. Yani toplumda söz konusu olan değişimler, tabandan gelen ve tavanı etkileyen bir süreç olarak değil, bunun tam tersine, tavanın tabanı etkilemesi ve yönlendirmesi biçiminde gelişmiştir*”: Leyla Kırkpınar, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Zeus kitabevi, 2010, İzmir, s.121; Nur Bilge Criss, “*Türk Kadınının Gündemi*”, (Çev: Kadriye Göksel), *AÜ-Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1, ss.115.

olarak Yeni Türkiye'nin, monarşinin ardından benimsediği devlet ve toplum algısıyla özdeş ve "Cumhuriyet Kadını" olarak nitelenen kadın imajının yaratılmasını getirdi. Daha öncesinde "Aile Kadını: İyi Anne ve Eş"⁸⁸ olarak yetiştirilen "Osmanlı Kadını"na karşılık artık Ulus Devlet "Asri Kadın"ı inşa etmekteydi. Bu kadının en temel özelliği; çağın gereklerine ayak uydurmuş olması, eğitim görmüş olması; toplumsal hayata ve üretime katılabilmesi idi. Bununla birlikte erkeğin rahatça girip kendisini ifade edebildiği toplumsal ve ekonomik alanda da erkeklerle birlikte eşit bir biçimde etkin rol alması da diğer bir özelliği idi⁸⁹. Buna karşın, temellerini Tanzimat sonrasında gerçekleştirilen ve yine kadının biçimlendirilmesine yönelik olan yeniliklerden ve bu yeniliklerin yarattığı algıdan alan Türk Çağdaşlaşması da, kadınlar lehine ortaya çıkan ve onları toplumda etken hale getirmeyi hedefleyen eşitlik ve eğitim yönündeki gelişmeleri onların "daha iyi Annelik" yapabilmeleri kaygısı ile gerçekleştirmekteydi⁹⁰. Dolayısı ile Türk Devrimi, Osmanlı'nın kadına yönelik algısında ilerici olmakla birlikte⁹¹, diğer taraftan da hala erkek egemen bir anlayışa sahipti. Öyle ki, devrimleri benimseyecek olan toplum Ataerkil köklerden gelmekteydi ve bu anlayışı sürdürmekteydi. Devrim sürecinin Ulus-Devlet anlayışına yönelik olarak "Devlet Feminizmi"ni de benimsemesi, kadının bu Ataerkil ölçülere göre sistem içerisinde yeniden biçimlendirilmesine; geleneksel olarak taşıdığı "Annelik" görevinin onun temel görevi olduğu anlayışıyla tanımlanmasına neden oluyordu⁹². Bu, Türk Devrimi'ni örgütleyen düşünce yapısı her ne kadar ilerici ve yenilikçi olsa da, aynı kadronun, dönemin toplumunun algısına göre temkinli hareket etmek durumunda kalmasıyla da açıklanabilir⁹³. Öyle ki Devrim'i, halkın algılayışlarından ve benimseyişlerinden koparmak; onu o özden uzaklaştırmak, devrimin arkasında yer alan ve itici gücü olarak biçimlenen halk desteğinin birden yok olmasına ve böylece devrimin ciddi bir yadsınma ile karşılaşmasına neden olurdu. Böylelikle devrim bir çöküşe gider ve ayakta kalması imkânsızlaşır⁹⁴. İşte "Aydın Kişi" olarak da tanımlanacak olan "Cumhuriyet Kadını", toplumun temel benimseyişlerinin farkında olan, ona göre bilgilenmiş ve kadın-erkek eşitliği açısından erkek ile aynı eğitim sürecine dâhil olmuş bir birey olarak ele alınmıştır⁹⁵. Böylece kadının eğitimi, ona tepeden verilecek bir "ayrıcalık" olmak yerine, ona iktidar tarafından tanınması zorunlu olan bir hak olarak ortaya çıkmıştır⁹⁶. Bu

88 Hasan Ali Koçer, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", *AÜ-Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 1972, ss.81-124.

89 Işık Özel, "1930'ların İstanbul Basınında Kadın", *Toplumsal Tarih*, C.6, S.31, Temmuz-1996, s.30.

90 Semiha Tuna, "Köy Enstitüleri'nde Kadın Olmak", *Fe Dergi - Feminist Eleştiri*, C.1, S.1, 2009, s.21

91 Leyla Kırkpınar, *a.g.e.*, s.122.

92 Siyasal iktidarın cinsiyeti ve ataerkil anlayışa yönelik siyasal yapılanmanın tahlili konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Ayşegül Yaraman, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*, Bağlam yayınları, Kasım-1999, İstanbul, s.22 vd.

93 Ayşegül Yaraman, *Resmî Tarihten Kadın Tarihine*, s.132.

94 Devrimin ve devrim sürecinin işleyişi ve toplum ile olan ilişkisi bakımından bakınız: Kemal Arı, *a.g.e.*, çşt syf.

95 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.151.

96 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.248.

anlayış da temellerini, eğitimsiz bırakılan kadınların; toplumun yarısının eğitimsiz bırakılması demek olduğu düşüncesinden almaktaydı. Bu düşünce, kadınların toplum içerisindeki “Öncüllüğü” ile pekiştirilmek istenmekteydi. Fakat kadının toplumda öncü konuma getirilecek olması düşüncesi, ataerkil algılayış çerçevesinde erkek iktidarını sorgulatan ve neredeyse sarsan bir eğilim olacağı, böylelikle tepki toplayabileceği için diğer taraftan da kadının öncüllüğünün “tehlikesiz” olduğu anlayışı biçimlendirilmeye çalışılıyordu ve kadınlar “Ulusalci” söylemlere dâhil ediliyorlardı⁹⁷. Bu söylemleri dile getirenlerin başında da Ziya Gökalp ve Halide Edip Adıvar gelmekteydi⁹⁸.

Türk Devrimi sürecinde kadın hakları konusunun ayrıca bir yer teşkil etmesinin ve Osmanlı’dan kalan Ataerkil anlayışın bu çerçevede esnemesinin en önemli nedeni; 19. yy’da gerçekleştirilen ve sürekli kayıplar verilerek Osmanlı’nın çökmesine neden olan gerileyişin diğer taraftan da erkek nüfusunu oldukça azaltması ve ortaya çıkan yıkıntıdan kurtulmak için kadının kaçınılmaz olarak toplumsal yaşama dâhil olmasıdır. Kaybedilen savaşlar, en sonunda toplumsal ve ekonomik alanda erkeklerden boşalan konuma kadının yerleşmesi ile sonuçlandı. Kadınlar, özellikle Kurtuluş Mücadelesinde oldukça etkili bir biçimde yer aldılar⁹⁹. Örneğin İstanbul’dan Anadolu’nun birçok bölgesine kadar gerçekleştirdikleri mitinglerle ve örgütlenmeler ile yadsınamaz bir güç oluşturdular. İşte Kemalist eğilim de, bu deneyimden yararlanarak kadının artık toplumsal hayata bütünüyle katılması gerektiği düşüncesindeydi. Yine de kadının geleneksel rollerine çok dokunulmadan ve kadın bu rolleri sahiplenirken, toplumsal alanda da meslek kadını olarak yeni bir kimlik geliştirmekteydi¹⁰⁰. Bu da kadının, Osmanlı geleneğinde tanınmanın konumundan ayrı olarak Aile içinde tanınmış kimliğinden “Üstün” bir niteliğe sahip olduğu anlayışıyla pekiştirilmekteydi¹⁰¹. Böylece kadın, hem geleneksel değerler tarafından biçimlenen rolleri benimseyen ve sürdüren, hem de yeni Ulus ve Cumhuriyet Kadını olarak benimseyeceği rolü içselleştirmek durumundaydı. Çünkü “Erkeklik” olarak adlandırılan ve toplumun diğer kesimi oluşturan anlayış, köklerini Ataerkil geleneklerden alan ayrıcalıklarını kadınlığa teslim etmek konusunda çok da gönüllü sayılamazdı. Erkeklik, kadına verilen yeni toplumsal konumunu onunla paylaşabilecek bilinçte değildi. İşte bu yüzden kadının var olan Toplumsal Cinsiyet algısında tümüyle kopması beklenemezdi. Kadını, çağdaş normların yanında geleneksel olarak kendisine biçilmiş konumu da benimsemek ve sürdürmek zorunda bırakan da buydu. En azından erkeklik, tedirgin edilmeyordu. Bu sürecin en önemli adımı da Medeni Kanun olacaktı. Mahmut Esad Bozkurt’un 17 Şubat 1926’da meclise sunduğu kanun oy birliği ile kabul edildi ve 4 Ekim 1926’da da yürürlüğe girdi¹⁰². Bu kanun ile ailedeki ilişkiler ağı oldukça önemli

97 Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, S.91, Mart-1988, s.39.

98 A.g.m., s.39.

99 Ülker Gürkan, a.g.m., s.389.

100 Ayşegül Yaraman, a.g.e., s132.

101 Ayşe Durakbaşı, a.g.m., s.43.

102 Ülker Gürkan, a.g.m., s.382.

değişikliğe uğradı. Kadın ve erkeğe yönelik toplumsal ilişkiler artık hukuki ve yasal olarak yeniden biçimlenecekti¹⁰³. Öncelikle çok eşli evliliğe son verildi. Bununla birlikte kadın ve erkek için evlilikte yaş sınırı konuldu¹⁰⁴. Yine miras konusunda kız çocuklara erkek çocuklarla aynı haklar verildi ve birbirlerine eşit kabul edildiler¹⁰⁵. Buna karşın evlilik kurumunda geleneksel olarak benimsenen anlayış sürdürüldü ve erkek, aile reisi olarak tanımlandı. Gene bununla ilgili olarak; soyun babadan erkek evlada geçtiği anlayışı ile bağıntılı bir biçimde, kızların evlendiklerinde kocalarını soyadlarını almaları uygun görülmekteydi ve artık eşlerinin nüfuslarına geçeceklerdi¹⁰⁶. Bu kanun ile kadına boşanma hakkının verilmesi de diğer bir yenilikti. Ancak Türk Ticaret Kanunu çerçevesinde kadının ticaret yapabilmesi için kocasından onay alması gerekmektedir. Bu da, ticari işlerin aile bütçesi ve mal sahipliği konusunda oldukça fazla sorumluluğu ortaya çıkarması ile gerekçelendiriliyordu. Kanuni olarak aile reisliği ve evi geçindirme sorumluluğu erkeğe verildiği ve erkek aile ekonomisinin sürdürülmesinden yükümlü olduğu için, kadının ticari eğilimleri de eşinin onayına bırakılıyordu¹⁰⁷.

Eğitim alanında ise Osmanlıların kız çocuklarına yönelik eğitim anlayışında oldukça ciddi bir kopuş ve ayrış görülmekteydi. Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim ve öğretimde birlik sağlandı ve karma eğitime geçildi¹⁰⁸. Böylece okullarda kız-erkek ayrımı sonlandırıldığı gibi dinsel öğretim de yasaklandı. Kızların eğitim alanındaki yükselişi de bu anlamda Laik bir ahlak eğitimi alabilmeleri ile sağlanmaya çalışıldı¹⁰⁹. Teşkilat-ı Esasiye'nin 87nci maddesi ile de ilköğretime gitmek bütün Türk çocukları için zorunlu hale getirilerek okullar parasız eğitim verir halde yapılandırıldı¹¹⁰. Bunu, 1928 yılında Latin harflerinin kabul edilmesi ve ilköğretimin daha verimli hale getirilmesi izledi. Ancak yeni harflerin kabulü, diğer taraftan da zorlu bir süreci dayatmaktaydı. Toplumun büyük çoğunluğu zaten okuma-yazma bilmiyordu. Fakat okuması yazması olanlar da Arap harfleriyle okuyup yazabiliyorlardı. Böylece bu her iki kesime de yeniden ulaşma ve yeni harfleri öğretme sorunu ortaya çıktı. Bu ihtiyacı karşılamak için Ulus Okulları açıldı¹¹¹. 16-45 yaş arası bütün bireylerin, kadın-erkek ayrımı olmaksızın, yeni Türkçeyi okuyup yazdığına dair belge alması zorunlu hale getirildi¹¹².

103 Leyla Kırkpınar, *a.g.e.*, s.165.

104 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.121.

105 Aytunç Altındal, *a.g.e.*, s.150.

106 A. Afetinan, *a.g.e.*, ss.166-167.

107 *A.g.e.*, s.167.

108 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (sekreteryâ: Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2010, s.108.

109 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.240.

110 "Seksen yedinci madde: İptidâî tahsil bütün Türkler için mecburî, devlet mekteplerinde meccanidir": T.B.M.M. Teşkilatı Esasiye Kanunu ve Dâhili Nizamname, T.B.M.M. Matbaası, 1933, Ankara, s.25; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası yayınları, Eylül-2006, İstanbul, s.147.

111 A. Afetinan, *a.g.e.*, ss.152-155.

112 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.324.

Yeni Türkiye’de öncelikli okuma-yazma ihtiyacını gidermek üzere başlatılan Eğitim ve Öğretim Seferberliği, sonrasında kadınların meslek edinme ve özellikle düşünsel yaşamda bir konum elde edebilme eğilimlerini de arttırdı. Bununla birlikte okuması yazması hiç olmayan kadınlar da dershanelerden aldıkları sertifikalar sayesinde toplumun gelişmesine de belirli ölçüde ivme kazandırmaktaydı. Böylece “Ulus Kadını”nın toplum içindeki yeri ve önemi artmaya başlamış, kadınlar toplumsal alanda daha çok yer edinir olmuş; öncelikle fikir işçisi olarak da aile bütçesine katkı sağlar duruma yükselmişti¹¹³. Yine de kadına, geleneksel Toplumsal Cinsiyet ayrımı çerçevesinde biçimlenen yaklaşım varlığını bu alanda da sürdürmekteydi. Örneğin ilkökul dördüncü sınıftan itibaren kız çocukları özel olarak ev işleri ile ilgili dersler görüyorlardı. Bu ders içeriği olarak kız çocuklarına ev işleri ile ilgili ilk bilgiler, kavramlar öğretilmekte; ev bütçesinin nasıl düzenleneceği anlatılmakta ve gelir-gider ile ilgili hesapların nasıl yapılacağı eğitimi verilmekteydi¹¹⁴. Kadınlığa yüklenen temel cinsiyet ayrımına yönelik bu ders anlayışına karşın 1930lı yıllara gelindiğinde öğrenciler ve özellikle çalışan kadınların bir kısmı için evlilik “kaçınılmaz” bir olgu olmaktan çıkmıştı¹¹⁵. Çünkü kendi kazanımını ve geçimini sağlayan, böylelikle bilinçlenen kadın evliliği artık kader olarak algılamamaktaydı.

Türk Devrimi’ni kadının eğitimi açısından Osmanlı anlayışından ayıran en önemli gelişme ise devrimin kadınlı erkekli hemen tüm kesimlerde fikri yayılışına kaynaklık eden karma sınıflar ve buralarda görev alan ilkökul öğretmenleri oldu. Buna karşın Cumhuriyet döneminde kurulan Kız Enstitüleri de kadına bakışın geleneksel yanlarını taşımaktaydılar ve medeni araçlar aracılığı ile iyi-güzel yaşamaya yönelik bilgileri edinmekteydiler. “Kadına Özgü” olarak aldıkları eğitim ile meslek edinerek “Modern ve Bilgili Ev Hanımı” olarak yetiştiriliyorlardı. Bu yönde bıkı, dikiş, ev idaresi, nakış, çocuk bakımı gibi dersleri görüyorlar ve yüksek bölümlerden mezun olan kadınlar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı Kız Enstitüsü’nün idari bölümünde kadro elde edebiliyorlar, yönetici olarak göreve başlayabiliyorlardı¹¹⁶. Bu anlayışın bir devamı olarak benzer bir uygulama da 17 Nisan 1940’ta kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu ile sürdürülmekteydi¹¹⁷. Yine burada da kızlar, mevcut Cinsiyet Rollerine yönelik dersler görmekteydiler. Buradan kız öğretmen olarak yetişen öğrenciler, öğretmen olarak görevlendirildikleri köylerde öğrencilere verdikleri eğitim aracılığıyla köy kadınlarına da modern ev hanımlığını öğretmekteydiler. Bu eğitimin başında, yine kadına has olarak görülen; dikiş makinesi ile dikiş dikimi gelmekteydi. Böylece geleneksel olarak biçimlenmiş Toplumsal Cinsiyet ayrımı, kadının topluma kazandırılması kaygısı güdülse bile temel bir eğitim politikası halindeydi¹¹⁸. Kısaca “Ulus Kadını”, bu temel cinsiyet

113 A. Afetinan, *a.g.e.*, ss.155-159.

114 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.254.

115 Işık Özel, *a.g.m.*, s.34.

116 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.159.

117 Sina Akşın, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat-2010, İstanbul, s.237.

118 Semiha Tuna, *a.g.m.*, s.22-25.

ayrımı korunarak biçimlendirilmekte ve topluma karışmaktaydı. Yine de bu, Türk kadınının çeşitli meslek gruplarında yer almasına engel bir uygulama da değildi. Bunlardan en önemli alan, ilk başlarda tutuklanmaya ve engel olunmaya çalışıldı ise de, sahne sanatlarıydı. Osmanlı'dan gelen bir geleneksel algılayış olarak kadının sahne sanatlarında yer almaya başlaması tepki toplamış olsa da zamanla kadın bu alandaki yerini kabul ettirmiştir¹¹⁹.

Döneme özgü kadın-erkek ayrımının hala yaşadığını gösteren bir tutum da sağlık sorunlarda ortaya çıkmaktaydı. I. Dünya savaşının ardından Anadolu'da frengi hastalığı yayılmaya başlamıştı. Frengi muayenesinde, evlenecek erkeklerle evli kadınların mahremlerinden birinin yanında, doktor bulunan yerlerde muayene edilmeleri koşulu vardı. Ancak kızlar muayene olamazlardı ve ayrıca evlenme raporları herhangi bir doktor tarafından verilebilmekteydi¹²⁰.

Yine I. Dünya Savaşı'nın miras bıraktığı yıkıntının ve yaşattığı kayıpların ardından kadın emeğinin en çok hissedildiği alan; erkek kayıplar nedeni ile iş gücünü yitiren ziraat idi¹²¹. Batılı kazanımları gerçekleştirmeye çalışan Türk Devrimi'nin bu yönde ve özellikle kültürel alanda elde ettiği kazanımlar, taşrada yer alan bu kadınlara ulaşmakta etkili bir başarı elde edememişti. Bu edinimler daha çok İstanbul, İzmir ve Ankara çevresine kadar etkili olabilmişti. Ancak II. Dünya Savaşı sıralarında erkeklerin askere alımlarının artması ve aynı dönemde endüstriyel gelişimin de artış göstermesi; bu alanda kadının iş gücü olarak varlık göstermesine neden oldu. Yine de kadın temel görev olarak aile içindeki gerçekleştirdiği hizmeti yani ev işlerini sürdürmekle de yükümlüydü¹²².

Ataerkil kültürün kadını tutsak alan kemikleşmiş geleneksel ve dini yapısına karşın yeni "*Cumhuriyet Kadını*"nın zihniyeti bu değerlerin dışına, belirli ölçülerde de olsa, taşabilmeyi salık veriyordu. Ancak diğer taraftan da "*Ulus Kadını*" bilincinin benimsenmesi ve içselleştirilmesi öngörülmekteydi. Ve böylece "*Cumhuriyet Kadını*", erkek ile birlikte "*Millet*"i temsil etmekteydi. Dolayısı ile Osmanlı rejiminde iktidar ve egemenlik anlayışı, yine Ataerkil anlayış çerçevesinde yalnızca erkeğe yüklenirken; Cumhuriyet'te belli ölçüde bu Ataerkil gelenekleri sürdürmesine karşın iktidar ve egemenlik anlayışını erkek ile kadına birlikte yüklemekteydi. Kimliklerini de bu yönde şekillendiriyordu. Bu sorumluluk anlayışı da, erkek egemen bir kültür ve anlayıştan hareket etse bile, kadın ile erkeğin hukuk ve sistem karşısında eşitliğinin sağlanmasını kaçınılmaz kılıyordu¹²³. Öyle ki Ulus anlayışının gelişmesi için toplumun tek bir kesiminin yani sadece erkeklerin katılımı yeterli değildi. Kadınların da bu sürece etkin bir biçimde dâhil olmaları gerekliydi ve en az erkekler kadar sürece katılabilmeleri için onlarla eşit haklara sahip olmaları en temel koşuldu. Böylece kadın her ne kadar rejim tarafından biçimlendiriliyor olsa

119 A. Afetinan, *a.g.e.*, s.160.

120 Tezer Taşkıran, *a.g.e.*, s.93.

121 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.322.

122 A. Afetinan, *a.g.e.*, ss.161-162.

123 *A.g.e.*, ss.168-169.

da, erkek ile eşitliğinin ve erkek iktidarı karşısında özgürleşmesinin yolu açılmaya başlanmış oluyordu. Yine de dinsel kaygılar, kadın erkek eşitsizliğinin temelinde yer alan bir olguydu ve bunu aşmak için de “Ümmet” anlayışından sıyrılıp “Ulusallık” anlayışının benimsenmesi gerekmekteydi zaten¹²⁴. Diğer taraftan Ulusçuluk, geleneksel benimseyişlerden kopuş demek de değildi ve bu kültürel mirasa sahip de çıkmaktaydı¹²⁵. Kadın-Erkek eşitsizliğini dikte eden dinsel kaygıların bir ortak kimlik olmaktan çıkıp yerine vatandaşlık bağının biçimlendirilmesi en büyük gereksinim olarak kendisini göstermekteydi bunun en önemli adımı da dinsel kimlikleşmeyi tesis eden yapılanmaların sonlandırılmasıydı. Dolayısı ile toplumun bir yarısının iradesini egemenliğin temsilinin dışında bırakan dinsel-manevi algılayış karşısında manevi alanda mutlak bağımsızlığın kazanılması temel koşuldu¹²⁶. Bu çerçevedeki en önemli adım Halifeliğin kaldırılması oldu ve böylece Egemenlik anlayışı toplumun tümüne mal edilebildi¹²⁷. Diğer taraftan “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” ile de dinin siyasi irade tarafından toplumu gütmek amacı ile kullanımı cezalandırıldı¹²⁸. 3 Mart 1924’ta “*Şer’iye ve Evkaf Vekaleti*”nin kaldırılması ve “*Tevhid-i Tedrisat*” kanununun kabulü de dinsel kurumların temizlenmesinin en önemli diğer adımları idi. “*Şapka Kanunu*” ve “*Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması*” da önemli birer aşama konumundaydılar¹²⁹. Dinsel giyim-kuşam, yine dinsel yargılara göre biçimlenmiş bir toplumda, aynı toplumun farklı inançlara sahip bireylerinin, henüz ilk anda gözle görünür benimseyişleri ile yani kıyafetiyle ayırma; ötekileştirmeye ve ötekileştirilmeye tabi tutulmalarına neden olmaktadır. Diğer bir açıdan da kadının “Çarşaf-Peçe” gibi erkek egemenliğinin kadın bedeni üzerindeki gücünü temsil eden dinsel kuşamlar da kadını ikincilleştirmenin diğer bir uygulamasıdır. Toplumunda, bireylerinin daha ilk anda kıyafete yönelik ötekileştirmeleri ve kadına yönelik ikincilleştirmeleri sonlandırmak isteyen bir rejim için belirli dinsel kıyafetlerin yasaklanması da, katı bir uygulama olsa bile, bu açıdan oldukça anlamlıdır. Bu çerçevede *Kılık-Kıyafet Devrimi* ile *Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması* devrimsel aşamaları, aynı toplumun farklı inançlara sahip bireylerini bir bütün kılmak ve kadının ikincilleştirilmesini engellemek amacı ile doğrudan ilgisi vardır.

124 Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi ve Sanayi Uygarlığının Kökleri”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yayınları, Nisan-1983, İstanbul, s.299.

125 Bernard Caporal, *a.g.e.*, s.193.

126 *A.g.e.*, ss.207-208.

127 Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge yayınevi, Eylül-2008, Ankara, s.292.

128 *A.g.e.*, s.321.

129 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s.99; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I: 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Mayıs-2007, İstanbul, s.153 vd.

Sonuç

Her rejim ve her iktidar; benimsediği egemenlik anlayışı ile doğru orantılı olarak toplumunu ve bireylerini rejimi ve egemenlik anlayışını benimsemiş ve sürdürme kaygısında olan kimlikleri edinmiş kimseler olarak yetiştirmek kaygısı taşırlar. Var olan rejimini benimsenmesinin ve sonraki kuşaklarca sürdürülmesinin de en önemli adımı budur. Atatürk Devrimi de gerçekleştiği toplumun geçmişinden, ekinse birikiminden ve algılayışından ayrı düşünölemeyeceği gibi; bir taraftan toplumu biçimlendirirken diğör taraftan da benimseyebildiği ya da direndiği oranda kendisi de biçimlenmiştir. Topluma özellikle Batı kaynaklı algılayışları işlemeye çalışırken, kendi toplumunun geçmişten beridir edindiği birikimlerine göre de şekillenmek durumunda kalmıştır. Devrim'in kadına ve erkeğe bakış açısı da her ne kadar Batı'nın değerlerine göre olgunlaştırılmak istense de, toplumda var olan Ataerkil algılayıştan da kopamamış ve kadın-erkek eşitliğini, kadına ve erkeğe geleneksel olarak atanmış olan Toplumsal Cinsiyet rollerine belli oranda sadık kalarak gerçekleştirmeye çalışmış; kadın haklarının kazanımını ve kadının topluma kazandırılmasını Ataerkil toplum içerisinde, Ataerkil normlara sadık kalarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısı ile kadınlık, Osmanlı algılayışından her ne kadar ilerici ve devrimci olsa bile geleneksel kaygıları üzerinden tümüyle atamayan ve erkek egemenliğini ön planda tutan bir toplumda ve rejimde yeniden biçimlendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, (Çev: Sabiha Zekeriya Sertel), Toplum yayınevi, Eylül-1978, İstanbul.
- Aytunç Altındal, *Türkiye’de Kadın*, Havass yayınları, 1977, İstanbul.
- A. Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, 1982, İstanbul.
- Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam yayınları, Kasım-2001, İstanbul.
- Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınları, 1997, Ankara.
- Ayşegül Yaraman, *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili*, Bağlam yayınları, Kasım-1999, İstanbul.
- Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, S.91, Mart-1988.
- Bertrand Russell, *Evlilik ve Ahlak*, Varlık Yayınları, Aralık-1971, İstanbul.
- Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, Ankara.
- Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadının Dünyü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 1992, Ankara.
- Erich Fromm, *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*, (Haz: Aydın Arıtan), Arıtan yayınevi, Eylül-1998, İstanbul.
- Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis yayınları, Eylül-2000, İstanbul.
- Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, (Çev: Bahar Tırnakçı) , Yapı Kredi yayınları, Ağustos-2009, İstanbul.
- Hasan Ali Koçer, “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, *AÜ-Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 1972, ss.81-124.
- Işık Özel, “1930’ların İstanbul Basınında Kadın”, *Toplumsal Tarih*, C.6, S.31, Temmuz-1996.

- Kerima Filan, "Osmanlı Bosnası'nda Vakıf Kuran Kadınlar", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları*, (Der: Amila Buturovic- Irvin Cemil Schick, Çev: Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül/2009, İstanbul, ss.109-136.
- Leslie P. Peirce, "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, Çev: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz-2009.
- Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, Ankara.
- Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Zeus kitabevi, 2010, İzmir, s.121; Nur Bilge Criss, "Türk Kadınının Gündemi", (Çev: Kadriye Göksel), *AÜ-Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1.
- Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1773-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, Çev: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz-2009.
- Olga Augutinos, "Doğulu Cariyeler, Batılı Metresler: Prévost'un Histoire d'une Grecque Moderne'i", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları*, (Der: Amila Buturovic- Irvin Cemil Schick, Çev: Güliz Erginsoy), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül/2009, İstanbul.
- Simon de Beauvoiere, *Kadınlığın Kaderi*, (Çev: Canset Unan), Altın Kitaplar, 1966, s.35.
- Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed: Madeline C. Zilfi, Çev: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz-2009.
- Semiha Tuna, "Köy Enstitüleri'nde Kadın Olmak", *Fe Dergi - Feminist Eleştiri*, C.1, S.1, 2009.
- Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923*, Ötüken yayınları, Şubat-2011, İstanbul.
- Şemsettin Sami, *Kadınlar*, (haz: İsmail Doğan), Ankara, 1996.
- Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim: Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü*, 1999, İstanbul.
- Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973, Ankara.

- Türkan Arıkan, *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarık Kurumu basımevi, 1984, Ankara.
- Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2007, Ankara.
- Ülker Gürkan, "Türk Kadınının Hukuki Statüsü ve Sorunları", *AÜ-Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.35, S.1, 1978.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (sekreteryas: Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2010.
- T.B.M.M. Teşkilatı Esasiye Kanunu ve Dâhili Nizamname*, T.B.M.M. Matbaası, 1933, Ankara, s.25
- Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası yayınları, Eylül-2006, İstanbul.
- Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şubat-2010, İstanbul.
- Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi ve Sanayi Uygarlığının Kökleri", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yayınları, Nisan-1983, İstanbul.
- Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge yayınevi, Eylül-2008, Ankara.

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÜZENE GEÇİŞTE CHP VE EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ GELİŞMELER (1946-1950)

Birgül BOZKURT*

Özet

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1923 yılında kuruluşunun ardından -Atatürk dönemindeki çok partili yaşama geçme deneyimleri dışında- uzun süre tek partili bir düzen içinde ülkeyi yönetmiştir. Doğal olarak, CHP, 1923 yılından 1950 yılına kadar 27 yıllık iktidar sürecinde, ülke siyasetini belirleyen en önemli dinamik olmuştur. Öte yandan, gerek ülke içindeki ekonomik ve toplumsal gelişmeler gerek dünyadaki gelişmeler CHP'nin izlediği siyaseti şekillendirmiş ve değiştirmiştir. Bu değişimin en belirgin örneği, II. Dünya Savaşı koşullarının 1940'lı yıllarda yarattığı toplumsal, ekonomik gelişmeler ve dünya siyasetinin yeni biçimine uyum sağlama çabaları sonucunda Türkiye'de çok partili düzene geçilmesidir.

Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili siyasal yaşama geçme kararı alındıktan sonra yeni duruma uygun bir değişim içine girmiştir. Partinin 1946 Olağanüstü ve 1947 Kurultaylarında alınan kararlar ve kabul edilen program değişimi açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışmamız, 1946 (Olağanüstü) ve 1947 Kurultayları temel alınarak, CHP'nin çok partili düzene uyum sağlamaya çalışırken geçirdiği değişimin eğitim sistemindeki sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: CHP, Çok Partili Düzen, Eğitim, Köy Enstitüleri.

DEVELOPMENTS IN EDUCATION SYSTEM AND RPP (CHP) DURING TRANSITION TO THE MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY (1946-1950)

Abstract

After its foundation in 1923, the Republican People's Party, RPP for short, (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP in Turkish) ruled Turkey in a single-party system for several decades, except for a short period when a number of attempts to introduce a multi-party system into the country under the guidance of M. Kemal Atatürk were experienced. For this very reason, the RPP was naturally the most important dynamic determining Turkey's politics during its rule from 1923 till 1950. However, both the social and economic developments in the country and the ones in the world shaped and changed the policy followed by the RPP. The most significant example of such changes was the transition from the single-party rule to a multi-party

* Okutman Dr. Birgül BOZKURT, Mersin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

system in order to adjust to the social and economic circumstances and to the new form of the world politics brought about by the World War II.

The RPP underwent a change that was in harmony with the new circumstances after the decision to adopt a multi-party system. The party programme and the resolutions taken during the party conferences in 1946 (an emergency conference) and 1947 clearly showed this dramatic change.

This study aims to show the consequences of this change for the education system on the basis of these two conferences held in 1946 and 1947 as the RPP was trying to adapt itself to the new multi-party system in the country.

Keywords: RPP, Multi-Party System, Education, Village Institutes.

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri eğitim ve temel olarak insan yetiştirme düzenine ilişkin kararlar ve uygulamalar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin başlıca uğraş alanını oluşturmuştur. 1927 yılından itibaren dört yılda bir toplanan kurultaylar parti siyasetinin belirlendiği bir ortam olması ve uygulanacak siyasete yön vermesi açısından oldukça önemlidir. Kurultaylarda kabul edilen programlar, hükümet programlarını ve dolayısıyla bunun bir parçası olan eğitim siyasetini belirlemiştir.

1945 yılında hem dünyadaki hem de ülke içindeki gelişmeler Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcına neden olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra Türkiye siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda hızla "Müttefiklere" yaklaşmıştır. Yakınlaşma sadece dış politika açısından değil aynı zamanda iç siyaset açısından önemlidir. İtalya ve Almanya gibi tek parti rejimlerinin yenilgisi ve Müttefiklerin, bir açıdan demokrasinin zaferi olarak ifade edilen galibiyeti, Türkiye'deki tek parti rejiminin temellerini sarsmıştır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, siyasal düzeni demokratikleştirmeye yöneltmiştir¹.

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin yedinci dönem üçüncü toplantı yılını açarken çok partili sisteme geçişin gerekliliğini dile getirilmiştir². İnönü'nün konuşması Feroz Ahmad'a göre; "*Türkiye'de yarışmaya dayalı çok partili siyasetin Pandora kutusunu açan*"³ bir anlam taşıyordu. Öte yandan, savaş yıllarının siyasi, ekonomik ve toplumsal uygulamaları hem ülke genelinde hem de CHP içinde bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Karpat'ın deyimiyle "*emniyet subabı*"nın⁴ açılması zorunlu görünüyordu.

1 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.127; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 1994, s.24; Mustafa Aydın, "1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Göreli Özerklik-2", *Türk Dış Politikası*, (Editör: Baskın Oran), C.I, 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.s.468-472.

2 İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri-I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 397.

3 Ahmad, *a.g.e.*, s.23.

4 Karpat, *a.g.e.*, s.128.

Tüm bu gelişmeler ışığında yeni bir parti önce İstanbullu bir sanayici olan Nuri Demirağ tarafından “ Milli Kalkınma Partisi” adıyla 7 Temmuz 1945’te kurulmuştur.⁵ Ancak Türkiye’de CHP’nin 27 yıllık iktidarını sona erdiren Demokrat Parti’nin kuruluşu ise, yine CHP içinden gelişen muhalefetle ortaya çıkmıştır. Çiftçi Topraklandırma Kanunu’nun TBMM’de kabul edildiği günlerde CHP’li dört milletvekilinin Meclis Grubuna verdikleri “Dörtlü Takrir” (önerge) adıyla anılan, parti tüzüğü ve kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyen önerge reddedilmiştir. Takriri veren dört milletvekili; Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, Demokrat Parti’nin (DP) kurucularıdır. 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti Celal Bayar’ın liderliğinde resmen kurulmuştur. Halk Partisi ve hükümeti, Demokrat Parti’nin kuruluşunu olumlu karşılayarak desteklemiş ve yeni bir programla ortaya çıkacaklarını umduklarını dile getirmiştir⁶.

1. Çok Partili Dönemde CHP Kurultayları

Çok partili siyasal yaşam içinde CHP yönetimi, partiyi yeni ortaya çıkan koşullara uyarlamak ve biraz olsun muhalefetin eleştirileri doğrultusunda partide yeni düzenlemeler yapmak amacıyla Olağanüstü Kurultayın toplanmasına karar vermiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin II. Olağanüstü Kurultayı, 10 Mayıs 1946’da toplanmıştır. 336 delege ve 450 milletvekilinin katıldığı toplantı, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun kısa bir konuşmasından sonra İsmet İnönü’nün nutkuyla açılmıştır⁷.

İsmet İnönü’nün konuşmasından⁸ sonra işaret ettiği konular doğrultusunda yapılan değişiklikle tüzüğün 4. maddesinde “Değişmez Genel Başkanlık” unvanı kaldırılmıştır. Tek Parti rejiminde, denetim ve eleştiri işlevi görmesi amacıyla oluşturulan “Müstakil Grup” kaldırılmıştır. Programda yapılan değişiklikler ise; seçim ve dernek kurma hürriyetine aittir. Parti programında yer alan ilgili fıkra “milletvekili seçimlerinde, tek dereceli seçim taraflısıyız” şeklinde değiştirilmiştir. Programın, dernek kurma hürriyetini sınırlayan 22. maddesi tamamen kaldırılmıştır. Değişiklik tasarıları aynı gün kabul edilmiştir. Kurultay, İsmet İnönü’yü Genel Başkan seçmiştir⁹.

Olağanüstü Kurultaydan sonra CHP, savaş döneminin “kontrolcü” politikalarını terk ederek, çok partili rejime uygun çalışmalar başlatmıştır. Olağanüstü kurultayda yapılan tüzük ve program düzenlemeleri doğrultusunda basın ve cemiyetler kanunlarında yenilikler yapılmıştır. Ayrıca 5 Haziran 1946’da

5 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1971, s.14.

6 Karpat, a.g.e., s.s.131-135.

7 Hikmet Bilâ, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999., s.114; Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.232.

8 İnönü’nün *Söylev ve Demeçleri- I*, s.s.401-402.

9 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul, 1952, s.575; Bilâ, a.g.e., s.115.

tek dereceli seçim esasını getiren 4918 sayılı “Seçim Yasası” kabul edilmiştir¹⁰.

26 Mayıs 1946’da yapılan Belediye Seçimlerinin hemen ardından CHP yönetimi, “4” yıllık süresi 1947’de dolacak olan milletvekili seçimlerini öne almayı uygun görmüştü. Meclis’teki DP’lilerin itirazlarına rağmen seçimlerin 21 Temmuz 1946’da yapılmasına karar verilmiştir. Seçim kararının alınmasından sonra hemen her kentte kalabalık mitingler düzenleyen DP’liler, CHP iktidarına karşı eleştirilerini halka ulaştırmaya çalışmışlardır. Eleştiriler daha çok savaş yılları uygulamaları olan, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Yasası, Milli Koruma Kanunu gibi konularda olmakla birlikte, CHP’nin özellikle laiklik ve devletçilik anlayışı üzerinde yoğunlaşmıştır¹¹.

21 Temmuz 1946’da ilk kez tek dereceli yapılan seçim sonuçlarına göre; 465 milletvekilliğinin 395’ini CHP, 64’ünü DP ve 6 Bağımsız aday kazanmıştı. Seçimlerden sonra TBMM 5 Ağustos 1946’da toplanmıştır.

CHP yapılan seçimlerde tekrar iktidara gelmiştir. Ancak 21 Temmuz 1946 seçimleri CHP’nin bundan sonra iktidarda kalmasıyla ilgili oldukça ciddi endişeler yaratmıştır. Bu durum, CHP’nin sürdürdüğü siyasete de bazı değişiklikler getirmiştir. Taner Timur’un vurguladığı gibi parti ikili bir değişime uğramıştır. Birincisi; siyasal alanda olup, çok partili hayatın kurallarının saptanması ve kendisinin de bu kurallara uyma çabalarıyla ilgilidir. İkincisi ise, toplumsal alandadır. CHP’nin içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulma amacıyla tüm sınıflara şirin görünme girişimleriyle ortaya çıkmıştır. Yine Timur’un vurguladığı gibi iki gelişim de çelişkilerle doludur ve CHP’nin iktidarı yitirene kadar izlediği siyasetin temel dinamiklerini oluşturmuştur¹².

CHP’nin yeni durumunu Turan şöyle değerlendirir: “Özgürlükçü demokrasi ve liberal ekonomi ile karşılına çıkan Demokrat Parti’nin kozlarını elinden almak. Böylece, muhalefete yönelen seçmen oylarının akışını önlemek”¹³. Yine aynı yazara göre bu yönelme CHP’nin Kemalizm ilkelerinden ve devrimlerden ödün verme sonucunu doğuracaktır. Benzer sözleri Karaosmanoğlu’da şöyle ifade ediyor:

“Oraya hâkim olmaya, daha doğrusu, oranın havasını bulandırmaya başlayan birtakım gericilik cereyanları da göze çarpmakta idi. Mesela, ‘inkılâp’ ve ‘laiklik’ prensiplerine zaten ne kadar bağlı oldukları bilinmeyen çoğu CHP milletvekilleri, Demokrat Parti’nin en kuvvetli tarafını halkın dinî hislerini okşamak ve ‘millî ahlâka aykırı’ telakki ettikleri davranışları kınamak hususunda gösterdiği gayretlerde bulunuyordu. Bu görüş ve telakki 1946 seçim münasebetinden sonra, yukarıdan aşağıya, bütün parti teşkilatını sarmış, bunun üzerine laik ve devrimci geçinen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri de geminin dümenini soldan sağa çevirmeye başlamıştı. Okullarda din dersleri mi? Baş üstüne! Köy Enstitüleri kaldırılсын mı? Hay hay! Köylerde yeni usul girişilen ilköğretim hareketine son verilip eski

10 Karpaz, a.g.e., s.s.139-141.

11 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.229.

12 Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, s.s.67-68

13 A.g.e., s. 233.

usul imam veya sübyan mekteplerinin türemesine göz yummak mı? Pekâlâ. Tek, halk gelecek seçimlerde bize daha bol oy versin bunların hepsini yaparız”¹⁴.

Mecliste çoğunluğu oluşturan CHP adına hükümet kurma görevi İsmet İnönü tarafından Recep Peker’e verilmiştir. Recep Peker eski kabineden sadece dört bakanı alıkoyarak diğer bakanlıklarda önemli değişiklikler yaptı. İçişleri Bakanlığı’na Şükrü Sökmensüer getirilirken, Çiftçiyi Topraklandırma Yasasıyla toprak reformunu gerçekleştirmeye çalışan Şevket Raşit Hatipoğlu yerine Tarım Bakanlığı’na Faik Kurdoğlu ve Hasan Âli Yücel’den boşalan Milli Eğitim Bakanlığı’na Reşat Şemsettin Sırer getirilmiştir.

Peker Hükümeti’nin kurulması ve hükümet programının okunmasının hemen ardından, CHP ve DP arasında tartışmalar baş göstermiştir. Zaman zaman Demokrat Partililerin Meclisi terk ettiği bazen oldukça sert eleştirilerin yapıldığı, gergin bir siyasal ortam ortaya çıkmıştır¹⁵ Bunun üzerine İsmet İnönü, CHP’liler ile DP’liler arasında uzlaşmazlığı çözümlemek amacıyla 12 Temmuz’da uzun, resmi bir bildiri yayınladı. İki parti arasında gergin olan ilişkileri düzenlemek amacıyla İnönü’nün araya girmesi, Haziran ayında iki parti yönetimiyle yaptığı görüşmelerle başlamıştı. İnönü’nün görüşmelerde demokrasinin Türkiye’de yerleşmesi için elinden geleni yapacağı vaadine karşılık iki parti (özellikle Celal Bayar ve Recep Peker) arasındaki üslubu oldukça sert tartışmalar sona ermedi.

Peker bildiriden sonra istifa etmeyerek görevini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Peker hükümetine karşı eleştiriler CHP içinde de ortaya çıkmıştır. “35’ler”¹⁶ olarak adlandırılan ve başlarında Nihat Erim’in bulunduğu parti içi muhalefet karşısında Recep Peker başbakanlığı 2 ay daha sürdürebilmiş ve ardından 9 Eylül 1947’de istifa etmiştir. Recep Peker’in istifası üzerine CHP’de İnönü’nün desteğiyle “ılımlılar” iktidardadır. CHP’deki değişimi Aydemir şu sözlerle ifade eder: “35 ler hareketinin Önderi, Prof. Erim olarak sıvrıldı. Onun şahsında C.H.P. ve İnönü, Demokratik gelişmenin her merhalesinde aktif olabilecek aydın bir Genç Politikacı buluyordu. Recep Peker’in ayrılışı ile beraber Partide, İstiklâl Savaşından gelen son muhatripler de yönetim cihazlarından uzaklaşmış oluyorlardı. Bunların yerini genç ve çağdaş cereyanları bilen bir Kadronun alması, olumlu neticeler verebilirdi. Yeni başlayan çok partili rejimde, söz hakkını İstiklâl savaşı hatıralarından değil, çağın ve yeni başlayan devrin sloganlarından alacak bir genç Kadro, C.H.P. ye taze kan getirebilirdi. Ve bu genç Kadro, D.P. ile bir müşterek dil bularak, başlamış olan buhranı, belki daha yumuşak ölçüler içinde geliştirebilirdi. Böylece de, İnönü’nün yerleşmesini istediği ve inandığı Demokratik hareket, belki de daha iyi önderler bulacaktı. Gerçi sahnede, bir tarafta İnönü, diğer tarafta Celâl Bayar gibi iki eski ihtilâlcı vardı.”¹⁷

14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 2. Basılış, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.192.

15 Turan, a.g.e., s.235; Karpat, a.g.e., s.152.

16 CHP Grubunun 26 Ağustos günkü toplantısında, Seyhan Milletvekili Cavit Oral ve arkadaşlarının verdiği önerge tartışmaları şiddetlenince Başbakan Recep Peker, gruptan güvenoyu istemişti. Grup “303” oyla hükümete güvenoyu verirken, “34” kişi güvensizlik oyu vermiştir. Turan, a.g.e., s.248; Bilâ, a.g.e., s.123.

17 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s.s.460-461.

17 Kasım 1947'de toplanan VII. CHP Kurultayı'na bahsedilen koşullarda gelinmiştir. CHP'nin iktidar partisi olarak toplanan son kurultayı, oldukça önemli anlamlar yüküldür. Tunaya'ya göre; "...bünyevî bir değişme safhasıdır. Bu kongre ile tek partilikten demokratik bir unsur haline gelme teşebbüsüne hukuken girişilmiştir"¹⁸.

VII. CHP Kurultayı 17 Kasım'dan 4 Aralık'a kadar 19 gün boyunca devam etti. 782 delegenin katıldığı oldukça uzun ve hararetle tartışmaların yaşandığı bir kurultay olmuştur. Parti Genel Sekreteri Hilmi Uran anılarında kurultay ortamını şöyle ifade eder: "... tek parti zamanlarında toplanan kurultayların sakin ve durgun havası yerine Yedinci Kurultay'ın havası her gün için pek asabi ve pek elektrikliydi. Her delege, muhalefet çevrelerinin mütemadiyen döküp saçtığı eksikliklerden partinin ve hükümetinin bir an önce silkinip kurtulmasını istiyor, partiyi tenkit ediyor, hükümeti tenkit ediyor, onları daha hareketli, daha canlı ve daha becerikli görmek için yırtınıyordu."¹⁹

Kurultayda kabul edilen tüzük ve programla CHP, "hukukî ve siyasî bakımlardan ayrı bir hüviyete" sahip olmakla birlikte programın "Giriş" bölümünde geçmişle bağlantı vurgulanmış oluyordu. Buna göre;

"Bu programdaki ana prensipler, partinin daima sadık kaldığı 'Kemalizm' yolunun ifadeleridir. Bu yol, memleket gerçeklerinden ilham almağı ve hürlik, birlik, düzenlik ve ilerilik umdelerine dayanmağı gerektirir."²⁰

Programda önemli değişiklikler görölmektedir. Özellikle partinin vasıfları olan ve Anayasa'da da yer alan ilkelerin tanımlarında da eklemeler ve çıkarmalar olmuştur. Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Devrimcilik (İnkılapçılık) ilkeleri ortaya çıkan gelişmeler sonucunda yeni anlamlar kazansa da asıl değişim Devletçilik²¹ ve Laiklik ilkelerinde görölmektedir.

1947 Kurultayı'nın en tartışmalı kısmı -günümüze kadar tartışılmaya devam eden- "laiklik" tanımı ve vurgusunda yapılan değişikliktir. Laiklik tartışmaları kurultaydan çok önce başlamıştı ve kurultayda da en çok tartışılan konular arasında yer aldı. Özellikle muhalefetin laiklik uygulamalarına yönelttiği eleştiriler karşısında CHP'nin oy kaybettiğini düşünen "ılımlılar (35'ler)" partinin "laiklik" ve "din eğitimi" konusundaki tutumunda değişikliğe neden olmuştur. CHP, laikliğin dinsizlik demek olmadığını kanıtlama telaşı içine girmiştir. Bu nedenle "Laiklik" bölümüne "Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışılmaz" (md. 15) eklemesi yapılmıştır²².

Tüzük ve programda yapılan değişikliklerle CHP yeni bir kimlik kazanıyordu. Karpat'a göre tüm bu değişiklikler "C.H.P.'nin programını ve ideolojisini

18 Tunaya, a.g.e., s. 575

19 Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.386.

20 C.H.P. Program ve Tüzüğü (1947) için bkz. Tunaya, a.g.e., s.s.584-595

21 Devletçilik Politikasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. L. Hilal Akgül, "VII. CHP Kurultayı'nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programında Devletçilik", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, s.s.45-78.

22 Tunaya, a.g.e., s. 586.

2. 1947 Parti Programı ve Eğitimi

Çok partili düzene geçişin etkilerinin yarattığı değişim, CHP’nin yukarıda da değinildiği gibi 1946 ve 1947 Kurultayları’nda görülmüş, bundan sonra izlenecek siyasete de doğrudan yansımıştır. 1947 Programı’nın eğitim bölümünde de bu değişimi görmek mümkündür.

Programın 8. Kısımında yer alan “Milli Eğitim Politikamız”²⁴ başlığı altında, CHP’nin önceki programlarında olduğu gibi yine, eğitim ve öğretim prensipleri yer almıştır. Ancak ilk maddede daha önceki programlarda tekrarlanan, CHP ilkeleri (6 ok) çıkarılmıştır. Bunun yerine; “Türkiye Cumhuriyeti’nin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek” şeklinde yer almıştır. Eğitimle ilgili prensipler içinde bir başka değişiklik, 1943 Programı’nda yer alan “milli karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir” ifadesi değiştirilmiştir. Yeniden düzenlenen madde şöyledir: “Tarihimizin ilham ettiği millî karakteri ve milli geleneğimize uygun bir ahlâkı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak.” Böylece 1939 Programında²⁵ belli belirsiz yer alan çağdaş eğitim düşüncesinden tamamen vazgeçilerek “gelenek” temel alınmıştır.

Programa göre, eğitim ve öğretim kurumlarında verilecek eğitimin amacı: “Öğrencilerin şahsî teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek ve onları, her güçlüğü yenecek derecede milliyetçi, ülkücü, azimli, işinde hesaplı, maddeci ve faydacı olmaktan uzak, intizamlı ve ailesever vatandaş olarak yetiştirmek”tir.

Önceki programlarda tekrarlanan çocukların ve gençlerin “Türkün derin tarihinin bilinmesi” esası, yeni programda, “Partimiz, yurttaşların, Türk milletinin tarih ve medeniyetini gerçek çerçevesi içinde ve hakkıyla öğrenmelerine üstün bir önem verir” şeklinde düzenlenmiş ve özellikle “Türk tarihi mefahiri” Kurtuluş Savaşı ve devrimlerin “şuuruna varmak” olarak vurgulanmıştır. Türk diliyle ilgili gelişmelerinin sürdürüleceği belirtilerek, önceki programda yer alan, Eğitim Bakanlığı’nın bu konuda bir sorumluluğundan söz edilmemektedir.

Okullarla ilgili bölümde önceki programlarda yer alan köy okulları bölümü çıkarılarak genel bir ifadeye dönüştürülmüştür. Buna göre; “Şehir ve kasabalarda ve büyük küçük her köyde kız ve erkek bütün çocuklar için ilköğretimi bir program beraberliği içinde gerçekleştireceğiz.” Böylece, Köy Enstitülerinin köyler için ayrı bir şekilde köy yaşantısına uygun düzenlemesinden vazgeçilmiştir. Okullarla ilgili bir başka yenilik,

²³ Karpat, a.g.e., s. 176.

²⁴ Tunaya, a.g.e., s. 593.

²⁵ Çağdaş eğitim ilkesi, 1939 Programında “Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî, vatanperver ve modern olmalıdır” maddesi içinde vurgulanmıştır. C.H.P. Programı (1939), Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

1946'da yürürlüğe konulan üniversite özerkliğinin desteklenmesidir. *"Muhtar rejim içinde üniversitelerimizin ve bu arada yüksek okullarımızın kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas adamlarını yetiştirmelerine, ilim çalışmaları yolunda geliştirilmelerine devam olunacaktır."*

Programda görülen bir başka yenilik daha önce okullar kısmında yer alan vaatler daha belirgin hale getirilerek, açılacak okullarla ilgili bilgiler verilmiştir.

Parti'nin Güzel Sanatları destekleme konusunda tavrında bir değişiklik söz konusu değildir. Halkevleriyle ilgili de aynı şekilde bir değişiklik programın eğitim kısmında rastlanmaz. Ankara'da kurulan "Devrim Enstitüsü" nün desteklenmesi partinin gözeteyeceği kuruluşlar arasındadır.

Eğitim bölümünün son kısmında ise, değişen siyasi koşullara uygun bir formül yaratılmaya çalışılarak öğretmenlerin siyaset dışı kalması esas alınmıştır. Buna göre; *"Öğretmenler siyasetle iştigal edemezler. Üniversite profesör ve doçentleri bu kaydı dışında dırlar."* Öğretmenlerin siyaset dışında kalmaları esas olarak kabul edilirken, bir anlamda üniversitenin özerkliği gözetilerek, profesör ve doçentler için böyle bir kayıt konulmamıştır.

3. Hükümet Programlarında Eğitim

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda olduğu son dönem hükümetlerinin eğitim politikaları da uygulamaların şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Seçimlerden sonra yenilenen ve DP'nin muhalefet partisi olarak yer aldığı TBMM, 5 Ağustos 1946'da çalışmalarına başlamıştır. İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini, Recep Peker'e vermiştir. Peker hükümetinde, daha öncede belirttiği üzere, bakanlar arasında önemli değişiklikler söz konusudur. Uzun süredir Eğitim Bakanlığı'nı sürdüren Hasan-Âli Yücel yerine, Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanı olmuştur. 14 Ağustos 1946'da açıklanan hükümet programında, Peker, demokrasi ve hürriyet kavramlarına çokça yer vermiştir. Hükümet programının "Millî Eğitim" bölümünde eğitimdeki amaç parti programında yer aldığı şekliyle aynen ifade edilmiştir: *"Öğretimin her kademe ve nevindeki Türk gençliğinde millî duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize Türk inkılâbının ana fikirlerinin benimsetilmesi, Türk tarihi mefahirinin öğretilmesi öğretim ve eğitim çalışmalarımızın esası olacaktır."*²⁶

Köy okullarıyla ilgili yapılacak düzenlemeler de programda ilan edilmiştir. Buna göre, köy okullarının yapımı işinde köylülerin çalışması ilkesi devam edecektir, ancak bu okulların kereste, kiremit, cam, çivi gibi malzemeleri devlet tarafından temin edilecektir. Bütün okulsuz köyleri okula kavuşturma amacı sürdürülecek ve bunun için Bakanlar Kurulunca on yıllık bir program hazırlanacaktır²⁷.

Köy Enstitüleriyle ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bu dönemde CHP enstitülerle ilgili eleştiriler doğrultusunda içeriğini yeniden düzenleme yöntemini

26 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt:1, 3. birleşim, s.34.

27 A.g.e., s. 35.

tercih etmiştir. Programda bu konuda vurgulanan ifade ise; “Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerine dikkat çekilecektir.”²⁸

Recep Peker’in başbakanlıktan ayrılmasından sonra ard arda iki kez Hasan Saka hükümetleri kurulmuştur. 10 Eylül 1947- 8 Haziran 1948 tarihlerinde görev yapan birinci Hasan Saka hükümetinde yine Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanı’dır. 13 Ekim 1947’de açıklanan programda Hasan Saka, demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılâpçı parti olarak CHP’nin, siyasi güveni sağlayacağını ilan eder. Programın eğitimle ilgili kısmı çok kısa ve genel bir ifade içinde yer almaktadır: “Hiç şüphe yok ki, bütün icraatında partimiz programına bağlı kalan hükümetiniz sağlık işlerinin ve millî eğitimin gelişme şartları üzerinde ehemmiyetle duracağı gibi, işçi ve çalışma hayatını nizamlama ve sosyal emniyeti sağlama meseleleri ile de çok yakından alâkadar olacaktır.”²⁹

8 Haziran 1948- 15 Ocak 1949 tarihleri arasında görev yapan ikinci Saka hükümetinde Eğitim Bakanı değişmiş, Tahsin Banguoğlu olmuştur. Hükümetin kurulduğu gün açıklanan hükümet programında, genel olarak bir önceki programda yer alan ifadeler tekrarlanmıştır: Hükümetin çalışmaları yine aynı doğrultuda sürdürülecektir: “Anayasamızın teminat altına aldığı rejimimize zarar verecek propaganda ve tahrikâtla müessir şekilde mücadele etmek azmindeyiz.”³⁰ Rejimi koruma konusunda gösterilen hassasiyetle birlikte demokrasi kavramı artık sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Eğitimde de demokrasi gözetilen bir amaç olarak ifade edilmektedir: “Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk idaresine dayanan bir idarenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.”³¹

CHP iktidarının son hükümeti Şemsettin Günaltay tarafından kurulmuştur. 16 Ocak 1949- 22 Mayıs 1950 tarihlerinde görev yapan hükümette Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu’dur. 24 Ocak 1949’da açıklanan hükümet programında Türkiye’nin iç ve dış siyasetindeki gelişmelere yer verilmiş, çok partili düzen ve demokrasi vurgusu yer almıştır. Programın eğitimle ilgili açıklaması ise CHP’nin laik tutumuyla din eğitimi bağdaştırma çabasını yansıtır. “Türk inkılâbının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz” cümlesinden sonra okullarda din dersi verilmesine başlanması şu gerekçeyle açıklanır: “Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlıyacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermiyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere âlet edilmesine de müsamaha etmiyeceğiz.”³²

28 A.g.e., s.35.

29 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 7, 85. birleşim, s.s.672-675.

30 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 12, 73. birleşim, s.s.223-226.

31 A.g.e., s.224.

32 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 15, 36. birleşim, s.s.162-164.

4. Din Dersleri

1940'lı yılların ikinci yarısında, savaş sonrası yeni kurulan demokrasi içinde çok partili düzen yerleştirilmeye çalışılırken iktidar ve muhalefet arasında pek çok eleştiri konusu yer alıyordu. "Laiklik" konusu bunlar içinde önemli bir yer tutuyordu. Laiklik kavramı en başından din eğitimi konusuyla birlikte tartışılmaktaydı³³.

Başlangıçta basında yer alan tartışma zemini, kısa bir zaman sonra TBMM'nin de gündemine gelmiştir. 24 Aralık 1946'da bu konu TBMM'de tartışıldığında CHP'nin pek çok üyesi, din eğitiminin tekrar verilmeye başlamasını savunmuştur. Başbakan Peker, konuyu *"bütçenin dar çerçevesinde konuşmayarak geniş ve müsaıt zamana bırakılmalıdır"* sözleriyle kapatmıştır³⁴. Ancak Bernard Lewis'in vurguladığı gibi, başbakanın din eğitimi konusunda istekleri reddetmesine karşın, bu konuda bizzat bir tartışma yapılmış olması, o zamanın daha otoriter Türkiye'sinde, geniş ölçüde, gelecek bir politika değişikliğinin habercisi olarak görüldü³⁵.

2 Mayıs 1947 tarihinde Ulus Gazetesi'nde, din eğitimi için Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir kanun tasarısı hazırladığı haberlerinin asılsız olduğu iddia edilmektedir. *"Yetkili makamlardan alınan bilgiye göre, henüz tasarının hazırlandığından bahsetmek zamansızdır."* Ancak burada dikkate değer olan tamamen reddedilmesi söz konusu değildir. Nitekim C.H.P Divanı, Ocak ayı içinde yaptığı toplantılarda din öğretimi konusunda müzakerelerde bulunmuş ve yayınladığı tebliğ ile kararını bildirmiştir. Divan kararına göre; gizli öğretim veya Arap harfleriyle öğretim yapılmasına karşı uygulanan kanun yasağının devam ettiği açıklanmıştır. Yine divan kararında bu konuda vurgulanan, Cumhuriyet rejiminin esaslarından olan laikliği en küçük ölçüde dahi bozacak her türlü noktadan uzak kalmak noktası üstünde tam bir görüş birliği mevcuttur. Din eğitimi konusunda ise; ihtiyari olmak, okul binaları dışında kalarak her bakımdan hükümetin kontrolü altında bulunmak şartıyla, her türlü özel eğitimin bağlı olduğu kanun içinde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak Türkçe harflerle ve özel din öğretiminin düzenlenmesinin hükümetin görevi olduğu belirtilmiştir. Bu karar gereğince hükümet çalışmalarını sürdürmektedir³⁶.

Hükümetin konu üzerinde incelemeleri sonucunda, *"özel din öğretimi"* esasları saptanmış ve CHP Divanı'nca onaylanmıştır. Buna göre; *"medeni haklara sahip yurttaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanunun 4. maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin almak şartıyla, İslâm dininin akidelerini ve ibadetinin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadiyle din bilgileri dersaneleri açabileceklerdir."*³⁷

CHP'nin 17 Kasım -4 Aralık 1947 toplanan Kurultayında da "laiklik" maddesi görüşülürken bir anlamda bütün gerçek ortaya çıkmıştır. CHP'ye laiklik

33 Aydın İpek, "Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam-Hatip Okulları", *Abece*, Sayı: 71, Haziran 1992, s.23.

34 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt:3, 22. birleşim, s.s.426-446.

35 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.413.

36 *Ulus*, 2 Mayıs 1947.

37 *Ulus*, 3 Temmuz 1947.

konusunda eleştiriler ve CHP’yi bu konuda değişime iten sadece Demokrat Parti’nin muhalefeti değildir. Eleştiriler doğrudan partinin içinden gelmektedir. Programda “laiklik” ilkesi ele alındığında 20 kişi söz alarak fikrini belirtmiştir.

İlk sözü alan B. Fethi Daydaş görüşlerini şöyle açıklar: “Partimizin lâiyklik vasfı, milletimizin ilerlemesine büyük fayda sağlamıştır. Fakat diğer taraftan bu umde memlekette gölgeler doğurmuştur. Bu kurultay demokrasiyi tüm manasıyla tatbik etmek amacındadır. Bu konu üzerinde evvela şunu belirtmek lâzımdır ki, ilkokullarda din esasları hakkında yavrularımıza bilgi vermenin faydalı olacağına inanıyorum. Bütün dünyada her millet ibadethanesine girdiği zaman bir şeyler okur. Bizim yarın ki çocuklarımız acaba ne okuyacaktır?”³⁸

Çorum delegesi Abdülkadir Güney, Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Maraş delegesi Dr. Emin Karpuzlu, Kayseri delegesi Şükrü Nayman, din eğitimi savunun konuşmalar yapmışlardır³⁹.

Demokrat Parti’nin başlattığı eleştiri aslında CHP’nin kendi içindeki gerçek düşüncelerini su yüzüne çıkarmıştır. Kocaeli delegesi Yusuf Ziya Köseman’ın sözleri bu gerçeği ortaya koymaktadır:

“Laiklik yanlış tefsirlere yol açmayacak şekilde tarif edilmelidir. Yanlış tefsirler yüzünden memlekette bazı vaziyetler ve vatandaşlar yanında ızdıraplar husule gelmiştir. Esas olan dinin devletten veya siyasetten ayrılmış olması veya birleşmiş bulunması değildir. Esas, fiili neticelerdir. Vatandaş endişeye düştü ve bu şekilde bir ihtilaf ile karşılaştı. Vatandaşlar ne istiyor bunu aramak lazımdır. Bugün vatandaşlar din öğretimini, din terbiyesini, ahlak terbiyesini istemektedirler. Memlekette bir din bilgisizliği meydana gelmiştir. Laiklik umdemize halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”⁴⁰

Söz alanlar arasında Behçet Kemal Çağlar ve Cemil Sait Barlas, yapılan eleştiriler ve din eğitimi konusunda laikliği savunan görüşlerini dile getirmişlerdir. Hatta Behçet Kemal Çağlar, “örümcekli kafalar” diye nitelediği yobazlığı eleştirmiştir⁴¹.

Kurultayda alınan kararlarda laiklik yeniden tanımlanmış ancak okullarda din eğitimi verilmesi yönünde bir karar alınmamıştır. Diğer yandan başlayan özel din dersleri uygulaması ve parti içinden gelen eleştiriler bu konuyu sürekli gündemde tutmuştur.

1948 yılı Şubat ayında Parti Meclis Grubunca kurulan, başkanlığına B. Feridun Fikri Düşünsel ve raportörlüğüne B. Tahsin Banguoğlu getirilen komisyon, okullarda din dersleri ve dini meslek okullarının açılması işini incelemek üzere çalışmalara başlamıştır⁴². Ulus Gazetesi’nde manşetten verilen haberde, komisyonun çalışmaları sonucunda aldığı kararlar, CHP meclis grubu tarafından onaylanmıştır.

38 C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948, s.450.

39 A.g.y., s.451- 455.

40 A.g.y., Ankara, s 454.

41 A.g.y., s.458.

42 Ullus, 16 Şubat 1948.

Buna göre özetle;

Çocuk velilerinin isteği olmak şartıyla ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersleri verilmesi;

Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayından geçmesi,

Din dersleri okutacakların ilkokul öğretmenliğinden ve icap ederse "matlup vasıfları haiz kimselerden" seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetkili olması

Köy okullarında din dersi verebilmeleri için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine din dersleri verilmesi kararlaştırılmıştır⁴³.

Komisyon okullardaki din dersleri dışından imam-hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılmasıyla ilgili olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Komisyonun çalışmaları sonucunda İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasına karar verilmiştir.⁴⁴ Bir süre sonra da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam-Hatip Kursları açılacağı açıklanmıştır. Buna göre, ilk olarak İstanbul, İzmir, Ankara, Seyhan, Diyarbakır, Erzurum il merkezlerinde birer imam-hatip kursu açılacaktır. Kurslar Milli eğitim Bakanlığına bağlı olacak ve bakanlık tarafından düzenlenecektir⁴⁵.

CHP iktidarının son hükümet programında da ilkokullarda din derslerine başlanacağı açıklanmıştır. Bu hükümetin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu zaten din eğitimiyle ilgili CHP komisyonunda yer almış biridir. Şubat 1949'da Tebliğler Dergisi'nde ilan edilerek Şubat 1949'da ilkokullarda 4. ve 5. sınıflarda haftada ikişer saat, "program dışı ve ihtiyari" olarak din dersleri verilmeye başlandı⁴⁶.

5. Köy Enstitüleri

Köy Enstitüleri, köyden aldığı çocukları, birer öğretmen/önder olarak yetiştirerek köylerdeki ekonomik ve toplumsal yaşantının geri ve ilkel koşullarını değiştirmeyi, İsmail Hakkı Tonguç'un ifadesiyle; "köyü içinden canlandırmayı" amaç edinmiştir⁴⁷. Bu konuda Atatürk döneminde atılan temeller İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde geliştirilmiştir. Köy Enstitüleri ve köy okulları çalışmaları İnönü'nün "bilhassa takip ettiği" işler arasında yer almıştır⁴⁸.

17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen 3803 sayılı kanunla resmîyet kazanan Köy Enstitüleri'nin kuruluş çalışmaları, "Millî Şef Dönemi" koşulları içinde sessiz bir muhalefetle karşılaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılarıyla birlikte, okul yapımının

43 Ullus, 20 Şubat 1948.

44 Ullus, 26 Mayıs 1948.

45 Ullus, 22 Eylül 1948.

46 Muhammet Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı* (1923-1998), Akabe Kitabevi, 2000, Ankara, s.51.

47 İsmail Hakkı Tonguç, *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

48 Uran, a.g.e., s. 437.

köylülere yüklenmesi tepkileri arttırmıştı. Demokrat Parti bu konudaki eleştirileri seçim propagandalarında oldukça fazla kullanmıştır. Siyasetin çok partili, rekabete dayalı yeni durumu karşısında Köy Enstitülerini savunan CHP içindeki kanatta bu konuda çok daha güçlü eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır⁴⁹. Artan baskılar karşısında Hasan-Âli Yücel’in Eğitim Bakanlığı’ndan ayrılması, ardından İsmail Hakkı Tonguç’un görevden alınması Köy Enstitüleri uygulamasında değişimin başlangıcını oluşturmaktadır⁵⁰.

1944-1945 yıllarında ilk mezunlarını veren Köy Enstitülerinin gelişimi pek çok çevrede değişik nedenlerle eleştiri konusu olmuştur. Köy Enstitülerinde yetişen öğretmenlerin yeni bir bilinçle yetişmeleri ve üstelik köylerde görev yapacak olmaları nedeniyle, sadece Demokrat Parti’nin eleştirilerine hedef olmamış, CHP’liler tarafından da yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur⁵¹.

Pek çok Köy Enstitülü öğretmenin sözlerine benzer cümlelerle yine Köy Enstitülü bir öğretmen Pakize Türkoğlu, 1946’dan sonra başlayan yıkıcı etkilerin nedenlerini şöyle açıklar:

“Köy Enstitüleri gibi benzeri görülmemiş bir atılımın toplumda şaşkınlık yaratacağı doğaldı. Köylüyü amaçlaması ve niteliğinin onların gereksinimlerine uygun olması, eğitimi yalnızca seçkinlere özgü görenlerden büyük eleştiri aldı. Kimileri daha ilk günlerde başlamıştı karşı çıkmaya: İş eğitimi, demokratik yaşam biçimi, özellikle karma eğitim, Enstitülerin kentlerden uzak oluşu, köylünün okul yapımına katılması vb. konular belli kesimlerce durmadan konuşuluyordu. Gelenekçi bir toplum olarak her yeniliğe karşı koyma eğilimimiz baskındı. ...

‘Herkes okursa çobanlık yapacak kimse kalmayacağı’ kaygısına kapılan tutucu eğitimcilerle çıkarıcı politikacılar, eleştirenlerin başında geliyordu. Onlar, Atatürk’ün varlığına karşın, yıllarca Türk eğitimini oyalamışlar, ülkenin beklentisine uygun bir yol yöntem bulamayarak para ve zaman kaybına neden olmuşlardı. Böyle bir sistem yaratılınca da hem niceliği hem niteliğine karşı çıktılar.”⁵²

CHP’nin erken tarihe aldığı seçimlerden sonra TBMM’nin 5 Ağustos 1946’da başlayan çalışmalarında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hükümet kurma görevini Recep Peker’e vermiş, Peker kabinesinde de Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Yeni bir meclis ve yeni bir hükümet döneminin daha ilk aylarından itibaren Köy Enstitüleri konusu meclis tartışmaları içinde yerini almıştır. Meclis’te Demokrat Partililerin Köy Enstitüleri’ne karşı gösterdikleri tepki, CHP’liler tarafından da eleştirilerin dillendirilmesine neden olmuştur. Tahsin Banguoğlu, Köy

49 Hasan-Âli Yücel, İzmir’de Köy Enstitüleriyle ilgili eleştirilere yanıt vermiştir. *Ulus*, 7 Temmuz 1946.

50 Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara, 1962, s.s.360-365; Galip Candoğan, *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri Tarihsel Bir Çerçeve*, Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1993, s.86; Nadir Gezer, “Devre Dışı Bırakılış”, *Köy Enstitüleri*, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 1996, s.s.112-113.

51 Candoğan, *a.g.e.*, s.86-88.

52 Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.491.

Enstitüleri uygulamasıyla birtakım hataların yapılmış olabileceğini ancak bunların “ıslah” edileceğini açıklamıştır. Bu sırada Köy Enstitülerini, hem DP’lilere hem de kendi partisine karşı savunan Saffet Arıkan olmuştur. Arıkan şu sözlerle eleştirilere yanıt vermeye çalışır: *“Sayın arkadaşlarım, emin olsunlar ki, bizim Köy Enstitülerimizde memleketin hayrına, nefine ve vatanın her mânâsıyla hizmetine çalışan insanlarla doludur ve emin olsunlar ki bu vadede yürüyeceklerdir. Ben bütün memleket ve millete temin ediyorum ki, bizim Köy Enstitülerimiz bu memleketin hizmetindedir. Ben bu Köy Enstitülerine ve orada çalışan Türk evlatlarına muvaffakiyetler dilerim.”*⁵³

Yeni Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer’de Köy Enstitüleri’nin “ıslahı” için girişimlere başlamıştır. Önce Köy Enstitülerine öğretmen yetiştiren Yüksek Köy Enstitüsü’nde “Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kurulu” oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kurul, Yüksek Köy Enstitüsü yönetmeliğini uygulamak, yönetim işlerini ilgilendiren kararları almak, bütçe taslağını hazırlamak, diğer Köy Enstitüleriyle arasındaki eğitim ve öğretim işbirliğini sağlamak, Köy Enstitülerinde sürdürülen eğitim ve öğretim işlerini inceleyerek bakanlığa bildirmekle görevlendirilmiştir⁵⁴.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın, 27 Kasım 1946’da idare amirleri ve Milli Eğitim idarecileriyle düzenlediği ilköğretimle ilgili toplantıda köy okullarının inşası, öğretmenlere arazi tahsisi, okula devam konuları görüşülmeye başlanmıştır.⁵⁵ Çalışmalar oluşturulan bir komisyon tarafından sürdürülmüştür. Komisyonun ulaştığı sonuçlar ve önerilerde köy okullarının yapımında köylüleri sıkıntıya düşürmeyecek tedbirler alınması bildirilmiştir⁵⁶.

Başbakanlık tarafından, hükümetin vaat ettiği işlerden başarılı olanların biran önce ilgili bakanlıklarca düzenlenmesi ve yapılacak basın toplantısında halka duyurulacağını bildirilmesi üzerine Milli Eğitim Bakanlığınca da bir rapor hazırlanmıştır. 11 Şubat 1947’de başbakanlığa sunulan raporda Eğitim Bakanı şöyle ifade eder:

“Köy eğitimine ait mühim konuları incelemek üzere geçen Kasım ayında Vali, Kaymakam gibi idare amirleriyle Milli Eğitim, Köy Enstitüsü Müdürleri, İlk öğretim müfettişleri ve köy muhtarlarından ve ilgili bakanlıklar temsilcilerinden mürekkep bir İlk öğretim Konferansı toplanmış ve bu konferansta:

- a) Köy okulları inşaat işlerinin kolaylaştırılması maksadiyle birlikler kurulması,
- b) Köy okulu binalarının ihtiyaca göre tiplerinin yeniden tespiti,
- c) İdare amirlerinin köy okullarına ait işlerle daha yakından ilgilenmeleri,
- d) On yıllık ilköğretim gelişme planlarının gerçek ihtiyaçlara göre yeniden gözden geçirilmesi,

53 Ullus, 3 Eylül 1946.

54 Ullus, 26 Eylül 1946.

55 Ullus, 28 Kasım 1946.

56 Ullus, 1 Aralık 1946.

e) Öğretmenin geçimine yarayacak arazinin ayrılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması konuları incelenerek gerekli esaslar belirtilmiş ve bu esasların uygulanmasına başlanmıştır.

Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgili ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerini sağlamak amacıyla Enstitülerin öğretmen kadroları kuvvetlendirilmiş ve yeniden yüksek tahsil görmüş 69 öğretmen bu müesseselerde hizmete sevk edilmiştir.

Köy Enstitülerinin çalışma programlarında ve çalışma sistemlerinde gereken düzeltmelere başlanmıştır.”⁵⁷

Eğitim Bakan’ının sürdürüldüğünü belirttiği çalışmalar öncelikle Köy Enstitüleri’yle ilgili yeni bir müfredat programının hazırlanmasıydı. 1947 yılında yeni bir müfredat programının hazırlanma gerekçesi de, daha bilgili öğretmen yetiştirmek olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle öncelikle öğretmenlik bilgisi derslerinin sayıları ve haftalık süreleri arttırılmış ve içeriğinde de değişiklikler yapılmıştır. 1943 programının esnek uygulanma özelliği tamamen terk edilerek derslerin amacı tek tek açıklanmış ve her enstitüde aynı şekilde uygulanması esas alınmıştır. Tarım ve iş derslerinde miktar olarak bir değişiklik olmasa da “Tarım çalışmaları” olan ders, “Tarım dersleri ve uygulamaları” olarak değiştirilmiştir. Böylece tarım çalışmaları üretime yönelik olmaktan çıkarılmıştır⁵⁸.

Köy Enstitülerini de diğer okullar gibi merkezi bürokrasinin sürecine dâhil eden ilk adım 25 Mart 1947’de Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla yeniden düzenlenmiş olan Köy Enstitüleri Yönetmeliğiyle atılmıştır. Köy Enstitüleri arasında yönetim, defter, dosya ve kâğıt işlerinde beraberlik getiren bu yönetmelikte disiplin, sınıf geçme, döner sermaye, alınacak öğrencilerin yaş ve eğitim durumu, öğrencilerin devam durumu gibi çeşitli konularda Köy Enstitüleri diğer okullardaki uygulamalara yaklaştırılmaya çalışılıyordu⁵⁹.

Köy Enstitülerinde yapılan değişikliklerden bir başkası da, Köy Enstitülerinin kuruluşuna temel olan 3803 ve 4274 sayılı kanunlarda yapılan değişikliklerdir.⁶⁰ Tüm bu değişikliklerle CHP 14 Mayıs 1950’de iktidarı DP’ye bırakırken, kendi yarattığı Köy Enstitülerini, özünü değiştirerek, bir anlamda klasik öğretmen okulları olarak teslim etmiştir.

6. Okullar

Köy Enstitüleri uygulaması ve ilköğretimde din derslerinin başlaması dışında bu dönemde özellikle ilköğretimde önemli bir düzenleme de yeni bir öğretim

⁵⁷ B.C.A. Muamelat Kataloğu, 030. 10- 14.81.7.

⁵⁸ Candoğan, a.g.e., s.54-56.

⁵⁹ Şevket Gedikoğlu, *Evreleri, Getirdikleri ve Yankıları ile Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971, s.188.

⁶⁰ A.g.e., s.189-190.

programının yapılması olmuştur. 1936 tarihli ilköğretim programı doğrudan CHP'nin ilkeleriyle tanımlanmış ve içeriği bu yönde oluşturulmuştur. CHP, çok partili düzene geçiş ve değişim sürecinde ilköğretim programında da bu nedenle bir değişikliğe gitmiştir⁶¹.

1948 ilköğretim programında genel amaç şöyle açıklanır. *“Millet hayatı ve geleceği için gerekli gördüğü bütün değerleri ve ülkeleri yurttaşlara aşılamayı her şeyden önce ilkokullardan bekler. İlkokullar çocuklara milli kültürü aşılamak mecburiyetindedir. İçinde yetişen bütün vatandaşlara aynı ülkeleri, aynı milli amaçları vermek için, gereken bütün bilgileri, alışkanlıkları, ilgileri, hizmet arzusunu verimli bir şekilde kazandırmak ilkokulun önemli ödevidir.”*⁶²

Ayrıca programda, bu genel amaç dışında dört başlık halinde ilkokulların “Milli Eğitim Amaçları” düzenlenmiştir. Bunlar, yetiştirilecek çocuğun toplumsal bakımdan, kişisel bakımdan, insanlık ilişkileri bakımından, ekonomik hayat bakımından en iyi yurttaş olmasını sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Her biri birkaç maddeden oluşmaktadır. Örneğin toplumsal bakımdan ilkokulun amacı özetle şu esasları içerir; *“Türk milleti, tarihi, Türk inkılâbı ilkeleri ve anayasaya bağlılık. Ayrıca, insanlara karşı iyi duygulu, kanunlara uyar, milli kaynakları korur, yurttaşlar arasında milli birlik esaslarına bağlıdır, kötü şartları düzeltmek için çalışır, bilimsel çalışma ve ilkelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar”*. Bu amaçlar 1962 ve 1968 tarihli ilkokul programlarında da korunarak sürdürülmüştür⁶³.

İlköğretim programında yapılan değişiklikten sonra 1949 yılında orta öğretim içinde yeni bir program hazırlanmıştır. İlköğretim programının öngördüğü “Milli Eğitimin Amaçları” ilkokul programından alınarak ilköğretim ve orta öğretim arasında uzun yıllar eleştirilen ilk ve orta öğretim arasında bağlantı olmadığı düşüncesi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır⁶⁴.

CHP iktidarının son yılında Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun açıkladığı rakamlara göre; okul çağındaki çocukların yüzde altmış ilkokula gitmektedir. 1948-1949 öğretim yılında 1.474.671 çocuk okula giderken, 1949-1950 öğretim yılında 150.781 çocuk daha okula başlamış ve toplam 1.625.452 çocuk okula devam etmektedir. 1948-1949 öğretim yılında 15.311 olan faal okul sayısına 1.718 okul ilave yapılarak toplam 17.029 okul faal duruma getirilmiştir⁶⁵.

61 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.242.

62 Mustafa Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları (1923-1950)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s.217-218.

63 Cavit Binbaşoğlu, *“Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”*, 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.150.

64 Özodaşık, a.g.e., s.228.

65 Ullus, 5 Ocak 1950.

Sonuç

Türkiye’nin 1940’lı yıllarda içinde bulunduğu koşullar ve dünyadaki gelişmeler siyasetin yeni bir biçim almasını zorunlu kılmıştır. 1945 yılında çok partili siyasal düzene geçişe hazır hale gelen Türkiye’de yeni partiler kurulmuştur. Özellikle CHP içinden ayrılan muhalefet hareketinin kurduğu DP, kısa bir zaman içinde örgütlenmesini gerçekleştirerek halkın giderek artan desteğini kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmayla CHP’nin parti programı ve hükümet programları esas alınarak, CHP’nin tek parti rejimi içindeki eğitim siyaseti ve uygulamalarının çok partili rejim içinde nasıl bir biçim aldığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Öncelikle CHP, çok partili düzen içinde ve DP’nin eleştirileri karşısında partide yeni düzenlemeler ihtiyacı duymuştur. Bunun sonucunda 1943 Kurultayında benimsediği kısmi serbestlik eğilimini, 1946 Olağanüstü Kurultayı ve 1947 Kurultayında genişletmiştir. Çok partili yaşam içinde CHP ideolojisini yeniden tanımlamıştır. 6 ilke CHP’nin nitelikleri olarak varlığını sürdürürken yeniden yapılan tanımları, yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir.

CHP’deki değişimin eğitime yansıdığı ilk konu din eğitimiyle ilgilidir. Geçmiş dönemin en hassasiyet gösterilen konusu olan “laiklik” anlayışı ve bu anlayışın bir uygulama biçimi olarak okullarda din dersi uygulamasına son verilmesi, çok partili düzen içinde birden tartışılmaya başlanmıştır. Üstelik eleştiriler sadece muhalif partilerden değil CHP’nin kendi içinden de dile getirilmeye başlamıştır. 1946 yılında TBMM Bütçe görüşmelerinde ortaya çıkan eleştiriler, 1947 Kurultayında da bir hayli artmıştır. Tüm bunların sonucunda, Türkiye’de okullarda din eğitimi uygulaması, CHP 1950’de iktidarı kaybetmeden önce başlamıştır.

Milli Şef Dönemi koşulları içinde sessiz bir muhalefet karşısında yürürlüğe giren Köy Enstitüleri, çok partili dönemin tartışmaları içinde yerini almıştır. Köy ve köylüye ilişkin toplumsal ve ekonomik temelden hareketle bir gelişme süreci yaratmayı amaç edinen Köy Enstitüleri uygulamasında köylülerin içinde bulunduğu koşullar ve savaşın getirdiği zorluklar önemli sorunlar yaratmıştır. Ancak çok partili düzen içinde uygulama bu yönüyle gündeme geldiği kadar ideolojik tartışma ve eleştirilere de konu olmuştur. Tartışmalar ve eleştiriler sadece DP’lilerden gelmemiş bizatihi CHP kendi içinde uygulamayı “ıslah” etmek diye tabir edilen biçimde yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Islah çalışmaları Köy Enstitüleri uygulamasını özünden farklı bir biçimde yeniden düzenlemiştir.

Tek parti rejiminin en karakteristik olduğu dönemde kabul edilen 1936 tarihli ilköğretim programı, doğrudan CHP’nin ilkeleriyle tanımlanmış ve içeriği bu yönde oluşturulmuştu. Eğitim sisteminin temel aşamasını oluşturan ilköğretim programı da değiştirilerek 1948 yılında yenilenmiş ve daha sonraki ilköğretim programlarına da temel oluşturmuştur. 1949 yılında ortaöğretim programı da değiştirilmiştir.

Sonuç olarak 1945 yılından sonra 4-5 yıllık bir süre içinde CHP hem iktidarı yitirmemek hem de çok partili düzenin gereği olarak eğitim sistemiyle ilgili değişikliklerin öncüsü olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

B.C.A. Muamelat Kataloğu, 030. 10- 14.81.7.

II. Resmi Yayınlar

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri-I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi.

III. Gazeteler

Ulus

IV. Makaleler ve Kitaplar

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1971.

_____, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil Yayın, İstanbul, 1994.

AKGÜL, L. Hilal, "VII. CHP Kurultayı'nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programında Devletçilik", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.58, Sayı: 1, İstanbul, 2008.

AYDIN, Muhammet Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Akabe Kitabevi, Ankara, 2000.

AYDIN, Mustafa, "1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2", *Türk Dış Politikası*, (Editör: Baskın Oran), C.I, 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BİLÂ, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, "Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları", *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

C.H.P. Programı (1939), Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

GEDİKOĞLU, Şevket, *Evreleri, Getirdikleri ve Yankıları ile Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971.

GEZER, Nadir, “Devre Dışı Bırakılış”, *Köy Enstitüleri*, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 1996.

GÜLCAN, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001

İPEK, Aydın, “Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam-Hatip Okulları”, *Abece*, Sayı: 71, Haziran 1992.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, 2. Basılış, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.

KİRBİ, Fay, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara, 1962.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

ÖZODAŞIK, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları (1923-1950)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999.

TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.

TONGUÇ, İsmail Hakkı, *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul, 1952.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

TÜRKOĞLU, Pakize, *Tonguç ve Enstitüleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

ÜSTEL, Füsün, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE YAPILAN CUMHURİYET HALK PARTİSİ KONGRELERİ TEMELİNDE DEĞİŞMEZ GENEL BAŞKANLIK, KEMALİZM VE MİLLİ ŞEF KAVRAMLARI

Hakan UZUN*

Özet

Siyasi partilerin kongreleri, partinin ve ülkenin sorunlarının görüşüldüğü, partilerin izleyeceği siyasetin belirlendiği, geniş kapsamlı toplantılardır. Bu kongreler, ülkenin kaderini etkileyecek bir boyuta da sahiptir. Çünkü partilerin kongrelerinde aldıkları kararlar, genellikle o siyasi partilerin ülke yönetiminde ya da muhalefette iken izleyeceği yol haritalarını da meydana çıkarır. Türk siyasi tarihinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere sahip olan CHP de ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında, toplam olarak yedi kongre düzenlemiş ve Türk siyasi kültürü üzerinde etkisi olduğu söylenebilecek olan “Değişmez Genel Başkanlık”, “Milli Şef” ve “Kemalizm” kavramları, CHP’nin bu kongrelerinde ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan ikisi çok partili hayata geçilmesiyle birlikte gündemden düşmüş, sadece Kemalizm kavramı birbirinden farklı yorumlarla açıklanmış olsa da günümüze kadar sürekliliğini korumuştur.

Anahtar Kelimeler: Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm, Milli Şef, CHP, Siyasi Partiler, Atatürk, İnönü, Parti Kongresi.

THE FIXED GENERAL PRESIDENCY, KEMALISM AND NATIONAL CHEF CONCEPTS ON THE BASIS OF CONVENTIONS HELD BY REPUBLICAN PEOPLE’S PARTY IN THE SINGLE-PARTY PERIOD

Abstract

Political conventions are the comprehensive caucuses in which issues regarding the party and the country are discussed and policies to be followed by the parties are established. Such conventions have an aspect affecting the country’s

* Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Kırşehir. (huzun@ahievran.edu.tr)

destiny. Because, decisions adopted by the parties in such conventions reveal the road maps to be followed that political party while it is the ruling or opposition party. CHP which has a significant and determinant role in the Turkish political history between 1923 and 1946 when the country was governed by a single political party held total seven conventions and the concepts “The fixed General Presidency” “National Chief” “Kemalism” which have an effect on the Turkish political culture were unveiled in those conventions of CHP. Two of these concepts fell off the agenda upon the transition to the multi-party system; just the concept of Kemalism has prevailed until today even though it was explained with various interpretations.

Keywords: *The Fixed General Presidency, Kemalism, National Chief, CHP (Republican People’s Party), Political Parties, Atatürk, Inonu, Political Convention.*

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi,¹ Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk siyasal partisidir. Gerek Türkiye’deki devrimi gerçekleştirmesinden ve uzun bir süre tek parti olarak iktidarda kalmış olmasından, gerekse kendisinden sonra kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti gibi partilerin kurucu kadrolarını kendi içinden çıkarmış olmasından dolayı Türkiye’de var olan siyasi kültürün biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle de Türk siyasi tarihinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

HF’nin resmen kurulması 1923 seçimlerinden sonra ise de, Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kararını 6 Aralık 1922’de, Ankara’da Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Ögüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeçle kamuoyuna duyurmuş, demecinde yeni bir parti kuracağını açıklarken, fırkasının programının hazırlanmasında uzmanların görüşlerinden de yararlanılacağını belirtmiştir².

14 Ocak 1923’te İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri’ye, çıkacağı bir seyahat sırasında kurmayı tasarladığı Halk Fırkası ile ilgili olarak açıklamalarda bulunarak, herkesi aydınlatmayı düşündüğünü söyleyen³ Mustafa Kemal Paşa, gerçekten de

1 Makalede akademik bir yaklaşımın gereği olarak partinin adı 1924 yılına kadar Halk Fırkası (HF), 1924’ten 1935’e kadar Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1935’ten sonra ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak kullanılmıştır.

2 Demecinde şunları söylemiştir: “...milletin, her sınıf halkında ve hattâ âlemi islâmın en uzak köşelerinde beni ebediyen müfthir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazî bir ferdi millet sıfatıyla hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim. Başka memleketlerde müteşekkil bu fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları tamamiyle memleket ve milletimizin hakiki ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım. Bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tesbit eylemek üzere bilcümle vatanperveranın, erbabı ilim ve fennin müzaheret ve müşareketine müracaatı vazife addeyledim.” Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, C.II, ATAM Yay., Ankara 1997, s.51.

3 İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri’ye şunları söylemiştir: “...Halk Fırkası hakkında esnayı seyahatimde bulacağım fırsatlardan istifade ederek bazı izahlarda bulunmak niyetindeyim. Benim fırka teşkil

daha sonra çıktığı uzun bir yurt gezisi sırasında, kurulmasını düşündüğü parti hakkındaki görüşlerini açıklamış, partinin özellikleri konusunda gazetecilere ve halka aydınlatıcı bilgiler vererek, Halk Fırkası'nın bütün sınıfların çıkarlarını koruyacak bir parti olacağını söylemiştir. 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de⁴, 16-18 Ocak 1923'te İzmit'te⁵, 30 Ocak 1923'te İzmir'de⁶, 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de⁷ bazen gazetecilerle, bazen de halka yönelik olarak yaptığı konuşmalar sırasında, Halk Fırkası konusuna birçok kez değinmiş, amacı konusunda açıklamalarda bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın ilk programı olarak da kabul edilen ve "*Dokuz Umde*" denilen bir seçim bildirgesi yayımlamıştır. Bu beyannamenin başlangıç kısmında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini söyleyerek, seçim sonrası kurulması düşünülen Halk Fırkası konusunu da halkın onayına sunmuş, dokuz umdeyi benimseyenlerin oylarını talep etmiştir⁸. Bu nedenle 1923 seçimlerinin Mustafa Kemal Paşa için ayrı bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim milletvekili adaylarını belirledikten sonra, çeşitli illerin halkına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne gönderdiği yazılarla, adaylarının desteklenmesini istemiştir⁹. Seçim çalışmaları büyük bir ciddiyetle yürütülmüş, seçimi çok büyük bir oranda Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları kazanmış¹⁰ ve bu durum Halk Fırkası'nın kurulmasına olanak sağlamıştır.¹¹ Seçimden sonra, 7 Ağustos'tan itibaren, Halk Fırkası'nın Nizamnamesi'nin hazırlanması çalışmaları başlamış ve birçok toplantıdan sonra, hazırlanan nizamnameyi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis Grubu, 9 Eylül 1923'te onaylamıştır. Halk Fırkası ise 23 Ekim 1923'te Dahiliye Vekâletine müracaat ederek, resmen tasdikini sağlamıştır¹². 10 Kasım 1924'te partinin

etmem hakkında endişeli mütaleada bulunanları tenvir edeceğim. Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şeraiti buna müsaittir" ASD, C.II, s.54.

- 4 Eskişehir'de yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: "...Münferid delâletlerin muhassalası kâfi değildir! Bütün bu delâletleri bir teşekkül dahilinde yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm bâde's-sulh siyasî bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek.. Siyasî fırka ale'l-ittlak bir mücadele fikri tazammun eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfın menafî'ini te'min değildir." Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Yay. Haz.: Arı İnan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1996, s.36.
- 5 ASD, C.II, s.58-69; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923..., s.80-83, 118-122.
- 6 ASD, C.II, s.87 vd.
- 7 ASD, C.II, s.98 vd.
- 8 Beyannamede ki satırlar şöyledir: "...Yeni devreî mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir. Mezûr Fırkanın, halk hakimiyeti, teceddüt ve inkişafatı maddiye ve maneviye esasatına mübteni mufasssal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazarı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir" Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB), ATAM Yay., Ankara, 1991, s.516.
- 9 ATTB, s.519 vd.; Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999, s.46.
- 10 İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2. Basım, C.III, Sa.: 8, s.s.: 427-442, Mart 1984, s.441; Tunçay, a.g.e., s.46-49.
- 11 Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.74-75.
- 12 Hikmet Bila, CHP 1919-1999, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.39-40; Güneş, agm., s.442; Uyar, a.g.e., s.75.

adına “Cümhuriyet” eklenmiş ve “Cumhuriyet Halk Fırkası” adını almıştır. Partinin 1935’te toplanan Dördüncü Büyük Kongresi’nde adı, Türk dilindeki sadeleştirme çabalarının etkisiyle, “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak belirlenmiştir¹³. CHF’nin ilk genel başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle, 19 Kasım 1923 tarihinde İsmet Paşa’ya gönderdiği bir yazıyla, “...Halk Fırkası Reisi Umumiliği ile fiilen iştigale vazifei haliyem müsait olmadığından zatı devletlerini tevkil ediyorum”¹⁴ diyerek, onu Genel Başkan Vekilliği’ne tayin etmiştir. İsmet Paşa da, 20 Kasım 1923 günü Müdafa-i Hukuk Merkezleri’ne gönderdiği bir genelgeyle¹⁵ bu durumu kamuoyuyla paylaşmış ve ARMHC’nin bütün örgütlerini Halk Fırkası’nın içine almıştır.

CHP, ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında, Sivas Kongresi (1919) ile birlikte 1927, 1931, 1935, 1938 (Olağanüstü), 1939 ve 1943 yıllarında, toplam olarak yedi kongre düzenlemiştir. Bunların birisi olağanüstü kongre olup, dördü Atatürk döneminde, üçü ise İsmet İnönü döneminde yapılmıştır. Genelde 1935 yılına ait olmakla birlikte, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, CHP kongrelerin düzenlenmesine çok önem vermiş, kongreler, yurt dışından da dikkat ve ilgiyle izlenmiştir¹⁶. Bu kongreleri, partiyi halka tanıtmanın ve sevdirmenin bir aracı olarak da gören CHP, Halkevi sinema salonlarında, kongre toplantılarının halk tarafından izlenmesini sağlamış¹⁷, kongrelere katılacak delegelerin yol, otel ve traş gibi masraflarını karşılamış, ayrıca milletin bu konuya ilgisini çekmek için kongrelerin basın yoluyla halka duyurulmasından, parti büroları ile Halkevlerinin süslenmesine, gösteri ve toplantıların nasıl ve nerelerde yapılması gerektiğine kadar her şeyi en ince ayrıntısına kadar düzenlemeye çalışmıştır. Bu günlerin anısını yaşatmak için, özel bir damga yaptırarak, PTT tarafından, mektup zarflarının üzerine basılmasını ve altı oklu parti bayrağının sigara paket ve kutularının üzerine yapıştırılmasını sağlamış, kongreye katılan delegelerin fotoğraflarının yer aldığı bir hatıra albümü hazırlamıştır¹⁸. Basında yer alan haberlere göre, CHP’nin 1935 Kongresi dolayısıyla birçok ilde; dükkânlar parti bayraklarıyla süslenmiş, Halkevlerinde CHP’nin tarihçesi üzerine konferanslar verilmiş, eğlenceler düzenlenmiş, tiyatro gösterileri yapılmış, gece fener alayları düzenlenmiş, şehirlerin sokakları ışıklandırılıp, süslenmiş, Atatürk’ün kongreyi açışı sırasında yapacağı konuşmanın herkes tarafından dinlenebilmesi için yerleşim yerlerinde belli başlı yerlere radyolar ve hoparlörler kurulmuş, Kongrenin toplandığı yerin önüne, CHP’nin ileri doğru hızla

13 *Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.6; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, C.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.27-28; Bila, a.g.e., s.43; Uyar, a.g.e., s.75.

14 *ATTB*, s.553.

15 Bila, a.g.e., s.42-43; Uyar, a.g.e., s.76.

16 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 490. 01/607.102.7.1939.

17 Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, halka kongre toplantıları dışında, Hatay’ın anavatana katılması merasimi, Ankara Kömür Sergisi, Atatürk İhtifali, Trakya Manevraları gibi konularda da filmler izlettirilmiştir. BCA 490. 01/1207.5.1.1940.

18 BCA 490. 01/15.79.9.1935; BCA 490. 01/15.81.3.1935; BCA 490. 01/15.81.1.1935; BCA 490. 01/3.10.5.1935; BCA 490. 01/4.19.29.1938; BCA 490. 01/212.240.3.1939; BCA 490. 01/219.863.1.1946; BCA 490. 01/6.29.11.1946.

yöneldiğini sembolize eden bir heykel yapılmıştır¹⁹.

Ülkeyi uzun bir süre tek parti olarak yönetmiş olan CHP'nin kongrelerinin araştırılması, Türkiye'deki ekonomik, siyasi ve sosyal değişim ve gelişim tarihinin sergilenmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın yapılmasındaki amaçlardan birisi Türk tarihinin en eski partilerinden birisi olan CHP'nin tarihsel gelişiminin aydınlatılmasına katkı sağlamak, diğeri ise günümüz Türkiye'sinde yaşanan siyasi kültürün kökenleri hakkında bir takım ipuçlarına ulaşmaktır. Araştırmaya konu olan; "Değişmez Genel Başkanlık" kavramı, CHP'nin 1927 yılı Büyük Kongresi'nde, "Kemalizm" kavramı somut bir şekilde 1931 ile 1935 Büyük Kongrelerinde, "Milli Şef" kavramı ise 1938 Olağanüstü Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de çalışma kurgulanırken, adı geçen kongreler hakkında kısaca bir değerlendirme yapıldıktan sonra, belirtilen kavramların nizamname ve parti programlarındaki yerleri, ortaya çıkış gerekçeleri ile sonraki dönemlerde nasıl bir gelişme kaydettikleri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırmada daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için, bu kavramların ortaya çıktığı 1920'li ve 1930'lu yıllarda ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar ile kongrelerin toplanmasından hemen önce CHP'de yaşanan değişimlere de yer verilmiştir.

1. Türkiye'nin 1920'li ve 1930'lu Yılları

Milli Mücadele'nin askeri safhasının başarıyla sonuçlanmasından, 1927 yılına kadar geçen süre içinde, Türkiye'de oldukça önemli değişimler yaşanmış, ülkenin çehresi değişmiştir. Siyasi ve toplumsal alanlarda, Osmanlı Devleti'nden tamamen kopuşu simgeleyen önemli ve radikal adımlar atılmış; Saltanat ve Hilafet kurumları kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, toplumsal alanda halkın gündelik yaşamına doğrudan etki eden, kılık ve kıyafet düzenlemesi, Medeni Yasa'nın değiştirilmesi gibi bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu tür uygulamalar, toplumun her kesimi tarafından olumlu karşılanmamış, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresi de dahil olmak üzere, yeni düzenlemelere ve onun şahsına yönelik olarak, meclis içinde ve dışında güçlü bir muhalefet doğmuş, ülkede siyasi ve sosyal gerginlikler artmış, sıkıntılı bir dönem yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele dönemindeki yakın çalışma arkadaşları tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, bu tür sıkıntıların bir çeşit yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak muhalefet olgusu bununla sınırlı kalmamış, Şeyh Sait İsyanı gibi bir takım isyanlara, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın, İzmir'de, şahsına yönelik olarak bir suikast teşebbüsü düzenlenmesine kadar varmıştır. Bu tür olayları önlemek için çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası ve kurulan İstiklal Mahkemeleri de, ülkede otoriter denebilecek bir yönetimin oluşmasına neden olmuştur²⁰.

19 Heykel, anavatanı gösteren büyük bir kayadan fırlayan stilize edilmiş dinç ve kuvvetli CHP'yi temsil eden bir gençtir ve ok atmaktadır. *Ulus* 8, 11 Mayıs 1935; *Cumhuriyet* 9 Mayıs 1935.

20 Bu konularda bkz.: Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)*, C.I-II, Dokuz Eylül Üni. Yay., İzmir, 1988; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007; Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*

CHF'nin 1927 Büyük Kongresi öncesinde, iktidardaki tek parti olan CHF'de de değişikliklere gidilmiştir. Üçüncü dönem meclisinin milletvekillerini belirlemek amacıyla yapılacak seçimden önce 23 Haziran 1927'de CHF'de bir tüzük değişikliği yapılmıştır. Buna göre, parti başkanı, milletvekili adaylarını tek başına belirleme yetkisine sahip olmuştur²¹. Böylece Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa, parti adaylarını fiilen olduğu gibi resmen de doğrudan kendisi seçmeye başlamıştır²². CHF'de, seçimlere gidilirken bir yenilik daha yapılmış ve milletvekillerinin uymak zorunda oldukları bir takım koşullar seçimden önce açıklanmıştır²³.

CHF'deki bu yenilikler, Mustafa Kemal Paşa'nın I. ve II. Meclislerdeki deneyimlerinden sonra, meclise seçilecek milletvekillerinin seçiminde daha hassas davranmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, belirlediği amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken, artık kendisinin engellenmesinden yana değildir. Parti programına bağlı, homojen bir milletvekili kadrosuyla, parti ve meclis içinde bir disiplin oluşturmak istemiştir²⁴. Özellikle önceki dönemde

(1924-1925), İletişim Yay., İstanbul, 2003.

- 21 Bu konudaki karar şu şekildedir: "Mebus Namzetleri Halk Fırkası'na Nasıl Tespit Edilecek? Ankara 23 (AA) CHF Grup Heyeti Umumiyesi bu günkü içtimalında fırka nizamnamesinin 26. maddesi hakkında verilen bir tadil takririni müttehiden kabul ve tasvip etmiştir. Tadil esbab-ı mucibesinde deniliyor ki: Fırka grubu tarafından tanzim edilen fırka nizamnamesinde yapılacak tadilat ve ilavatin Fırka Kongresinin nazar-ı tasvibine arz olunması mukarrer idi ve bu maksatla fırka müfettişleri tarafından uzun müddet çalışılarak bir proje vücuda getirilmiştir. Fırka Kongresinin tehir-i içtimal sebebiyle nizamnamede bir tadil vücuda getirmek muvafık değilse de intihap münasebetiyle mebus namzetlerinin tespit ve ilanına ait maddenin tadil ve tasrihi icap etmiştir. Bu babda kabul edilen tadil teklifi bercevh-i atidir. Fırka divanının vazai fi meyanında BMM intihabatını idare ve fırka namına mebus namzetleri tayin olunarak Umumi Riyaset Vezai fi meyanına atideki cümleler ilave olunmuştur. Fırka namına mebus namzetlerinin tespiti ve ilanı Umumi Reisi aittir. Umumi Reis mebus namzetlerini ya bizzat imzasıyla ilan eder veya Umumi Reis Vekiline ilan ettirir. Umumi Reis BMM intihabatını Umumi Reis Vekili ve Katib-i Umumi ile beraber idare eder." Vakit 24 Haziran 1927; Hakimiyet-i Milliye 26 Haziran 1927.
- 22 Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cilt IV, 4. basım, s.s.: 84-173, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.104-105.
- 23 "Milletvekillerinin Tanımağa Mecbur Oldukları Özel Şartlar Hakkında Tamim (29.VIII.1927)
- 1- Mebusların hususi hayatlarında ticaret ziraat ve sanayi vesairedeki iktisadi ve mali faaliyetleri devletin resmi kanunlarına tabidir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup mebusların mebusluk sıfatını hususi hayatı iktisadiyeleri için İstihkar edememelerine Fırka Reisi umumiliği dahi hususi itina gösterecektir. 2- Sermayesinin ekseriyeti devlete ait olan müessese ve şirketlerle menafii, umumiyyeye ait ve mukavelei mahsuseye müstenid imtiyazı şirketlerde ve inhisar idarelerinde hükümet tarafından meclisi idarelere tayin olunan azalar ve bu müessesatı temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya mensup mebuslardan olmayacaktır. Mütebaki şirket ve müesseselerin Meclisi idare azalığı kavaidi umummiyyeye tabidir. 3- Büyük Millet Meclisinin reis ve reis vekilleri ve icra vekilleri de fırka kâtibi umumîsi ve Fırka gurubunun reisi ve reis vekilleri ve Cumhuriyet Halk Fırkasının müfettişleri gerek devletin alâkadar olduğu müesseselerde ve gerekse devletin alâkadar olmadığı hususî şirket ve müesseselerde Müdürlük ve Meclis idare azalığı gibi idare ve temsil vaziyetlerinden, hakiki surette feragat ederler. Müdürlük ve Meclisi idare azalığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın hususi müesseselerde hissedar olmak devletin kavanini umumiyyesine tabidir. 4- Mebusların vazifeye devam noktasından vaziyetleri Büyük Millet Meclisinin kavaidi mahsusasına tabidir. Fırkaya mensup mebusların Büyük Millet Meclisinde devam noktai nazarından bulunacakları vaziyet fırkanın riyaseti umumiyesince hususi ehemmiyeti haiz olacaktır. 5- Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup olan mebuslar balâdaki kavaidi riayeti fırkanın riyaseti umumiyesine karşı teahhüt etmiş mevkîindedirler. Gazi Mustafa Kemal." ATTB, s.581.
- 24 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995,

yaşanan TCF ve İzmir Suikastı deneyimleri, Mustafa Kemal Paşa'yı TBMM'ye girecek milletvekillerinin seçiminde daha dikkatli davranmaya itmiş olmalıdır. Nitekim üçüncü dönem meclise giren 316 milletvekilinden; birinci dönemde üye olan üçüncü dönem milletvekili sayısı Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere 84 kişi, ikinci dönemde üye olan üçüncü dönem milletvekili sayısı 128 kişi, hem birinci ve hem de ikinci dönemde üye olan üçüncü dönem milletvekili sayısı 79 kişi iken; üçüncü dönemde ilk kez seçilen milletvekili sayısı 121 kişidir²⁵. Dolayısıyla üçüncü dönemde meclis milletvekilleri açısından tümüyle yenilenmemiş olmakla birlikte, yaklaşık üçte bir oranında yenilendiğini söylemek mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti, her ne kadar Osmanlı Devleti döneminde yaşanan modernleşme sürecinin bıraktığı miras üzerine kurulmuşsa da, ulus-devlet modelinde yeniden yapılanma sürecine gidilmiş olduğundan, kendine özgü farklılıkları da sergileyerek, çoğu yerde Osmanlı Devleti'nin kurduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal düzenden kopuşun da bir ifadesi olmuştur. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan hızlı ve radikal değişim hamleleriyle, yeni rejime uygun, yeni bir insan ve toplum modelinin yaratılması hedeflenmişken, 1930 yılına gelindiğinde ülkede iki önemli sorunla karşılaşmış; CHF'nin ekonomik sorunları çözme ve inkılâbın halka benimsetilmesi konusunda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının, Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve ardından gelişen Menemen Olayı, bu sorunların iktidar tarafından daha açık bir şekilde gözlemlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle 1930'lu yıllar, rejimin tehlikede olduğuna inanılan ve bunu önlemek için; Cumhuriyetin daha sağlam temellere oturtulması için önlemlerin alınmaya çalışıldığı, ekonomik kalkınmanın öncelikli olduğu, "*bir devrim ideolojisi*" üretilmesi çabaları ile inkılâbın halka benimsetilmesi için propaganda faaliyetlerinin arttığı, kalkınmanın "*topyekün bir kalkınma*" olarak algılandığı; ekonomik ve entelektüel-kültürel kalkınmanın bir bütün olarak düşünüldüğü, ikisinin birlikte yürütülmeye çalışıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. CHF'nin 1931 Büyük Kongresi toplanmadan önce, milletvekilliği seçimleri de yapılmış, iki başarısız deneyimden sonra Türkiye'de çok partili siyasi hayatın henüz işletilemeyeceği düşüncesiyle mecliste çok seslilik yaratabilmek için 20 bağımsız milletvekilinin, meclise girmesine olanak sağlanmış, 10 Mart 1931'de otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Bey (Peker) CHF'nin genel sekreterliğine getirilmiştir. Bunların dışında parti-devlet bütünleşmesini sağlayan girişimlerde de bulunulmuş, CHF ülkede daha otoriter bir şekle bürünmeye başlamış ve tek parti yönetimini pekiştiren uygulamalara gidilmiştir. 1930'lu yıllarda Türk Ocakları'nın yanı sıra Mason Locaları, Kadınlar Birliği ve Muallimler Birliği gibi dernekler kapatılmış; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Spor Kulüpleri CHF'nin kontrolüne girmişlerdir. Tüm toplumsal katmanları kontrolü altına almaya ve kendine bağlamaya çalışan CHF, işçi

s.279; İhsan Güneş, "1923 Seçimleri", 70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u Ve Dönemi, Der. ve Yay. Haz.: Gül E.Kundakçı, s.s.: 113-131, ODTÜ Yay., Ankara, 1999, s.129; Uyar, a.g.e., s.80-81.

25 Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, b.y.y., b.t.y., s.661-672.

ve esnaf cemiyetlerini de kendi bünyesinde örgütlemeye çalışmıştır. Üniversitenin özerkliği de 1933 yılında çıkarılan bir kanunla son bulmuştur. 1935'deki Kongre'de Parti Genel Sekreterlik görevi ile İçişleri Bakanlığı görevi birleştirilmiş, illerdeki parti başkanlığı görevi valilere bırakılmıştır²⁶.

1930'lu yılların dikkat çeken diğer gelişmeleri ise İsmet İnönü ile Atatürk arasındaki ayrılık, Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi olmuştur. Atatürk'le, İnönü'nün yaklaşık olarak 13 yıl 1,5 ay süren çalışma arkadaşlığı çeşitli nedenlerle²⁷ sona ermiş ve yerine Celal Bayar Başbakan olmuştur. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünden sonra ise uzun süredir siyaseten inzivaya çekilmiş olduğu söylenebilecek olan İnönü, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Ancak İnönü, Atatürk'ün yakın çevresi olarak bilinen Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok ve Ali Çetinkaya'nın muhalefetine karşın, özellikle de Celal Bayar'ın desteğiyle Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir²⁸.

2. Değişmez Genel Başkanlık

CHP'de "Değişmez Genel Başkanlık" kavramı ilk kez CHF'nin 1927 yılı Büyük Kongresi'nde dile getirilmiştir. Bu kongre, 1927'de yapılan milletvekili seçimlerinin ardından, 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında, Sivas Kongresi'ni Birinci Kongresi olarak kabul eden, Halk Fırkası'nın II. Büyük Kongresi olarak toplanmıştır. CHF'nin 1927 Büyük Kongresi'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'unu okuması damgasını vurmuş, hatta CHF'nin kongresini gölgede bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış konuşmasında, Sivas Kongresi'ni CHF'nin ilk kongresi olarak kabul ettiğini belirterek, bu kongreyi CHF'nin ikinci kongresi olarak göstermiştir. Ayrıca son seçimlerde alınan sonuçla, halkın CHF'ye büyük bir güven gösterdiğini belirterek, halkın da bu davranışıyla CHF'den böyle bir talebi olduğunu söylemiştir. Onun bu tavrı, CHF'yi Millî Mücadele'yi başarıyla yürüten ve yeni bir devletin

26 Türkiye'nin 1930'lu yılları için bkz.: Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Yay., Ankara, 1981, s.101-102; Feridun Ergin, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., b.y.y.,1977, s.14; Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, Hil Yay., İstanbul, 1983, s.101, Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s.103; Ercüment Kuran, *Atatürkcülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1981, s.42; Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.9-15; Hakkı Uyar, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayınları, Ankara, 2006, s.58-62; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.18-19, 29; Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003, s.133; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.223-224; Temuçin Faik Ertan, *Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix Yay., Ankara, 2010, s.11-14; Koçak, "Siya-sal...", s.113-115; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.150; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Ankara, 1992, s.102-103; Tunçay, a.g.e., s.306 vd.; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alagon, Sarmal Yay., İstanbul, 1995, s.89-90.

27 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.202-207; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.23-76.

28 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.13-16; Koçak, a.g.e., s.97-139.

kurulmasına öncülük eden ARMHC'nin bir devamı olarak kabul edip, iktidarını da bu meşruiyet temeline oturttuğunu göstermektedir.²⁹ Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında da Nutuk'unu söylemesinin kendisi için zorunlu bir görev olduğunu ve böylelikle milletine dokuz senelik faaliyetlerinin de hesabını verebileceğini ifade etmiştir. Kongre başkanlığı ve kâtipliklerinin seçimlerinin yapılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa tekrar kürsüye çıkmış ve tarihi Nutuk'unu; 6 gün, 36 saat 33 dakikada söylemiştir. Nutuk'un söylenmesinin bitiminden sonra Necip Asım Beyin bir önerge vererek, Nutuk'un "...kongre tarafından teşekkür ve minnetle tasvip edilmesini ve fırka defterine geçirilecek olan iş bu tasvip kararının kongreye iştirak eden bilumum murahhaslar tarafından imzalanmasını ve Gazi'ye takdimini teklif" etmiştir. Necip Asım Beyin önergesi oy birliği ile kabul edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta dile getirdiği her şey CHF'de de onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'unu söylediğinde metin haricinde bir konuşma yapmış ve dokuz seneden beri isimleri bilinen ve bilinmeyen kişiler tarafından kendisine verilen para ile yapılan bağışların da hesabını vermiş, tüm gayrimenkullerini CHF'ye bırakmıştır³⁰.

CHF'nin 1927 yılı Büyük Kongresi sırasında düzenlenmiş olan Nizamnamesi, Umumi Esaslar ve altı kısımdan oluşmuştur. CHF Genel Başkanlığı konusu, Umumi Esaslarda ele alınmış³¹ ve burada yer alan altıncı maddede: "Cümhuriyet Halk Fırkasının umumi reisi; Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir"³² denilerek, Mustafa Kemal Paşa'nın, partinin genel başkanı olduğu belirtilmiştir. CHF'nin 1923'te düzenlenmiş olan Nizamnamesinin beşinci maddesinde ise "Halk Fırkası Umumî Reisini hâl-i içtimâda bulunan TBMM'nin âzâsı meyanından Büyük Kongre intihap eder. Vazife-i riyaset tecdiden intihap olunacak TBMM'nin içtimâa ibtidarını müteakip ilk

29 Öz, a.g.e., s.62; Uyar, a.g.e., s.69.

30 CHF'nin 1927 Kongresi'nde okunan Nutuk hakkında geniş bilgi için bkz.: Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s.17-42.

31 1927 CHF Kongresi sonucunda kabul edilen nizamnamenin "umumi esaslar" bölümündeki maddeler şöyledir:

"Madde 1- Cümhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler kanununa tevfikân teşekkül etmiş Cümhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi, Siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankaradır. Madde 2- Fırka; Türk milletini mevkî itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tegallüp idaresi imkânını kapıyan yegâne şekli idare-i deoletin, hakimiyeti milliyenin aksayî tekâmülü olan (Cümhuriyet) olduğunu ve Cümhuriyeti hâlen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i mîlliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilân eder. Madde 3- Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvî ihtilâlatından kurtararak milletin, siyasî, içtimâî, iktisadî bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin maasırı medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâl tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyleyler. Madde 4- Fırka; millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şüabatı faaliyette halk tarafından ve halk için faydasını hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir mûsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler. Madde 5- Fırka; vatandaşlar arasında en kaovî rabitanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak türk dilini ve türk kültürünü bihakkin tamâm ve inkişaf ettirmeği ve bütün şüabatı faaliyette bu esas mevkî itibar ve meriyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların vilâyeti ammesini ve her ferde seyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder. Madde 6- Cümhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisi; Fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir. Madde 7- İş bu umumî esaslar, hiçbir vechile tebdil edilemez." Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s.3-5.

32 Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927, s.5.

in'ikat edecek Büyük Kongre'ye kadar devam eder. Umumî Reis'in tekrar intihabı caizdir"³³ denilmiştir. Görüldüğü gibi 1927 Nizamnamesinde, 1923 Nizamnamesinden farklı olarak, Parti Genel Başkanlığı seçimi işinin nasıl yapılacağına düzenlenmesi yerine, genel başkanın Mustafa Kemal Paşa olduğu açıkça yazılmıştır. Buna ek olarak 1923 Nizamnamesinin 7. Maddesinde, "Umumî esasları gösteren işbu maddeler, ancak Büyük Kongrenin sülûsan-ı ârâsıyla tebdil ve ilga olunabilir" denilerek, umumi esasların büyük kongre üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebileceği kararlaştırılmışken³⁴, 1927 Nizamnamesinde "İşbu umumî esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez" denilerek, umumi esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği hükmü getirilmiştir³⁵. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa değişmez genel başkan olmuştur. Bir başka deyişle Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı, yetkileri ve partinin ilkeleri değişmez kabul edilmiştir.

Nizamnamenin 20. maddesinde de umumi reisin yetkileri belirlenmiştir. Buna göre: "Umumî reis; büyük Kongranın, Fırka divanının, umumî heyet-i idare ile meclisteki Fırka grubunun da tabîi reisidir. Umumî reis; Fırkanın idare-i âliyesini elinde tutar ve Fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salâhiyetini ancak umumî reis haizdir. Umumî reis lüzum görürse bu baptaki hukuk ve salâhiyetini umumî reis vekiline veya kâtibi umumiye tevdi eder."³⁶ Ayrıca Nizamnamenin 21., 22., ve 23. maddeleri de genel başkana, genel başkan vekili ve genel sekteri seçme yetkisi vermekte olup, bu üç kişi aynı zamanda parti divanını da oluşturmuşlardır. Divanın kararlarına tüm parti üyelerinin kayıtsız ve koşulsuz uyma zorunluluğu olduğu gibi, divan parti adaylarını da belirleme yetkisine sahiptir³⁷.

1931 Kongresi'nde Umumi Esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğine dair madde kaldırılmış, ancak umumi reislik hakkındaki maddede, "Cümhuriyet Halk Fırkasının daimî umumî reisi, Fırkayı kuran GAZÎ MUSTAFA KEMAL Hazretleridir" denilerek, Mustafa Kemal Paşa'nın değişmez genel başkan olduğu hükmü korunmuştur. Ayrıca umumi reis ve divanın yetkilerinde de bir değişiklik yapılmamıştır³⁸.

1935 Kongresinde hazırlanmış olan Nizamname, 1931 Nizamnamesi ile aynı özelliklere sahipken³⁹, CHF'nin 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda ise Atatürk'ün ölümünden sonra TBMM tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına seçilen İsmet

33 Tunçay, a.g.e., s.375.

34 aynı yer.

35 Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927, s.5.

36 aynı eser, s.11-12.

37 1927 Nizamnamesinde maddeler şöyle yer almıştır:

"Madde 21- Umumî riyaset divanı; Fırka umumî reisi ile kendilerinin bizzat intihap edecekleri umumî reis vekilinden ve umumî heyet-i idare azası meyanından seçecekleri Fırka kâtibi unumisinden ibarettir. Madde 22- Umumî riyaset divanının vereceği kararlar tekmiil Fırka azasınca bilâkaydüşart mutadır. Madde 23- Umumî riyaset divanı; Büyük Millet Meclisi intihabatını idare ve Fırkanın mebus namzetlerini tespit eder. Namzetler; umumî reis tarafından ilân olunur." Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927, s.12-13; Bila, a.g.e., s.55-56.

38 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, s.3, 6.

39 Bila, a.g.e., s.70-71.

İnönü, yapılan nizamname değişikliği ile “Değişmez Genel Başkan” olurken, Atatürk’te “Ebedi Başkan” olarak nitelendirilmiştir⁴⁰.

Nizamnamenin Esaslar kısmında yer alan 2., 3., ve 4. maddelerinde bu durum şöyle düzenlemiştir:

“2. Partinin bânisi ve ebedî Başkanı Türkiye Cumhuriyetinin müessisi olan Kemâl Atatürk’tür.

3. Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü’dür.

4. Partinin değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir:

A) Vefat

B) Vazife yapamıyacak bir hastalığı sabit olması halinde

C) İstifa

Bu üç şekilden birisi dolayısıyla inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez Genel Başkanlığa seçer.”⁴¹

Bu Nizamnamenin öncekilerden diğer bir farklılığı da parti genel başkanlığının hangi hallerde değiştirilebileceğine yönelik olarak bir düzenlemenin yapılmış olmasıdır. Önceki nizamnamelerde bu önemli bir eksiklikti. Mustafa Kemal Paşa 1927’de kabul edilen ve sonraki nizamnamelerde de hep “Değişmez Genel Başkan” ismiyle belirtildiğinden, ondan sonrası için genel kurul tarafından, yeni genel başkanın nasıl seçilmesi gerektiğini düzenleyen bir hükme yer verilmemiştir. Bundan dolayı o sırada Başbakan ve CHF Genel Başkan Vekili olan Celal Bayar, öncelikle bu durumun düzenlenmesi üzerinde durmuştur⁴².

Partinin 1939 Kongresi’nde “Değişmez Genel Başkanlık” ile ilgili olarak herhangi bir yeni düzenleme yapılmamış, “Genel Başkan Vekili” ile “Parti Genel Sekreteri”nin durumları düzenlenmiştir⁴³.

Partinin, 10 Mayıs 1946’da yapılan İkinci Olağanüstü Kongresi’nde ise İnönü Parti Genel Başkanlığı ile ilgili olarak yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “... Arkadaşlarımın, bana muhabbetlerini, bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkânının, esas kaide olarak kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir teminat görürüm” ...⁴⁴ İnönü’nün bu konuşmasından sonra, Nizamnamedeki “Değişmez Genel Başkan” ifadesi, “Genel Başkan” olarak belirlenmiş, genel başkanın dört yıl süre için parti milletvekilleri arasından, kongre tarafından seçilmesi ilkesi getirilmiştir⁴⁵. Bu değişiklik, kamuoyunda olumlu bir karşılık bulmuş ve dönemin Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay tarafından da

40 C.H.P. Tüzüğü 1938, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938, s.3.

41 aynı yer.

42 Koçak, a.g.e., s.155-156.

43 C.H.P. Nizamnamesi, Ulus Matbaası, Ankara, 1939, s.8.

44 BCA 490. 01/218.862.1.1946.

45 Bila, a.g.e., s.114-115; Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yay., İstanbul, 1996, s.137.

Türkiye’de demokratik sistemin gelişmesiyle ilişkilendirilmiştir⁴⁶.

CHP’nin 1946 seçimlerinden sonra, 1947’de yaptığı Kongresi’nde ise partiye karşı yöneltilen eleştirilerin de etkisiyle, genel başkanlık işi yeniden düzenlenmiştir. İnönü toplantıyı açış konuşmasında Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının birbirinden ayrılması ve kendisi Cumhurbaşkanı kaldığı sürece kongrenin seçeceği birisinin tüm yetkiyle parti genel başkanlığı yapmasını önermiş; fakat bu öneri değiştirilerek Genel Başkanın Cumhurbaşkanı olması halinde, parti yönetiminin kurultayca seçilecek Genel Başkan Vekili’ne bırakılması uygun görülmüştür⁴⁷. Nizamname bu şekilde değiştirilmiş ancak Cumhurbaşkanı İnönü partinin “Fahri Başkanı” sayılmıştır⁴⁸.

CHP’de uzun bir süre devam etmiş olan “Değişmez Genel Başkanlık” düzenlemesi, olağanüstü hallerin ve tek parti yönetiminin uygulandığı bir dönemin ürünü olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın ardından çok partili siyasi hayata geçildikten sonra, yapılan yoğun eleştirilerin de etkisiyle kısa bir süre sonra kaldırılmıştır. Dolayısıyla “Değişmez Genel Başkanlık” düzenlemesini ve Genel Başkan’a verilen yetkileri 1927 öncesinde ülkede yaşanan siyasi gelişmelerle birlikte düşünmek ve değerlendirmek gerekir. CHP’nin 1927 yılı Büyük Kongresinde Mustafa Kemal Paşa’nın “Değişmez Genel Başkan” olarak belirlenmesinden önce; ülkenin 1927 yılına kadar siyasi anlamda oldukça çalkantılı bir dönem yaşaması, daha önce de belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı bir takım önlemlerle, parti programına bağlı, homojen bir milletvekili kadrosuyla, parti ve meclis içinde bir disiplin oluşturmak istemesine neden olmuştur. Hatta Partinin 1927 yılı Büyük Kongresi’nde, yeni seçilen milletvekillerine Nutuk adlı eserini okuması da bununla ilgili görülebilir. Bu nedenle, bu kongrede alınan bazı kararlar ve yapılan bir takım yeni düzenlemeler, “Değişmez Genel Başkanlık” da dahil olmak üzere, ülkede 1923’ten 1927 yılına kadar yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan, bu gelişmelerin içinde, bunları tamamlayan bir olay olarak değerlendirilebilir. Aynı şeyler İnönü dönemi için de söylenebilir. Atatürk’ün ölümünden sonra ve dünyanın hızla yeni bir savaşa doğru sürüklendiği bir dönemde iktidara gelen İnönü, böyle bir ortamda ülkeyi kaosa sürükleyebilecek olası bir karışıklığı veya bir iktidar boşluğunu ya da mücadelesini önlemek amacıyla olsa gerek, bu durumu bir süre daha devam ettirmiştir.

3. Kemalizm

“Kemaliler”, “Kemalizm”, “Kemalist” deyimleri, Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele’nin liderliğine yükselmesiyle birlikte, bu mücadeleyi ve bu

46 BCA 030. 10/129.929.14.1946.

47 Tüzükte madde şöyle düzenlenmiştir: Madde 73: “Parti Genel Başkanı, Cumhurbaşkanı seçilmiş olduğu takdirde, bu vazife üzerinde bulunduğu müddetçe Genel Başkanlığın bütün yetkileri ve sorumluları Genel Başkanvekiline ait olur” C.H.P. Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca Onanmıştır, BCA 030. 01/42.250.5.1947, s.73.

48 Turan, *Türk Devrim...*, 4 Kitap (Birinci Bölüm), s.250-251.

mücadeleye katılanları isimlendirmek amacıyla gerek ülke içindeki yazışmalarda⁴⁹ gerekse yabancı basında ve yabancı temsilciliklerin yazışmalarında sık kullanılan bir deyim olmuştur⁵⁰.

Kemalizm deyimini, ülke içinde ideolojik bir anlam yüklü olarak ilk kez, “Muhit” dergisinde, 1930 Eylül’ünden itibaren demokratik rejim lehinde yazılar yazan, Ahmet Cevat Emre tarafından kullanılmıştır. İlk kez “Kemalizm” adının geçtiği bu dergi, demokrasi ve Kemalizm ilişkisi üzerinde durulan bir fikir dergisi olmuştur. Emre, Temmuz 1930’da yazdığı bir yazıda, “Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir” demiştir. 2 Aralık 1930’da İnkılap gazetesinin sahibi ve başyazarı Ali Naci Karacan da, “Rusya’da nasıl bir komünizm, İtalya’da nasıl bir faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır” yorumunda bulunmuştur⁵¹. Bu deyim daha sonraları yaygınlaşmış ve bu isimle Şeref Aykut⁵², Tekinalp⁵³, M. Saffet Engin⁵⁴ gibi kişiler tarafından kitap yazılmış, “bir devrim ideolojisi” olarak ders kitaplarına dahi girmiştir. Kemalizm kavramı, ilk baskısı 1932’de, ikinci baskısı ise 1933’te yapılan ve liselerde tarih derslerinde okutulan, “Tarih IV” kitabında da dile getirilmiştir. Kitapta CHP’nin, 1931 tarihli Büyük Kongresi’nde oluşturulmuş olan parti programındaki altı ilke açıklandıktan sonra, “...İşte yabancı yazarların Büyük Millî Reis’in adıyla ilişkili olarak “Kemalizm” dedikleri Türk devrim hareketinin temel prensipleri bunlardır. Bu prensiplere dayanan devlet sistemi Türk milletinin tarihine, ihtiyacına, toplumsal bünyesine ve ülküsüne en uygun olduğu kadar, bütün dünyadaki sistemler içinde de en sağlam ve en mükemmel olanıdır”⁵⁵ denilmiştir.

Kemalizm deyiminin halkın belli bir kesimi tarafından da benimsendiği söylenebilir. Örneğin, 1937 yılında CHP üyelerinden birisi olduğu anlaşılan bir kişi tarafından, CHP’nin adının “Kamâlist Parti” olarak değiştirilmesi önerilmiştir⁵⁶.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kemalizm deyimini yurt dışında da benimsenip, kullanılmıştır. Örneğin, Times’de “On Senelik Kemalizm” başlığı altında bir makale yayımlanmış⁵⁷, 25 Mart 1934’te Tiran’da “İllyria” isimli gazetede “Kemalist Türkler Niçin Terakki Ediyorlar?” başlığı altında bir başka makale çıkmış⁵⁸, 29 Ekim 1936’da Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle, Belgrad Radyosu’nda, eskiden

49 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE): Kutu: 1 Gömlek: 101 Belge: 101-1001; K: 51 G: 139 B: 139-001; K: 57 G: 125 B: 125-6a001; K: 53 G: 216 B: 216-a001.

50 Bu konudaki örnekler için bkz.: Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974; Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1985; Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.

51 Temuçin Faik Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi: Muhit”, *Kebikeç*, Yıl: 2, s.s.: 17-34, Sa.: 5, 1997, s.25; Nedim Yalansız, “1930’lar Türkiye’sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sa.:8, s.s.: 25-42, İzmir, 1999, s.34.

52 Şeref Aykut, *Kemalizm (CHF Programının İzali)*, İstanbul, 1936.

53 Tekin Alp, *Kemalizm*, İstanbul, 1936.

54 M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, İstanbul, 1938-1939.

55 *Tarih IV, Kemalist Eğitiminin Tarih Dersleri (1930-1941)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s.188.

56 BCA 490. 01/204.807.1.1937.

57 BCA 030. 10/234.578.3.1932.

58 BCA 030. 10/233.572.7.1934.

Yugoslavya'nın "Ankara Sefareti Matbuat Ataşeliğinde" bulunmuş olan M. Hıfzı Biolevaç tarafından "Kemalizm" hakkında bir konferans verilmiştir⁵⁹. Sayısı daha da artırılabilir olan tüm bu örnekler, "Kemalizm" deyiminin hem yurt içinde hem de yurt dışında Milli Mücadele yıllarından itibaren benimsenip, kullanıldığını göstermektedir.

Kemalizm, altı ilke açıkça yazılıp, adı konuluncaya kadar, hatta sonrasında da değişen koşullara ve ihtiyaçlara göre sürekli olarak yeniden yorumlanmış ve biçimlendirilmiştir. Bu nedenle Kemalizm, bir ideolojik terim olarak kullanılmaya başlandığı 1930'lu yıllardan itibaren "tek bir tanıma" ya da "tek bir anlayışa" sahip olmamıştır. Atatürk dönemi de dahil olmak üzere, özellikle Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildikten sonra gerek akademik, gerekse bazı siyasi çevreler tarafından birbirinden farklı şekillerde yorumlanmıştır. Günümüze kadar yapılan farklı Kemalizm yorumları nedeniyle, "sağ veya sol Kemalizm", "devletçi veya liberal Kemalizm" gibi tanımlamalara yol açan bir durum ortaya çıkmış ve Kemalizm'lerden söz edilmeye başlanmıştır. Bunun dışında, bir takım sağ ya da sol ideolojilerin savunucularının düşüncelerini Türk halkına benimsetebilmek için Kemalizm'i kullanmaları da söz konusu olmuş⁶⁰, bir başka deyişle Kemalizm'in altı okunu kendi anlayışlarına uygun bir biçimde yorumlayarak, kendi düşüncelerine yasallık kazandırmak istemişlerdir.

CHP programlarında temelde altı okla belirlenen ve Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden hareketle oluşturulmuş olan Kemalizm'in, 1930'lu yıllarda devletin de yönlendirmesiyle, ülkedeki birçok aydın tarafından sistemleştirilmesi için bir çaba gösterildiğini de söylemek mümkündür⁶¹.

Bir ideolojiye olan ihtiyaç, CHP'nin 1931 tarihli Büyük Kongresi'nde, yapılan görüşmeler sırasında da belirtilmiş ve parti programından "ideoloji" olarak söz edilmiştir⁶². Kütahya delegesi Alâeddin Bey'in konuşmasında bu durumu açıkça görmek mümkündür. Konuşması sırasında Alâeddin Bey şunları söylemiştir: "Muhterem arkadaşlar; iki gün evvel yaratılan, inkılâbın (Amentü) sü olan programı kabul ettik. Hakikaten türk inkılâbına yaraşacak kadar vecizdir. Ve bir fırka programında aranılması icap eden esaslar bu programda nazarı dikkate alınmıştır. Malûmu âlinizdir ki bir fırka programında aranılacak şey o programın hayatı hakikiyeye mutabık olması ve politik noktâi nazarından yine programın esasları tarafından müdafaa edilebilmesi hassasıdır. Bundan başka programımız şimdiye kadar yazılı olmıyan türk inkılâbının ideolojisini ifade eder mahiyettedir. Bilhassa Cümhuriyet Halk Fırkası ana hatları kısmında, Fırka inkılap için yapılan hareketleri müdafaa etmeği bir prensip addeder deniliyor...Fırkamız her şeyde evvel

59 BCA 030. 10/198.352.27.1936.

60 Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.14 (sunuş yazısı); Kurtuluş Kayalı, Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.177-178; Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.240; Toktamış Ateş, Kemalizmin Özü "Görüşler, Düşünceler", 3. Basım, Der Yay., İstanbul, 1994, s.11; Uyar, a.g.e., s.82-83.

61 Levent Köker, Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.133; Yetkin, a.g.e., s.31-42.

62 Öz, a.g.e., s.142.

inkılâpçı inkılâbın doğurduğu ideolojiyi, mefkûreyi memlekette tatbik etmeğe azmetmiş bir fırkadır. Bu ideolojiyi memlekette tatbik etmek gibi mühim bir vazifeyi deruhte etmiştir”⁶³.

Ayrıca, Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in belirli alanlarda uzmanlaşmış kimselerden, CHF programının ruhuna sadık kalmak koşuluyla, CHP’nin programına bir başka deyişle Kemalizm’e bir yorum getirilmesini istemesi de bir ideoloji oluşturma ihtiyacının önem kazandığı anlamına gelebilir. 16 Kasım 1931 tarihli ve “*Mütahassıs Zevata*” başlıklı yazı şu şekildedir: “*Muhterem Efendim, CHF programının izahı ve Fırkada mefkûre hayatının canlandırılması için bazı teşebbüsler alıyoruz. Bu iş üzerinde çalışarak esasları ve talimatları hazırlayan Fırka Umumi İdare Heyeti Programın herkese izahı maksadına hizmet etmek üzere hazırlanacak broşürler için bir çok liyakatlı ve muhterem zevatın yardımlarından istifade etmek kararını verdi. Bu meyanda zatiîlilerinden de ricada bulunuyoruz...*” Nitekim bu çağrı cevap bulmuş olacak ki, Kemalizm’i anlamaya, yorumlamaya ve anlatmaya yönelik olarak, Recep Peker, CHF Programının İzahı; Şevket Süreyya Aydemir, İnkılap ve Kadro; Sadri Ethem, Türk İnkılabının Karakterleri; M. Hayrullah, Gazi İnkılâbının Psikolojisi; A. Rıza Seyfi, Gazi ve İnkılap; Menemenli Ethem, İnkılâbımız: İdeoloji ve Realite karşısında; Recep Peker, İnkılap Dersleri; Şeref Aykut, Kemalizm (CHF Programının İzahı); Tekin Alp, Kemalizm; M. Saffet Engin, Kemalizm İnkılabının Prensipleri gibi eserler dönemin aydın ve bürokratları tarafından yazılmıştır⁶⁴. Ayrıca Kadro hareketi başlamış, hatta Recep Peker ve ekibi, Ülkü Dergisi’ndeki yazılarıyla resmi bir ideoloji oluşturma konusunda, Kadrocularla rekabet ve mücadeleye girişmişlerdir⁶⁵. Bütün bunlar 1930’lu yıllarda bir ideoloji yaratılmasına ve onun yaygınlaştırılmasına verilen önemin sonucu olarak görülebilir⁶⁶.

Kemalizm’in, bazı yazarların da söylediği gibi 1920’li yıllardan itibaren şekillendiğini söylemek mümkünse de⁶⁷, ilk kez tam olarak somutlaştığı, altı okun tanımlanıp, adının konulduğu yer CHP’nin, 1931 tarihli Üçüncü Büyük Kongresi ile 1935 tarihli Dördüncü Büyük Kongresi olmuştur.

CHF’nin altı ilkesinin hiçbirisi 1923 Nizamnamesinde açıkça yazılmamıştır. Bunların dördünün adı ilk kez 1927 yılı Nizamnamesinde yer almıştır. Nizamnamenin birinci maddesinde; CHF’nin cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi siyasi bir cemiyet olduğu vurgulanırken, üçüncü maddesinde ise adına tam olarak laiklik denilmeden,

63 C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.229-230.

64 Öz, a.g.e., s.142-143, 197.

65 Uyar, a.g.e., s.82-83.

66 Öz, a.g.e., s.143.

67 Emre Kongar, 21. *Yüzyılda Türkiye*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.115-116; Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983, s.211; Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.120 vd.; Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, C.3, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.39-40; Aydemir’e göre, 1923 Nizamnamesinde açıkça yazılmamakla birlikte, altı ilkedен üçünü, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık görmek mümkündür. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 3, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.436-437.

“Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâlatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübeî ilim ve fenlerin maasırı medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler” denilerek, Fırkanın devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan kabul ettiği söylenmiş⁶⁸, CHF’nin parti olarak ideolojisinin belirgin hale gelmesinde önemli bir adım atılmıştır⁶⁹.

1927 Büyük Kongresi’nin sonunda, “Umumi Riyasetin Beyannamesi”nin baş tarafında da “Cumhuriyet Halk Fırkası cumhuriyetçi, layık, halkçı ve milliyetçidir ve milletin iktisadî menafîini temin etmeği birinci derecede haiz-i ehemmiyet addeder. İş bu esasat fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vaz’ ve tatbikinde hakimdir”⁷⁰ denilerek, altı ilkenin dördü birlikte dile getirilmiştir. Dolayısıyla 1927 Nizamnamesinde, laiklik adı konulmadan sadece tanımlanarak yer alırken, burada açıkça ismi konulmuştur. Bunun dışında, CHP artık laik bir parti kimliğine kavuşmuş, sonrasında yapılan düzenlemelerle devlet de laik olmuştur. Dolayısıyla laikliğin alt yapısının, bir basamağının da CHP’nin 1927 Büyük Kongresi’nde oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa Kongrenin başında okuduğu Nutuk’unda “Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, laik hükümet tabirinden dinsizlik manası çıkarmağa mütemayil ve vesilecu olanlara, fırsat vermemek maksadıyla, kanunun ikinci maddesini bimana klan bir tabirin ithaline müsamaha olunmuştur...Millet, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır”⁷¹ diyerek laiklikle ilgili olarak gerçekleştirilmesi gereken ileriye yönelik bir hedef ortaya koyarken, Kongre sonunda biraz önce de belirtildiği gibi Umumi Riyasetin Beyannamesi’nde laiklik açıkça yazılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 20.IV.1931’de, 1931 yılı milletvekili seçimleri dolayısıyla, millete yayımladığı beyannamede; “...Bizim bugün yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğümüz esas noktalar şunlardır: “1- Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir”⁷²... diyerek altı ilkenin tümünü bir arada saymıştır. Bundan kısa bir süre sonra gerçekleşen ve altı ilkenin somutlaşıp, tanımlandığı CHP’nin Üçüncü Büyük Kongresi ise 10-17 Mayıs 1931’de toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa kongreyi açış konuşmasında, ağırlıklı olarak Sivas Kongresi’nin önemi üzerinde durmuştur. CHP’nin 1927 Büyük Kongresi’nde, Sivas Kongresi’nin CHP’nin ilk kongresi olduğunu ve bu nedenle de 1927’deki Kongrenin CHP’nin ikinci kongresi olduğunu söylemiş olan Mustafa Kemal Paşa, 1931’deki Üçüncü Büyük Kongreyi açış konuşmasında da yine bu konuya vurgu yapmış ve adeta bu yaklaşımın

68 Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927, s.4.

69 Öz, a.g.e., s.76-78, 100.

70 Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, 15 Teşrinievvel 1927, Cumartesi, s.37.

71 Gazi M. Kemal, Nutuk-Söylev, C.II, 4. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII, Dizi- Sa. 2³, Ankara, 1999, s.956.

72 ATTB, s.606.

unutulmaması ve benimsenmesi için çaba göstermiştir⁷³. Mustafa Kemal Paşa aynı tutumunu, 1935'deki Dördüncü Büyük Kongrede de sürdürmüştür⁷⁴.

Kongrenin açılışı sırasında önceki senelere ait faaliyetler hakkında konuşan Başvekil İsmet Paşa'da konuşmasının sonunda altı ilkeyi sayarak, "...Geçen kongredenberi başlıca icraatımız bunlardır. Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı Fırkamız geçen devrede müspet eserli ve muvaffakiyetli olarak çalışmıştır." demiştir⁷⁵.

CHP'nin 1931 Büyük Kongresi'nde, parti için yeni bir program hazırlanmıştır. Program sekiz bölümden oluşmakta olup, ilk iki bölümü; Esaslar ve CHF'nin Ana Vasıfları başlığını taşımıştır. Programda özellikle iki husus dikkati çekmektedir; seçimlerin tek dereceli olarak yapılması ve kadınlara da oy hakkı tanınması⁷⁶.

Partinin bağlı olduğu ve uygulayacağı ilkeler "*Ana Esaslar*" bölümünde; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılâpçılık olarak belirtilmiştir. Burada dikkati çeken nokta, Mustafa Kemal Paşa'nın seçim bildirgesinde, İsmet Paşa'nın da kongre açılışı sırasında yaptığı konuşmada dile getirdiği ilkelere, CHP programında da yer verilmiş olmasıdır. CHP'nin altı ok olarak simgeleştirdiği bu esaslar, Kemalizm'in de dayandığı temel ilkeler olarak kabul edilmiştir⁷⁷.

CHP'nin 1931'de hazırlanmış olan parti programında, partinin ana vasıflarının gösterildiği, ikinci kısmın, birinci maddesinde altı ok; "*Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları 1- Cumhuriyet Halk Fırkası, A- Cumhuriyetçi, B- Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Lâik E- İnkılâpçıdır.*" denilerek sıralanmış ve her birinin açıklaması yapılmıştır⁷⁸.

Buna göre ilkeler şöyle tanımlanmıştır: Cumhuriyetçilik, "*Fırka, Cumhuriyetin, millî hâkimiyet mefkûresini en iyi ve emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.*" Milliyetçilik, "*Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk itçimî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.*" Halkçılık, "*İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin,*

73 Anılan konuşma şu şekildedir: "...Bugünkü kongremizin işlerine başlarken Sivas Umumî Kongresini yad etmekten maksadım, onun Fırkamızca İnkılâbımızın tarihî bir hatırası olarak, mahfuz tutulmasında fayda gördüğümündendir. Millet için ve milletçe yapılan işlerin hatırası her türlü hatıraların üstünde tutulmazsa millî tarih mefhumunun kıymetini takdir etmek mümkün olamaz..." C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, s.1; ASD, C.I, s.385-387.

74 Buradaki konuşmasında da şunları söylemiştir: "...Bu anda, bundan önceki kurultayları ve partimizi doğuran ilk Sivas Kurultayını ki, dış ve içi düşmanların süngüleri altında kurulmuştur, hatırlamak, geçen on altı yılın bütün hadiseleri göz önüne getirmeyi kolaylaştırır..." C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmesi Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.15.

75 C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, s.3.

76 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931, s.30.

77 A.g.e., s.30-31.

78 Aynı yer.

devletin vatandaşla ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir müsaavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.” Devletçilik “Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.” Laiklik, “Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, Fırka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.” İnkılâpçılık, “Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar”⁷⁹.

Bu arada altı oktan birisi olan ve ilk kez CHP’nin 1931 programında yer alan Devletçiliğin pratikteki değeri üzerine ilk tartışmalar da CHP’nin 1931 tarihli Büyük Kongresi’nde yapılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankasına ilişkin görüşmelere geçilmesinden sonra İstanbul delegesi Hasan Vasıf Bey bir devlet bankası olan Sanayi ve Maadin Bankasının faaliyetleri üzerine konuşurken devletçiliğin de sınırlarını sorgulamış ve “...Sanayi ve Maadin Bankası, fabrikaları vasıtasıyla esnafa rakip kaldıkça erbabı sanayi bundan büyük zarar görmekte devam edecektir. Evet bazı sanayi teşebbüsleri vardır ki bunlar büyük sermayelere mütevakıftır. Bu gibi büyük işlere Sanayi ve Maadin bankasının teşebbüs etmesi doğru olabilir. Fakat en küçük teşebbüslere kadar Sanayi ve Maadin bankasının girişi muvafık değildir”⁸⁰... demiştir.

Bu konuşmaya cevap veren İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey’de yaptığı konuşmada o gün için devletçiliğin sınırlarını şöyle çizmiştir: “...Devletçi olmak demek kendisi bizzat ticaret hayatına, istihsal hayatına girerek kazanmak gayesini takip etmek demek değildir. Devletçilik tanzim eder, murakabe eder, himaye eder, teftiş eder. İcabında amme hizmeti şeklinde bizzat idare eder. Murakabe etmek, teftiş etmek, himaye etmek, tanzim etmek teşebbüsü şahsî esasile devletçilik esasında teşebbüsü şahsiyî esas olarak kabul ederek bizzat idare ettiği hususî müesseseler üzerinde ancak amme hizmeti şeklinde yani bir temettü kastetmeksizin müşterek menfaatleri istihsal etmek ve o menfaatleri o hususî teşebbüse bıraktığımız takdirde vatandaşların bir kısmı diğerinin nefine çalışmakla müntehi olabilir.... Vasıf Beyefendinin gerek Sanayi ve Maadin bankası hakkında izhar ettikleri endişe, gerek o formülün bilfiil iktisadî hayatı alâkadar etmesi, hiçbir suretle hususî teşebbüs ile devletin rekabet haline geçmesi herhangi bir prensip ifade etmemektedir”⁸¹...

1931 tarihli programın, beşinci kısmında bulunan “Millî talim ve terbiye” başlığı altında ki yerde, eğitimdeki hedefler belirlenirken, parti programında yer almasına karşın; Devletçilik, İnkılâpçılık ve Halkçılık ilkelerine burada yer

79 A.g.e., s.31.

80 C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, s.74.

81 Aynı eser, s.75.

verilmediği görülmüştür⁸².

CHP'nin 1935'teki Büyük Kongresi'nde hazırlanmış olan program, giriş ve sekiz kısımdan oluşmuştur. Giriş bölümünde önceki programdan farklı olarak: *"Cumhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle yalın olarak, ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğü'nün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirimde saptanmıştır. Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partimizin güttüğü bütün bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir"*⁸³ ifadesi yer almış ve esasların yer aldığı birinci kısımda altı ok, *"Devletin esas kuramı: Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, lâyük ve devrimci bir cumuriyettir"*⁸⁴ denilerek, yine 1931 programından farklı olarak, altı ok sadece partinin ana vasıfları olarak değil, devletin de esasları olarak belirlenmiştir. Programın ikinci kısmında ise altı oktan yine CHP'nin ana vasıfları olarak söz edilmiştir⁸⁵. Böylelikle ülkede her alanda parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı bir sırada, devlet partinin ideolojisi ile de bütünleştirilmiştir. Bununla ilgili olarak Akşam Gazetesi sahibi ve başyazarı Necmettin Sadak, *"Yeni Program"* başlıklı makalesinde şunları söylemiştir: *"...şimdiye kadar sadece siyasal bir parti programının ana vasıfları olan "Cumuriyetçilik, devletçilik, laiklik, halkçılık, ulusçuluk prensipleri şimdiden sonra Türkiye devletinin de değişmez, ışıık vasıfları olacaktır. Bu demektir ki, Devletin ve ulusun hayatına egemen olan Cumuriyet Halk Partisi, artık kendisi ile Devlet arasında bir varlık ayırımı gözetmiyor"*⁸⁶...

Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in konuşmaları da bu konuya ışık tutacak boyuttadır. Kongrenin açılışından bir gün önce Ankara Radyosu'nda bir konuşma yapan Recep Peker, bu kongreyle partinin ana vasıflarının devletin de esasları haline getirildiğini belirtmiş⁸⁷, CHP'nin 1935 yılı Büyük Kongresi sırasında Program hakkında yaptığı konuşma sırasında aynı konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: *"...Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştanberi devlele bir ve beraber çalışan Cumuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır. Esasta Partinin ana vasıfları olan cumuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve lâiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor. Kendi üzerinde derin konuşmalara mevzu olacak kadar ehemmiyetli görülmesi tabii olan bu noktayı, bu kürsü konuşuşunun müsait bulunacağı çizgiler içinde aydınlatmak için mümkün olduğu kadar kısaca fikirlerimizi söylemeği faydalı bulmaktayım...Şu halde Partimiz yıllardanberi kendisine çizdiği ana vasfı devlete mal etmekten, ulusun yaşama kudretini koruma yolunda en iyi ve en*

82 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931, s.35.

83 C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.2.

84 A.g.e., s.4.

85 A.g.e., s. 6.

86 Necmettin Sadak, "Yeni Program", Akşam, 15 Mayıs 1935.

87 C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.5; Cumhuriyet 9 Mayıs 1935.

ileri bir kuvvet adımı daha atmış olacaktır”⁸⁸... Ayrıca Peker konuşmasının devamında, laiklik ve devrimcilik ilkelerini, devlet varlığının kaynağı olarak gösterip bunlar hakkında fazla bir söz söylemenin gereksiz olduğunu belirterek, diğer dört ilkeyi açıklamıştır⁸⁹.

1935’deki Büyük Kongre görüşmeleri sırasında, Antalya Delegesi Fuat Eğemen, Kemalizm’le ilgili olarak “...Bir vakitler çok ıstıraplı zamanlarımızda belki de yolumuzu şaşırdığımızı zannettikleri zamanlarda bizde bize yol arayanlar vardı. Ey sevgili ülke sana yol nerede? diyenler vardı. Biz yolu bulduk. Çok mesuduz ki o yolu bulduk. Bu yol Kamâlizm yoludur (Alkışlar)”⁹⁰ diyerek, Kemalizm’i bir rehber olarak göstermiştir.

1935 yılı Büyük Kongresi’nde de üzerinde en çok durulan ilke, yine Devletçilik olmuştur. Tartışmalar sırasında söz alan Eskişehir Delegesi Emin Sazak, Devletçilik ilkesinin “mübhem” olduğuna dikkat çekerek, devletin ekonomideki yerinin daha açık bir şekilde belirtilmesi gerektiğini söylemiştir. Buna cevap veren Recep Peker’in sözleri, 1931 yılından 1935 yılına kadar geçen sürede Devletçilik anlayışındaki değişimi ve devletçiliğin nasıl daha müdahaleci ve daha kontrolcü bir anlayışa sahip kılındığını göstermektedir. Recep Peker şunları söylemiştir: “...Biz iki cereyana gitmiyoruz. Birisi her şeyi devlet yapacaktır, kızıl fikirler böyle söylüyor. Ferdin nefes almasına imkân bırakmıyor. Bunu kabul etmiyoruz. İkinci bir şeyin daha aleyhindeyiz. O da şudur: Hususî teşebbüs canının istediğini yapacaktır. Ekonomi teşebbüslerde Devlet ona bağlıdır. Bunu söyleyenlere de kızıl sağ diyebiliriz. Bu, koyu bir liberal fikirdir. Hakikat şudur, Devlet, memlekette en büyük yapıcı kuvvettir. Bu, Cumhuriyet Halk Partisinin ana çizgilerinden biridir. Devlet hangisini yapacak? onların istediklerini hususî teşebbüslere bırakıp da geriye artanını değil, eski ve yeni programın da kaydettiği fıkra yazılı olduğu gibi, ulusun kısa zamanda refaha varması ve yurdun da kısa zamanda bayındırlaştırılması, hangi işin ne zaman Devlet tarafından yapılmasını istilzam ederse onu o zaman devlet yapacaktır...Devlet denilen ana müessese, istediği zaman her hangi bir işi yapabilir. Amma Devlet bu işi yaptıktan sonra o sahada hususî teşebbüs erbabına iş kalmazsa, hususî teşebbüs başka iş yapsın. Devlet bu yolda kayıt altına giremez. Burada bir nokta daha var: hususî teşebbüsün yapmakta olduğu işi Devlet kontrol etsin mi etmesin mi? Arkadaşlar; kontrolsüz bırakılacak hususî teşebbüs, hiç ulusal menfaatlere uygun olmayan yollara sokar, birbirlerine zincirlenmiş kartelleri ile, yurdu özü olan halk tabakasını istismar eder...hususî teşebbüsler devam ederken, Devlet bu işe müdahale edebilir mi? açıkça söyleyeyim, evet devlet bu işi de kendi eline alabilir. Amma bir şey yapamaz. Türkiye’de müsadere yoktur, arkadaşlar. Hiç kimsenin malı, kazancı müsadere edilemez...Her şey kanun ve hukuk yolundan hallolunur. Bu kayıtlara rağmen, (devlet, hususî teşebbüslerle başarılamıyacakları yapsın, hususî teşebbüsleri almasın) denirse bu, doğru değildir. Bu bizim programımızın gidişine uymayan bir fikirdir. Umumî menfaatler için Devlet her şeyi göze alır”⁹¹...

88 C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, s.45.

89 A.g.e., s.45-46.

90 A.g.e., s.53.

91 A.g.e., s.59-62.

Bila'nın da işaret ettiği gibi, CHP'nin 1935 yılı Büyük Kongresi'ne sunulan programdaki devletçilik maddesi, 1931 programındakine göre daha geniş ve daha katı bir özelliğe sahip kılınmıştır. Devletçiliğe özel girişimi kontrol edebilme anlamı da verilmiştir.⁹² Maddenin anılan kısmı şöyledir: "...Devletin ekonomi işleri ile ilgili filiş surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin, filiş olarak, hangi ekonomik işleri yapacağını belirtmesi ulusun genel ve yüksek asıglarına bağlıdır"⁹³...

Gerçekte bu durum, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve SCF deneyiminin ülkede yarattığı olumsuz sonuçların etkisiyle, ekonominin işleyişinde yeni arayışlara gidildiği ve bir model değişikliğinin gerçekleştirildiği, 1930-1939 yılları arasında uygulanmış olan, Boratav'ın deyimiyle sanayileşmeyi hedeflemiş "korumacı-devletçi", politikaların CHP'nin 1931 ve 1935 Büyük Kongrelerine yansımalarıdır. Özellikle de 1932 yılında yapılan yasal düzenlemelerle, ekonomide bir model değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bu öylesine bir değişikliktir ki 1908-1922 ile 1923-1929 dönemleri arasında uygulanan ekonomik politikalarda bir süreklilikten söz etmek mümkünse de, 1930-1939 dönemleri arasında uygulanan ekonomik politikaya bakıldığında belirgin bir kopma görülebilir⁹⁴.

1935 Kongresinde İnkılâpçılık ilkesine de bir ekleme yapılarak, evrimci görüş reddedilmiş ve programda "Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz"⁹⁵... denilerek partinin değişim konusunda köktenci ve radikal olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Halkçılık ilkesi yeniden düzenlenerek, 1931 programından farklı olarak, orada halkçılık ilkesi içinde olmayan ve ayrı başlıklarda verilen; "sınıf yok, iş bölümü var", "Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur" maddeleri, 1935 programında Halkçılık ilkesi içine alınmıştır⁹⁶. Ayrıca programın beşinci kısmında bulunan "Ulusal Eğitim" başlığı altında ki yerde, 1931 programından farklı olarak eğitimdeki hedefler belirlenirken, bu kez altı ilkenin hepsine birden yer verilmiştir⁹⁷.

Kemalizm konusu, basında da işlenmiş, özellikle de CHP'nin 1935'teki Büyük Kongresi sırasında bu konu geniş bir yer bulmuştur. Yapılan yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla, ilkelere Kemalizm adının konulması ve daha belirgin

92 Bila, a.g.e., s.69-70.

93 C.H.P. Programı 1935, s.8-10.

94 Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, 6. Basım, Gerçek Yay., İstanbul, 1998, s.46-62.

95 C.H.P. Programı 1935, s.10.

96 A.g.e., s.8; Bu maddeler 1931 programında şöyle yer almıştır: "sınıf yok, iş bölümü var: Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimâî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir" "Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur: A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimâî intizam ve tesanütü temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur." aynı eser, s.32.

97 A.g.e., s.28.

bir hale getirilmiş olması memnuniyet yaratmıştır. Ulus Gazetesi'nde Kongre henüz toplanmadan önce yazılan bir yazıda, "Artık bütün ana çizgileriyle belirmiş ve ortaya çıkmış olan Kamâlizmin prensipleri, alınacak yeni kararlar ve parti tüzüğünde yapılacak yeni değişikliklerle biraz daha açıklanacak ve daha kesin çizgilerle ortaya çıkmış olacaktır"⁹⁸ denilerek, Kemalizm'in biraz daha ayrıntılı bir hale getirilmesine yönelik olarak beklentiye girilmişken; Falih Rıfkı Atay da Kemalizmin somut bir şekilde ortaya konulduğunu, bu düşüncelerin masa başı teoriler olmadığını ve yaşanan tecrübelerle ortaya çıktığını belirterek, Türkiye için tecrübelerden birisinin de tüm dünyayı sarsan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı olduğunu söylemiştir⁹⁹. Necmettin Sadak ise devlet ve partinin ilkelerinin birleşmiş olduğunun üzerinde durarak artık ülkede, aşırı düşünceli partilere yer olmadığını belirtmiştir¹⁰⁰.

1937 yılında ise bu altı ilke Anayasaya girmiş ve hukuksal olarak da devletin ilkeleri haline, bir başka deyişle "devletin resmi ideolojisi" haline gelmiştir¹⁰¹.

CHP'nin 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında yapılan Beşinci Büyük Kongresi'nde ilkelerin tanımları değişmemiştir. Yalnızca program üzerine yapılan görüşmeler sırasında söz alan Kâzım Nami Duru, programın "Methal" adı verilen, giriş kısmında yer alan, "...Yalnız bir sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bütün bu prensipler (Kemalizm) yoludur"¹⁰²... sözüyle ilgili olarak, partiye esas olan bütün prensiplerin Kemalizm yolu olduğunun belirtildiğini, ancak bunun açıklanmamasının büyük bir eksiklik olduğunu, Kemalizm'in herkes tarafından tam olarak bilinmediğini, CHP'nin Kemalizm'in esaslarını anlatan, bilimsel bir yöntemle ve halkın anlayabileceği bir dilde kitap yazdırmasını istemiştir¹⁰³.

8 Haziran 1943'te toplanan CHP'nin Altıncı Konresi'nde, 6 ilkenin tanımlanmasında bazı değişikliklere gidilmiş Milliyetçilik, Devletçilik ve Laiklik ilkelerine yeni eklemeler yapılmış, yeni anlamlar yüklenmiştir.

98 Ulus, 5 Mayıs 1935.

99 Atay'ın konu ilgili olarak yazdığı satırlar şöyledir: "...Cumhuriyet Halk Partisi'nin program değişiklikleri üzerinde dikkatle durmalıyız, Çünkü bunlar Kamâlist rejimin, sosyal ve ekonomik kuramını, tam ve toplu olarak belirtmektedirler. Biz bugün bulunduğumuz noktaya, kuru teoriler peşine takılarak gelmedik. Bizi bu noktaya getiren etkenler şunlardır: a) En başta, türk devriminin ana prensipleri, b) İş başında 16 yıllık deneclerimiz, c) En büyük demokrasileri bile, köklerine kadar sarsan buhrandan aldığımız dersler..." Falih Rıfkı Atay, "Program Esaslarımız", Ulus, 15 Mayıs 1935.

100 Sadak'ın konu ilgili olarak yazdığı satırlar şöyledir: "...Devlet ve parti prensiplerinin bu birliği sonucu olarak Türkiye'de ne geri, ne sağ fikirleri güden ne de çok sol inançlardan kuvvet alan partilere yer kalmamıştır. Bu demektir ki, artık öz kuruluşu, siyasal ve sosyal yönetimi, ekonomi düzeni bakımından vasıfları belli olan devlet, politikada aykırı ve aşırı düşünceli partilere izin veremez. Devlet Cumhuriyetçi, layık, ulusçu ve halkçı olunca liberal bir parti, hilafetçi bir parti, sosyalist, komünist, faşist partilere memlekette yer yoktur..." Sadak, "Yeni...

101 Ergun Özbudun, Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2011, s.99.

102 C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s.86.

103 Aynı yer.

Milliyetçiliğin tanımına yeni bir paragraf eklenmiş ve paragrafta, “Parti, Milliyetçiliği Türk milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk milliyetçiliğini hiçbir millet için zarar düşünmeyen her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır”¹⁰⁴ denilmiştir.

Devletçilik ilkesinin yorumunda da, 1935’ten farklı olarak, özel girişimin lehine bir yumuşama görülmektedir. Programda, özel girişimin desteklenebileceği söylenip, devletçiliğin açık ya da kapalı hiçbir şekilde özel çıkarlar için bir araç haline getirilmeyeceği ek açıklaması yapılmıştır. Maddenin özel sektörle ilgili olarak düzenlenmiş cümleleri şöyledir: “Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri devlet eli, veya sermayesi ile yapmaya çalışır. Devletin hususî teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak, hiçbir hususî menfaate vasıta kılınmaz. Devletçiliğimiz, millet menfaatlerinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususî menfaatlerle mücadele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır”¹⁰⁵.

Laiklik ilkesine de “...din telâkkisi vicdanî olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşa kanunların müsaade ettiği dairede tatbik ettiği din veya itikatlardan dolayı müdahale edilemez...Parti millî dilin ve millî kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirinden masun kalmasını Türk milletinin hali ve istikbali için lüzumlu sayar”¹⁰⁶ açıklaması eklenmiştir.

İlkelere yapılan yeni ek ve yorumlar, Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçildiği bir sırada yapılan ve 17 Kasım 1947’de toplanan CHP’nin Yedinci Kongresi’nde daha dikkat çekici bir hale gelmiştir. Devletçilik ilkesi yeniden düzenlenmiş ve programda özel sektör yararına, kamu ile özel sektör arasında daha kesin bir ayrıma gidilmiş; 1943 programında yer alan “...Parti millî dilin ve millî kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirinden masun kalmasını Türk milletinin hali ve istikbali için lüzumlu sayar.” ibaresi laiklik ilkesinin tanımından çıkarılmış; inkılâpçılık ilkesinden de yine 1943 programında yer alan “Parti, Devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için tedrici ve tekâmülî prensiple kendini bağlı tutmaz...” ibaresi çıkarılmış ve ilke evrimci bir niteliğe büründürülmüştür¹⁰⁷.

1946 yılı Türkiye Cumhuriyeti tarihinin dönüm noktalarından birisi olmuş ve çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Bundan sonra ülkede yapılan hemen her uygulamada bunun etkilerini görmek mümkündür. Bu durum, CHP’nin 1947’de yapılan yedinci kongresinde alınan kararlara da yansımış ve yukarıda da belirtildiği

104 C.H.P. Programı, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943, s.4.

105 Aynı eser, s.5

106 Aynı yer.

107 C.H.P. Programı, 1943, s.5-6; C.H.P. Program ve Tüzüğü, BCA 030. 01/ 42.250.5.1947, s.7-11; Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler (Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme), Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1976, s.100-102; Süleyman Güngör, Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi, Alternatif Yay., Ankara, 2004, s.35-36.

gibi bazı ilkeler yeniden yorumlanmıştır. Aslında CHP'nin nizamnamelerine bakılarak, bu konudaki ilk adımın CHP'nin 1943 yılı Büyük Kongresi'nde atıldığı ileri sürülebilir de; öncekilere kıyasla daha radikal denebilecek değişikliklerin yedinci kongrede yapıldığı söylenebilir. Bu nedenle de CHP'nin 1947 yılı Büyük Kongresi altı okun yeniden yorumlanması ve birçok alanda yeni bir yönelişin başladığı bir kongre olmuştur. Ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisini savunan Demokrat Parti karşısında, CHP Devletçilik anlayışını yeniden gözden geçirirken¹⁰⁸, laiklik ile inkılâpçılık ilkesi de bundan payını almıştır. Ancak Kongrede laikliğin yumuşatılmasına ilişkin alınan kararlar kısmen de olsa parti içinde tepkiyle karşılanmış¹⁰⁹, devletçilik, inkılâpçılık ve laiklik ilkelerine yönelik olarak yapılan yeni düzenlemeler, bazılarınca Kemalizm'den verilmiş bir ödün olarak nitelendirilmiştir¹¹⁰.

1930'lu yılların başında, dünya ekonomik bunalımının etkilerinin Türkiye'de yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmış olması ve başarısız SCF deneyimi ile Menemen Olayı, devleti yönetenleri ülkenin geleceği konusunda telaşa düşürmüştür. Bu nedenle, 1930'lu yıllar devletin zorunlu olarak, ekonomik ve toplumsal alanlarda yeni stratejiler geliştirdiği bir dönem olmuştur. Ekonomik gelişmenin sağlanması çalışmalarının yanı sıra, halkın kültürel değişim ve gelişimine katkıda bulunacak faaliyetler ile partinin ideolojisinin halka benimsetilmesine yönelik olarak çalışmalar yapılmıştır. Bunlar aracılığıyla, halk eğitiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiş ve halkın yeni rejimi daha iyi sahipleneceği, hatta ona güç katacağı düşünülmüştür. Çünkü rejimin bir başka deyişle devletin geleceğinin, yapılan inkılâbın değerlerinin halka benimsetilmesiyle mümkün olacağına inanılmıştır. Dolayısıyla Kemalizm'in ideolojik bir temele oturtulmak istenmesi de inkılâbın halka benimsetilmesi ve devletin kuruluş felsefesinin geniş kitlelere yayılmasının sağlanması amacıyla yapılmış olan yeni düzenlemelerden birisi olarak görülebilir. Kemalizm'in sistemleştirilmesi girişimlerini, Cumhuriyetin ilânıyla beraber halkın eğitimi ve propaganda faaliyetleri ile ilgili olarak ilk on yıllık evrede ve ikinci evrede görev üstlenmiş ve sayıları 1930'lu yıllarda oldukça artan, Millet Mektepleri (1929), okullarda okutulan Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri, Halk Hatipleri Teşkilâtı'nın Kurulması (1931) Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1931) ve Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932), Halkevleri (1932), *Kadro* (1932), *Ülkü* (1933) vb dergilerle Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından çıkarılan ve tüm yapılanların rapor ve grafikler hâlinde düzenlenerek anlatıldığı Cumhuriyetin Onuncu Yıl, On beşinci Yıl Kitapları, İstanbul Üniversite'si bünyesinde kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933), Üniversitelere konulan Türk İnkılâp Tarihi dersleri (1934), Türk Spor Kurumu (1934-1936)¹¹¹ ile birlikte düşünmek ve değerlendirmek gerekir.

108 Boratav, a.g.e., s.73-84.

109 Uyar, a.g.e., s.87.

110 Turan, *Türk Devrim...*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), s.250.

111 Hakan Uzun, "Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sa.: 11, s.s.: 85-112, Bahar 2010, s.92-94.

4. Milli Şef

Şef'in sözlük anlamı, "yetki ve sorumluluğu olan, yöneten kimse, önder, lider, baş, yönetici durumunda bulunan" demektir¹¹². "Şef" deyimini 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Faşist olarak tabir edilen İtalya ve Almanya'nın liderleri Mussolini ve Hitler için kullanılmıştır. Bu kavram, Türk siyasi tarihi literatürüne ise Tek Parti döneminde girmiş olup, Atatürk ve İnönü için kullanılan bir deyim olmuştur. Ancak yaygın kullanımı İnönü ve dönemi içindir. Atatürk'ten sonra, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü'ye "Milli Şef" denilmiş, onun çok partili hayata geçilinceye kadar iktidarda kaldığı dönem de "Milli Şef Dönemi" olarak isimlendirilmiştir.

Şef deyimini, Atatürk döneminde kullananlardan birisi Sadri Etem olmuştur. Etem, 24 Teşrinisani 1930 tarihli Vakıf gazetesinde "Şef"ten söz etmiş, yaşamın formülünü ancak parti şefinin verdiğini belirttikten sonra "Şef"i, "Türk milletinin insan şeklini alan timsali" olarak tanımlamıştır. Fakat Recep Peker, "Şef" kavramı üzerinde duran ve "Milli Şef" deyimini ilk kez kullananların başında gelmektedir. 1933'te yazdığı bir yazıda şunları söylemiştir: "...millî şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak dâvasındayız"¹¹³. Ayrıca 1934-1935 tarihlerinde, Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde verdiği İnkılap Derslerinde de bu kavramı işlemiş ve "...Şef, bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef, kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır...şef nüfuzu olmaksızın hiçbir toplulukta dirlik, düzenlilik ve güler yüzlülük olmaz...bir siyasal partinin de hakiki şefi yoksa, o partinin bugünkü politika hayatındaki büyük güçlüklerle göğüs germesine imkân yoktur...Bugünkü yaşayışta, ulusça üstün olmak gerekir. Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmeleri ve sarılmaları şarttır"¹¹⁴. demiştir.

Atatürk için "Şef" tabiri ise Celal Bayar'ın 1937'de okuduğu hükümet programında sıkça kullanılmış¹¹⁵, ayrıca CHP'nin 15. Yıl Kitabı'nda da bazen koyu puntolarla yazılmış bir şekilde, birçok yerde geçmiştir. Örneğin kitabın tanıtım sayfasında, "Türkiye Cumhuriyeti, 29 Teşrinievvel 1938 de 15 inci yılını idrâk ediyor. İstiklâl mücadelesiyle savaşa başlayan, büyük zaferle düşman istilâsından kurtulup istiklâline kavuşan Türk milleti, Büyük Şef ve millî kahraman Kemal Atatürk'ün idaresinde bütün kuvvetlerini temerküz ve tebarüz ettirerek, 1923 de kurduğu Cumhuriyet rejimile yeni, kuvvetli, inkılâpçı bir siyasî varlık olmuştur"¹¹⁶... denilmiştir. Ayrıca CHP'nin 1927, 1931 ve 1935 Nizamnamelerinde, Genel Başkanlıkla ilgili olarak yapılan düzenlemelerin de Şeflik sisteminin temel kaynağı olarak görülmesi mümkündür. Bunlara göre Genel Başkan değişmezdi, Genel Başkan Vekili'ni ve Genel Sekreter'ini doğrudan

112 Türkçe Sözlük, C.2, Türk Dil Kurumu Yay., 7. baskı, Ankara, 1983, s.1113.

113 Yetkin, a.g.e., s.158; Ahmet Yıldız, "Recep Peker", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm, C.2, s.s.: 58-63, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.61.

114 Recep Peker, İnkılâp Dersleri, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s.63-64; Gül İnanc, "Yarım Asırlık Bir İmaj: Milli Şef", Toplumsal Tarih, s.s.: 39-41, Ağustos 1994, s.40

115 Koçak, a.g.e., s.169.

116 Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı, s.IV.

kendisi seçebiliyordu ve bu üçü partinin adaylarını da belirleme yetkisine sahipti. Hatta milletvekili adaylarını Genel Başkan tek başına belirliyordu. Bunlara ek olarak partiyi ilgilendiren bütün kararlarda aynı organ tarafından alınıyordu ve partililerin tümü buna uymak zorundaydı¹¹⁷. Fakat tüm bunlara karşın, Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine dek “*Millî Şeflik*” Türk siyasal yaşamının bir kurumu niteliği kazanmamış¹¹⁸, anayasal ya da yasal bir temele sahip kılınmadığı gibi, ideolojik bir açıklama içerisine de girilmemiştir¹¹⁹. Bu nedenle Atatürk'e yönelik olarak kullanılan şef kavramı ülkenin kurucusu, halkın önderi, devletin reisi, ebedi şef anlamında olmuştur¹²⁰.

“Şef” ve “Millî Şef” deyimleri, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden hemen sonra basında İnönü için de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 13 Kasım 1938'de Bugün gazetesindeki yazısında Ali Naci Karacan “*Millet Meclisi, Atatürk'ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla seçti. Ve Atatürk'ün en yakın zafer ve inkılâp arkadaşı İsmet İnönü'yü, en yüksek vazifesi başına getirerek, yeni “Millî Şef”ini tayin etti.*” demiştir¹²¹. Bunun dışında basında yine İnönü ile ilgili olarak “*Yeni Devlet Şefimiz İsmet İnönü'yü Başımızda Görmek Rejimin En Büyük Garantisi*”, “*Yeni Türkiye'nin İkinci Cumhurreisi Olan İsmet İnönü'ye İkinci Atatürk demekle Tereddüt Etmeyiz*” gibi sözler kullanılmıştır. Basının bu tutumu, İnanc'a göre, “*Millî Şef*” imajının yaratılması aşamasında önemli bir yer tutmuştur¹²².

İnönü'nün 1938'deki Olağanüstü Kongre'de “*Millî Şef*” unvanını alması ise CHP'ye “*Değişmez Genel Başkan*” seçilmesi ile birlikte olmuştur. İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Celal Bayar CHP Genel Başkan Vekili sıfatıyla Partinin Büyük Kurultayını, “*Nizamnamenin Genelbaşkan intihabına ait maddelerinin tadil ve tanzimi ile genyönkurulun intihabı*” için görüşme yapmak üzere 26 Aralık 1938'de Olağanüstü toplantıya çağırılmıştır¹²³.

CHP'nin 1938 Olağanüstü Kurultayı'na sunulan nizamname değişikliği projesinde “*Şef*”likle ilgili olarak birtakım açıklamalar yapılırken, İnönü için de “*Millî Şef*” unvanı kullanılmıştır¹²⁴. İnönü'nün Değişmez Genel Başkan

117 Cemil Koçak, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/Millî Şef”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 119-137, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.120-121.

118 Yetkin, a.g.e., s.159.

119 Koçak, “Tek Parti Yönetimi...”, s.123.

120 Yetkin, a.g.e., s.159.

121 Koçak, a.g.e., s.169-170; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.2, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.29.

122 İnanc, a.g.m., s.140.

123 BCA 490. 01/ 453.1866.2.1938.

124 “Şef”likle ilgili olarak kullanılan ifadeler: “...Millet arasında politik kanaatları birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınmıştır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilat altında toplar. Şeflerin rolü her memleket ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şefdir. Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi, bir siyasi partinin idarei âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan ari addedilemez. Cümhuriyet Halk Partisi gibi...

seçilmesinden sonra Bayar da bu konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada İnönü için “*Millî Şef*” unvanını kullanarak şunları söylemiştir: “*Genel Başkanımız, Milli Şefimiz, Cumhurreisimiz İsmet İnönü, müstesna bir lütuf olmak üzere bendenizi Genel Başkan Vekilliğine tayin buyurdular. Muvacehenizde (önünüzde) ki, büyük milletimizin huzuru demektir, kendilerine arz-ı şükran ederim*”¹²⁵.

Kongrede seçimlerden sonra başkanlığa verilen bir önerge ile Kongre’nin İnönü’ye bağlılığını bildiren bir başka önergede de İnönü için “*Milli Şef*”, hatta “*Başbuğ*” nitelemeleri kullanılmıştır. Önerge şu şekildedir: “*Büyük kurultay tarafından Partimizin değişmez Genel Başkanlığına seçilmiş olan millî Şef İnönü’nün, emirlerinde çalışacak arkadaşların yeniden seçilmesini temin emelile Parti genyöncuruluşunun istifaya karar verdiğini arz eder benim ve arkadaşlarımın yüce başkanlığa ve Büyük kurultaya en derin tazımlarını sunarım*” “*Partimizi değişmez genel Başkanlığına intihap olunan, Türkiye Devletinin Büyük Reisicumhuru ve kahraman Türk ordusunun yüce Başbuğu, Millî Şef İsmet İnönü’ye, Büyük Kurultayın yürekten saygı ve bağlılığının arzına karar verilmesini ve bu kararın kendilerine sunulmasını derin hürmetlerimizle teklif ederiz*”¹²⁶.

Kongrede, İnönü’nün “*Değişmez Genel Başkan*” olarak kabul edilmesinden sonra yapılan konuşmalar sırasında İçel Delegatesi Dr. Muhtar Berk, “*...Atatürk’ün etrafında toplandığımız gibi millî şefimiz İsmet İnönü’nün etrafında da aynı samimiyetle, aynı sevgi ve inanışla birleşmiş bulunuyoruz. İşte bugünün parolası budur arkadaşlar; Kemalizm yolunda ve millî şef İnönü’nün etrafında ve izinde ileriye, daima ileriye*”¹²⁷ diyerek, İnönü için “*Millî Şef*” unvanını kullanmıştır.

CHP’nin 1938 Olağanüstü Kongresi’nin toplandığı sıralarda, basında kongreyle ilgili olarak kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla verilen haberler sırasında da İnönü’den “*Milli Şef*” olarak söz edilmiştir.¹²⁸ Ancak henüz 1938 Olağanüstü Kongre’nin toplanmasından önce 24 Aralık 1938’de Polis Enstitüsü’nde Prof. Vasfi Raşit Sevig tarafından “*Şef-Devlet*” sistemi üzerine bir konferans verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Sevig, Şefliğin Atatürk’ün dehasından doğan bir sistem olduğunu iddia ederek, “*...Kemalizm Türkiye Cumhuriyetinde eski devlet mefhumu ile Şef devlet mefhumunu ahenkli bir telif haline koydu. Atatürk’ün yaptığını devam ettirmeliyiz...*” demiş ve adeta şeflik sisteminin Türkiye’de sistemleştirilmesini

bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin (Mili Şef) vâsısını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplanışında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyüp Parti Umumi Reisliğinde (Değişmez) vâsısını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun görülmüştü...” İnönü için kullanılan ifadeler: “*...Partimizin kurulduğu günden beri filen Başkanlığını yapan yeni Rejimin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kuran, bütün milletçe tabii ve millî bir insiyakla millî şef tanınan ve Büyük Meclisin tam ittifakiyle Cümhur Başkalığına seçilen Millî Şef İsmet İnönü’nün değişmez Genel Başkan olduğunu tesbit ve ifade maksadıyla yazılmıştır.*” Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabıtı 26-XII-1938, Recep Ulusoglu Basımevi, 1938, s.35-36.

125 Aydemir, İkinci..., s.38.

126 BCA 490. 01/212.839.1.1938; Aydemir, İkinci..., s.39.

127 Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabıtı 26-XII-1938, s.53.

128 Cumhuriyet 26 Birincikânun 1938; Akşam 27 Kânunevvel 1938; Ulus 27 İlkânun 1938.

isteyen sözler söylemiştir¹²⁹. İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" seçilmesiyle ilgili olarak yaptığı yorum sırasında şef deyimini kullanan Yunus Nadi de şunları söylemiştir: "...Büyük Atatürk Cumhuriyet Halk Partisi'nin ebedi Şefliğinde te'dib ve onu takip eden diğer madde ile İsmet İnönü'nün değişmez şefliği tesbit olunuyor. Büyük Atatürk için de, İsmet İnönü için de bulunmuş olan bu hakikaten mes'ud formüllerin mucib sebepleri, inkılâb tarihimize ilâve edilmiş çok kıymetli sahifelerdir ve bu halile bütün milletin fikirlerine ve hislerine tercüman olacağına şüphe yoktur"¹³⁰...

Aydemir'e göre tüm bu gelişmelerden sonra İnönü "...yalnız Devletin başı ve Ordunun yüce Başbuğu olarak değil, tek partili siyâsî iktidarın da değişmez başkanı ve Millî Şefi olarak Türkiye Cumhuriyetinde kudretlerin zirvesine ulaşmış oluyordu"¹³¹.

CHP'nin 1939 Büyük Kongresi sırasında ise İnönü'ye "Millî Şef" in yanı sıra "Millî Başkan", "Büyük Başkan" da denilmiştir. Çanakkale Delegeşi Halil Dilmaç'ın hitabı şöyledir: "Biz partinin şerefli işareti olan altı okun çizdiği istikametlerde Büyük Millî Başkanımızın gösterdiği ve göstereceği hedefe...Türk milleti...Büyük Başkanın, Millî Şef İsmet İnönü'nün etrafında tek bir kalp ve bir kitle halinde bir birlik ve bütünlük toplayacaktır"¹³².

İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" oluşu ve onun için "Millî Şef" unvanının kullanılmaya başlanması, bazıları tarafından ilk andan itibaren tepkiyle karşılanmıştır. Uran anılarında, CHP'nin 1938 Olağanüstü Kongresi'nde, İnönü'nün partinin başkanlığına seçilişini anlattıktan sonra, "...Cumhuriyet Halk Partisi için çok tenkit konusu olan ve memleket umumi efkârında parti için şef sistemi, şef sistemi diye bir zaaf unsuru olarak üzerinde devamlı propaganda yapılan bu değişmez genel başkanlık tesisi böyle yapılmıştı. Çok garip bir tesadüf eseri olarak, Celal Bayar hem bu tesisi yapanların o vakit başında bulunmuş, hem de sonradan onun aleyhinde bulunanların önüne geçmişti. Atatürk'ün ölümünden sonraki hükümet değişikliğinden memnun olmayanlardan biri de, bu değişiklik teklifinin kurultayda böylece kabulünü ima ederek ve İnönü'yü kastederek bir gün meclis koridorunda bana, "Artık hakan oldu..." demişti." der¹³³.

Nadir Nadi de Atatürk için "Ebedi Şef" deyimini kullanıldıktan sonra, İnönü'ye saygı duymakla birlikte onun için "Millî Şef" deyiminin kullanılmasına tepki göstermiş ve bunun yordakçıların işi olduğunu belirterek bu konuda şunları söylemiştir: "...Atatürk'ten söz ederken "Ebedi Şef" deyimini kullandım. Ertesi günü kamuoyuna sunulan bu deyim hemen tuttu. Bütün gazeteler onu benimsediler. O günden itibaren Atatürk, "Ebedi Şef"imiz olmuştuk. İlk olarak ortaya attığım bu deyim böyle ağızbirliği ile bütün gazeteler tarafından kullanılması hoşuma gitmişti. Bundan böyle yaşayan "kudretli"lere artık şef denemeyeceği umuduna kapıldım. Ne yazık ki umudum kısa sürdü. Aradan bir hafta geçmiş geçmemişti ki, "Ebedi Şef" in yanı sıra gazetelerde

129 Ullus 25.12.1938.

130 Yunus Nadi, "Tarihi Bir Gün", Cumhuriyet, 27 Birincikânun 1938.

131 Aydemir, İkinci..., s.39.

132 C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939-3 Haziran 939, s.35.

133 Hilmi Uran, Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.284.

“Milli Şef” deyimini de yer almaya başladı. İktidar yardakçıları bir punduna getirmişler, yeni Cumhurbaşkanı yaranmanın bir yolunu arıyorlardı”¹³⁴...

Bu kavramın İnönü için kullanılmasıyla ilgili olarak yapılan yorumların çoğunda, iç dinamiklerin bunda etkili olduğu yorumu ağır basmaktadır. Birçok araştırmacı Atatürk’ten sonraki dönem için yaşanabilecek bir takım sorunların ancak bu şekilde aşılabileceğini belirterek, bu durumun içinde bulunan koşulların bir gereği olduğunu söylemişlerdir.

Zürcher’e göre, İnönü’nün “Milli Şef” unvanını alması, Atatürk’ü “Ebedi Şef” olarak bir kenara itmek ve “bizzat kendi etrafında bir kült oluşturulmasını teşvik” etmek içindir¹³⁵.

Karpat, “İnönü, kısmen liderliğine meydan okunmasını ve böylece Parti içinde veya ülkede herhangi bir huzursuzluğu engellemek amacıyla değişmez genel başkanı unvanını aldı. Hemen ardından ismi Milli Şef unvanıyla taçlandırıldı” demiştir¹³⁶.

Konuyla ilgili olarak, “...Belki de İnönü yerine geçtiği kişinin karizmasından yoksun olduğu için bu mutlak iktidar tuzaklarına düşmek zorunda kaldı. “Milli Şef ve “Sürekli Başkan” unvanları iktidardan asla alınamayacağını gösteriyordu. Bu durumda İnönü kimseye karşı sorumlu değildi”¹³⁷ diyen Ahmad, bir başka eserinde de, “Atatürk 1938 Kasım’ında öldüğünde, Cumhuriyet döneminde yetişmiş, yeni nesil, bildikleri her şeyin onunla birlikte öldüğünü düşündü. Birçok kişi için Atatürksüz bir Türkiye düşünmek imkânsızdı, çünkü o yeni Türkiye’yle, Cumhuriyet’le eşanlamlı hale gelmişti. Bu sebeple, Atatürk’ten sonra gelen yöneticiler, olgunlaşma dönemine girmiş olan bir ülkeyi yönetebilmek için kendi otoritelerini kurmak gibi zor bir görevle karşı karşıya kaldılar... Atatürk çapında olmadığından (İnönü) halka karşı konumu zayıftı. Bu sebeple, aralık ayında CHP’nin olağanüstü kurultayı toplanarak Atatürk’ü “ebedi şef”, İnönü’yü de daimi “milli şef” ilan etti. Bu değişiklikler İnönü’nün, yurttan ve yurt dışında konumunu güçlendirmek amacıyla Nazi Almanyası ile faşist İtalya’da geçerli olan liderlik esaslarına gıpta ettiğini de düşündürmüştü” demiştir¹³⁸.

Heper, İnönü’nün Değişmez Genel Başkanlık” ve “Milli Şef” unvanlarını almasını şöyle açıklamıştır: “Atatürk’ün ölümünü ve 1938’de kendisinin cumhurbaşkanı oluşunu takiben İnönü, tek parti rejimine geri dönmek üzere son vermeyi ve Cumhuriyet reformlarını daha da sağlamlaştırmayı hedef aldı. Artık bu güç görevlerin ikisinin de birden ve Atatürk’ün karizmatik otoritesinin desteği olmaksızın altından kalkmak zorundaydı. İnönü yönetimin kendisine geçtiği bu nazik dönemde, otoritesini Milli Şef ve CHP’nin Değişmez Başkanı unvanlarıyla güçlendirmeye ihtiyacı olduğunu düşündü... İnönü’nün Milli Şef unvanını benimsemesinin ardında diktatörlük, yani keyfi, baskıcı bir yönetim aracılığıyla

134 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, 4. baskı, Çağdaş Yay., İstanbul, 1991, s.14-15.

135 Erik Jan Zürcher, “Atatürk İmgeleri”, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., s.s.: 253-263, İstanbul, 2005, s.255-256.

136 Kemal H. Karpat, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1945)”, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev.: Esin Soğancılar, s.s.: 47-83, İmge Kitabevi, Yay., Ankara, 2007, s.76.

137 Ahmad, *Modern Türkiye’nin...*, s.101.

138 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008, s.113, 117-118.

kişisel çıkarını geliştirme hevesi yatmıyordu. Tekrar edelim, İnönü, yalnızca Cumhuriyet reformlarının sağlamlaştırılması ve çok parti rejimine düzenli bir geçişi sağlamak için gerekli otoriteye sahip olmak isteğindeydi... Mayıs 1946'da, İnönü, kendi iradesiyle Milli Şef ve CHP'nin Değişmez Başkanı unvanlarını bıraktı. Bunu kendi isteğiyle yapması, otoritenin İnönü için bir (kişisel çıkarlarını gerçekleştirmek için) amaç değil, fakat (ulusal hedeflere ulaşmak için) araç olduğunun başka bir kanıtıdır"¹³⁹.

İnönü'nün "Milli Şef" unvanını almasının bazı nedenleri olduğunu söyleyen Koçak bunları şöyle ifade etmiştir: "...Birinci neden, o dönemde adeta "moda" olan ve içte ve dışta prestijleri hayli yüksek, başarılı tek partili "Şef Sistemleri"nin (Almanya'da Hitler-Führer, İtalya'da Mussolini-Duçe ve İspanya'da Franco-Caudillo) etkisiydi. fakat "Milli Şef" sıfatının alınmasında bu dış etken ancak ikincil derecede rol oynamıştır. Buna karşılık ikinci neden, yani iç politika gelişmeleri bu konuda temel önemdedir. Atatürk'ün ölümü ile bir iktidar boşluğunun meydana geldiği unutulmamalıdır...İnönü'nün içte belki de uzun zamandır bu anı bekleyen muhalefete karşı...hem sistemin devamlılığını sağlamak ve hem de kendi düşüncelerini uygulamak için güce ihtiyacı vardı"¹⁴⁰.

Tanör, Şeflik sistemini, "...rejimin otoriter niteliğinin bir göstergesi" olarak görmüş ve "Ebedi Şef (Atatürk) ya da Milli Şef, rejimin gerçek otorite merkezidir. Devletin, partinin ve yürütmenin başı olmak onlara bu gücü kazandırmaktadır. Ayrıca her iki lider (özellikle Atatürk) büyük tarihsel ağırlığa sahiptirler; ordu üzerinde de nüfuzları tamdır. Lider, partiye ve TBMM'ye de hakim olduğundan, hükümet gerçekte yasama Meclisi'nden çok Şef'e bağlı ve ona karşı sorumludur. Gerek Atatürk gerekse İnönü dönemlerinde, bu simalara güven vermeyen bir başbakan ve bakanlar kurulu düşünülemez. Yasama ve yürütme inisiyatifi de temel konularda fiilen Lider tarafından kullanılmaktadır (özellikle devrim yasaları ve icraatı)." demiştir¹⁴¹.

İnanç ise şunları söylemiştir: "Aslında "Millî Şef" imajının yaratılması aşamasında ve devamında İnönü, Atatürk özdeşleştirilmesine gidilmiş ve bu özdeşleştirme değişik yöntemlerle halka benimsetilmeye çalışılmıştır... "Millî Şef olgusunun yaratılmasını, benimsetilmesini ve bu özdeşleştirmeyi, muhakkak ki o dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekir. Gerçekte bu gelişmeler Atasını kaybetmiş bir millet için moral kazandırıcı nitelikler taşımakta ve özellikle dünyanın içinde bulunduğu karmaşada güçlü bir lidere sahip olma inancı, toplumun kendi dinamiğinden doğan bir olgu olarak gelişmekteydi"¹⁴².

1930 sonrası Türkiye'de rejimin, İtalya, Almanya ve SSCB'nin otoriter örneklerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. "Tek Millet, Tek Devlet, Tek Şef, Tek Parti ve Tek İdeoloji Kemalizm". Fakat bu benzerliklerin yanı sıra, arada gerek Türkiye'nin özgül koşullarından gelen, gerekse Atatürk'ün gerçekçiliğinden

139 Metin Heper, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, Çev.: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.163-164.

140 Koçak, "Siyasal...", s.124.

141 Bülent Tanör, "Kemalist Rejim", *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz.: Konur Ertop, s.s.: 19-26, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s.21.

142 İnanç, a.g.m., s.41.

kaynaklanan çok büyük farklar da vardır¹⁴³. Bu bağlamda, Türkiye hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmemiş, Türkiye’de ırkçı denebilecek politikalar uygulanmamış, hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulunulmuştur¹⁴⁴. Örneğin o yıllarda Türkiye, Nazi Almanya’sından kaçan Yahudi profesörleri kabul ettiği gibi¹⁴⁵ 1936 yılında Bakanlar Kurulu’nda, yurt dışından Türkiye’ye gelen ve Yahudilerle alay eden kartpostalların yurda sokulmaması yönünde bir karar alınmış¹⁴⁶, ayrıca yine 1936 yılında bir Bakanlar Kurulu kararı ile Nasyonal Sosyalist Propagandacılar Teodor Friç tarafından yazılarak İsmet Uskent tarafından Türkçe’ye çevrilen ve Cevat Rifat tarafından bastırılıp dağıtılan “*Yahudilik ve Masonluk*” adlı kitabın, Yahudilik aleyhinde bir ortam oluşturup, vatandaşları birbiri aleyhine kışkırtabileceği düşüncesiyle toplattırılmasına karar verilmiştir¹⁴⁷. II. Dünya savaşı yaklaştıkça “Şef” deyimi giderek yaygın kullanım alanı bulmuş olsa da, 1920’de açılmış olan meclis hiçbir zaman kapatılmamış, özellikle de dört yılda bir tekrarlanan seçimler ve meclisin sürekli açık tutulması parlamenter demokrasiye önemli bir katkı sağlamıştır. Aralıksız 27 yıl ülkeyi tek başına yöneten CHP, faşist tek parti sistemlerinin “*dışında hatta bunlara karşı bir çizgi*” izlemiştir. Ülkede, Kıta Avrupası’nda ve Balkanlar’da olduğu gibi devlet terörü uygulanmamış, kaba kuvvet ve işkenceyle toplum yıldırılmamıştır. Siyasal özgürlükler sınırlı tutulmuş ancak tek partinin tekelciliğine de resmi bir nitelik verilmemiş, yaşamın her yönünü kapsayan totaliter bir ideolojinin savunuculuğu yapılmamıştır. İktidar, içinde bulunulan koşulların ortaya çıkardığı bir takım sert uygulamaların geçiciliğini kabul edip bunları idealize etmemiş ve demokratik bir sistemi hazırlamak, bunun için gerekli ortamı yaratmak asıl amaç olarak benimsenmiştir¹⁴⁸.

Atatürk’ten sonra Cumhurbaşkanı olarak seçilen İnönü, yeni konumunun toplumun her kesimi tarafından kısa sürede benimsenmesini sağlamak, iktidarını sağlamlaştırdı, güçlendirmek ve olası muhalif düşünce ve faaliyetleri etkisiz hale getirmek için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Öncelikle çok güvendiği Dr. Refik Saydam’ı, Celal Bayar Hükümeti’nde Dahiliye Vekilliğine getirmiştir. O dönemde Dahiliye Vekilinin aynı zamanda Parti Genel Sekreteri de olduğu düşünüldüğünde bu suretle CHP’yi de kontrol etme olanağına kavuşmuştur. 1938 Olağanüstü Kurultayı’nda CHP’nin “Değişmez Genel Başkanı” olmuş ve böylelikle artık Partiye tamamen hakim bir konuma gelmiştir. Bu arada kendisinin Cumhurbaşkanı olmasını engellemek isteyen kişileri tasfiye ederken, Atatürk’le düştükleri anlaşmazlıktan dolayı siyasi yaşamın dışında kalmış olan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi küskünleri kazanmaya ve onlarla uzlaşmaya çalışmış, onların yönetime

143 *Türk Dış Politikası*, C.I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.249-250.

144 Zafer Toprak, “Türkiye’de “Sol Faşizm” ya da Otoriter Modernizm 1923–1946”, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0506.h

145 Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, İş Bankası Yay., Ankara, 1992, s.77.

146 B.C.A. 030. 18.01/66.53.86.226.1936.

147 B.C.A. 030. 18.01/65.49.11.86.225.1936.

148 Ahmet Demirel, “Tek Parti Meclisleri Üzerine Bazı Sayısal Veriler”, *Toplumsal Tarih*, C.19, Sa.: 118, s.s.: 82-85, Ekim, 2003, s.84-85; Toprak, a.g.m.; Yetkin, a.g.e., s.42; Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet*, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984, s.256.

karşı olası bir muhalefeti önlemek istemiştir. Ayrıca 1939'da milletvekili seçimlerine gitmiş ve yeniden kendi oluşturduğu meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁴⁹. İnönü'nün tüm bunları, Atatürk'ten sonra ülkede karışıklık çıkarmak isteyenlere fırsat vermemek, yeni bir dünya savaşının çıkacağı bir sırada kendi liderliği etrafında ülkede bir birlik sağlamak düşüncesiyle yaptığı ileri sürülebilir. Nitekim Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam'ın, CHP'nin 1938'deki Olağanüstü Kongre toplantısı için yayımladığı bir yazısında, "...fevkalade toplantının parti ve devlet hayatında herhangi bir değişiklik tazammun etmediğini ancak yeni başkanının etrafında devlet gibi milletinde yekpare ve merbut toplanmış bulunduğunu belirteceği cihetle yeniden bir kudret ve iman kaynağı olacağı tasrih ettirilmelidir müsbet neticelerini bekler sevgilerimi sunarım"¹⁵⁰ demesi ve ülkedeki birlik ve beraberliğin devamlılığına vurgu yapması bu düşüncüyü doğrular nitelikte bir örnek olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla İnönü'nün kendisine yakıştırılan "Millî Şef" unvanına itiraz etmemesi onun izlediği bu politikanın bir sonucu olarak görülebilir.

Sonuç

Siyasi partilerin kongreleri, genellikle partinin ve ülkenin sorunlarının görüşüldüğü, bunların çözümüne yönelik olarak kararların alındığı, partilerin izleyeceği siyasetin belirlendiği, ayrıca partilerin yeniden yapılanmasını da sağlayan oldukça önemli ve geniş kapsamlı toplantılardır. Bu kongreler, ülkenin geleceğini de etkileyecek bir özelliğe sahiptirler. Çünkü partilerin kongrelerinde aldıkları kararlar, genellikle o siyasi partilerin ülke yönetiminde ya da muhalefette iken izleyeceği yol haritalarını belirler. Ayrıca herhangi bir ülkedeki siyasi kültürün ve yapının biçimlenmesinde de siyasi partilerin kongrelerinin etkisinin olduğu düşünülebilir. Konu Türkiye açısından ele alındığında ise 1923 yılından 1946 yılına kadar yaklaşık 23 yıl gibi uzun bir süre tek başına iktidarda bulunmuş olan CHP'nin, Türk siyasi ve düşünce hayatı üzerindeki etkisinin oldukça fazla, hatta çoğu zaman belirleyici bir konumda olduğu ileri sürülebilir. Nitekim uzun yıllar Türk siyasi literatüründe kullanılmış olan ve Türk siyasi kültürü üzerinde de etkisi olduğu söylenebilecek olan "Değişmez Genel Başkanlık", "Millî Şef" ve "Kemalizm" kavramları da, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan CHP'nin kongrelerinde ortaya çıkmıştır.

Değişmez Genel Başkanlık ve Millî Şef kavramları zaman içinde, II. Dünya savaşı sonrasında çok partili yaşama geçişle birlikte ortadan kalkmış, Kemalizm kavramı ise her ne kadar değişik ideolojik yaklaşımlar nedeniyle farklı farklı anlamlara büründürülmüş ve siyasal kutuplaşmaların bir aracı haline getirilmiş olsa da günümüze kadar sürekliliğini korumuştur.

149 Bu konularda geniş bilgi için bkz.. Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), s.13-31; Koçak, *a.g.e.*, s.97-182; Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.312-314.

150 BCA 490. 01/4.19.29.1938.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet İnönü'nün "*Değişmez Genel Başkan*", "*Ebedi Başkan*", "*Şef*", "*Millî Şef*" gibi unvanlarla anılıp, parti içinde son derece etkili, güçlü ve tartışılmaz bir konuma gelmeleri, ülkede yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür gelişmeler, devletin siyasi, sosyal ya da ekonomik düzeninde radikal bir takım değişimlerin yaşandığı, buna bağlı olarak toplumsal huzursuzluk ve muhalefetin arttığı yıllarda ya da Atatürk'ten sonra siyaseten doğacak olası bir boşluktan endişe duyulduğu sıralarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tüm bunlardan hareketle, bu tür kavramların zamanın koşullarına bağlı olarak ortaya çıktığı ve CHP'nin bunları sistemleştirmek amacı gütmeyerek, geçici kavramlar olarak kullandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA, Ankara)

Cumhuriyet Halk Partisi Fon Kataloğu (Fon. Kod. 490.01)

BCA 490.01/15.79.9.1935

BCA 490.01/15.81.3.1935

BCA 490.01/15.81.1.1935

BCA 490.01/3.10.5.1935

BCA 490.01/4.19.29.1938

BCA 490.01/453.1866.2.1938

BCA 490. 01/212.839.1.1938

BCA 490.01/4.19.29.1938

BCA 490.01/607.102.7.1939

BCA 490.01/212.240.3.1939

BCA 490. 01/1207.5.1.1940

BCA 490. 01/219.863.1.1946

BCA 490. 01/6.29.11.1946

BCA 490. 01/218.862.1.1946

Bakanlar Kurulu Fon Kataloğu (Fon. Kod. 030. 18-10)

BCA 030.10/234.578.3.1932

BCA 030. 10/233.572.7.1934

B.C.A. 030.18/01.66.53.86.226.1936

B.C.A. 030.18/01.65.49.11.86.225.1936

BCA 030.10/198.352.27.1936

BCA 030. 10/129.929.14.1946

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Kutu: 1 Gömlek: 101 Belge: 101-1001

K: 51 G: 139 B: 139-001

K. 57 G: 125 B: 125-6a001

K: 53 G: 216 B: 216-a001.

II. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Ulus

Vakit

III. Kitap ve makaleler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Türkçesi: Yavuz Alagon, Sarmal Yay., İstanbul, 1995.

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri I-III*, C.II, ATAM Yay., Ankara, 1997.

Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB)*, ATAM Yay., Ankara, 1991.

ATEŞ, Toktamış, *Kemalizmin Özü "Görüşler, Düşünceler"*, 3. Basım, Der Yay., İstanbul, 1994.

AYBARS, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)*, C.I-II, Dokuz Eylül Üni. Yay., İzmir, 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.2, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. 3, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.

BERKES, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975.

BİLA, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 6. Basım, Gerçek Yay., İstanbul, 1998.

C.H.F. *Nizamnamesi ve Programı*, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931.

C.H.P. *Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939-3 Haziran 939*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

- C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- C.H.P. Nizamnamesi, Ulus Matbaası, Ankara, 1939.
- C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- C.H.P. Programı, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.
- C.H.P. Tüzüğü 1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.
- C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- C.H.P. Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca Onanmıştır, BCA 030. 01/ 42.250.5.1947.
- C.H.P. Program ve Tüzüğü, BCA 030. 01/ 42.250.5.1947.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, 15 Teşrinievvel 1927, Cumartesi.
- Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabıtı 26-XII-1938, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.
- Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
- ERASLAN, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERGİN, Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., b.y.y., 1977.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- ERTAN, Temuçin Faik, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, Yıl: 2, s.s.: 17-34, Sa.: 5, 1997.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Phoenix Yay., Ankara, 2010.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Yay. Haz.: Arı İnan, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1996.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, C.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.
- GÜNEŞ, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2.Basım, C.III, Sa.: 8, s.s.: 427-442, Mart, 1984.

- GÜNEŞ, İhsan, "1923 Seçimleri", 70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u Ve Dönemi, Der. ve Yay. Haz.: Gül E.Kundakçı, s.s.: 113-131, ODTÜ Yay., Ankara, 1999.
- GÜNGÖR, Süleyman, *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi*, Alternatif Yay., Ankara, 2004.
- HEPER, Metin, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, Çev.: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- İNANÇ, Gül, "Yarım Asırlık Bir İmaj; Millî Şef", *Toplumsal Tarih*, s.s.: 39-41, Ağustos, 1994.
- KARPAT, Kemal H., "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1945)", *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev.: Esin Soğancılar, s.s.: 47-83, İmge Kitabevi, Yay., Ankara, 2007.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul, 1996.
- KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- KEMAL, Gazi M., *Nutuk-Söylev*, C.II, 4. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII, Dizi- Sa. 2³, Ankara, 1999.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- KİLİ, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1983.
- KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler (Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme)*, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1976.
- KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)" *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt IV, 4. basım, s.s.: 84-173, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 119-137, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- KONGAR, Emre, *Atatürk Üzerine*, Hil Yay., İstanbul, 1983.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- KURAN, Ercüment, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1981.
- NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, 4. baskı, Çağdaş Yay., İstanbul, 1991.
- NADİ, Yunus, "Tarihi Bir Gün", *Cumhuriyet*, 27 Birincikânun 1938.

- ÖZ, Esat, *Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923–1945)*, Ankara, 1992.
- ÖZALP, Kazım – ÖZALP, Teoman, *Atatürk’ten Anılar*, İş Bankası Yay., Ankara, 1992.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2011.
- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi*, b.y.y., b.t.y.
- PARLA, Taha, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, C.3, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- PEKER, Recep, *İnkılâp Dersleri*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1984.
- SADAK, Necmettin, “Yeni Program”, *Akşam*, 15 Mayıs 1935.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, 2. Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1985.
- TANÖR, Bülent, “Kemalist Rejim”, *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz.: Konur Ertop, s.s.: 19-26, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998.
- Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1930-1941)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2001.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- TOPRAK, Zafer, “Türkiye’de “Sol Faşizm” ya da Otoriter Modernizm 1923–1946”, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0506.h, 15.06.2011/ saat: 14.35.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1999.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Türk Dış Politikası*, C.I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- ULAGAY, Osman, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.
- ULUBELEN, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

UYAR, Hakkı, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayınları, Ankara, 2006.

UZUN, Hakan, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

UZUN, Hakan, "Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sa.: 11, s.s.: 85-112, Bahar, s.92-94, 2010.

ÜLKEN, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, İş Bankası Yay., Ankara, 1981.

YALANSIZ, Nedim, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sa.:8, s.s.: 25-42, İzmir, 1999.

YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

YILDIZ, Ahmet, "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm*, C.2, s.s.: 58-63, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

YİĞİT, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

ZÜRCHER, Erik Jan, "Atatürk İmgeleri", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üni. Yay., s.s.: 253-263, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

IV. Ansiklopedi ve Sözlükler

Türkçe Sözlük, C.2, Türk Dil Kurumu Yay., 7. baskı, Ankara, 1983.